

MED PRÆSTEKRAVE - OG UDEN

Erindringer af Johs. Enggaard Stidsen, (f.1934).

FORORD

Inspirationen til at skrive om mit liv "genoplevet i erindringen" kom dels ved at høre om og læse Peter Ohrts beskrivelse af sit liv som præst¹, dels gennem en trang til at bringe orden i de beretninger og overvejelser, som jeg har nedskrevet gennem årene, og som min computer tålmodigt har taget imod og passet omhyggeligt på, efterhånden som jeg lagrede dem der.

Peter Ohrt og jeg er nogenlunde samtidige - han blev kandidat i 1958, jeg i 1959. Så meget af det, han beskriver, genkender jeg fra mit eget liv. Men ingen af os er kopier, og det, vi ser og oplever, er præget, omformet og forstået forskelligt.

Dertil kommer så en række opfordringer fra forskelligt hold til at følge den opfordring, som lederen af Center for Kirkeforskning i København, Hans Raun Iversen, bragte i samme nummer af Præsteforeningens Blad, til at skrive præsteerindringer.² Kordegnen ved Thomas Kingos Kirke, hvor jeg gerne går til gudstjeneste, en god kollega, kirkehistorikeren Jens Rasmussen, hospitalspræst ved Odense Universitetshospital, og flere andre har "puffet til mig": Skriv noget om dit brogede præsteliv. Så nu kaster jeg mig ud i det. En stor del af mit stof er - som nævnt - nedskrevet over en længere årrække, men redaktionen af det er af ny dato. På den måde er det altså også et tilbageblik og en udvælgelse af de dele af mine erindringer, som jeg finder egnede at delagtiggøre i.

"Alting har jo en ende.", synger vi i den gamle sang, og det er så sandt, som det er sagt. Men alting har jo også en begyndelse - derfor må jeg nødvendigvis fortælle om de år, der går forud for min præstetid, de år, der formede mig som menneske, og de mennesker, der prægede mig, enten som slægtninge og venner, eller som arbejdskammerater, positivt og negativt.

Saa staa da her, I stakkels simple Ord.
Naar længst i Døden jeg har Øjet lukket;
Til Minde om, at ogsaa jeg paa Jord
Har levet, elsket, glædet mig og sukket.

P. Hansen Sørensen, hjulmager
1831-1867.

¹ Peter Ohrt: Mit liv som præst, anmeldt i Præsteforeningens Blad nr. 13/2014 af Sten Hartung.

² Hans Raun Iversen: Sogne- og præsteliv før og efter årtusindskiftet, Prf. Blad nr. 13/2014, s. 295f.

DE FØRSTE BARNDOMSÅR 1934-39

Den første erindring, jeg har i mit sind, har med dårlig samvittighed at gøre. Det er vist meget typisk for både min baggrund og min opvækst.

Jeg har vel været tre år. Jeg stod på fortovet udenfor mit hjem i Jernbanegade 12 i Vejle med min trehjulede cykel. Et par husnumre længere henne mod banegården stod en legekammerat. Vi må være blevet uvenner over et eller andet - i hvert fald skreg han sin vrede ud i et eller andet skældsord, rettet mod lille mig. Jeg *måtte* give igen med samme mønt - det ville være alt for ydmygende for mig at lade ham få det sidste ord. Så jeg sendte min tordenkile af sted: HOLD KÆFT! Og i samme sekund ramte tordenkilen mig selv, for hvad havde jeg dog sagt? Et af de grimme udtryk, som søde lille Johannes ikke måtte tage i sin mund, havde tilsvinet min mund. Så svært var det altså at møde den barske verden udenfor mors trygge havn, at jeg begik denne grimme synd.

Havn... ja der var ikke langt til havnen fra Jernbanegade 12, men langt nok for en lille gut på fire-fem år, der er gået for langt hjemmefra. Om det var HOLD-KÆFT-kammeraten, jeg fulgtes med, husker jeg selvfølgelig ikke, men vi var i hvert fald nede på havnen for at kigge på skibe og kraner: disse fascinerende kraner, der kørte højt over vore hoveder og smed kul ned i en stor bunke, hentet fra skibenes lastrum. Det var spændende at se på - men mor vidste jo ikke, at vi var gået hjemmefra. Og da vi så endelig ville vende næsen hjemad, vidste vi slet ikke, hvilken vej den skulle vende. Efter nogen søgen måtte vi opgive, og hvad gør sådan et par små gutter: tudbrøler om kap. En mand forbarmede sig over os: hvor bor I henne? - og tænk bare: jeg kunne svare Jernbanegade, så inden længe havde han fulgt os til Vor Frelzers Kirke. Så var vi indenfor territoriet og kunne selv løbe resten af vejen hjem.

Men dermed var den potte ikke ude: Mor havde jo været meget urolig for mig. "Hvor har du været henne?" spurgte hun. Og en djævel fór i mig - det må det vist have været - jeg svarede nemlig: "Det vil jeg ikke sige." Det hjalp ikke, at mor truede med, at jeg ville få smæk, når far kom fra arbejde. Jeg holdt tæt, og jeg kom i pulterrummet, et bælgmørkt rum inde i skunken. Heller ikke det hjalp - den hemmelighed måtte ikke komme ud, for jeg havde jo gjort noget forkert, og det *ville* jeg ikke bekende.

At far var den øverste autoritet i huset, var en klar ting. Jeg opfattede allerede dengang min far som den, der sjældent smilede, kom hjem sidst på dagen, træt og tavs, spiste sin mad i en fart - og så ikke mere. Mor var hjemme, og hun tog sig kærligt og godt af sin yngste søn, men far - nej. Når jeg lille fyr kom hjem til mor: Mor jeg har lavet i bukserne, så måtte hun i sin afmagt og i et forsøg på at skræmme mig ud af den uskik, også true med far. Men jeg mindes dog ikke, at jeg nogensinde har fået smæk. Det blev vist kun ved truslerne.

Det gamle hus på Jernbanegade 12 i Vejle er væk nu - det blev saneret i 1993 og erstattet af nybyggeri. Huset var sikkert ikke bedre værd, men det dannede dog ramme om familien Stidsens liv i ca. tre år, 1937-39. Vi boede på 1.sal i en lejlighed, der bestod af stue, spisestue, soverum - og for enden af en lang gang et køkken. Toilet? - nej, der var et gammelt das i gården. Var det så sært, at man lavede i bukserne? Hvor mange vi var, ved jeg ikke, men der har i hvert fald da været to

voksne og fem-seks børn. Vi sov nærmest i stabler. Jeg husker, at jeg sov hos min storebror Gerhard. Da der engang var mæslingeepidemi, blev jeg bare puttet i seng til Gerhard, så jeg også kunne blive smittet - så var det hurtigere overstået. Hvor mor og far sov, ved jeg ikke. Var der måske et soveværelse på den anden side af trappen op på første sal? Jeg husker det ikke. Men den lange gang ud til køkkenet glemmer jeg ikke. Der skete det uheld, som jeg den dag i dag har en mindelse om i form af en stiv pegefinger på venstre hånd. Jeg skulle hjælpe min mor med at gøre aftensmaden klar. Meget kunne jeg ikke gøre, men jeg kunne da dække bord, så jeg bar glas ind på bordet - altså gennem den lange gang. Jeg faldt, glasset gik i tusind stykker, og et af stykkerne skar så dybt et snit i min hånd, at blodet strømmede. Hyl og skrig, mor styrtede til, et håndklæde om hånden, til lægen, og derfra videre til sygehuset. Her var altså min første kontakt med et sygehus - som patient. Jeg måtte sys sammen under fuld bedøvelse. Og så indlæggelse på børneafdelingen bag lås og slå, havde jeg nær sagt. Man måtte se sin mor gennem en glastrude, og jeg var slet ikke tilfreds med det. Opholdet på sygehuset trak ud, fordi der gik betændelse i operationssåret, så der var tale om lang adskillelse fra hjemmet - og fingeren blev stiv af det. Senen var skåret over, og de to ender fandt aldrig hinanden igen.

Mine ældre søskende blev fjerne i blikket, når de mindedes de seks-syv år, familien havde boet i Hørmøllen i Vindingland, men jeg husker intet. Og i 1997 brændte Hørmøllen, og et nyt hus har rejst sig af asken, ganske vist med samme boligareal, men dog i en helt anden stil. Sic transit...

At jeg kom til verden i Hørmøllen, kunne mor bevidne - at det skete den 28. maj 1934, fortæller min dåbsattest mig - at dagen var lys og god, har mor fortalt. Jeg blev døbt i Vinding Kirke i Holmans Herred og fik navnet Johannes Enggaard Stidsen. Begge mine bedstefædre og min faster Mette var

faddere. Navnet Johannes findes i slægten adskillige steder - Enggaard er navnet på min bedstefars gård i Gammelsole i Øster Snede Sogn. Mange fætre og kusiner født efter mig har fået det samme mellemnavn, og også en del i de næste generationer bærer navnet videre. Nu drøner motorvejen forbi Sole Enggaard - jeg har altid sendt et venligt blik til gården, når vi kører nordpå.

Selvom jeg intet husker fra tiden i Hørmøllen, - min familie flyttede dertil i august 1931, og flyttede ind til Vejle, da jeg var tre år gammel - så véd jeg, at vi levede i nær kontakt med naturen omkring os inde midt i bøgeskoven, i nært fællesskab med hinanden i den store familie, og med god forbindelse til venlige mennesker omkring os. Der var naturligvis også store økonomiske problemer: min far havde stor gæld, efter at han var gået fallit med sit husmandssted i Øster Snede sogn, og han har uden tvivl været deprimeret over sin skæbne; han arbejdede hårdt som arbejdsmand, en kort overgang huggede han skærver på landevejen for en ussel ugeløn; der var mange munde at mætte, vi var fattige, og huset vi boede i, var usselt og fuldt af rotter og mus. Men jeg tror ikke, at alle de ting gik op for lille mig. Jeg har leget med træ og sten i skoven og blev omhyggeligt passet og plejet af min mor og mine store søstre. Jeg har sikkert følt stor tryghed ved at være der midt i familien - alligevel er min første erindring den dårlige samvittighed. Min mor har uden tvivl - på god gammelstærk vis - indskærpet mig, hvad jeg ikke måtte gøre, så det satte sig uudsletteligt fast i mit barnesind.

Jeg var nært knyttet til min mor, hun var undværlig for mig og blev ved at være det helt op i de voksne år. Hun skulle altid være der, når jeg havde brug for hende. Hun var min tilgang til min far, når han var alvorlig og streng. Hun kunne synge, lave mad til en kræsen lille fyr, vaske storvask - og hun kunne bruge mig til småærinder, så snart jeg kunne finde rundt i gaderne. Hun var ulærd og godtroende, i den forstand var hendes verden ikke ret stor, men hun gjorde min verden tryk ved at være omsorgsfuld og nærværende, hvor far var fraværende, somme tider bogstaveligt, til andre tider selv når han sad for bordenden.

NYBOESGADE - og BESÆTTELSE

Tiden i Jernbanegade rummer ikke mange flere erindringer end dem, jeg allerede har fortalt. I 1939 eller 40 flyttede vi derfra, væk fra hr. Rudolfsen, en streng, vranten vært, væk fra das i gården, og så til Nyboesgade i Vejles vestlige bydel. Det var nu en midlertidig flytning, egentlig skulle vi være flyttet til Mindegade 17, men etageejendommen var endnu under opførelse, så vi måtte klare os i nogle måneder med en mindre lejlighed i Nyboesgade, lige overfor Mindegade. I samme gade

boede også min morbror Jørgen og tante Helen med to døtre Selma og Else Marie. Omme i Skyttehusgade, senere i Treschowsgade, boede min moster Else og onkel Marius med deres børn.

MINDEGADE 1940-43

Senere på året i 1940 flyttede vi omsider over i parallelgaden Mindegade. Vi kom til at bo på tredje sal i den helt nyopførte etageejendom. Så fint havde vi aldrig boet før. Lejligheden bestod af en stue, soveværelse, to kamre, køkken og toilet med brusebad. Mindegade var et udpræget arbejderkvarter med etageejendomme. Villaer var der ingen af i nærheden - så skulle man helt op ad Jellingvej eller længere ud af Vardevej. Der var mange børn i kvarteret. Vi legede i områderne omkring boligblokkene. En regulær legeplads var der mellem Mindegade og den næste parallelgade mod vest. Jeg glemmer vist aldrig "timandsgyngen" dér: den var spændende, men man skulle passe på, at man ikke gyngede for højt med den, så risikerede man, at den låste fast - sagde de voksne.

De mest spændende ting ved vores nye lejlighed var to ting: brusebadet og altanen. Tænk at man kunne tage noget, der hed brusebad om lørdagen. I begyndelsen var jeg skrækslagen over at få alt det vand ned over mig. Min mor havde sit hyr med at fastholde mig, indtil al sæben var vasket ud af håret. Og altanen: man kunne stå der og se langt ned og langt væk. Der var malet mønster på altanens cementsider. Jeg var meget optaget af, at man med en skabelon kunne lave så fine striber med en stor pensel. Og endnu i mine sene år kan det gyse i mig, når jeg tænker på, at jeg og min søster kunne sidde på altanens hjørnekant med ryggen ud mod det fri uden at være det mindste bange for at falde ned. Jeg får sved i håndfladerne bare ved at skrive det nu så mange år efter.

Min søster ja - det var Grethe. Vi to var næsten uadskillelige. Der var to år mellem os, vi legede sammen, vi sloges sammen, vi udforskede verden sammen, vi var på ferie sammen, vi drøftede med hinanden, hvordan tingene dog kunne hænge sammen, om måske den eller den af vore store søskende var forelsket, vi drillede hinanden. Vi sov i værelset bagved soveværelset - i det andet værelse ved siden af køkkenet boede nogle af de større søskende på skift, men flere af dem var jo flyttet hjemmefra, var i plads hist og her. Jeg husker, at Eva (f. i 1924) har boet hjemme, mens hun tog realeksamen i Børkop, og Gerhard (f. i 1927) med, mens han havde budplads hos en købmand. Han kunne bidrage lidt til husholdningen, når Mor ikke havde penge til rugbrødet. Jeg husker, at Gerhard gav mor penge, engang hun ikke havde flere. Asta, min ældste søster, f. i 1923, gik vist i Frøken Seligmanns skole. Vi var mange, men sjældent hjemme alle sammen. Erik (f. i 1926) husker jeg meget lidt til fra min barndom, Erna (f. i 1929) ligeså.

Far fik efter en drøj periode som arbejdsmand et chaufførjob ved Mælkekompagniet i Grønnegade. Han skulle hver morgen hente mælk på de store godser Rhoden og Tirsbæk ved Vejle Fjord. Det var spændende at få lov at køre mælketur med far i den store lastbil. Der var gasgenerator på siden af den - benzin var jo mangelvare under krigen. Der var tit vrøvl med at holde den i gang, der skulle fyres med briketter eller brunkul og selvfølgelig produceres en del gas, for at lastbilen kunne trække sit store læs af tunge mælkespande. Far sled i det på sit arbejde. Det var i de hårde krigsvintre, og der var tit store kvaler med at klare de stejle, isbelagte bakker, når der ikke var trækraft i gasgeneratoren. Faste punkter på turen var godserne Rhoden og Tirsbæk, og det var svært at holde humøret oppe, når bilen ikke ville fungere. Far tog også mange ture ud til de store brunkulslejer og

tørvemoser i Midtjylland for at hente brændsel til mejeriet. Han var forsynet med det tyske "Ausweis", en legitimation, der gav tilladelse til at køre bil i spærretiden. Det kunne blive en lang arbejdsdag, inden han kom hjem og satte sig til aftensmaden med sin maltøl foran sig. Så havde han ikke mange ord at sige. I sin fritid var han optaget af kristeligt arbejde i "Arbejdernes Bibelkreds" og i søndagsskolen. Han havde ikke meget overskud til at snakke med sin yngste søn - han skulle have ro; når han var hjemme, blev han let vred, og det havde jeg meget respekt for. At han havde forsørger-bekymringer, gik nok ikke rigtig op for mig. Jeg kunne lide at purre op i hans tætte krøllede, mørke hår, men ellers var der ikke så megen nærkontakt mellem far og søn. Når jeg senere stillede for nærgående spørgsmål, fx om seksuallivets underligheder og bekymringer, veg han udenom. Han krævede ikke ubetinget lydighed, det var bare en selvfølge, at man var ubetinget lydig. Hans holdning og hans synspunkter kunne ikke diskuteres. Engang mødte Grethe og jeg far i mælkebilen et sted i byen. Vi bad ham om en tiøre til at "købe noget for". Svaret var et klart nej, det måtte vi gå med - så fattig var han - det har da sikkert også plaget ham.

Mor hjalp jævnligt til på Aftenhjemmet i Gammelhavn, der blev bestyret af en gæv sønderjyde fra Bolderslev, fru Marie Christensen. Så vidt jeg kan forstå i dag, var Aftenhjemmet et kristeligt-socialt arbejde, der havde til formål at beskæftige kvinder fra arbejdsløse hjem med syning m.m., for at holde "hjulene" i gang i hjemmet. Min mor var god til at sy, men hun gik i øvrigt fru Christensen til hånd med rengøring o.l. Jeg var tit med deromme og befandt mig godt der. Da far blev indremissionær, og familien flyttede til Vestjylland, blev der holdt en lille afskedsfest på Aftenhjemmet. Det jeg husker bedst fra den aften, var et stort, indrammet farvetryk, der blev foræret mor og far i afskedsgave. Det forestillede Jesus, der prædiker fra båden i Genesaret Sø. Det var jeg lille gut stærkt optaget af - det hang i mange år som sofabillede i mit barndomshjem.

MIN FAMILIE I ØSTER SNEDE SOGN

Mine forældre var begge født og opvokset i De stærke Jyders hovedsogn på den tid, Øster Snede Sogn ca. 10 km nord for Vejle. Min far var søn af Jakob Jensen Stidsen i Bøgballe i nordsognet, og min mor var datter af Peder Therkelsen Jensen i Gammelsole i sydsognet. Fars slægt nedstammede fra den betydelige leder af vækkelsen i Raarup Sogn, i Bjerre Herred, Mathias Nielsen på Ikjærgaard, og min mors slægt fra samme Mathias Nielsen og fra smeden Hans Nielsen i Korning Sogn, der havde været en ledende skikkelse på sin egn.³ Begge mine forældre havde gået i De stærke Jyders privatskole, i henholdsvis Bøgballe og Gammelsole. De havde lært Pontoppidans Forklaring udenad og var opflasket med de gammelstærkes syn på kristendom og moral. Min mor satte livet igennem stor pris på sin lærer i privatskolen, Peder Nicolajsen, der i over fyrre år var lærer i privatskolen. De stærke Jyders solide grundlag var en alvorlig kristendom, hvor det kristne evangelium blev holdt højt i ære, og hvor hverdagen var gennemvævet af regler og forskrifter for, hvad man skulle tro og gøre. Min far havde med sin fars modstræbende tilladelse fået lov til at komme på Børkop Højskole i begyndelsen af 1920'erne, og KFUM og KFUK var begyndt at tiltrække den unge generation i de stærkes sogne. Det har uden tvivl fået min far til at nærme sig Indre Mission og søge væk fra det tunge, lovprægede miljø, han var vokset op i. Da mine forældre

³ Litteratur: Herluf Hegnsvad: Hans Nielsen Smed og hans slægt, Skive 1956, og Johs. Enggaard Stidsen: Hold fast ved det du har. Odense 2002, se især p.78f

måtte opgive at drive landbrug i landbrugskrisen i 1930'erne og flyttede de til Vejle med deres seks børn til et arbejdsmandsmiljø og trange økonomiske kår; de følte det alligevel uden tvivl som at blive sat i frihed, selvom de hele resten af deres liv var dybt præget af det, de havde lært i dem i barneårene.

Mange år senere beskrev min far sit brud med De stærke Jyder således i en tale ved et slægtsstævne: *"Vil nogen spørge: hvad fik dig til at reagere i din ungdom, så du sprang fra? Så vil jeg sige det sådan: hvis jeg er sprunget fra, så var det ikke en reaktion mod snæversyn, der var det egentlige, men fordi jeg savnede den kristne glæde og vished om, at det med syndernes forladelse var en virkelighed."*

Da jeg for mange år siden læste Pär Lagerkvists "Gæst hos virkeligheden" (1949) læste jeg også dette om faderen, ord, som jeg synes passer på min far i temmelig høj grad: *"Det var underligt med faderen. Det var, som om han i grunden var bestemt til at være glad. Men det kom sjældent frem, kun sådan en gang imellem, der var noget inden i ham, som var for tungt. Det kunne han ikke befri sig for, han gik næsten altid alvorlig omkring, til tider ligesom beklemmt. Han havde mange bekymringer, men det var ikke det, der var grunden. Han var bare sådan, han holdt det sorgløse i sit væsen tilbage, som om det var noget forkert. Hans glæde var ligesom kuert af hans alvor."*

Dette med at være kuert af alvoren blev mere og mere fremtrædende i min fars væsen, da han blev gammel. Det formørkede hans sidste år, synes jeg.

Min farfar i Bøgballe, Jakob Jensen Stidsen, har jeg ikke nogen erindring om, mine søskende og jeg var sjældent på ferie dér. "Bedstefar i Bøgballe", som vi altid kaldte ham, havde også en stor familie i Øster Snede Sogn, og han havde sine tillidshverv i skole og kirke, men vi børn havde ikke noget nært forhold til ham. Faktisk husker jeg kun farfars begravelse i juli 1942. Farfar var så stokdøv, at det var så at sige umuligt at føre en samtale med ham. Kort før farfars død skulle far ude at se til ham en aften – han lå syg i lang tid med en meget smertefuld koldbrand i fødderne, så det har uden tvivl været kredsløbet, det var galt med. Far tog mig med på cyklen, men da vi kom midt på Horsens Bakke, satte far mig af og bad mig løbe hjem; der har åbenbart været for meget modvind, til at han kunne klare den lange tur med en otteårs dreng på cyklen. Ved selve begravelsen var det, der gjorde mest indtryk på mig, at se den døde – jeg havde ikke set et dødt menneske før, og jeg var som tryllebundet af den dødes dårlige udseende, og også af fars bevægelse ved at stå ved den åbne kiste og tale over sin far. Få uger efter farfars død døde hans kone, fars stedmor, og så blev det hjem opløst. I dag er husmandsstedet totalt ombygget.

Min søster Grethe og jeg var jævnligt på ferie hos familien i Øster Snede sogn, både på Kragelund Mejeri, hvor min moster Mie boede, og i et lille hus få skridt derfra, hvor min faster Ane og onkel Jens boede. Jens var fodermester på en nærliggende gård. Jeg mindes også dejlige sommerdage på "Sole Enggaard" i Gammelsole by. Min bedstefar dér var en stilfærdig og tænksom mand, der styrede sin gård og sin familie med myndig hånd. Han var belæst, og noget af det bedste jeg vidste, var at få lov at se nærmere på de mange gamle bøger, der stod i hans bogskab inde i den fine stue. Han havde været medlem både af menighedsråd og sogneråd, og han var en flittig kirkegænger.

Han sang de gamle melodier med sikker røst, det havde jeg gavn af mange år senere, da jeg skrev min bog om De stærke Jyders sangtradition.

Familien fra landsbyerne nord for Vejle kom også på besøg hos os i Vejle. Det var jo i krigens tid, så snakken gik livligt mellem de voksne. Især husker jeg, at min mors ældste bror Therkel, snedker i Horsens, og min far diskuterede meget. Johannes Åbenbaring var et aktuelt skrift i krigsårene, og mange var brændende optaget af, om man nu var i de sidste tider, siden alle disse forfærdelige ting kunne ske. Så lå vi børn i vore senge og lyttede til de store voksnes samtale og deres sang. For synges skulle der altid. Min far kunne ikke selv synge med - han havde ikke tone skabt i livet. Det har tit undret mig, at min far ikke kunne synge – man siger jo ellers, at alle kan synge. Jeg er nok tilbøjelig til at tro, at det hænger sammen med hans opvækst i et koldt kærlighedsløst hjem, hvor følelser var noget, man nok havde, men aldrig gav udtryk for.

KRIGENS EKKO I FAMILIEN

Det blev i Nyboesgade i Vejle, at jeg kom til at opleve 9. april 1940, da tyskerne besatte Danmark. Jeg blev vækket tidligt om morgenen af en voldsom larm. Først troede jeg, at det var støj fra byggepladsen i Mindegade. Man brugte en del rambukke der, fordi grunden var ret blød. Men larmen kom ikke derfra. Da jeg fik trukket gardinet fra, så jeg op mod himlen - og der fløj "de mørke fugle", som Otto Gelsted skrev om, tyske flyvemaskiner på vej mod Norge. Store eskadrer af fly. Far var taget på arbejde - han måtte jo møde tidligt for at køre mælk hjem til mejeriet fra Rhoden og Tirsbæk. Ham kunne jeg altså ikke snakke med om det, der var sket, men jeg husker, at vi to - far og søn - senere på dagen stod på Dæmningen og så uendelige kolonner af tyske motorcyklister, biler og marcherende soldater passere forbi. Min far fortalte mange år senere, at han mærkede, hvordan min lille hånd knugede hans ved synet af så megen magt.

Jeg oplevede de fem besættelsesår, som nu et barn oplever trange tider: mange ting går hen over hovedet på en, andre ting følger man intenst med i. Jeg lærte meget tidligt at læse avis - allerede før jeg kom i skole, læste jeg flydende - så jeg kunne følge med i krigens gang ude i Europa. Min første geografiske kundskab fik jeg ved at følge med i troppebevægelserne. At de enkelte tyske soldater var "fjender", var ikke nemt for et barn at rumme. Jeg husker, at en skolekammerat og jeg en dag fulgtes med en tysk soldat et stykke af vejen hjem fra skole. Han havde os begge ved hånden og har helt sikkert nydt det. Han har nok selv haft børn derhjemme. Bagefter fandt vi vel ud af, at den slags måtte man bestemt ikke gøre. En tysk soldat viser man ikke kærlighed, men så meget ligegyldighed som muligt - endda også angst.

Krigen sendte sine signaler ind i min trygge barndomsverden - også rent bogstaveligt. En sirene blev anbragt på taget på etageejendommen lige overfor vores lejlighed, så vi kunne ikke undgå at høre, når der var luftalarm. De første gange styrtede alle ned i kælderen i beskyttelsesrum, senere nøjedes vi med at gå ud i vores entré på afstand fra vinduer - og til sidst vendte vi os bare om på den anden side og sov videre. Ikke for det: det var bestemt ikke "falsk alarm". Engelske fly på bombetogt til Tyskland fløj ofte over Vejle, og et par gange smed de deres bomber fra sig i vores nærhed. En bombe faldt i Nørreskoven og ødelagde nogle huse på Skyttehusvej - en kvinde med et nyfødt barn blev dræbt i sin seng. Jeg husker, at huset i Skyttehusgade, hvor min moster Else og

hendes familie boede i en årrække, også blev beskadiget. En anden bombe faldt i et kolonihaveområde ved Vestbanegården - dagen efter var vi ude at kigge på ødelæggelserne, bortset fra ødelagte havehuse og døde høns skete der vist ikke større skade.

Jeg husker også 29. august 1943, hvor tyskerne erklærede undtagelsestilstand i hele landet med udgangsforbud efter kl. 18(?). Vi stod i vinduet og så ned på Mindegade. En mand gik på fortovet - en tysk militærvogn kom susende, standsede og anholdt manden, og fór væk igen, hvad der skete med manden, ved jeg naturligvis ikke.

Jeg mindes ikke at have været angst under krigen for, hvad der kunne ske med os. Men jeg fulgte som sagt meget med i begivenhederne, og var med til alsang i Grejsdalen, fagenes fest og andre nationale manifestationer. Det gjorde et stort indtryk på mig, da landets mangeårige statsminister, Thorvald Stauning, døde i 1942. Om aftenen, da vi sad om bordet og spiste brød - vi fik jo varm mad om middagen - spurgte min mor mig på et tidspunkt, hvad jeg skulle have på brødet (hun har åbenbart smurt brødet for mig.), og i min bundløse distraktion svarede jeg "Stauning.". Min ældste søster Asta, der mindede os om hændelsen ved min 60-års fødselsdag, hævder, at min far blev vred, da jeg var så fraværende - det mindes jeg nu ikke, kun at jeg blev flov.

SKOLETIDEN BEGYNDER

Min skoletid var begyndt i 1941. Jeg begyndte i Kirketorvets Skole og kom senere i Nyboesgades Skole. Jeg har mærkeligt nok ikke mange erindringer om min skolegang. Jeg husker blot, at jeg kedede mig meget, fordi jeg jo kunne læse alt og ikke havde brug for at stave mig igennem ABC'en. Et handicap mødte jeg op med i skolen: jeg var kejthåndet. Min mor måtte sidde derhjemme og møjsommeligt vænne mig fra: skrive en linje med venstre hånd og en linje med højre hånd! Og senere: skriv en linje med venstre hånd og to med højre! Og ganske langsomt blev jeg 100 % højrehåndet!

Lærerinden i Kirketorvets Skole var dygtig til at fortælle bibelhistorie og Danmarkshistorie. Jeg kan se hende for mig endnu, siddende på katederet med foldede hænder og ganske roligt fortælle de store historier for en lyttende flok. Hvem ved - måske har hun grundlagt min interesse for historie? Jeg var en genert og tilbageholdende dreng, bange for at slå med de andre drenge, nok lidt af en tøsedreng, så jeg knyttede mig ikke meget til mine klassekammerater. Så meget mere kom bøgerne til at optage mig i mine fritimer.

Jeg har helt bestemt gået i søndagsskole, men jeg mindes det kun meget svagt. Jeg tror, det var i menighedshuset ovre på Vesterbrogade (eller Vardevej), hvor i øvrigt også FDF holdt til. Min mor hjalp dem som tante på sommerlejren på "Daneborg" - der var jeg med og husker de dage som spændende, lyse dage.

Vi gik meget til gudstjeneste i Skt. Nikolaj kirke for at høre pastor Poul Sørensen (hvis søn, Carl Lomholt, senere blev min kollega som fængselspræst). Poul Sørensen var mine forældre glade for, så det var vi børn også! Der var stor kirkegang i den store kirke. I 1941 blev vores sognekirke, den nye Skt. Johannes Kirke, indviet lige i nærheden af Mindegade - der kom vi også en del, mens

pastor (senere biskop) Haldor Hald var præst ved kirken. Min bror Gerhard var den første, der blev konfirmeret i den kirke.

Det kirkelige og kristelige var en helt integreret del af vores hjemliv. Mor bad aftenbøn med os:

"Bed o Jesus, bed for mig,
bed mig ind i Himmerig,
der at leve, der at bo,
i en evig fryd og ro,
lad mig altid elske dig,
du som beder godt for mig.
Gud, vær min ven,
Gud, hør min bøn,
og det for Jesu skyld, Amen."

Der blev læst prædiken om søndagen, og der blev holdt andagt, hvor far bad fri bøn. Det var en tro kopi af det andagtsliv, der var tradition for hos De stærke Jyder, og som mine forældre troligt førte videre, selv om de havde fjernet sig noget fra De stærke Jyders egn og miljø. Familien samledes i dagligstuen, og Far læste prædiken op. Hvor De stærke Jyder fortrinsvis læste en prædiken fra Luthers Huspostille, holdt Far sig til nyere prædikensamlinger - især husker jeg, at Kaj Jensens og Chr. Bartholdys prædikener blev læst. Det var for os helt selvfølgeligt, at disse ting hørte med - sådan var det bare at leve. Selvfølgelig var prædiken lang for os at høre på, men dog ikke uudholdelig; det var uundgåeligt, at vi skævede, når Far vendte blad - måske var det sidste side? Ved den daglige morgenandagt, der blev holdt, når far da var hjemme og ikke på arbejde, anvendte far Brødremenighedens afrivningskalender, efterfulgt af morgenbøn og Fadervor. Underligt nok mindes jeg ikke, at min mor nogensinde holdt morgenandagten. Det var husfaderens område.

Da min Far havde svært ved at klare familiens økonomi med lavtlønnet arbejde i Vejle, og han også blev stadig mere brugt som leder i det kristelige arbejde i Vejle, især i Arbejdernes Bibelkreds, ansøgte han om at blive ansat som indremissionær. Indre Missionsmiljøet var for mine forældre som at komme ind i en ny og lysere verden. Min mor fortalte engang, at det var en befrielse for hende at komme fra Kingos Salmebog med de tunge, alvorlige monotone salmer hos De stærke Jyder over til de glade indremissionske sange med de friske melodier. Og nu søgte min far så over i et direkte arbejdsforhold i Indre Mission. Sådan gik det til, at en yo-yo kom til at betegne afslutningen på min Vejle-tid. Den havde min far med hjem til mig, efter at han havde deltaget i Indre Missions efterårsmøde i Svendborg, hvor hans ansøgning blev behandlet, og han blev antaget som indremissionær med virkeområde i Ølgod i Vestjylland. Tænk, jeg fik en yo-yo af min far! Det er den eneste gave, jeg kan huske, at min far har givet mig, mens jeg var barn. Og den vakte megen glæde - vi var bestemt ikke forvænt med gaver i vores familie. Det var der ikke penge til.

Men nu var der altså udsigt til opbrud med Vejle. Far tog af sted til Vestjylland før os andre - allerede i efteråret 1943, få uger efter at han var blevet ansat. Mor måtte blive tilbage i Vejle, indtil der var fundet en bolig til os et eller andet sted i Ølgod. Hvordan den vinter gik, husker jeg ikke. Far har vel af og til været hjemme på besøg, men jeg husker intet fra den tid. Det var en af de kolde

krigsvintre, men heldigvis boede vi lunt og godt i Mindegade 17, 3.sal. Først i foråret 1944 forlod vi Vejle og flyttede vestpå.

ØLGOD 1943 - 1948.

Det var unægtelig en omvæltning at komme til Ølgod: Ingen familie i nærheden,, ny skole, nye skolekammerater, ny bolig - nye mennesker at færdes imellem, Vestjylland med den barske natur - og så det mærkelige vestjyske sprog. Mine nye klassekammerater stak hovederne sammen: "Hør, han snakker fi'n!" De så noget skeptisk til Vejle-drengen med den sære østjyske dialekt. Og det kunne jeg jo ikke sådan lave om på i en fart.

Huset, vi boede i de første måneder, tilhørte - så vidt jeg husker - en vognmand (eller var det købmand?) Jørgen Thomsen. Et stort hvidt hus i nærheden af Ølgod station. Vi boede i stueetagen, og på første sal var der indkvarteret nogle tyske soldater, officerer var det vel. Der var stuvet en del møbler op i en stor stue, der vendte ud mod haven, og vi havde også rådighed over noget af pladsen på 1.sal.

Tiden i "Det hvide hus" var ikke nogen rar tid. At bo i hus med tyskerne gav anledning til frygt og utryghed. En aften da min søster Grethe og jeg var alene hjemme, var vi så bange for at være der, at vi flygtede ud af bagdøren, gennem haven og så hele Ølgod by igennem ud til Kirkepladsen, hvor mine forældre var til møde i den tidligere missionær Randrups hjem. Vi turde ikke være alene hjemme sammen med tyskerne - engang havde de sagt "Schwester" til min storesøster Erna, og det var nok til at kyse os.

I Ølgod oplevede vi for første gang at have telefon. Ølgod nr.99. Det var med bæven i sindet, at vi gav os i kast med at lære en telefon at kende. Vi turde knap nok ringe op og knap nok tale i den. Det var jo den gammeldags model med opringning, centraldame, "tre minutter", ventetid osv, og vi vænnede os til den, men den ærefrygt, vi havde overfor telefonen, minder mig om min "tastaturangst" i den første tid, jeg havde computer.

I Vestergade 15 lå missionshuset Bethania, der senere blev både vores fysiske og vores åndelige hjem. Underetagen var besat af tyskerne - de havde deres lokale hovedkvarter i Teknisk Skole lige overfor, og i slutningen af besættelsen var missionshuset indkvarteringssted for ungarske krigsfanger. Missionshuset ligger der endnu, nogenlunde som dengang.

Men den første tid boede vi altså i Nørregade.

Jeg kom i en klasse i Ølgod Byskole, og selv om jeg var en genert, tilbageholdende dreng, faldt jeg vist hurtigt ind i flokken. Jeg var bogligt minded, flittig og opmærksom, og det gav mig hurtigt en fremtrædende plads på klassens rangstige, men nogen ledertype var jeg bestemt aldrig. Jeg var meget dygtig i skolen - undtagen til matematik og gymnastik; jeg var simpelthen en nervøs klodsmajor. At komme over bukken i gymnastiktimen var mig ganske enkelt plat umuligt. Jeg havde derimod klæbehjerne og sprogøre, så det, der stod i bøgerne gik det let for mig at lære. Eksamen var jeg selvfølgelig nervøs for, men karaktererne var i top, som regel ug og ug minus. Jeg kunne godt blive sur over et ug minus, hvis jeg havde regnet med et ug.

Min klasselærer hed Vilhelm Humlum. Jeg satte stor pris på ham. Han var dygtig til at undervise og en rar mand. Kun én gang forurettede han mig dybt - det har jeg til gengæld aldrig glemt ham. Vi talte i klassen om atombomberne, der var blevet kastet over Japan i 1945, og som havde rystet verden. Han spurgte os, om vi kunne huske navnet på byen, der blev bombet. Vi kunne huske Hiroshima, og det var rigtigt - men jeg kunne nu også huske Nagasaki, hvor bombe nr. 2 faldt. Da jeg sagde det bynavn til ham, afviste han det - det passede ikke. Jeg insisterede, men blev bedt om at tie stille - og jeg græmmede mig. For jeg havde jo ret!

En dag kom min far hjem og sagde til mig - jeg må have været omkring ti år gammel: Nå, Johannes - nu er det vist på tide, at du kommer ud at tjene. Mit hjerte hoppede lidt i livet på mig, men det viste sig, at min far havde skaffet mig en budplads hos boghandler Thorstensson i Jernbanegade, nogle timer om eftermiddagen efter skoletid. Jeg blev der resten af min tid i Ølgod, altså i fire år, så jeg må jo have været godt tilfreds med det. Men der var så sandelig også ting, jeg ikke brød mig om. Fortovet skulle fejes en gang om ugen, papkasser og indpakningspapir skulle ryddes af vejen - og så skulle jeg ellers bringe bøger og ugeblade ud. Ugeblade skulle ud tirsdag og fredag, og det var en lang, drøj tur, rundt i hele byen. Det var tit mørkt, inden turen var færdig. Cykel var der ikke til rådighed, så jeg måtte bruge mine ben. Jeg var skrækslagen for hunde, og det var et mareridt for mig, hver gang jeg skulle ind med et blad i huset ved baneoverskæringen, eller når jeg langt ude af Nørre Allé skulle ind i et lille hus med en gal køter. Et lille ar på min højre pegefinger mindede mig i årtier om den dag, da hunden ikke havde lagt mærke til, at jeg var kommet ind og derfor bed mig i hånden.

Jeg fik naturligvis også løn for mit job - ti kroner om måneden, senere tolv kroner. Der blev råd til at købe en cykel langt om længe, for 125 kr. tror jeg - en brugt cykel. Det var et af mine traumer i forhold til skolekammeraterne, for det første at jeg ikke havde nogen cykel, for det andet at jeg simpelthen ikke kunne cykle. Jeg glemmer aldrig, da jeg engang var til fødselsdag hos Ove Meldgaard oppe på Ølgod Kro og lige skulle hjem til mor for at spørge om lov til et eller andet. Kromanden sagde: Du kan da lige låne Oves cykel. Ja, sagde jeg, uden at turde afsløre, at jeg ikke kunne cykle. Og så stod jeg dér og kunne ikke engang komme op på den. - Med anskaffelsen af egen cykel var den jammer da forbi - jeg fik lært at cykle, og det var meget lettere at passe mit budjob, når jeg kunne cykle rundt med varerne.

Jeg var en ivrig radiolytter i de år. Jeg fulgte stadig med i krigens gang på de forskellige fronter, og hvad der i øvrigt skete i ind- og udland. Bortset fra kapitulationen den 4. maj - som jeg senere vil fortælle om - husker jeg, at jeg fik fri den eftermiddag i 1947, da kong Christian X skulle begraves. Det ville jeg ikke gå glip af, og der var jo hverken noget, der hed video eller båndoptager, så det var nu eller aldrig. Og så sad jeg dér med hovedet helt inde i radioen og hørte reporteren fortælle om hele sørgehøjtideligheden, hørte sørgemarchens monotone melodi og så det hele for mit indre blik - og læste så det hele i avisen dagen efter. Jeg var ret vanskelig at mætte med nyheder - det har vist præget mig lige siden. Kan man kalde mig nyhedsnarkoman?

En anden spændende interesse var frimærker. Jeg havde fået fat i et lille hæfte med priser på frimærkepakker fra frimærkehandler S.P. Sørensen i Herning, og når jeg havde en smule penge til

overs, afgik der en bestilling til Herning. Det gav simpelthen et boom i min geografiske interesse at bestille små pakker med frimærker fra Straits Settlements, Kenya, Argentina osv, osv. Frimærkeinteressen bevarede jeg helt op til min pensionistid.

En af mine forældres nære venner i Ølgod var Frode Nielsen - han var ansat hos herreekvi-peringshandler Marius Lauridsen, EBM hvor Axel, der senere blev min svoger, også arbejdede, - og han var spejder. Så jeg blev ulveunge, men det blev aldrig noget, som jeg var helhjertet med i. Jeg var en læsehest, ikke den praktiske natur. Jeg var frygtssom og genert, så det var svært at boltre sig, som så mange andre gjorde det. Min interesse gik en anden vej. Men jeg gik da trolig med på marchture og teltelejre, og sang af hjertens lyst med på march- og lejrssange. Fra mit spejderliv husker jeg en weekendlejr i Nørholm skov, hvor førerne arrangerede en natleg, der var så realistisk, at alle vi små purke fuldt og fast troede på, at den var virkelighed: en tyv skulle være brudt ind i et telt og havde stjålet vore rationeringsmærker, så nu skulle vi finde ham i nattens mulm og mørke - midt i en stor skov. Vi var skrækslagne, hver en puslen i en busk fik os til at fare sammen. Da vi så endelig fandt ham, var det naturligvis en af vore førere.

Spejdertilværelsen rummede da også sjove ting. Jeg syntes, at det var umuligt at lære at binde knob - jeg har aldrig fået lært andre knob end råbåndsknabet! Det var da sjovt nok at læse om Baden Powell og Mowgli og bøger om spejderi, men jeg blev som sagt aldrig spejder med liv og lyst, heller ikke som voksen, da jeg mødte spejderbevægelsen i Abild og i Fredens sogn.

Ølgod Missionshus

Missionshuset Bethania var som nævnt blevet inddraget af værnemagten til brug for deres indkvartering. Da tyskerne efter 1945 rømmede det, blev det gjort grundigt i stand fra ende til anden. Vi var jo allerede under krigen flyttet ind i lejligheden på første sal, så vi nød den tvivlsomme ære at blive bevogtet af tyske vagtposter natten lang. Man kunne ligge og høre deres skridt rundt om huset. Som regel var det problemfrit at bo i hus med tyskerne. Vi havde intet med

dem at gøre. Dog husker jeg, at en officer engang blev så irriteret over, at min søster Anna spillede på vort harmonium, at han smed et eller andet op ad trappen, så det eksploderede lige udenfor vores dør, dog uden at anrette større skade. Det blev altid sagt, at det var en håndgranat, men den ville uden tvivl have gjort mere skade. Så vidt jeg husker, klagede min far til kommandanten, og det hjalp. Sidst i besættelsen blev missionshuset som nævnt fyldt med ungarske krigsfanger. Det eneste håndgribelige minde, jeg har om disse ungare, er et håndtegnet portræt af mig selv, tegnet af en læge blandt fangerne. Men jeg mindes også, at min mor, med hjælp fra andre kvinder i Indre Missions Samfund, serverede en festmiddag for krigsfangerne, da det blev jul. Da maden blev båret ind, rejste alle ungarene sig op og sang deres bordbøn. Det var et lyspunkt for dem i en mørk tid.

Jeg gik selvfølgelig i søndagsskole i missionshuset. Der havde jeg mine første bevidste oplevelser af Indre Mission. Jeg gik i søndagsskole, sommetider med glæde, men stadig genert overfor de andre, en nem skydeskive for andres drillerier.

Vi sang søndagsskolesange - det kunne jeg godt lide. Jeg sang med af hjertens lyst, når vi sang:

Når han kommer, når han kommer
at samle juveler,
sine kære dyrekøbte engang i sin favn.
Da som morgenens stjerner de klart skulle stråle
i hans krone for evigt og prise hans navn⁴

eller:

Kristi stridsmænd, ser i mærket
vifter højt i sky;
hjælpen er her, vi har sejren
næste morgengry.
"Hold blot skansen, se jeg kommer!"
Det er Jesu bud;
syng ham kækt som svar tilbage:
"Ja, vi vil, o Gud!"⁵

Sange som disse var typiske for den indremissionske sangtradition i disse år. Fængende, inciterende melodier, med appellerende omkvæd, der kunne få de syngende til at føle sig som et glad og inspireret fællesskab. Jeg fristes til at sige, at melodien var vigtigere end ordene i mange af disse sange - i hvert fald blev der oparbejdet en stemning, der åbnede sindet for, at en eventuelt kommende taler fik større lydhørhed hos tilhørerne.

Og en fryd var det at indlede søndagsskolen med:

Højt lyder over dal og skov,
nu kirkeklokkens klang;

⁴ Forfatter: William Cushing, am. præst. Hjemlandstoner, nr. 612

⁵ Forfatter: P.P. Bliss, am. sangevangelist, Hjemlandstoner, nr. 667

Jeg går så glad med sang og lov
min søndagsskolegang.

O, lær mig selv, du kære Gud,
at vandre på din vej.
Tag mig ved hånd, når dine bud
så tit jeg følger ej.⁶

. Og så hørte vi en eller anden fortælle om Jesus. Det kedede mig nu som regel, for jeg kendte jo det hele i forvejen, og søndagsskolens lærere var vel ikke altid lige store pædagoger.

Det mest forsonende element ved søndagsskolen var den årlige udflugt. Den foregik pr. hestevogn - charabanc'er o.l. Og humøret var højt, når vi kørte ud i det grønne land og endte et eller andet dejligt sted, i Nørholm Skov fx, hvor vi kunne lege to mand frem for en enke, bro bro brille osv. og få rød sodavand m. patentprop, måske endda også en ispind.

Hver sommer var der søndagsskolelejr på Holmsborg ved Søndervig. Den var *lidt* mere problematisk, fordi jeg var lidt frygtsom i leg og konkurrence, en rigtig tøsedreng, men alligevel var samværet om lejrbalet, badeture osv. da noget, der tiltalte mig. Det var jo dejlige dage i klitten, mor og far var også med, mor som tante, far som leder. Der var badning, boldspil, lejrbalet, andagter og meget andet. Men jeg savnede aldrig hverken søndagsskolen og lejrene, da først de holdt op - og med al respekt for nogle idealistiske søndagsskolelærere: at forlade søndagsskolen som nykonfirmeret i Holstebro husker jeg som en lettelse.

Der foregik meget andet i missionshuset. Min far var en aktiv og energisk indremissionær. Han talte ved missionsmøder, der var vinterlejre for KFUM og K, og der var kvindelejre for kredsens kvinder. Disse lejre var ofte præget af en ophedet åndelig atmosfære, skønt jeg tror, at min far var ret opmærksom på, at gemytterne ikke skulle gå over gevind. Men der skulle helst ske store ting på disse lejre, helst nogle omvendelser. Sangen blev brugt som middel til at fremkalde den rette stemning, og var der gode talere, der kunne følge det op, gik vi alle sammen i huset rundt i en ret så løftet stemning.

De ugentlige missionsmøder i missionshuset fulgte jeg trolig. Jeg lærte hurtigt de mange indremissionærer og præster, der talte ved møderne, at kende, jeg sad på bænken nedenfor prædikestolen og hørte andægtigt på deres prædikener. De fleste talere husker jeg ikke, andre mindes jeg som dygtige prædikanter - især når der var missionsuge, kunne man leve på en lille lyserød sky i lang tid. Der var også forfærdelige ting imellem, fx husker jeg en gammel præst, Moos hed han vist, der prædikede om helvede, så jeg lille gut, der sad på første række, var ved at falde ned af bænken af skræk: "Kan du mærke, hvor nettet strammes om dig." sagde han, idet han lænede sig ud over talerstolens kant. I dag kan jeg godt undre mig lidt over, hvor trofast en mødedeltager jeg var. At jeg ikke dengang sagde farvel til alt, hvad der hed kristendom, burde egentlig undre mig den dag i dag, men jeg var vel - som så mange andre tilhørere - i en situation, hvor behovet for at blive løftet ud af hverdag og syndeskyld var stort. Noget af det, der nok var med til at holde mig fast i

⁶ Oversat fra engelsk

missionshuset, var uden tvivl de fængende vækkelsessange, der som sagt prægede søndagsskolen, men i ikke mindre grad de ugentlige møder i missionshuset. Jeg kunne lide at synge, og de raske melodier og de inciterende omkvæd var noget, jeg rigtig kunne være med til. Her er et par eksempler på vers fra omvendelsessange, der blev ved at lyde i mit sind:

Han søgte mig i nåde,
som gik på syndens vej,
han fandt mig træt og såret
og bar mig hjem til sig,
mens engle for Guds trone sang,
og himlens harper lifligt klang.
Nåde, at han fandt mig,
nåde, at han vandt mig,
nåde at han bar mig hjem til sig!⁷

Og her er endnu en "træffer":

Har du mod at følge Jesus?
spørges der så mangan gang.
Hør en gang et andet spørgsmål
i en jævn og simpel sang:
Har du mod at blive borte,
når din konge kalder dig,
kalder dig til evig glæde,
evig salighed hos sig?⁸

Appellerende ord og melodier, nemme at synge, et letforståeligt budskab - det var recepten, der blev fulgt hele vejen op gennem min barndom og langt ind i ungdommen. Naturligvis havde Brorsons salmer også deres faste plads i repertoiret: "Jesus, han er syndres ven", "'Ak, vidste du, som går i syndens lænke.", "Hvordan takker vi vor herre", og "Hvo vil med til Himmerige", for bare at nævne nogle enkelte. Der var mange salmer og sange at tage af i Indre Missions sangbog, jeg mødte dem igen nogle år senere, da jeg blev fast mødedeltager i Bethesda i København, specielt i Bethesdas Musikkor.

Det "åndelige liv", der udfoldede sig i "Bethania" i Ølgod, var for mig en helt integreret del af tilværelsen, - så meget, at den gamle indremissionær Horsbøl Lauridsen fra Skovlund engang sagde til mig: Johannes, jeg tror da, at du skal være missionær ligesom din far.

Der var også andre åndelige samlingssteder i Ølgod end missionshuset, men jeg havde rigeligt i "Bethania". Der var et missionshus for Luthersk Missionsforening i den anden ende af byen - jeg mindes ikke nogensinde at have været der. Byens sognepræst var af grundtvigsk observans, men jeg fordybede mig aldrig i, hvad den tilknytning så gik ud på, bortset fra, at sognepræsten var mere

⁷ Forfatter: Spencer Walton, am. forfatter

⁸ Forfatter: Lina Sandell, svensk digterinde

kedelig at høre på end de præster, jeg kendte fra missionshuset. Jeg er virkelig på nippet til at kalde mig selv sekterisk, så enøjet var jeg!

Jeg var som regel veltilpas ved at sidde i missionshuset, især når der blev sunget, men gudstjenesten i Ølgod Kirke var nu noget andet og på sin vis bedre; når alt kommer til alt, følte jeg mig bedre tilpas i kirken, selv om prædikenerne godt kunne være lidt for lange. Jeg havde det godt med at være i en bygning, der gennem århundreder havde været det åndelige centrum for sognet. Sognets præster var den grundtvigske sognepræst, først den gamle provst Chr. Møller Andersen, senere Niels Pedersen (der tidligere havde været valgmenighedspræst i Vallekilde), og så var der de indremissionske kapellaner Immanuel Mandrup og Hauge Iversen. Degnen var overlærer Hjuler fra Ølgod Byskole. Uforglemmeligt var synet af degnen i kordøren, mens han bad ind- og udgangsbøn: den lille tykke mand med hænderne smukt foldet over maven og så bad han uden bog, stilfærdigt og smukt. Gudstjenesterne var vel ikke noget særligt, og prædikenerne var lange og kedelige for en dreng på min alder, især Møller Andersens, men jeg kunne lide at komme der, uden tvivl mest for salmesangens skyld.

Kammeraterne gik det nogenlunde med. Vi kappedes som regel om duksepladsen. Især købmand Riis' søn og jeg, men også et par af pigerne var dygtige. Min nærmeste ven var Frede Boddum, der boede i Bjergegade. Vi var tit sammen. Vi var meget forskellige: i modsætning til mig var han fingerfærdig og interesseret i meget for elektriske ting, det beundrede jeg ham meget for. Vi kunne snakke om alt muligt - specielt husker jeg, at vi drøftede meget indgående, hvordan det dog gik til, når en mand og en kvinde avlede et barn. Vi måtte begge to selv tumle med de "forbudte" sider af seksuallivet, og det prægede min tidlige pubertet alt for meget. Det gav åbne, ubesvarede spørgsmål og en skyldfølelse, der fulgte mig langt op i ungdommen. - Min fars holdning til det seksuelle var jo nok præget af den opvækst, han selv har haft, hvor alt på det område var totalt tyst. Da jeg selv fik børn, besluttede jeg, at jeg ikke ville have min fars holdning overfor dem på det seksuelle område - de måtte have oplysning, helst endda før de selv begyndte at spørge. Jeg var vel ikke alt for god til det, men mine intentioner var gode nok.

Apropos Frede Boddum: jeg var engang til fødselsdag hos ham en aften - normalt var det ellers om eftermiddagen, men jeg havde altså fået lov at være ude om aftenen. Det må have været en god aften - jeg husker ikke noget om det, men hvad jeg husker, er at da jeg kom hjem, gik jeg ind i soveværelset, hvor mor var gået i seng, for at berette om aftenens forløb. Og så fortalte jeg om, at vi havde fået lagkage eller noget lignende, og så sagde jeg: "Det smagte himmelsk." Og omgående kom reaktionen: "Ja, men Johannes da." - Nej, der var ikke plads til mange impulsive bemærkninger. Man skulle være ren i tanke, ord og handling - og hvor var det da svært!

Min far havde travlt, meget travlt. Ikke bare skulle han tage sig af aktiviteterne i Indre Mission i Ølgod, men han skulle også rejse rundt i Vestjylland og holde missionsmøder og vinterlejre og kvindelejre og hvad véd jeg. Det var rejser, der foregik på cykel eller pr. tog og rutebil - seje rejser med forsinkelser og dårligt vejr. Dels fandt rejserne sted i krigstiden, hvor især den vestjyske længdebane var stærkt bevogtet af besættelsesmagten, dels var vintrene ekstremt strenge i 40'erne, så det var hårdt. Jeg har endnu hans kalendere fra de år, hvor aften efter aften var optaget, somme

tider også af møder langt væk, så han skulle være hjemmefra op til en hel uge ad gangen. Og så skulle der også forberedes taler til møderne. Det var ikke altid let at få ro til det, når vi boede i en lille lejlighed med kun en stue at opholde sig i. Far var tit stresset, sur og utilgængelig, irriteret - jeg forstår det godt i dag, det har jeg også selv været, da turen kom til mig. Men der har været perioder, hvor jeg har haft svært ved at tilgive min far, at jeg ikke havde mere glæde af ham, da jeg var barn. Jeg var snarere lidt bange for ham. Fx husker jeg, at jeg engang gerne ville se filmen "Tyven fra Bagdad" i biografen. Det burde være helt uproblematisk, men for det første gik missionærens børn ikke sådan i biografen til hvad som helst, for det andet var det svært at spørge far om lov. Jeg var bange for at blive afvist. Han skulle rejse om eftermiddagen, og jeg *skulle* have spurgt ham inden - Mor ville ikke give mig lov på egen hånd. Der var ikke andet for end at følge ham til stationen, og først da toget kørte ind på perronen, samlede jeg mod sammen til at spørge om lov, med hjertet oppe i halsen. Og jeg fik lov. Det var nu ikke første gang, jeg var i biografen - min søster Grethe og jeg sneg os engang ind i pausen, og vi så sidste halvdel af "Den grønne elevator". Ellers var mine første filmoplevelser henlagt til missionshuset, hvor man kunne være heldig at se en lille tegnefilm og ellers film ('levende billeder', som vi kaldte dem) fra missionsmarken.

De strenge vintre, ja - endnu havde man det gamle snekastersystem, der på det tidspunkt måtte være borgerligt ombud. Jeg husker, at der gik folk omkring og udkommanderede mandskab til snekastning. Så måtte min far og min bror Gerhard ud i kulden for at kaste vejen fri. Der faldt enorme mængder sne i de år. Nu bagefter viser det sig jo også, at det var nogle af århundredets hårdeste vintre, der faldt netop i de år.

Min far var tilsyneladende forbavsende neutral under besættelsen. Jeg tror da aldrig, at der var tvivl om hans danskhed, men han udtalte sig - så vidt jeg da véd - sjældent om det. Måske var hans travlhed med arbejdet skyld i det. Jeg husker, at der engang kom en mand med en pakke illegale blade til far, dem skulle han vel give videre, men han sagde aldrig noget om det. Vi var jo også omgivet af tyskere på alle leder, så det ville være svært at holde noget hemmeligt. Heller ikke resten af familiens mænd - Erik, Gerhard, Jørgen, Axel, - havde noget med modstandsbevægelsen at gøre, så vidt jeg da ved...

Familielivet gik sin gang. Grethe og jeg var jo stadig de små, der havde mest med hinanden at gøre. Vi havde vore legekammerater hver især, men snakkede også meget sammen. Et interessant emne var altid vore ældre søskendes forelskelser og kærester. Vi fulgte levende med i, hvordan det gik, og følte med dem, når nogen slog op med nogen.

Min søster Anna og hendes mand Pouls hjem i Vandel blev målet for ferier i flere år. Under besættelsen var det dog noget besværligt at komme derud. Cykeldækkene var ikke gode, så det kunne være risikabelt at tage turen derud på cykel - man kunne jo punktere. Vi havde heller ikke altid cykler nok. Jeg husker, at vi tog turen derud ved at cykle til Tyndkær trinbræt på Varde-Grindsted jernbanen, sådan at en af os cyklede et stykke vej, stillede cyklen i grøften, hvor den næste så kunne tage den og cykle igen et stykke vej. På den vej kom vi til Tyndkær, derfra med tog til Grindsted, og så videre med Vejle-Vandelgrisen til trinbrættet nærmest "Rosenvang" (Østerbyhed det vist), en besværlig rejse, men vi kendte ikke meget bedre.

Asta kom hjem med Jørgen. Hun gik på Ribe Seminarium og fandt i Ribe sin Jørgen, der var FDB-kommis dér. Eva og Axel fandt også hinanden - Axel kendte jeg godt fra spejdertroppen, så det var fint. Han var en af dem, jeg så meget op til. Hans betydning for min senere kristelige udvikling kan vist vanskeligt overdrives - derom senere.

Ølgod har sin særlige plads i min erindring, fordi det var der, jeg oplevede befrielsen i maj 1945. Vi hørte jævnlige sabotagesprængninger fra jernbanen om natten. Tyskerne havde travlt med at føre tropper fra Norge og sydpå i de sidste afgørende kampe, og det skulle sabotørerne forhindre. Alt dette vidste jeg selvfølgelig intet om, men vi levede som sagt dør om dør med tyskerne og med de ungarske krigsfanger, så vi kendte dem. Vi brød os ikke om naboskabet, og fulgte utålmodigt med i krigens gang gennem BBC. 4.maj 1945 var jeg gået ind til vores nabokone, fru Hansen, vel sagtens sammen med andre i familien, for at høre hvordan situationen lå ved fronten. Fru Hansens radio kunne "tage England", og dér hørte vi så befrielsesbudskabet. Helt utroligt! Nu var det slut. Det var en mild forårsaften, med silende regnvej, men hurtigt var gaderne fulde af mennesker. Særligt mange samledes udfor missionshuset, fordi tyskernes hovedkvarter var i Teknisk Skole skråt overfor. Alle omfavnede hinanden, lo og sang og snakkede - lidt farligt var det nok, for tyskerne var ikke videre venligt stemt. De har jo uden tvivl været nervøse for, at det kunne komme til voldsomheder. Det gjorde det nu ikke - jeg tror ikke, at nogen drømte om at gå til angreb på tyskerne. Vi var bare glade.

Hurtigt - i de følgende dage - begyndte frihedskæmperne at vise sig i gaderne med deres armbind og våben. De kørte omkring i byen og arresterede alle dem, der i krigens tid havde været tyskerne venligt stemt: slagteren, sagføreren, og flere andre - vel også et par piger, der havde været lidt for tæt på tyskerne. Og jeg er lige ved at skamme mig over at fortælle, at den førstkommende søndag efter valfartede det halve af byen op til skolen ved kirken og stod så og kiggede ind ad vinduerne på de ulykkelige mennesker, der sad i skolestuen og ventede på, at deres skæbne skulle blive afgjort. Så vidt jeg husker, blev ingen af dem idømt større straffe. Måske bødestrafte, men så heller ikke mere. De var jo værnemagere, men ganske små fisk, tror jeg.

Få dage efter befrielsen kom den første engelske soldat til byen - og hvilket røre. Han skulle til barberen og klippes og kom kørende i sin jeep, så både soldat og køretøj blev nøje iagttaget. Han kunne knap komme igennem gaderne for mennesker. Alle stod tæt udenfor barberens butik og fulgte klippeprocessen gennem ruden. Tænk at have en englænder i vores lille by. Det var ikke sket i mange år.

Men besættelsen var altså slut, og verden åbnede sig ganske langsomt for os. Børn og unge var hungre efter at udvide deres verden. Jeg fik mig en penneven i San Antonio i Texas, og fik tilsendt fra ham både amerikanske drops og et billede af det nationale mindesmærke Alamo. Vi skrev sammen en rum tid, jeg på mit ubehjælpssomme engelsk, men kontakten ebbede ud, og jeg husker end ikke mere hans navn. Jeg må også have haft kontakt med en penneven i England - i hvert fald var der en engelsk dreng, der sendte mig noget om fodboldklubben Arsenal, så jeg jævnlige siden da har holdt øje med deres "ups and downs" i den engelske fodboldturnering.

Asta og hendes fynske kæreste Jørgen blev gift i 1947 og rejste kort efter til den danske brigade i Tyskland for at lede KFUM's soldaterhjem i Aurich. Mine forældre og jeg var nede at besøge dem. Det var min første udlandsrejse, og jeg fik mit første pas med store visumstempler fra de allierede myndigheder - en stor oplevelse var det. Men også forstemmende. Vi rejste med tog og kom igennem storbyerne Hamburg og Bremen. Begge var bogstaveligt talt ruinhobe efter krigens bombardementer, og på banegårdens perroner stod pjaltede, sultne tyskere og håbede på at få en bid mad fra de velnærede danskere i toget. Det fik de da også, og det gjorde et stort indtryk på os at se så megen elendighed. Sammenlignet med dem var vi sluppet nemt igennem besættelsestiden. - Hos Asta og Jørgen havde vi en god tid. De boede på kasernen i Aurich, og vi var rundt at besøge de andre byer, hvor der lå danske soldater: Wilhelmshaven, Jever m.fl. - Far og jeg tog toget til Emden for at se, hvordan der så ud. Ruiner og intet andet. Vi var også en tur på en frisisk bondegård for at se, hvordan den var indrettet, og vi så de store ruiner af skibsværfterne i Wilhelmshaven. Jo det var en rigtig spændende tur for en 13 års dreng.

Tiden i Ølgod ebbede ud. Jeg forlod underskolen og kom i 1. real, der holdt til i skolebygningen i nærheden af kirken. Man følte sig lidt hævet over "den gemene hob" ved at avancere til den afdeling af byskolen, men det blev kun en kort periode. Der var optræk til, at far skulle skifte arbejdssted, som skik er i Indre Mission, og med de gode takter, han havde vist i sit arbejde på Ølgod-egnen, stod han til en form for advancement. Det blev til Holstebro, og en skønne dag i maj 1948 - kort efter mors og fars sølvbryllup og kort før min bedstefars død - rykkede vi teltpælene op, og tog afsked med by, venner, skole, arbejde osv. Da jeg fortalte i min klasse, at vi skulle flytte fra byen, sagde Anker Riis med glæde i stemmen: Jaah.. så blir jeg nummer ét i klassen! Han begræd på ingen måde vores bortrejse.

De fire år i Ølgod - fra mit 10. til mit 14. år - var præget af de store begivenheder i verden omkring os, men også af min egen udvikling fra barn til teenager. Jeg var uden tvivl en skikkelig dreng, og min mor var sød til at tage sig af os yngste børn, men fars travlhed prægede alligevel familielivet alt for meget. Der var kun lidt tid til at være opmærksom på den yngste søns gøren og laden. Og de ret så snævre grænser for tilladelige ting betød også, at der ikke blev indgivet stimulanser i kulturel henseende, hverken i form af klassisk musik eller af de store forfattere i dansk litteratur. Begge dele var simpelthen uden for min horisont. Missionshuset og de mennesker, der hørte til dér, var min ramme, og det var meget lidt udefra, der trængte ind i den ramme. Andre mennesker blev bedømt efter om de var med "indenfor eller udenfor", troende eller vantro, og hvis jeg blev drillet med mit tilhørsforhold, var det for troens skyld, og så måtte det være sådan.

HOLSTEBRO - 1948-1952.

Det var noget af en omvæltning at komme til den langt større by. Stationsbyens snævre atmosfære blev afløst af den store handelsbys pulserende liv. Rammen om mit liv var stadig Indre Missions samfund, missionshuset og kirken, men Holstebro som en betydeligt større by rummede som en betydeligt større by flere kulturelle tilbud, flere religiøse grupperinger, og indbyggere fra et bredt spektrum af det danske samfund. Også i skolen var der flere udfordringer og en mere broget flok elever end i Ølgod. Holstebro blev byen, hvor jeg kom ind i min ungdom.

Min bedstefar i Gammelsole døde få uger efter vor flytning til Holstebro. Ligesom ved min farfars død var det den døde i den åbne kiste, der gjorde indtryk. Han havde været syg i nogen tid, og det var midt i sommertiden, så det var ikke ligefrem behageligt at opholde sig i nærheden af den døde. Efter at kisten var lukket, blev den båret ud på græsplænen øst for stuehuset, og der blev alle hans mange børn fotograferet ved kisten. Så vidt jeg husker, blev hans kiste ført til kirken ad den gamle kirkevej, der gik øst om Baastrup mose. Selve begravelseshandlingen husker jeg intet af.

Denne første sommer var præget af konfirmandforberedelse - min præst skulle være den unge kapellan Regnar Christiansen, der virkede ved Holstebro Sognekirke 1947-1951. Vi gik til konfirmandundervisning i skolen i Danmarksgade, og jeg indrømmer blankt, at de konfirmandtimer ikke betød det fjerneste for mig. Jeg var i forvejen så fuldstændig fodret op med kristendomskundskab, at der ikke var plads til mere, og den unge præst formåede i hvert fald slet ikke at tilføre kundskabsmængden en ny dimension i retning af kultur, skepsis, kritik el. l. Det kunne have været gavnligt at få med ind i billedet, men jeg ville formentlig have afvist det, hvis han havde været for radikal! Han kørte videre i den skure, jeg kendte så godt, og det sagde mig ikke noget. Det samme gjaldt i øvrigt også for søndagsskolen i missionshuset "Elim", og da det kunne lade sig gøre at komme ud af den efter min konfirmation, gjorde jeg det - med et godt skjult lettelsens suk. - Selve konfirmationen i Holstebro sognekirke fandt sted den 17. oktober 1948 - heller ikke den husker jeg meget fra, bortset fra at jeg var nervøs og skulle gå ind i kirken som en af de første, fordi vi var anbragt efter højde. Jeg fik gaver - jeg fik vistnok 125 kroner og købte et armbåndsur for pengene. Jeg fik også Hvem-Hvad-Hvor jubilæumsudgaven 1948, og den var jeg så optaget af, at jeg sad og læste i den, umiddelbart før vi skulle til konfirmandaltergang. Det fik min far til at bebrejde mig, at jeg ikke i stedet forberedte mig på den kommende højtidelige handling (hvordan jeg så end skulle have båret mig ad!). Og så rødmede jeg selvfølgelig og skammede mig. Jeg var - det kan jeg se nu i bakspejlet - i den sære situation, at jeg helt og fuldt accepterede hele mit miljø og dets indhold af dogmer, traditioner og livsytringer, samtidig med at jeg "kedede mig" i miljøet. Det gav mig ikke nok, engagerede mig ikke. Af og til var der foredrag, gudstjenester, samtaler, der virkelig gav mig noget, men der var længe imellem. Allerhelst ville jeg læse og holde mig for mig selv med de interesser jeg havde: historie, frimærker, bøger, radio. Jeg knyttede mig ikke til mange.

I skolen fortsatte jeg linjen fra Ølgod: jeg var den flittige, opvakte elev, der hurtigt placerede sig i toppen af klassen. Specielt var jeg dygtig til sprog: min engelsklærer - Munkholm hed han vist - var specielt imponeret over min sprogsans og mit ordforråd. Jeg kan fx huske, at han en dag spurgte klassen, om vi kendte nogle engelske ord der endte på -ance, og jeg nævnte ordet circumstance - det overraskede ham, at jeg kendte det ord.

Danmarksgades Skole var på det tidspunkt Holstebros største skole. Det var en ganske almindelig mellem- og realskole uden fornyende elementer. Bortset fra omtalte engelsklærer husker jeg faktisk kun skoleinspektøren, Agersø, men kun som en ganske ordinær lærer. Megen stimulation var der ikke i den skolegang, så da jeg havde fået min mellemskoleeksamen i 1949, var der ingen tvivl hos mig om, at jeg skulle springe over realklassen, hvis jeg skulle fortsætte i gymnasiet. - Men skulle jeg det?? I min søskendeflok var endnu ingen blevet student, og vore økonomiske forhold var ikke

ligeftrem strålende, så det var ikke en selvfølge, at jeg skulle i gymnasiet. Og da husker jeg nok for første og eneste gang min far som rådgiver og vejleder - eneste gang siger jeg, fordi jeg ikke husker, at jeg senere i livet spurgte far til råd, når jeg skulle vælge min vej gennem livet. Men far kom til mig i foråret 1949 og spurgte mig direkte, hvad jeg nu havde lyst til. Jeg tror, at jeg var en rigtig dårlig samtalepartner, for jeg var alt for genert overfor min far til at sige direkte, at jeg gerne ville i sprogligt gymnasium. Far foreslog mig forskellige ting, for eksempel foreslog han mig at blive forstkandidat, husker jeg. Den uddannelse lå mig i hvert fald meget fjernt. Nu bagefter tror jeg faktisk, at min far gerne ville have haft mig til at sige direkte, at jeg gerne ville være student, men om jeg sagde det, ved jeg ikke. I hvert fald blev resultatet, at jeg blev indmeldt i gymnasiet i Struer. Der var ikke gymnasium i Holstebro på det tidspunkt, så unge gymnasieelever måtte med morgentoget til Struer. Mine karakterer var absolut fine nok til at klare optagelsesprøven, det eneste jeg manglede, var den lille latinprøve. Min konfirmandpræst gav mig noget latinundervisning i sommeren 1949, og så klarede jeg også den hurdle, - vejen var banet!

Og den vej førte mig - mere eller mindre bevidst - til teologistudiet og videre til en fremtid som præst. Jeg har sidenhen jævnligt spekuleret på, hvad der egentlig førte mig til den beslutning. Min læselyst og boglige interesser kunne lige så vel have ført mig ad ganske andre veje. Der kan nævnes flere ting, der gjorde det nærliggende lige netop at "læse til præst": påvirkning fra det nære forhold til kirken i vores familie, en påvirkning, der gjorde evangeliet om Jesus Kristus til det vigtigste af alle budskaber; gudstjenesten som et naturligt led i familielivet barndommen igennem; kærlighed til salmer og sange (kombineret med en god sangstemme!); lyst til at læse bøger, særlig interesse for historie og fremmede sprog. Dertil kommer så det, der måske helt ubevidst var den egentlige drivkraft: forholdet til min far. For selv om jeg næppe en eneste gang drøftede teologiske eller kristelige forhold med min far, så så jeg dog uvilkårligt op til ham, når han var i funktion som prædikant i missionshuset. Som søn af en indremissionær fik jeg et nært kendskab til mange præster, og når så tilmed mine ældre søskende for fleres vedkommende valgte præstegerningen som deres livsgerning, var der ikke langt til en beslutning om at studere teologi. Jeg havde et mere eller mindre uforløst forhold til teologi, kristendom og kirke, og det forhold prægede både mit studium og senere hen mit arbejde som præst.

GYMNASIEÅRENE 1949-1952

Inden jeg kom på gymnasiet, var jeg på min første store cykeltur på egen hånd. Jeg havde en rimeligt god cykel, og jeg valgte at se mig omkring i Sønderjylland. Jeg var allerede dengang historisk interesseret, og det var vigtigt for mig at se nogle af de steder, der havde haft betydning i Danmarkshistorien. Jeg kørte langs østkysten, var på Koldinghus, så Skamlingsbanken med den nye klokkestabel, der var rejst til minde om frihedskampens faldne; jeg overnattede bl. a. i Christiansfeld (om aftenen var jeg i biografen og så filmen "Den blå lagune"), hvor jeg besøgte Brødremenighedens kirkegård, museum og kirke, jeg var på Sønderborg Slot og jeg travede rundt i alle Dybbøls skanser, hver og én, og jeg var selvfølgelig oppe i Dybbøl Mølle. Jeg var også på

besøg hos min ældste søster Asta og hendes mand - de boede på det tidspunkt i Padborg-lejren, hvor Jørgen var soldaterhjemleder efter opholdet ved Brigaden i Tyskland.

Gymnasiet ventede forude. Jeg havde store forventninger til det, da jeg mødte op i det store hus i Struer i august 1949. Struer Statsgymnasium, som det hed, var det eneste gymnasium i Nordvestjylland, så det dækkede et meget stort område. De nærmeste andre gymnasier var i Thisted, Viborg og Tarm, så i Struer samledes elever fra Skive, Lemvig, Vemb, Sydthy, og selvfølgelig primært Holstebro-Struer. Rektor var Einer Matthiesen, for øvrigt søn af den kendte indremissionske præst H.I.F.C. Matthiesen, hvis navn jeg på det tidspunkt bare havde hørt, men ikke forbandt noget med.

Jeg mødte op på første skoledag - og skræk og rædsel: tænk, jeg skulle sidde ved siden af en pige ved nederste bord. Det havde jeg dog ikke forestillet mig - hvordan skulle jeg dog overleve, jeg bundgenerte knægt?? Hun boede i Holstebro, men havde i en lang årrække boet sammen med sine forældre i Belgisk Kongo. Hun var nu kommet hjem for at blive dansk oplært. Hun var en pige med et godt humør, uimponeret og frimodig, og vi fandt snart ud af at dele bord.

Klassen bestod i øvrigt af en særdeles blandet flok, i det store og hele må man nok sige en flok velbegavede unge mennesker. De mest markante var nok Anna, en meget velformuleret pige med sine meningers mod, Margrethe, en frodig, glad pige, Helge, klassens dygtigste tror jeg, især da i tysk, hvor han var helt suveræn, Helga, en bondepige fra Holstebros opland, dygtig med godt overblik. Ja og så var der alle os andre, der mere eller mindre kom fra ganske almindelige hjem uden den store kulturelle og boglige baggrund. Jeg fandt ret hurtigt sammen med Harald, der stammede fra Rønbjerg - hans mor passede den lokale telefoncentral. Vi kunne snakke sammen uden mindreværdskomplekser, vi kunne lave lidt sjov sammen, og vi kunne hjælpe hinanden med lektierne, som regel pr. telefon.

Hos matematikerne var der flest piger, det var vist mest normalt dengang. Der var også nogle store flinke fyre, Puggaard og Mose hed de, der var Niels, der var præstesøn, og Hans, lægesøn fra Struer.

Lærerne var også en broget flok: rektor skulle undervise os i dansk, Johannsen i tysk, Kristiansen i engelsk, Konradi i fransk, Sandfeld i religion, Stæhr i naturkundskab, fru Fossum i latin, fru Unmack Larsen i musik, Johs. Rasmussen (en tidligere kinamissionær) i matematik - andre husker jeg ikke så nøje. Det var uden tvivl dygtige lærere, de mest fredsommelige var Sandfeld - han stod for øvrigt også for den årlige skolekomedie - og Stæhr, der ikke havde meget tiltro til, at sproglige elever kunne lære noget om fysik og biologi. Johannsen var en dygtig tysklærer med stor viden om klassisk tysk litteratur, venlig og god overfor mig, med små opmuntringer i rette tid. Konradi var en elskelig lærer i fransk, der bare havde svært ved at styre os, så det engang imellem slog gnister. Fru Fossum havde godt tag på latinen og lærte os det grundigt og med fast hånd. Hendes gjaldende "Salvete.", når hun trådte ind i klassen, og vort svar "Salve." sidder mig i øret endnu.

Rektor var et kapitel for sig. Han kunne godt give os sans for dansk litteratur, han er nok den, der har sat den interesse i system for mig. Men han var hård ved mig lille missionsmand. Han var

naturligvis klar over, at min far var indremissionær, og han har formentlig for sit eget vedkommende reageret temmelig voldsomt på sin opvækst, for han opdrog mig med streng hånd, og var særdeles kritisk overfor alt, hvad jeg kunne præstere. Mine stile var uselvstændige, det indrømmer jeg blankt. Mine meningers mod kunne ligge på et lille sted, og i mange tilfælde var jeg bare optaget af at finde ud af, hvad der var det rigtige at mene som min fars søn, og så holdt jeg mig til det. Rektor var ubarmhjertig i sin kritik af mig. Både hans spidse kommentarer med rødt blæk i mine stilehefter, og hans mundtlige kommentarer rummede ingen pædagogisk finfølelse. Jeg havde brug for at frigøre mig fra mit miljø, men jeg kunne naturligvis ikke forvente, at Rektor skulle hjælpe mig med den proces. Én stil fik jeg dog en pæn kritik af, nemlig en biografisk stil om Kaj Munk, der jo var blevet skudt af tyskerne nogle få år tidligere. Jeg var begyndt at benytte kommunebiblioteket i Holstebro flittigt, og dér havde jeg fundet Kaj Munks samlede værker. Jeg læste dem alle fra en ende af, og den dag i dag har jeg en særlig forkærlighed for Kaj Munks liv og skæbne.

Jeg var en dygtig og samvittighedsfuld elev, især når det gjaldt om at lære de forskellige sprog, og mine karakterer blev tilsvarende gode. Især latin og engelsk excellerede jeg i. Min engelsklærer, Kristiansen, var en hård lærer, han respekterede min dygtighed, men han kørte mig med hård hånd og stillede store krav til mig. Jeg husker, hvordan hans første ord til mig på den første dag i 2. g, hvor jeg må have dummet mig lidt, var "Nå, vi skal nok fortsætte, hvor vi slap sidste år." og jeg var knust. Det var for øvrigt den samme lærer, der ved vores studentereksamen sagde: "Jeg har elsket og levet", så han har nok trods alt været ret så tilfreds med os.

En lærer der på en lidt indirekte måde fik stor betydning for mig, var fru Unmack, musiklæreren. Jeg kom fra et hjem uden mindste kontakt med klassisk musik. Kun salmer og åndelige sange samt fædrelandssange var min baggrund. Men fru Unmack førte mig ind i den klassiske musiks verden, og hun fik mig med i gymnasiets kor, der vist nok havde en ret god position der på egnen. I hvert fald var vi tit ude at synge, både i Struer, i omegnens kirker, ja helt i Thisted og Skive var vi for at synge ved kirkekoncerter. Det var uvurderligt for mig at lære musikkens verden at kende. En livslang kærlighed til musikken var skabt. Fru Unmack ville også have haft mig i gang med at lære at spille violin, men jeg sagde fra, dels af generthed, dels fordi jeg havde fornemmelsen af, at min dårlige finger ville hindre mig i at spille på violinen. Jeg lærte aldrig at spille på noget instrument, senere forsøg løb også ud i sandet - det har tit gjort mig ondt, men til gengæld har jeg så sunget og lyttet til klassisk musik med stor glæde og stort udbytte.

Jeg placerede mig hurtigt i samme miljø som derhjemme. Der var en lille kreds på gymnasiet af Danmarks kristelige Gymnasiastbevægelse. Denne organisation, der oprindeligt var dannet i København af Olfert Ricard, var i min gymnasietid blevet til en løst organiseret bevægelse, der blev styret af et landsudvalg med repræsentanter for KFUM og Studenterbevægelsen. Blandt andet holdt den velbesøgte sommermøder, og rundt omkring på gymnasierne sørgede lokale præster for at holde liv i studiekredse eller foredrag om kristelige emner. I Struer blev kredsens leder af Harry Christensen (senere Kokholm, præst i Egeskov). Han var en fuldtro missionsmand på det tidspunkt – senere i livet blev han en arg modstander af Indre Mission. Han samlede nogle få stykker til en slags bibelkreds eller studiekreds på gymnasiets bibliotek, og da han blev student, overtog jeg hans

lederjob. Jeg skal ikke på nogen måde gøre mig til af det, for jeg stolede slet ikke på, at jeg kunne varetage jobbet godt nok, men der var dog hele tiden nogle få stykker, der ville være med til det. To af egnens præster: pastor S.K. Steen i Vejrum og pastor Ludvig Willer i Humlum, var særdeles hjælpsomme. Især den sidste var meget positiv og indbød os flere gange til samvær i præstegården, endda også engang til en weekend derude. - Han var en kulturåben missionsmand og var tidligere kinamissionær. Sommermøderne på Krabbesholm Højskole var jeg også med til og husker da samværet dér som godt, uden at jeg havde det store modtageapparat med mig. Jeg kunne ikke drømme om at tage del i diskussioner o.l. Det var for resten på et af disse stævner, at jeg første gang mødte Adolf, der senere blev min nærmeste ven livet gennem lige til hans død i juli 2014.

Sandfeld var som sagt den, der arrangerede den årlige skolekomedie på gymnasiet. Som et led i musikundervisningen opførte vi engang en opera af Benjamin Britten - jeg havde en lille rolle, hvor min eneste sungne replik - sammen med Falck Madsen - lød: "Vi går te'en." Allright John. "Skidt med sveden." "Allright John". At stå på en scene var næsten uudholdeligt. Havde der så været en eller anden, der kunne sparke til mig, så jeg fandt selvtilliden frem, men det var der ikke. Og det var uden tvivl min egen skyld. Jeg skulle naturligvis selv være kommet ud af busken.

Jeg mindes også opførelsen af en Holberg-komedie med kostumer og maskeringer i den helt store stil. Jeg havde ingen hovedrolle, men jeg skulle være sufflør, så jeg sad der i kassen de 2-3 aftener, komedien opførtes og skulle være helt opmærksom. Niels spillede gårdskarlen Arv, og han var fræk nok til at opføre sin monolog lige foran min sufflørkasse, alt imens hans fejede med sin gamle kost. Monologen afsluttede han så med at feje den lille bunke, han havde samlet sig, lige ned i hovedet på mig arme sufflør.

I 2.g. var jeg til et gymnasiaststævne i Viborg, hvor vi boede på Katedralskolen. Ved den lejlighed var vi til gudstjeneste i Viborg Domkirke, hvor Chr. Baun prædikede; om han var domprovst eller biskop på det tidspunkt, ved jeg ikke. Midt under gudstjenesten, mens jeg sad der og lyttede og sang med på salmerne, var det faktisk, som om jeg vågnede op af en lang søvn. Hvad der udløste denne opvågning, ved jeg ikke, måske var det bare en naturlig ting for et ungt menneske at vågne op. I hvert fald gjorde denne lille oplevelse så stort et indtryk på mig, at jeg i flere dage efter gik ved siden af mig selv - jeg husker, at min mor spurgte mig, om der var noget i vejen, hun har måske troet, at det var en forbigående forelskelse. Men jeg afviste bare. Jeg snakkede ikke med en sjæl om det, men jeg er næsten sikker på, at det ved den lejlighed blev klart for mig, at jeg ville være præst. Jeg var ikke blevet omvendt, og jeg var ikke blevet kristeligt bevidst i nævneværdig grad. Jeg vil på ingen måde kalde det for en omvendelse i den forstand, hvori dette ord blev brugt i vækkelseskredse. Der var ikke lighed mellem den oplevelse og det skema, som vækkelser ofte følger i pietistiske kredse. Jeg var ikke i stand til at sætte ord på min oplevelse, ikke engang overfor mig selv. Jeg var bare begyndt at vågne op og at være bevidst om mig selv på en ny måde, og den proces varede mange år, ja måske er den ikke slut endnu. Mine forældre og mine søskende kunne jeg ikke drømme om at fortælle noget, og mine skolekammerater ville ikke kunne forstå mig. Mange år senere - jeg tror, det var ved vores sølvbryllup i 1982 - fortalte jeg min far om min oplevelse, men han reagerede stort set ikke på det.

Som jeg tidligere har fortalt, anbefalede en missionær i Ølgod mig at blive indremissionær. Nu skete næsten det samme i Holstebro: højskoleforstander Johs. Magelund fra Haslev udvidede Højskole var på besøg hos os - han skulle tale i missionshuset om aftenen. Efter aftensmaden gik han og jeg en tur ad en gangsti i Holstebros anlæg, og så sagde han pludselig til mig: "Johannes, jeg tror du skal læse til præst!" Jeg er sikker på, at den slags bemærkninger til en teenager er særdeles virksomme! I hvert fald blev de liggende i mit sind længe efter.

Samtidig med alt det, der foregik i min tilværelse som gymnasiast, tog jeg del i ungdomslivet i Holstebro. Byen var dengang stærkt præget af Indre Mission, med det store missionshus "Elim" som hovedkvarter, og min far stod som den praktiske og åndelige leder af det. Desuden var der den store KFUM-bygning nede på kirkepladsen, hvor min bror Gerhard havde involveret sig kraftigt. Jeg var med begge steder, ikke på lederposter, men som tilhører og kammerat. En kort overgang var jeg FDF'er, men da jeg skulle være patruljefører, meldte jeg mig ud - en af de første selvstændige beslutninger, jeg har truffet. De store missionsmøder i missionshuset tog jeg del i næsten hver søndag. Jeg elskede jo at synge, og ved disse møder kunne man give den hele armen og synge vækkelsessange. Jeg kan de fleste af dem endnu. Indre Missions Sangbog og senere "Hjemlandstoner" var jeg mindst ligeså fortrolig med som Salmebogen. Der var store missionsuger med stuvende fuldt hus i "Elim" hver aften ugen igennem, der var "eftermøder" for unge i private hjem, også hjemme hos os selv, hvor der blev bedt knælende for dem, der var vakt og som gerne skulle/ville omvendes. På et tidspunkt under dette eftermøde kunne det ske, at en af de unge bad om, at der måtte blive bedt for ham eller hende. Så bad lederen af eftermødet om, at alle ville forene sig i bøn, og det foregik knælende rundt om i stuen. Så samlede den følgende bøn sig om den "vakte", om han/hun måtte komme igennem til omvendelse. Ved en bestemt lejlighed, hvor eftermødet foregik i vort hjem, blev der bedt for en af mine gode venner, og det står uudsletteligt i min erindring, at min far spurgte vedkommende: "Tror du nu, at du er kommet igennem?" - altså til frelse, og vedkommende svarede ja. Jeg var slet ikke med på disse manøvrer, jeg skulle slet ikke omvendes, men jeg sagde heller ikke fra. I dag opfatter jeg det som et sundhedstegn, at jeg ikke var med på dette forløb, men at jeg i det mindste reagerede imod det i mit sind. Engang imellem forsøgte min far forsigtigt at lodde mig, finde ud af, hvor jeg stod henne i dette forløb, men det lykkedes ikke for ham. I dag vægrer jeg mig ved at tro, at det var efter min fars hoved, at den slags gruppepres fandt sted i hans eget hjem. Jeg vil helst tro, at det var imod hans overbevisning at øve så stærkt et pres på unge mennesker. Jeg har aldrig i de år siddet og snakket med min far om mit forhold til Indre Mission i særdeleshed og kristendom i almindelighed, så jeg ved det ikke, men det var i hvert fald langt fjernet fra den gamle lutherske kristendomsform, der blev praktiseret i Øster Snede Sogn. Jeg var aldrig helhjertet med i det gruppepres, der fandt sted i Indre Mission. Jeg var derimod ret optaget af DMS og al kirkelig ydre missions arbejde i Indien og Kina, men det hænger naturligvis sammen med min interesse for fremmede lande og folk, og så også med, at min bror Erik var ved at uddanne sig til at være ydremissionær; det satte drømme i gang hos mig.

At der var en særdeles livskraftig grundtvigsk frimenighed i Holstebro, vidste jeg vel godt, men jeg drømte aldrig om at gå til gudstjeneste der, og jeg snakkede aldrig med nogen derfra. Mit hjemsted var "Elim" og sognekirken. Der var en stor menighed ved gudstjenesterne i kirken, og jeg følte mig godt hjemme der. Jeg sang som sagt med på salmer og sange med stor glæde og fulgte traditionerne

der. Præsterne Sørensen, Rasmussen og Christiansen var de tre præster, alle indremissionske (med variationer), så jeg var tryk indenfor de givne rammer.

På familieplanet var det begivenhedsrige år: det ene søskendebarn efter det andet så dagens lys hos mine ældste søstre Asta og Anna, og vi fulgte dem alle nøje. Eva og Axel blev gift i Holstebro, Edel og Erik i Hundborg, det gik slag i slag. Mine forældres 50-års dage husker jeg ikke. Den slags mærkedage blev der ikke gjort meget stads ud af dengang. Min far var mere travlt optaget end nogensinde. Han begyndte også at tumle med store planer om at omdanne godset Rydhave Slot mellem Holstebro og Skive til ungdomsskole, et kæmpearbejde, der først kronedes med en lykkelig afslutning, efter at jeg var flyttet hjemmefra.

En opgave løste min far og jeg dog i fællesskab året efter, at jeg var flyttet til København: far arrangerede i 1953 en bustur til Harzen for missionsfolk på Holstebro-egnen, og jeg var med som tolk, selv om min beherskelse af det tyske ikke var noget at prale af. Den tur vender jeg tilbage til.

Og så ser jeg for øvrigt for mig min mor igennem hele min gymnasietid - hvordan hun stilfærdigt og trofast passede de huslige ting, stod op om morgenen og sørgede for mig med madpakke, vaskede mit tøj, altid var rede til en snak om løst eller fast, når jeg havde brug for det. Ikke at jeg gav hende al min fortrolighed - alligevel var der en tryghed i at vide, at mor var der, også når far havde travlt. Efter morgenmaden på hverdage, var far også kommet op, og inden jeg smuttede til stationen, til "skoletoget", blev der holdt morgenandagt, hvor far - som han gjorde hele min barndom igennem - læste et stykke fra Brødremenighedens kalender og bad en morgenbøn.

Engang imellem skulle der tjenes lidt penge - der var jo ikke råd til mange lomme penge. Jeg var en uge eller to i en sommerferie på arbejde i en tørvemose i Yllebjerg mose, 10-15 km øst for Holstebro. Jeg skulle vende de nylavede tørv og stable dem, når de var blevet helt tørre. Det var et drøjt arbejde, for mine hænder sad slet ikke rigtigt på skafterne til den slags; jeg husker, at jeg tjente meget lidt på den historie.

En periode i den sidste sommerferie var jeg medhjælper på Karup Soldaterhjem hos ægteparret Bærenholdt - det passede mig bedre end tørvearbejdet. Der var mange unge mennesker, og der var nok at bestille, men samtidig var der mulighed for at få et lille indblik i det liv, soldaterne havde derude på heden. Jeg husker endnu cykelturen fra Holstebro derud - en del af turen gik ad en gammel landingsbane fra tyskertiden, ude ved Simmelkær og Grove. Men dengang var sådan en cykeltur ikke noget at tage så tungt. Bærenholdts var søde og rare ved mig, så på en måde befandt jeg mig da godt. Der var reelle pligter at tage sig af, og det oversteg ikke mine kræfter. En af mine pligter var at holde aftenandagt for soldaterne engang imellem - det var jeg bestemt ikke glad for. Jeg kendte godt proceduren - den havde jeg jo set så og hørt mange gange - men det var virkelig svært for mig at skulle formulere mine egne tanker om et skriftsted eller et eller andet kristeligt emne. Det var nok noget af det mest ubehjælpssomme og umodne, der nogensinde er sagt i et soldaterhjem. Jeg vil give et eksempel på en andagt fra 3. august 1952 over et vers i Ordsprogenes bog kapitel 13, vers 13: "Selv under latter kan hjertet lide, og glædens ende er kummer."

Hvor er det vanskeligt at lære et menneske rigtig at kende. Dag ud og dag ind kan man omgås et menneske og så stadig opdage nye ting, som man slet ikke vidste fandtes hos det menneske. Man vil ikke helt lukke sig op, ikke helt udlevere sig til sine medmennesker og således kan man også til tider møde et mennesker, der tilsyneladende har det udmærket. Det snakker op, har et stort smil på, og hvad værre er, ofte går til alle de forlystelser, der findes indenfor rækkevidde. Men hvis man så en gang kommer på tomandshånd med et sådant menneske, så vil man ofte opdage, at bag det lyse og muntre ydre gemmer sig et sind, der vander sig over spildte muligheder, over det fattige udbytte man har af sit daglige liv og over de usikre fremtidsudsigter. Alt ser så formålsløst ud.

Et sådant menneskes glæde er altså en falsk glæde. Den er ikke rigtig udtryk for denne mands tilstand. Det er ligesom han har taget en fastelavnsmaske på med dette stivnede grin for at dække over sit "sande ansigt" for at bruge et aktuelt udtryk.

Og der står videre her, at glædens ende er kummer. Trods den mands glæde er alt håbløst, og det hele ender med gråd og tænders gnidsel, som der står flere steder i Det nye Testamente. Det gør det, vel at mærke, hvis det er den falske glæde. Men der er også noget, der hedder den ægte glæde.

Hvordan fødes denne ægte glæde? Den kommer af den følelse af tryghed og sikkerhed, som det giver at være sikker på, at Gud er den almægtige, himlens og jordens skaber, og at han er større end alle vore små bekymringer og sorger. Og den ægte glæde får sin næring ved visheden om frelsen, som Jesus har givet os alle ved sin død på korset. Det kan få den ægte glæde til at vælte op i en, og så er der det store ved den, at den ender ikke med kummer, men med den fuldkomne glæde, det evige liv.

Prøv, om du kan få noget af den glæde i eje. Prøv at bede til din Gud, om han vil give dig den glæde, der kommer af at være vis på, at alt ikke ender med kummer, men at vi for Jesu skyld må have lov at håbe på et evigt liv i Guds nærhed. . Prøv at forestille dig: et evigt liv - ingen død - ingen sorg - men kun den fuldkomne glæde.

Jeg var stiv af nervøsitet. Jeg har af og til funderet lidt over, hvorfor det var så svært for mig. Svaret kan måske findes i den omstændighed, at jeg ganske vist vidste, hvordan en andagt skulle formes, men derfra og så til at udtrykke mit budskab med mine egne, ægte ord, dertil var der langt, for hvad var i virkeligheden min egen mening om den sag? Det, som ovenstående udtrykker, er jo ord til andet det, som har lydt i mine første 15-20 år - et sandt ekko af alt det, som min far og andre i missionshusene sagde, både til børn, unge og voksne, men som jeg et sted dybt i sindet, havde behov for at bryde med - i det mindste udtrykke med mine egne ord - for at finde min egen vej. Der gik mange år, inden jeg sagde noget, som jeg kunne stå inde for med min egen personlighed. Det vil små udsnit af mine senere prædikener afsløre.

Så vidt jeg husker blev Studentereksamen klareret i fin stil. Mit studentereksamensbevis viser i hvert fald topkarakterer i sprog og pæne karakterer i resten, så jeg endte med et mg+ i gennemsnit. Jeg har altid været en ørn til at sidde ved det grønne bord - bortset lige fra et enkelt fag eller to ved embedseksamen. Jeg husker ikke noget detaljeret om studentereksamen, blot at det var pragtfuldt at blive student og få huen på. Vi fejrede det samme dag på gymnasiet, vi var på rundtur til et par

lærere og til et par forældrepar i selve Struer. Aftenfesten var for mig noget helt nyt at være med til. Indtil nu havde det kun været familiefester og juletræsfester og den slags fester i missionshuset, dette her var noget helt andet. Hvad vi lavede, ved jeg ikke - danse kunne jeg simpelthen ikke, så det var en total fremmed aktivitet for mig. Tiden er nok gået med snak og pjat. Jeg husker at jeg fik 2 øl - ja to øl! - at drikke. Det var vistnok de første øl, jeg fik i mit liv, og de virkede særdeles løsnende på mine mange hæmninger, så jeg med glæde tog del i festen, bortset altså fra dansen. Mon ikke det er overflødigt at nævne, at jeg aldrig overskred nogen grænse i løbet af festen, men morede mig dejligt. De kommende dages fester rundt omkring på egnen tog jeg også med og levede i en uges tid på en lille lyserød sky. Translokationen blev overstået - jeg mener ikke, at hverken min mor eller far var med - og så var det farvel til den gamle skole. Rektor sendte et såkaldt "vidnesbyrd" med mig, der i særdeles rosende vendinger omtaler både mine evner, min flid og min opførsel. Det virker lidt underligt på mig, at hans barske facon i dagligdagen og den uforbeholdne ros i det skriftlige vidnesbyrd skal stå der uformidlet ved siden af hinanden.

Sommerferien lå foran mig - og noget af det første der skulle ske, var at min skolekammerat Harald Søland og jeg skulle på Norgestur med et hold, som min far skulle være leder af. Vi skulle til Telemarken og sejlede altså fra Hirtshals til Kristianssand. Så vidt jeg husker, var det en rigtig vippetur - den færge der besejlede ruten, var vidt berygtet for sin ustabilitet - men vi kom da til Norge, og for første gang så jeg klipper. Harald og jeg havde det fint sammen, og som vores gode ven på turen husker jeg Kristian fra Herrup, en ung bonde med et drenget sind og et godt humør. Turen gik højt op i Telemarken, og for mig var det en stor oplevelse at se de høje norske fjelde. Vi talte ikke meget med nordmænd, men alene at se landet var en oplevelse for mig.

Men ellers ebbede barndoms- og ungdomstiden ud hjemme hos mor og far. Mon ikke det til syvende og sidst kan betegnes som en god start på livet? Rammerne var snævre, fordi mine forældres baggrund var den kristendomsform, der findes hos Indre Mission og De stærke Jyder, men mens det stod på, opfattede jeg det jo ikke som snæverhed. Midt i det isolerede miljø kunne jeg læse, læse og atter læse - jeg kunne høre radio og læse avis - jeg kunne stille min nysgerrighed tilfreds på så mange måder, og jeg kunne bruge mine evner til det boglige i skolen bedre end de fleste andre. På mange måder var jeg en ensom, uforløst dreng, der i al min generthed ikke havde mod på at åbne mig for andre, men det er vist ikke ualmindeligt. Sådan har de fleste det nok - det blev blot forstærket af, at der var betydeligt flere tabuemner i min familie end så mange andre steder - og min far var ikke så åben og opmærksom på sin yngste søns liv, at han kunne være til virkelig hjælp. Mange problemer, der kunne være blevet belyst i barndommen, blev skubbet ud til den voksne alder, og megen afhængighed af mit miljø betød, at min evne til selvstændig meningsdannelse ikke fik lov at udfolde sig. Jeg blev ikke virkelig udfordret på min personlighed. Det var måske nok det mest skæbnesvangre ved den opvækst. Det var først flere år senere, da min svoger Axel gav mig modspil for alvor, at jeg blev udfordret i min personlighed.

Blikket rettedes nu mod nye oplevelser og et nyt afsnit i mit liv. Noget af det sidste familiemæssige jeg oplevede, var min brors bryllup i Flynder kirke med efterfølgende fest i Bækmarksbro. Jeg holdt en lille bitte tale - med meget hjertebanken. Axel, der jo allerede havde studeret teologi i

København i tre år, skaffede mig et værelse i København, jeg indmeldte mig til teologistudiet på Universitetet og belavede mig på at flytte. Ud at stå på egne ben - eller hvad?

STUDIEÅRENE 1952-59

"Ethvert liv bliver banalt i det øjeblik, man prøver at sammenfatte det" Sådan skriver Jan Kærstad i "Erobreren". Det er rigtigt, at nuancerne risikerer at forsvinde, når erindringerne skal ned på papiret og gøres læsbart, men jeg prøver alligevel. Andre kan måske finde det banalt, men at skrive vækker så mange minder og tanker, der aldeles ikke er banale.

Jeg blev student i 1952, midt i den kolde krigs tid, hvor der gang på gang var storpolitiske spændinger, der kunne føre til åben krig, og hvor man i den danske politiske andedam prøvede at finde lidt mere fast næring efter besættelsestiden. Jeg var ikke særlig politisk vågen, og jeg havde ikke en fast politisk overbevisning, men jeg fulgte godt med i aviserne om, hvad der skete ude og hjemme. Jeg var mere person- end ideologifikeret. Det var uden tvivl et resultat af min ivrige medleven i verdenskrigens forløb, hvor det i allerhøjeste grad var helte og skurke, der fangede opmærksomheden. For eksempel var jeg en varm tilhænger af, at Eisenhower skulle vinde det amerikanske præsidentvalg i november 1952 (og det gjorde han) – og set i bakspejlet var min sympati for ham da udelukkende begrundet i, at han havde været en af anden verdenskrigs store skikkelser, ikke pga. af hans politik, som jeg ikke kendte noget som helst til. Hvis det endelig skal være, var jeg i øvrigt nok ret konservativ i holdning og tankegang. Op igennem 1950'erne var jeg politisk set at finde på højrefløj, først i 1960'erne fandt jeg mig bedst tilpas med at stemme rødt, både hvad angår udenrigs- og indenrigspolitik. Og der har jeg været siden.

Men det vigtigste af alt for mig var, at jeg - som min svoger Axel - skulle til København for at studere teologi, og jeg glædede mig meget til at komme i gang. Hvorfor dog ikke vælge Aarhus? Aarhus var jo ikke så langt borte fra Holstebro, og der lå da et udmærket universitet dér med dygtige teologiske lærere. Men med min baggrund i Indre Mission var det udelukket. Lindhardt og de andre lærere på Aarhus Universitet blev - al deres dygtighed til trods - betragtet som afvigere fra den sande kristendom, så dem skulle man så vidt muligt undgå. Den bibelkritik, der blev praktiseret af Aarhus-teologerne Lindhardt, Løgstrup og Sløk, kunne slet ikke anerkendes i de kredse, jeg færdedes i. At jeg skiftede syn på den sag i løbet af få år, siger næsten sig selv. Først i løbet af min præstetid fik de tre nævnte teologer den plads i min teologiske læsning, der rettelig tilkom dem.

I et brev i anledning af min studentereksamen skrev Axel til mig:

"Jeg vil tillade mig at hælde dig lidt koldt vand i blodet og sige, at med hensyn til studentens hellige kald, så har det sig med det, som en gammel spartaner engang sagde: Det gælder for dig om først at gå så langt, som du overhovedet kan. Dernæst skal du gå dobbelt så langt. Og når du endelig er kommet dertil, så har du netop gået halvdelen af den vej, som du skal gå. Studentens

fornemste opgave må bestå i først og fremmest at blive klar over, at det sokratiske visdomsord immervæk står ved magt: at kun den er vis, som ved om sig selv, at han intet ved."

Kloge ord til en grøn student.

Axel havde skaffet mig et lille værelse i Gammeltoftsgade 10, 1.sal til højre, hos fru Lori Edvard Larsen. Værelset kunne ikke godt være mindre. Det lå bag køkkenet i en stor herskabslejlighed og havde vel nærmest været pigeværelse før. Et aflangt rum med en lille kakkelovn, en kommode, en seng, en stol, en væghylde (der risikerede at falde ned under vægten af mine bøger!) over sengen - ja og så var der faktisk ikke plads til mere. Et skrivebord var der overhovedet ikke plads til. Når jeg skulle læse, kunne jeg trække kommodens øverste skuffe ud og lægge en 30-40 cm bred finerplade på den, så var det skrivebord. Skulle jeg spise, var der en lidt smallere plade at lægge på, så var det spisebord. Der var et vindue for enden af værelset med udsigt til en typisk københavnsk baggård, og så lidt himmel langt oppe.

Små, primitive, nærmest tarvelige forhold. Til gengæld var det gratis - i hvert fald skulle jeg ikke betale kontanter for det. Jeg skulle gå ærinder for den gamle dame, og jeg skulle lægge tilrette i to kakkelovne hver morgen. Kul og optændingsbrænde var der i kælderen, så det skulle også bæres op. Det vænnede jeg mig nu hurtigt til. Indkøb fandt som regel sted i Sølvgade, der på det tidspunkt var særdeles velforsynet med butikker. Engang imellem - hvis fru Larsen skulle have damefremmede - skulle jeg hente Earl Grey the i Købmagergade og Berlinere hos van Hauen på Strøget, men det var jo i nærheden af Universitetet, så det var ikke så besværligt.

Fru Lori Edvard Larsen var enke efter en - så vidt jeg husker - radikal politiker, og var meget bevidst om sin mands store betydning i dansk indenrigspolitik (jeg har forgæves søgt efter nærmere enkeltheder om denne politiske personlighed). Hun var barnløs og boede alene i den store lejlighed; der var tre stuer og soveværelse, og der var fyldt af møbler. Hun havde rengøringsdame en gang om ugen. Fru Larsen gik ikke så meget ud på visit, men det skete dog. For hende var jeg en rigtig jysk dreng, kommet ind fra landet - hun fik mig til at hjemskaffe lynghonning fra den jyske hede, - man skulle tro, at hun mente, at jeg selv havde bier derhjemme i Jylland. Men hun behandlede mig altid pænt, og gjorde min start i storbyen let ved at lade mig bo gratis. Axel skrev til mig om min kommende værtinde: *I sin samtale med mig, da jeg havde aftalt enkeltheder om værelset med hende, havde hun været noget betænkelig ved, at du var søn af en indremissionær og så fra Vestjylland. Hun var vist bange for, at hun skulle få en rigtig bussemand ind i huset - hun holdt sig med hensyn til sine sjælelige fornødenheder til Falk Hansen! Det skal nu nok gå!* Og det gjorde det selvfølgelig også. Når jeg kom hjem om aftenen fra dagens dont, skulle jeg som regel stille i stuen og berette for hende om dagens hændelser - det var nu begrænset, hvor meget jeg fortalte hende.

Gammeltoftsgade, hvor jeg boede, ligger umiddelbart op ad Kommunehospitalet. Min cykel stod parkeret op ad hospitalets plankeværk, så der var ikke mange minutters cykeltur ind til

Latinerkvarteret; det var meget bekvemt: Øster Farimagsgade - Frederiksborggade - Købmagergade/Nørregade - Kannikestræde - Frue Plads, så var jeg der.

Ensom var jeg ikke i den store by. Eva og Axel boede på Frederiksberg, på 5. Juni Plads, i en kælderlejlighed, og Asta og Jørgen boede nu i Bagsværd i Vibevænget, efter at Jørgen var blevet soldaterhjemsleder i Gothersgade, og Asta lærerinde i Herlev. De to par kunne jeg altid ty til, når jeg havde brug for det.

Jeg kom til staden uden ret mange penge. Min far havde givet mig 100 kr. med, så måtte jeg ellers se at klare mig. Jeg husker, at jeg måtte bede om yderligere 50 kr. efter nogen tids forløb, men derefter lånte jeg i øvrigt aldrig penge derhjemme. Jeg havde fået et aftenjob, allerede inden jeg rejste til København, og det begyndte jo snart at give penge. Jeg skulle arbejde på Kristeligt Dagblads redaktion i Frederiksborggade hele fem aftener om ugen, fra kl. 19-23. Min opgave bestod i at bringe orden i avisens billedarkiv, altså alle de klicheer, der var til rådighed for journalister, når de skulle illustrere deres artikler. Jeg havde ikke gnist af forstand på den slags, og ingen oplærte mig i, hvordan jeg skulle gøre det, så der var faktisk ikke andet at gøre end at begynde fra en ende af og se at få klicheerne puttet i poser forsynet med beskrivelse udenpå. Jeg fik et indblik i forholdene på en avisredaktion, og det var da også meget interessant, men det passede mig ikke at skulle arbejde så meget af min fritid. Hvad gik jeg dog ikke glip af af studenteraktiviteter! Men jeg skulle jo leve, og penge skulle der til.

Det viste sig nu hurtigt, at det var ganske overflødigt at arbejde for at få penge. Jeg søgte flittigt legater fra allerførste færd, og kronerne kom trillende til den fattige vestjyde, så jeg måtte have en sparekassebog i Bikuben, hvor jeg kunne gemme min formue. Allerede i begyndelsen af november fik jeg tildelt det lille Kommunitet, et godt tilskud til budgettet. Middagslegat fik jeg også - jeg kunne have spist middagsmad på Diakonissestiftelsen, som en del teologiske studenter gjorde i de år, men da jeg fik middagslegat til Universitetets spisesal "Kannibalen", foretrak jeg selvsagt det. I løbet af 3 måneder havde jeg så god en økonomi, at jeg kunne opsiges mit job på avisen - til stor fortørnelse for den gamle redaktør på Kristeligt Dagblad, Edvard Pedersen. Min far opfordrede mig i et brev indtrængende til at sige farvel til Kristeligt Dagblad på en ordentlig måde, så jeg ikke slog noget i stykker i forholdet, men det lykkedes ikke helt. Redaktøren var meget utilfreds med min exit, og min far påstod siden, at redaktøren i årene derefter flere gange afviste min fars artikler o.l., fordi han var blevet fornærmet. Om det passer, ved jeg naturligvis ikke. I hvert fald var det en stor lettelse at være fri for aftenarbejdet, og jeg kunne begynde at være sammen med andre unge.

Tilbage til begyndelsen: få dage efter min ankomst til hovedstaden skulle immatrikulationen finde sted, altså modtagelsen af de mange nye studerende, "russerne" kaldet. Dengang var der ikke flere nye studerende, end at vi alle kunne være i Universitetets store solennitetssal i hovedbygningen. Og der var stil over det. Ikke blot var rektor, der på det tidspunkt hed H. M. Hansen, udstyret med sin fine rektorkæde og hvide handsker - nej, vi nye studenter var klædt i smoking, og pigerne i hvide kjoler. Jeg lånte en smoking af Axel, der jo havde været igennem samme procedure som jeg - sådan noget tøj har jeg kun én gang siden haft på, nemlig til mit

bryllup! Rektor holdt en tale til os og stillede sig derefter nedenfor talerstolen, og vi defilerede forbi ham og gav ham hånden som tegn på, at vi ville overholde de akademiske love. Studentersangerne sang højt deroppe under loftet, og alle var højtideligt stemt. Det var længe før studenteroprørets dage. Et højtideligt immatrikulationsbevis viste på skrift - med rektors underskrift og universitetets segl - at jeg var blevet indlemmet i den akademiske verden; det var for mig et stort øjeblik.

Men ellers gik de første dage jo med at orientere sig på universitetets område. Campus var ikke så stort dengang som nu, hvor det har bredt sig langt ud på Amager og på Nørre Allé: bortset fra selve hovedbygningen på Frue Plads var der undervisningslokaler i Metroannekset bag domkirkens kor, og teologerne havde deres laboratorium - fint ord for arbejdslokaler og bibliotek - i Studiegården i Studiestræde. Først i slutningen af min studietid blev bygningen på Bispetorvet inddraget, og der var manuduktion, der foregik i Kannikestræde, men så heller ikke længere væk for humanister og teologer. Det faste punkt for teologer foruden laboratoriet var auditorium 10 på første sal i Hovedbygningen; i auditorium 6 var der græskundervisning, i Metroannekset hebraiskundervisning og filosofiundervisning, og filosofikumundervisningen (hos professor Brandt) foregik i det store auditorium i Studiegården. Det var ikke svært at finde rundt.

Der var opslag på gangene både her og der; de skulle studeres nøje for at vælge de ting, der skulle følges i det første semester. Der var bøger, der skulle købes nye eller brugte, jeg må have skaffet mig en del brugte, dem kunne man være heldig at finde hos en ældre studerende eller hos antikvariatsboghandler Grubb i Nørregade - var der kun nye eksemplarer at få, måtte man til Munksgaard eller Bethesdas Boghandel og købe nyt. Der var et skema, der skulle lægges - og der var en hel række medstuderende, som jeg skulle lære at kende. Den allerførste dag mødte jeg Adolf på hjørnet af Nørregade og Frue Plads. Vi havde jo mødt hinanden før på Krabbesholm Højskole til Gymnasiastbevægelsens stævner. Vi havde ikke talt meget sammen, men dog så meget, at det var hyggeligt at ses igen i København. Adolf var søn af en sognepræst Nicolai Paulsen i Højrup ved Toftlund - han var altså en rigtig sønderjyde med uforfalsket dialekt. Adolf var stor af statur, han var taktsam, og han havde en god evne til at snakke med andre. Det var altså den første kammerat, jeg fik i den nye verden - og det har i sandhed været et holdbart venskab. Ikke uden pauser i årenes løb, men dog aldrig helt afbrudt, og i de sidste mange år har det været tradition. at vi to med vore hustruer mødes på skift hos hinanden, til hygge, snak, traveture, god mad. Det begyndte altså den dag for mere end 60 år siden. Først da Adolf i 2014 kom på plejehjem i Erritsø, blev kontakten svag på grund af hans dårlige helbred. Vi besøgte ham i slutningen af juni, men kunne ikke tale med ham, fordi han var træt og svag, og til sidst, i begyndelsen af juli 2014, sov Adolf stille ind.

Hverdagen gik i gang - der var i den første tid introduktionsforelæsninger ved de forskellige professorer: Jeg husker dem på stribe: Holger Mosbech, hvis bindstærke isagogik fyldte godt på min lille reol, men såre lidt i min bevidsthed. Han døde allerede i september 1953. Hal Koch hørte kun i ringe grad til professortypen, men med sin levende forelæsningsform blev

han mødt med positiv forventning. Så var der N.H. Søe, dygtig forelæser med filosofiske kæpheste, der blev flittigt luftet, og Flemming Hvidberg, gammeltestamentlig teolog, hvis oversættelse af Gammel Testamente i en årrække blev flittigt brugt; hans politiske interesse gjorde ham til konservativ undervisningsminister, så han underviste kun sjældent. En favorit hos mange studerende var K.E. Skydsgaard, den venlige, imødekommende dogmatiske professor, hvis undervisningsform var særdeles personlig og vedkommende. Aage Bentzen var professor i Gammel Testamente, men jeg lærte ham kun overfladisk at kende, da han døde i juni 1953, hans fortolkning til Davids Salmer blev en af mine mest brugte lærebøger. Der var også Søren Holm, professor i systematik, han fik den "ære" at eksaminere mig i det sidste fag, inden jeg "sprang ud" som kandidat, men bortset fra det lå han et godt stykke udenfor min interessesfære. Endelig var der - som en ganske ny og nervøs professor i Kirkehistorie - Torben Christensen, der skulle afløse den nyligt afdøde Nørregaard. En stor del af disse professorer forelæste i auditorium 10 om hver sit fag, så vi kunne få et lille indtryk af, hvad vi gik ind til.

Samtidig begyndte græskundervisningen for dem af os, der ikke var gammelsproglige studenter: lektor Fox Maule fra Metropolitanskolen tog sig af det som en særdeles kompetent, korrekt og dygtig indpisker. Det hebraiske sprog skulle også læres, det tog den unge pastor Gadegaard sig af (den nuværende domprovsts far, hjælpepræst ved Solbjerg Kirke). Hebraisk var i begyndelsen et særdeles uigennemtrængeligt sprog for mig, og de forskellige grammatiske udtryk gjorde det ikke lettere: Hitpael, og hvad de ellers hed. Men det mærkelige skete - takket være en dygtig lærer - at sproget efterhånden lukkede sig op, så det blev et spændende fag. Indtil denne dag har sproget haft en vis fascination for mig, uden at jeg har holdt det særlig meget ved lige. Både græsk og hebraisk var vigtige fag i forprøvestudiet, der skulle foregå de første to år. Men der var også bibelkundskab og filosofihistorie, det sidste underviste professor N.H. Søe i på sin engagerede facon. I det hele taget var det dengang almindeligt, at professorerne var undervisere i det daglige stof. Vi kom hinanden nær, og der var i det hele taget ikke nær så mange undervisningsassistenter, som der kom senere. Alle disse forprøvefag var som en fortsættelse, en overbygning på gymnasietiden, skematimer med lektielæsning derhjemme. Jeg fandt faktisk dem alle rigtig spændende og fulgte meget med i undervisningen.

Min historiske interesse betød, at jeg også måtte have fyldt noget kirkehistorie på: jeg fulgte allerede i første semester Hal Kochs forelæsninger i dansk kirkehistorie og er taknemlig for det indtryk, jeg fik af denne mand. Jeg fik lejlighed til at opleve meget sammen med ham senere i studiet, men hans forelæsninger gav en højnelse af hele studieniveauet i den første overgangstid. Hal Koch var - al sin uhøjtidelige facon til trods - en mand der holdt fast ved de gamle akademiske dyder; fx harcelerede han flere gange over sædernes sørgelige forfald, bl.a. at man ikke længere kunne gå ud fra som en selvfølge, at de teologistuderende kunne forstå latinske citater i forelæsningen, men at man var nødt til at oversætte dem. Han var en fængslende og karismatisk forelæser at høre på. Han gjorde kirkehistorien til et af mine yndlingsfag, både i studietiden og livet igennem.

Og så var der - oveni de teologiske fag - selvfølgelig også filosofikum - forelæsningerne med professor Frithiof Brandt. De foregik ovre i annekset i Studiestræde i et mægtigt auditorium, der også blev benyttet til disputatsforsvar o.l. Der var mange studerende - filosofikum var et obligatorisk fag - og mange timer var kedelige, også for professoren, men jeg tror alligevel, jeg fik nogle perspektiver med i mit studium, som har været nyttige.

Jeg havde ikke svært ved de forskellige teologiske indledningsfag - tværtimod tog jeg fat på dem med stor appetit. Min interesse var fra første færd sprog, så hebraisk og græsk var nye spændende områder for mig at udforske. Men jeg gik nok ikke til faget med den store teologiske interesse: jeg var for dybt forankret i min baggrund, så mine forældres indremissionske tro og holdning prægede det hele. Der var nogle forudfattede opfattelser, der væltede, men det var for mig - og for andre studerende med samme baggrund som mig - vigtigt tage et opgør med den bogstavtro opfattelse af de bibelske beretninger. Mine forældres bibelsyn havde gjort det umuligt at sætte spørgsmålstejn ved beretningerne om verdens skabelse, og om jødefolkets tid i Egypten og vandring i ørkenen, og den bibelske kronologi var for mig nærmest urørlig. Men nu satte beskæftigelsen med bibelkundskab på universitetsplan en teologisk drift i gang i mig. Jeg var klar til med åbent sind at gå ind i et dybtgående opgør med eller bare en afprøvning af min medbragte kristelige bagage. Det kunne have ændret meget, om jeg havde koncentreret mig mere om dette opgør. Det måtte jeg først opleve mange år senere, ude i præstegerningen.

Og derhjemme i Holstebro sad min far og fulgte særdeles interesseret med i min færden på universitetet. Man kan undre sig over, at den mand, der i mine barne- og første ungdomsår var så tillukket, når det drejede sig om at snakke med sin søn om Gud og kristendom og livets mange krinkelkroge, nu var åben og nysgerrig i sine breve og tog emner og problemer op, som ikke var nemme at klare i mundtlig form. Min far viste sig som en, der havde brugt sin omtanke og sit hoved til at sætte sig ind i mange væsentlige problemer og nu følte trang til at dele dem med sin søn. Han skriver i et brev til mig i marts 1953:

Nå, I er begyndt på bibelkundskab - ja, I vil jo nok få noget revideret af det, som I er vant til at regne med, men en ting som det der med Kain og Abel rokker jo da heldigvis ikke ved det centrale i kristendommen, og det er jo heller ikke noget nyt, den tanke og fremstilling er vistnok over 50 år gammel; pastor Holm-Nielsen er forresten søn af en missionær, men det klarer vel ikke ret meget og behøver jo heller ikke at sige ret meget. - Jeg sender en lille bog, som jeg tror er god at læse sammen med en historisk-kritisk bibelstudium, ikke mindst afsnittet "Biblens læsning", du må godt lade Axel læse den også, hvis ikke han har den.

Arbejdet på Kristeligt Dagblad der varede fra 22. september til 16. december, betød, at jeg ikke kunne komme ret meget ud om aftenen. Jeg søgte andre unges selskab to steder, dels i Kristelig Akademisk Forening (KAF) som en naturlig fortsættelse af Gymnasiastbevægelsens sommerstævner, dels i missionshuset Bethesda, det store center for Københavns Indre Mission på Grønttorvet (nu Israels Plads).

KAF holdt til helt oppe på øverste etage i KFUM's store bygning i Rosenborggade. Jeg var med til rusmodtagelse i KAF, jeg deltog i en weekend i Farum og en juleweekend i Skjold og enkelte andre arrangementer. Men i et tilbageblik må jeg erkende, at jeg aldrig følte mig rigtig hjemme i miljøet. Jeg havde denne grundlæggende tilbageholdenhed overfor det akademiske miljø, som jeg havde allerede i gymnasieårene. Jeg holdt mig beskedent tilbage i debatter og kunne umuligt kaste mig ud i en diskussion, ikke af beskedenhed, men fordi mine egne meninger var diffuse eller slet ikke tilstede. Jeg blev ved med at komme lidt i KAF et årstid eller to - så ebbede det ud til fordel for Bethesda. Det store missionshus havde helt fra Vilhelm Becks dage op igennem århundredet været midtpunkt i et vidt forgrenet kirkeligt-socialt arbejde i storbyen; adskillige gange afholdtes debatmøder, hvor et bredt spektrum af folkekirkelige bevægelser og personligheder havde haft vigtige drøftelser. I 1950'erne, hvor jeg kom i Bethesda, nærmede Københavns Indre Mission sig mere og mere "landmissionen", også i kirkelig anskuelse. De københavnske sogne drev nu deres eget kirkeligt-socialt arbejde ud fra den lokale kirke og menighed, og Bethesdas koordinerende funktion var ikke så udpræget som før. Bymissionærerne havde hver sit arbejdsområde, fx var der en "svajermisionær", der kontaktede sin "menighed" på de lokale kaffestuer. Til gengæld samledes mange mennesker med en pietistisk indstilling fra københavnske sogne samt unge fra provinsen, der var studerende eller i arbejde i København, til de store søndagsmøder i Bethesda. Til huset var knyttet en ledende sekretær ved navn Jørgen Larsen. De københavnske sognepræster, der tilhørte den indremissionske fløj i Folkekirken, blev benyttet som talere ved de store søndagsmøder i Bethesdas store sal. I dét miljø følte jeg mig hjemme - dér fandt jeg det, som jeg var opvokset i. Der var sang og musik af den type, som jeg kendte så godt fra Vestjylland, og mange unge fra provinsen var tiltrukket af det store "Bethesdas Strengekor" (senere Musikkor), ledet af Henning Madsen. Når strengekoret medvirkede ved et søndagsmøde, var der fuldt hus i festsalen. Som husfolk i Bethesda var ansat et ungt jysk par, Per og Vira Dinitzen - hun fra Vestjylland, han fra Mors. Per var ligesom jeg teologisk student, og der samledes hurtigt omkring dem en flok unge fra provinsen, der følte sig hjemme i huset. Jeg - og ofte også Adolf, - kom i begyndelsen kun den første søndag i måneden, hvor der var ungdomssamvær efter selve mødet: en masse unge - for en stor del jyske unge - samledes i Billedsalen til kaffe og sang. Denne tryghed ved at være i det vante miljø betød, at jeg gik glip af så meget andet i storbyen, på den anden side er det ikke sært, at et så kraftigt miljø ikke uden videre kan forlades. Så efterhånden blev det fast regel, at jeg mødtes med andre unge i Bethesda hver søndag aften.

Der var naturligvis også andre ting der fyldte min tid. Jeg var en ret flittig kirkegænger. Af mine optegnelser kan jeg se, at jeg i det første semester var i Domkirken et par gange, til akademisk gudstjeneste i Skt. Nikolaj Kirke et par gange (den ene gang med Hal Koch som prædikant), men flest gange i Esajaskirken, der lå ret tæt på Gammeltoftsgade. Det var den indremissionske P.L. Jensen, jeg hørte mest der, men også en enkelt gang den betydelige tidehvervske kapellan Olesen Larsen - ham fik jeg ikke meget ud af at høre, mine åndelige antenner var nok ikke rigtigt indstillet. Jeg var særdeles godt præpareret hjemmefra mod disse "ukristelige" mennesker.

1952 var for øvrigt også året, hvor Aarhus-professoren P.G. Lindhardt (der jo også var en af dem, man burde undgå!) holdt sit berømte foredrag på Askov Højskole, hvor han imødegik de gængse forestillinger om det evige liv og satte streg under, at vi har den fremtid, som Gud under os - intet mere. Foredraget satte naturligvis også gang i tankerne hos de teologiske studerende. Det var hårdt for pietistisk indstillede mennesker med det ortodokse bibelsyn at høre Lindhardt sige med sin "nedbarberede teologi"⁹:

Vi ved ikke, hvad opstandelse er; vi har ikke den svageste forestilling derom. Troen på sjælens udødelighed er bare grækernes overtro, og troen på de kæres gensyn i himlen, hvor Herrens venner skal mødes, er bare fromme fantasier, som vi elsker at kæle for, fordi vi bilder os ind, at de er virkelig trøsterige, og vi er ikke langt fra at anse os for de ynkverdige af alle mennesker, hvis vi ikke havde det håb at se hen til og synge "Tænk når engang", som om fremtiden var vor. Som sagt: opstandelsestro er ikke fremtidstro, men gudstro, ikke et forsøg på at redde sig en tilværelse ud over den, som er os beskåret, men er just vor bekendelse af, at vi ingen anden tilværelse har end den, Gud har undt os.¹⁰

Lindhardts foredrag vakte stor opsigt i vide kredse. Jeg husker, at jeg var sammen med flere andre stud-teol.'er ude på Frederiksberg et sted, hvor vi hørte en radiodiskussion mellem Skydsgaard og Lindhardt. Det var utænkeligt for mig at tage parti for Lindhardt på det tidspunkt, men jeg har nok alligevel gjort det et eller andet sted bagved. Jeg kunne i hvert fald ikke tage så kraftigt afstand fra ham, som mange andre gjorde. Først mange år senere måtte jeg give Lindhardt ret.

Adolf - som jeg kaldte Paulsen dengang. - og jeg tilbragte også en del tid sammen, dels hos hinanden, dels med at foretage os ting sammen, for eksempel at gå i biografen og teater eller gå lange ture. - Der var ikke så meget kæresteri med pigerne i de første par år i Københavns-tiden - ja faktisk slet ikke noget! Selvfølgelig havde jeg - som andre unge mænd - øje for pigernes yndigheder og fordele, men det næste skridt tog jeg ikke: at engagere mig tættere med nogen. Det betød også noget, at en del af de piger, jeg havde mulighed for at møde, jo var akademiske piger, piger med uddannelse eller studium, piger med formuleringsevne og diskussionsevne, og det var som sagt for mig ganske langt fra idealet af en pige. Det hænger uden tvivl sammen med, at jeg som "mors dreng" havde en del moderbinding; jeg havde min mor som mit indre billede af, hvordan en kvinde skal være, hvis hun skulle være attraktiv. Jeg følte mig ofte direkte utilpas i selskab med disse kloge piger med alle deres ord og synspunkter. Måske gav det mig også mindreværdsfølelse. I hvert fald: gæve vestjyske piger befandt jeg mig langt bedre i selskab med, og dem mødte jeg jo også i Bethesda.

Når familien så også skulle passes, både i Bagsværd og på Frederiksberg, så var der egentlig rigeligt at tage sig til. Der var også københavnske seværdigheder, der skulle besøges: Rundetårn, lufthavnen, Christiansborg, museer (det blev nu ikke til ret meget), udstillinger o.l.

⁹ Udtrykket er anvendt om Lindhardts teologi i Johs. Værges bog "Guds skrøbelige arvinger", p.174, (2014)

¹⁰ Citeret fra den trykte udgave af foredraget i prædikensamlingen "Det evige Liv" (1953) af P.G. Lindhardt.

Koncerter var jeg ikke til, min musikalske interesse var endnu ikke så intens, at jeg gik til koncerter.

Men bag ved det hele lå stadig hjemveen. Der gik jævnlige breve imellem Holstebro og København, det var som om min far havde lettere ved at rådgive pr. brev, end "face to face". Især var det bibelkritikken, der optog hans tanker. Han har formentlig opfattet den som en af de største farer for hans unge søn. Men også andre emner optog ham. I et brev fra 1954 skriver han til mig:

Naa, I synes godt om Hal Koch, det er da rart, ja, han er sikkert fuldblods lutheraner, men man kan jo ogsaa blive ortodoks paa den konto. Det kan jo ikke siges for stærkt, at vor eneste grund til frelse er Kristi retfærdighed, vi har og faar aldrig anden grund, og det er ogsaa rigtigt, at gode gerninger er troens naturlige - men ogsaa nødvendige frugter, hvis troen skal leve. Der er jo noget, der hedder, at vi skal frelses ved tro, men dømmes efter vore gerninger. - Jeg synes ogsaa, at vi kan se herhjemme, at den stærke objektive betoning, når den bliver ensidig, fører ud i den tredje strømning, existentialismen, ja, det er vel egentlig det, Lindhardt vil have "fordansket", og Hal Koch har vel ogsaa en rem af det, men ikke nær så brutal og ensidig.

I det hele taget var mine tanker meget bundet til dem derhjemme. Så da det blev december, var det med stor fryd, at jeg rejste med toget hjem på juleferie i familiens skød, også for at møde vennerne fra tiden dér. Det var - især den første jul - en stor fornøjelse at være sammen med Kræ Mark og mine andre gode venner fra Holstebro-tiden. Jeg husker, at vi var en flok unge, der mellem jul og nytår gik os en lang tur ud ad landevejen mod nord, måske helt til Hjerm; undervejs begyndte det at sne, og inden vi så os om, var det blevet til en forrygende snestorm. Næste morgen var der store driver i Holstebro og næsten ufremkommeligt overalt.

Det var en helt ny fornemmelse at have fri i hele januar måned. Jeg kunne blive hjemme i Holstebro og dyrke familie og venner helt hen til den 19. januar 1953. Det var dejligt, men den kendsgerning, at jeg allerede tog til København den 19., siger nok noget om, at båndene var ved at løsnes til mit Barndomshjem. Jeg var ved at falde til i København.

Men den fysiske og mentale løsrivelse blev ikke - foreløbig, - fulgt op af den psykiske og holdningsmæssige løsrivelse. Tværtimod: min lommebog for 1953 siger med al ønskelig tydelighed, at min tilknytning til Indre Mission var fast og konstant. Bortset fra de akademiske gudstjenester i Sct. Nicolai kirke, som de teologiske professorer forestod på skift, og enkelte gudstjenester hos Skydsgaard i Trinitatis Kirke var det gudstjenester hos indremissionske præster, der prægede billedet: Bliddal, P. Verner Hansen og domprovst Brodersen i Domkirken, L. P. Jensen i Esajaskirken, Grinderslev i Herlev (det var nu, som jeg husker det, for meget af det gode), og Bayer Christensen i Skt. Andreas Kirke. Dertil kommer, at min tilknytning til Bethesda hurtigt forstærkedes. Det var kun få søndage - når jeg da var hjemme i København - hvor jeg ikke sad i Bethedas festsal og hørte på en af byens præster eller missionærer: sognepræsten ved Skt. Jakobs Kirke på Østerbro, C. Nygaard Andersen (formand for Københavns IM), Nørup Nielsen, Hellerup, N.P. Sørensen, Lutherkirken, G.

Bartholdy, Eliaskirken, og bymissionærerne Skjerning, Kaj Jacobsen, m.fl. Der var nogle talere, der ikke var så spændende at høre på, fx var det ikke rart, når Jørgen Larsen opfordrede forsamlingen til at "spytt i bøssen" til Indre Mission - det kunne trækkes ud i det uendelige. Men vi unge tog det hele med og blev godt og grundigt påvirket af indremissionsk tankegang og terminologi. Jeg følte det længe ikke som noget dårligt - selvfølgelig var jeg ligeså uafklaret som altid, men jeg var ikke anfægtet eller tvivlende, bare ret indifferent. Jeg husker, at missionær Skjerning engang bad Adolf og mig - to håbefulde unge teologistuderende - om at tale ved et søndagsmøde i Bethesda, som et slags vidnesbyrd. Sådan opfattede vi to det i hvert fald, og vi forberedte hver især en meget kort tale, som vi så afleverede. Jeg husker endnu, hvor nervøs jeg var ved at stå på den store talerstol i festsalen og aflevere mine sølle brokker. Manuskriptet har jeg liggende endnu i mine gemmer. Teksten, jeg havde valgt, var fra 1. Petersbrev, 2,24. Her er mine ord:

I teksten står der således om Jesus: "Han, som selv bar vore synder på sit legeme op på korsets træ, for at vi, afdøde fra vore synder, skal leve for retfærdigheden, han ved hvis sår vi fik lægedom."

Jeg synes, at vi trænger til at høre det ord igen og igen. Det er så tit, som om dette ord, der udtrykker noget af det mest centrale i kristendommen, ikke altid gennemtrænger os og er en levende virkelighed. For vel lyder ordet utroligt, og for nogle måske som det rene vrøvl, dette at Jesus Kristus, som levede for 2000 år siden, var i stand til at lide og dø på en sådan måde, at også alle vore synder, lige fra den mindste til den største, blev udlettet fuldstændig for hans skyld. Ja, det kunne lyde, som om de to ting, Jesu død og vore fejl og synder, slet ikke havde noget at gøre med hinanden, men alligevel er det den mest underfulde virkelighed, der eksisterer. Vi er afhængige af Jesu død på korset, hver time, vi lever. Vi er bundet til Jesus på korset, men bundet på den mærkelige måde, at vi derigennem bliver virkelig frie for alle vore synder. Hver gang vi synes, at vore synder er så mange og så store og vi selv så små, har vi lov at tro det ord, ikke forstå det, for det kan ingen forstå, men vi må tro på det. Det er ikke os selv, der skal forsøge at gøre godt igen, hvad vi gjorde imod Guds vilje, for det kunne vi ikke gøre uden at dø, så meget er der at sone; men du, der sidder her i aften og er trykket ned af dine synder, du skal også vide, at det glade budskab lyder, at Jesus Kristus tog alle vore synder på sit legeme og døde for os på korset, for at vi skulle have lov at leve.

Vi skal om lidt synge en sang, der hedder "Kristus på korset". I de første to vers står der:

"Kristus på korset, du bar på dig - skabningens synd og ve, - Kristus på korset, du bar for mig - dom og forbandelse.

Der ved dit kors rakte Himlens Gud - hånd til den faldne sjæl - Der ved dit kors blev det store brud - helet og alt gjort vel.

Blot vi mere og mere måtte blive klar over, den enkelte af os, at det er ved Jesu kors, vi skal stå, at det var der, den store forandring skete med din og min skæbne. Denne forandring er ikke sket,

ved at du selv har udrettet eller skal udrette en hel masse, men det er fuldbragt på Golgata. Det er det budskab, vi skal fortælle mennesker, vi møder på vores vej: Jesus har taget al vor synd på sig, du er sluppet fri og har fået det evige liv allerede her i stedet for den evige død. Amen.

Jeg er ret sikker på, at det virkede ret så tamt og overfladisk. Adolfs tale husker jeg ikke en lyd af. Det kom nok bag på Skjerning, at vi to var så hurtigt færdige med vore taler. Det gjorde det nødvendigt for ham at finde nogle sange, der kunne synges, og også selv at aflevere en - mere eller mindre improviseret - tale for at fylde tiden ud. Jeg syntes, det hele var noget så pinligt.

En afgørende grund til at mine besøg blev hyppigere i Bethesda, også på hverdagene, var uden tvivl - som ovenfor nævnt - at vi var en flok unge, der havde det godt med hinanden. Per var en sindig, ret fåmælt jyde, men imødekommende og hjertelig. I en årrække holdt vi vort venskab ved lige, både efter at de var flyttet ud af Bethesda og ud på Nørrebro, og især da både de og vi var præstefolk i Sønderjylland. Hvordan det venskab blev afbrudt og aldrig siden genoptaget, vender jeg tilbage til senere. Pers kone Vira var en glad og energisk pige, der forstod at sætte os andre i gang med at hjælpe til i de mange gøremål, der hørte til deres job, ja hun kunne faktisk sno os alle om sin lillefinger, når det passede hende. Der var altid en flok unge der var klar til at vaske op efter kaffebordet i Billedsalen om søndagen, og Adolf og jeg tog tit en tørn en formiddag med at gøre rent i det store missionshus. Jeg var ikke med i det store strengekor, som Henning Madsen, Viras broder, var dirigent for, før i løbet af 1954, men de mange unge der var med i koret, var mine gode venner i den periode. Jeg begyndte også så småt at få øje for en lyshåret østjysk pige med blå øjne, men der skal tid til alting....

Man kan måske undre sig over, at jeg ikke var mere i opposition til det jeg kom fra, men i stedet forblev i det pietistiske miljø trods den ligegyldighed, der sad i mig. Hvorfor søgte jeg ikke til de studenterkredse, der var optaget af nye tanker, af opgør, af kritik - hvad enten det så var politisk eller kristeligt? Der var muligheder nok, men de lå på en måde helt udenfor min horisont. Akademisk hovmod og bedreviden var mig imod. Jeg kommer i den forbindelse til at tænke på det gamle ordsprog: "De er sure, sagde ræven om rønnebærrene - han kunne ikke nå dem!" Jeg tror, en stor af forklaringen ligger gemt i det ordsprog! Og videre: Jeg var glad for at synge - hvorfor søgte jeg ikke optagelse i Studentersangforeningen eller Akademisk Kor el. lign? Eller kastede mig over intense studier af kirkehistorien, dogmehistorien, sproglige studier osv. - i stedet for igen og igen at søge udenfor det akademiske miljø, hen til det, som lå i direkte forlængelse af mit hjemlige miljø? Svaret må være det ganske enkle, at jeg - endnu - befandt mig ganske udmærket i mit gamle miljø. Jeg var ikke stødt på noget, der for alvor kunne rive mig løs af det, jeg var vokset op i. Jeg fortsatte lydigt med at "læse lektier" til de øvelser og forelæsninger m.m., som jeg havde tilmeldt mig, og jeg læste af og til en teologisk bog der ud over, men det var alligevel minimalt, hvad jeg fyldte på. Det gav bonus i form af gode karakterer, fordi jeg var god til at "læse lektier," men ikke i form af kristelig og åndelig udvikling. Hvorfor var det sådan, når jeg dog var god til at læse og sætte mig ind i et stof?

Svaret må igen blive en konstatering af mit hjemlige miljøes styrke, en indgroet overbevisning om, at det trods al min sløvhed var det rigtige at holde sig til det, jeg var oplært og opvokset i. Det havde jo heller ikke skortet på advarsler, da jeg forlod hjemmets trygge havn. Psykologisk set må svaret ligge i den påvirkning, jeg havde været udsat for i barndom og ungdom fra en dominerende far og en varmhjertet mor. Fars meninger var indiskutable i mine første atten år, - det udviklede hos mig - ikke en trodsig protest - men en manglende lyst til at acceptere afvigende meninger og dermed også ulyst til at diskutere på akademisk plan. At gå i dybden med det, jeg troede på, gav jeg mig ikke stunder til. Og mors enfoldige kristentro var det umuligt for mig at kaste vrage på. Der var spæde ansatser til protest, specielt husker jeg, hvordan jeg (og også Adolf) måtte reagere på den firkantede bibelfundamentalisme, vi mødte hos en medstuderende som Frank Jacobsen (senere præst i Silkeborg); jeg var lige fra begyndelsen meget optaget af det historisk-kritiske bibelsyn, som jeg mødte hos de gammeltestamentlige professorer Hvidberg, Bentzen og (senere) Edvard Nielsen, og den fundamentalistiske holdning bød mig meget imod. Jeg husker at jeg i breve hjem til min far kom ind på den problemstilling, og han gav mig i det store og hele ret. Han ønskede altså heller ikke at tilslutte sig højrefløjen så radikalt, som Frank Jacobsen m.fl. gjorde. I et langt brev, min far sendte mig, dateret 22. november 1953, udvikler min far sit syn på kampen mellem Gud og Satan, den kamp, vi mennesker også er impliceret i livet igennem:

Kampen står mellem Gud og Satan om os, vi er kampens genstand, men vi er mere end det, vi er mennesker, vi er også selv impliceret i kampen. Vi er sat i et valg og må selv vælge, hvilken herre vi vil tjene, og hans side må vi stille os på i kampen. Om vi elsker Gud, kan vi ikke vise på anden måde end ved at gøre hans vilje. - Vi skal ikke kæmpe mod synden for at vinde frelsen, den er vundet, fordi Jesus som stedfortræder gik i vores sted. Men han sagde ikke til os: nu kan I så blot gøre djævelens vilje resten af jeres liv, jeg har betalt for jer. Nej, han sagde i stedet: den, som tror på mig, og tro er tillid, at give sig over i hans vilje. - At blive omvendt er at begynde på den vej, ikke i egen kraft, men i hans kraft, og så tro hans ord, og der er nu ikke større kraft at hente i noget som helst andet end i at tro det ord om syndernes forladelse., - Det er begyndelsen til livet, men det er også begyndelsen til at sejre.

Min fars ord i dette brev og i flere andre, var ord, jeg kendte så godt - næsten alt for godt. De betød meget for min far, jeg tvivler ikke på, at han havde gjort sig meget umage for at formulere sin opfattelse så klart som muligt, men jeg måtte trods alt have "nye boller på suppen", hvis det skulle betyde noget for mig. Evangeliets centrale budskab skulle formuleres anderledes, hvis det skulle sige mig noget. Der skulle endnu en årrække til, før jeg fik mod og selvstændighed nok til at stille de nødvendige mere radikale spørgsmål, især af religionshistorisk karakter (om religionernes oprindelse, gudsbegrebets udvikling, Jesus-skikkelsen og lign.), og sætte Jesu budskab og budskabet om Jesus ind i relation til mit eget liv. Mon jeg nogensinde er blevet helt færdig med den proces; det mandede til sidst ud i den indre diskussion, der har præget en stor del af min pensionisttid.

Resultatet blev i stedet, at jeg i det meste af min studietid igennem blev siddende i det missionske miljø, og så samtidig supplerede det med enkelte kulturelle aktiviteter. Teater og biograf var kulturelle foretagender, der lå udenfor min horisont i min jyske opvækst - det var kun blevet til en enkelt biograftur i ny og næ. Nu kunne jeg gå i biografen, når jeg ville - ofte sammen med Adolf, også for at se film der ville blive kaldt "verdslige" af min far, og jeg kunne gå i Det kongelige Teater med en klækkelig studenterrabat. Ganske langsomt blev den kulturelle, udenfor-kirkelige side af åndslivet en del af min tilværelse. Men som sagt: det radikale brud med Indre Mission måtte vente...

I løbet af de første måneder i 1953 begyndte jeg at deltage i det der hed "Hospitalssangen", en organisation, der havde som sin opgave at danne mindre grupper af studerende og andre hvis opgave det var at gå omkring på københavnske sygehusafdelinger og holde ugentlige miniandagter med salmesang og evangelielæsning og fadervor. Jeg deltog sammen med Adolf i den gruppe, der hver onsdag mellem kl. 18 og 19 gik rundt på 3-4 afdelinger på Militærhospitalet på Tagensvej. Jeg oplevede det som en central folkekirkelig funktion, fordi der hverken var skjulte hensigter om omvendelse eller efterfølgende vækkende samtaler knyttet til. Det blev faktisk min første berøring med sygemiljøet - så langt fra den sidste! I gruppen mødte jeg flere ældre teologistuderende: bl.a. Jørgen Højgaard Hansen (senere sognepræst i Øster Snede), og Ernst Højvig (senere Sudanmissionær), men også andre unge, først og fremmest søstre Else og Mary Støvring og deres bror Anker (Else blev få år efter Adolfs kone). Vi mødtes også af og til udenfor onsdag aftenes fælles aktivitet og havde det godt og hyggeligt sammen.

1953 blev også året hvor jeg - som tidligere nævnt - fik lejlighed til at komme til Tyskland i sommerferien. Min far havde altid rejselængsel, så han havde arrangeret en tur i lighed med den, vi deltog i til Norge i 1952 - men denne gang altså sydpå. Vi skulle til Harzen, og jeg skulle med som den tyskkyndige. Rejsedeltagerne var delvis de samme som på Norgesturen, nemlig overvejende bønder fra Herrup: muntre, hjertelige, gæve folk, som det var en fornøjelse at være sammen med. Søde piger var der også med på turen, så en smule flirt i al ærbarhed forsødede også turen. Jeg blev i øvrigt hurtigt sat på en ret hård prøve. Allerede den første nat, i Lübeck, blev en af rejsedeltagerne syg. Han kunne ikke komme af med vandet og måtte have hjælp så snart som muligt. Mit ordforråd kunne ikke dække den lidelse ind, så jeg måtte konferere med ordbogen der midt om natten, og problemet blev klaret. De gæve vestjyder, der var med på turen, var søde og muntre mennesker at være sammen med, og de forkælede mig vistnok ret så meget. Siden den gang havde jeg i mange år et blødt punkt i mit sind for bønderne i Herrup.

Rejsen foregik i rutebil med overnatninger i Lübeck, Celle og Goslar - målet var en lille kurby i Harzen, der hedder Braunlage; på vejen hjem overnattede vi i Hann. Münden og Hamburg - så stod jeg af i Kruså for at tilbringe nogle dage hos Adolf i Højrup, hvor hans far som nævnt var sognepræst.

Som tilfældet var i 1948 på vores tur til Den danske Brigade, så vi et Tyskland, der var stærkt præget af krigens ødelæggelser: bombede huse, fattige landbrug, sultne og forarmede

mennesker. Der var store kirker der lå i ruiner, fx i Hann. Münden og Lübeck. Selve Harzens byer var vel ikke så krigsprægede, til gengæld gik den såkaldte "zonegrænse" (der endnu ikke var blevet til "Jerntæppet") midt ned igennem Harzen. Vi kørte ud til denne grænse og kunne se hvordan vejen brat var brudt af; - Det mest fascinerende ved den rejse var at stå på den vestlige side af jerntæppet og se ind i det land, der på det tidspunkt var under kommunistisk styre. Det var før Berlinmurens tid, men der var dog en skarp grænse mellem de to Tysklunde. Vi kunne gå op på et lavt bjerg - Wurmberg tror jeg det hed - og se over til Brocken, (Bloksbjerg), og vi vidste, dér i den kolde krigs tid, at derovre var ufriheden og kommunismen.

Umiddelbart efter Tysklandsturen tilbragte jeg som nævnt nogle dage i Sønderjylland hos Adolfs forældre i Højrup. Jeg havde tidligere været på cykeltur i Sønderjylland og var ret optaget af den sønderjyske historie. Nu kom jeg for første gang indenfor i et sønderjysk hjem. Jeg blev modtaget hjerteligt og varmt, og Adolf og jeg cyklede både til Ribe og til Gram og Jels for at se os omkring, og på en biltur med Adolfs forældre kom vi hele Vestslesvig rundt: Løgumkloster - Tønder - Møgeltønder - Højer m.m. Otte år senere blev den egn bedre kendt for mig, da jeg blev sognepræst i Abild, og Else og jeg lærte Sønderjylland og sønderjyderne at kende.

Resten af den sommerferie blev - som året før - tilbragt på soldaterhjemmet i Karup som medhjælper hos ægteparret Bærenholdt for at tjene en skilling til de videre studier. De fire uger der var mest knokkelarbejde på det store soldaterhjem, og jeg husker ikke mange enkeltheder derfra. Et besøg i Stubbjær hos en slægtning til den berømte indremissionær Anders Stubbjær (endda af samme navn) mindes jeg dog som en god oplevelse; der var noget af det solide, grundfæstede, som man altid må tage hatten af for.

Midt i perioden på soldaterhjemmet - 16.august - foregik min bror Eriks ordination i Holstebro Sognekirke. Erik havde taget den såkaldte "missionseksamen" fra Københavns Universitet, d.v.s. en lidt forenklet teologisk uddannelse; Edel og Erik var blevet gift i Hundborg i juli, og de havde tilbragt en periode i England for at forberede sig på deres udrejse som DMS-missionærer. Umiddelbart før ordinationen havde de fået afslag på at få visum til Indien, hvor det var meningen, at de skulle have haft deres virke i Øst-Jeypore, og alle forsøg på at ændre dette afslag var forgæves. Der gik en rum tid, inden de kunne rejse, så Erik fungerede som DMS-ungdomssekretær. Men nu var han altså blevet præsteviet - året før var min søster Ernas mand Henning også blevet ordineret, og et par år efter fulgte Axels ordination, så grunden blev lagt til denne "præstefamilie", som har præget os så meget i hele vort fællesskab gennem årene.

2. september gik turen igen til København, tilbage til studierne og de gode venner derovre. Denne gang foregik turen pr. cykel. Jeg havde aftalt med Adolf, at vi skulle mødes på Lillebæltsbroen kl. 13,15, så jeg startede fra Holstebro kl. 5 om morgenen og var ved Lillebælt til tiden. Vi overnattede på Odense Vandrerhjem og fortsatte turen næste morgen kl. 8 - ankomst til København kl. 13. Det var tider dengang at cykle, der var jo ikke tilnærmelsesvis den trafik,

som der er i dag. Vejene var til at færdes på - cyklerne var ikke for gode, hvad dæk angår, men vi var ikke bedre vant. Så vi kom frem til Hovedstaden og var klar til næste tørn.

Pudsigt nok er der ikke noget særligt at bemærke om efterårssemestret 1953. Studierne blev passet til punkt og prikke, KAF og Bethesda havde begge sin plads i min fritid - jeg husker tydeligt, at Bethesda havde den største plads; KAF var simpelthen på vej ud. Jeg havde et lille job i lokaleudvalget, så der skulle gøres rent ca. en gang om ugen, og så deltog jeg i en bibelkreds, uden at den engagerede mig synderligt. Mindst to - ofte flere - aftener om ugen blev tilbragt i Bethesda sammen med de andre unge. Hver eneste søndag formiddag var jeg i kirke - jeg kom mere og mere i Andreaskirken på Farimagsgade, Bethedas sognekirke - og næsten hver søndag aften var jeg til møde i Bethesda; altså samme mønster som jeg kendte hjemmefra. Når så vennerne, studierne, Hospitalssangen og familien også skulle passes, var tiden fyldt op, og jeg befandt mig vel ved det. Der blev tid til enkelte teaterture - bl.a. så jeg Cant på Det nye Teater, og jeg var også en enkelt gang til torsdagskoncert i Radiohuset, men det var stort set også, hvad der fandtes af kultur på dagsordenen.

Faktisk involverede jeg mig temmelig meget i Bethedas missionsarbejde i den tid. Jeg husker fx, at jeg en aften deltog i et gademøde på Enghave Plads, hvor der blev aflagt vidnesbyrd - dog ikke af mig - og vi sang nogle åndelige sange for de få mennesker, der standsede for at høre på os. Det var vel ikke min livret at være med i det, min generthed talte imod det, men på den anden side fandt jeg det rigtigt at støtte sådan et stykke arbejde. For at sige det lidt banalt: det måtte være rigtigt at "gå ud på veje og stræder" med evangeliet, til dem, der ikke kom til kirken eller missionshuset.

Var der lidt ørkenvandring i mine valg? Set herfra synes jeg det ikke, og jeg mindes heller ikke, at jeg på noget tidspunkt var utilfreds med min tilværelse og min livsanskuelse. At jeg ikke engagerede mig i noget, så det anfægtede mit åndelige ståsted, generede mig egentlig ikke. Jeg var velsagtens en slags nysgerrig tilskuer til livet; når det gik godt med studierne, skyldtes det mest, at jeg havde nemt ved at lære, så jeg tilegnede mig stoffet, uden at det gjorde det store indtryk på mig. Søndagsgudstjenesterne var jeg glad for, både for at synge og for at høre prædiken, men når det gik ud over det tilvante, var jeg som regel ikke rigtig med.

Ved juletid tog jeg igen hjem til Holstebro. Det blev nu en noget bevæget jul, for min far blev syg af et alvorligt galdestensanfald allerede juledag, mens vi besøgte Asta og Jørgen på Soldaterhjemmet, hvor de nu boede; den 30. december måtte Far på sygehuset for at blive opereret. Det satte sit præg på hele familien. Der blev lidt tid til at dyrke gamle venner, men det meste af tiden var jeg sammen med familien.

Allerede 6. januar 1954 fattede jeg med "Uldjyden" tilbage til København. Der var en klassisk græsk-eksamen, der skulle klares sidst på måneden, en af forudsætningerne for at komme videre med studierne - og så trak selvfølgelig vennerne derovre mere og mere i mig. For at sige det rent ud: Den lyshårede, østjyske pige, Else, var begyndt at fylde ret så meget i mine tanker.

Januar var nu ikke bare flirt og kæresteri: eksamen i græsk blev også klaret den 26. januar, endda til og minus, så helt oppe i forelskelsens syvende himmel har jeg da ikke været. Det årlige Roskildemøde tre dage sidst i januar var jeg også med til. Det var et møde for akademikere og studerende med Ydre Mission som hovedtema. Ærligt talt husker jeg ikke meget af det, ud over at jeg havde lejlighed til at møde nogle af de kendte og høre en række lærde foredrag om kirkelige og kristelige problemer. Mødet fyrede på ingen måde op under min missionsiver. Jeg havde forventet, at Roskildemødet ville give noget indblik i missionsarbejdet på det jordnære plan, som det formede sig på de forskellige arbejdsområder, men det blev der ikke tale om. I stedet husker jeg mødet som en masse missionsteori, og det havde slet ikke min interesse.

Det meste af februar var mor og far i København, velsagtens som en rekreationsperiode for far oven på operationen, så der var også dage hvor jeg var sammen med dem. Eva og Axel var flyttet til en lille lejlighed i Ole Jørgensens Gade på Nørrebro, og det var hurtigt at cykle ud til dem fra Gammeltoftsgade. Axels og mine studier havde ikke så mange berøringspunkter. Kun sjældent talte vi sammen om teologi - jeg forestiller mig, at Axel i den periode havde nok at gøre med at finde sine egne ben, hvad angår teologisk ståsted, og dér kunne jeg nok ikke rigtig bidrage med andet end banaliteter. Vores samtaletid var ikke inde endnu! Erik og Edel var flyttet til Norgesmindevej i Hellerup, inden de skulle rejse til Aden, så dem besøgte jeg også jævnligt, men heller ikke min broder Erik og jeg snakkede teologi, ikke som noget livsforhold i hvert fald. Erna fandt sin Henning - de holdt forlovelsesgilde midt i februar - men heller ikke denne nye teolog i familien var samtalepartner. Ja, det lyder godt nok utroligt, at vi gik dér en hel flok beslægtede teologer, uden at pirke til hinanden, give hinanden modspil, forurolige hinanden. Men sådan var det altså. Der skulle gå endnu en række år, før det blev til lidt mere samtale, men helt fint blev det faktisk aldrig.

Men hvad der blev fint meget snart, var min voksende forelskelse i Else - og det var endda gensidigt. Den 7. marts om aftenen havde vi været i Bethesda til det sædvanlige søndagsmøde - ja faktisk havde jeg været sammen med Else og Per og Vira en stor del af weekenden. Lørdag eftermiddag havde jeg set film i Palads: "Ingen mands kvinde" hed den meget betegnende, hvad den handlede om, aner jeg ikke. Lørdag aften havde jeg besøg af Per og Vira og Else. Søndag morgen drak vi morgenkaffe sammen i Bethesda - vi var i Andreaskirken sammen - vi spiste middag hos Per og Vira. Så var jeg lige et smut hos Eva og Axel om eftermiddagen, inden jeg tog til søndagsmøde. Efter mødet afholdtes det månedlige ungdomssamvær i Bethesdas Billedsal. Jørgen Larsen havde talt ved mødet i Festsalen den aften og ledede også ungdomssamværet med fælles kaffebord; han havde trods de indskudte økonomiske betragtninger om offervilje og bidrag en god evne til at skabe en god stemning. En af hans stærke sider var at være "hyggeonkel" i sådan en flok unge (i al ærbarhed, forstås!). Der var også indflettet opbyggelige betragtninger og åndelige sange - som regel sange, vi kendte godt og kunne lide at synge. Sangbogen "Hjemlandstoner" var godt kendt af de fleste. Den indeholdt de sange, som mange af os havde kendt i mange år, og når musikkorets medlemmer også var tilstede, kunne det blive til sang, så taget nærmest løftede sig. "Ungdommens Frelser,

hør os, når vi bede" af Olfert Ricard, "Værn din tro og ungdomskræfter", af Christoffer Hansen, eller Svend Rehlings: "Jesus, du kaldte mig engang", var populære sange. Jeg har endnu bevaret mit eksemplar af Hjemlandstoner, hvor jeg har skrevet datoen 20. april 1954, mærket af flittig brug i en vigtig periode i mit liv. Vi kunne godt være 150 unge sådan en aften, de fleste med rod i provinsen - og der skulle egentlig ikke andet til end at være sammen og føle, at man var blandt venner og ligesindede. Der var noget uforpligtende over disse samvær, ikke nogen form for åndeligt pres ud over det, at vi var mange unge sammen.

Og så fulgte jeg Else hjem. Det havde været en kold vinter. Sortedamssøen havde været frosset - jeg husker at Adolf, Else og jeg en aften havde gået tværs over søen, Else boede på det tidspunkt på Sortedams Dosseringen. Men nu var det tøvejr - og regnvejr. Og så - udenfor hendes gadedør - friede jeg til hende - og hun sagde ja.

At følge Else helt op på hendes værelse var udelukket på denne tid af aftenen, så enden på dette livs-omvæltende ja blev, at vi gik rundt i gaderne der i kvarteret, især i Ryesgade og Fredensgade, mens regnen silede ned, og vi blev dyngvåde, men vi var lykkelige ved bare at følges ad. Og fra den aften har vi bare fulgtes ad resten af livet, naturligvis ikke altid lige lykkelige og glade for hinanden, men alligevel uadskillelige venner og kærester og ægtefolk.

Nu var jeg altså forlovet - endda kun knap tyve år gammel. En ganske overvældende ting, der helt vendte op og ned på min tilværelse. At være knyttet så meget til et andet menneske, at ingen anden kan komme imellem os. Jeg havde fra første færd en ganske og aldeles urokkelig overbevisning om, at dette her var en varig forbindelse, ikke bare en episode. Selvfølgelig var der plads til eftertanke og flere overvejelser, - og Elses mindreværdskomplekser med hensyn til, om hun kunne leve op til rollen som præstekone et sted ude i fremtiden, spillede også ind, men vores overvejelser og samtaler endte altid med, at det nu altså var os to, der hørte sammen.

Else kom ligesom jeg selv fra et indremissionsk miljø, en væsentlig forskel var, at Elses baggrund ikke var præget af De stærke Jyder, og ikke var nær så firkantet som mit. Else er husmandsdatter fra Vejle-egnen, med tre søskende: Inger og Gerda (tvillinger) og Jørgen. Else havde ikke nogen videregående skoleuddannelse, hun har gået i landsbyskole, og havde siden konfirmationsalderen været beskæftiget i huset, som ekspedient, som syerske, og på kontor. Hun var altså så langt fra at være akademisk, som man kan tænke sig - og det passede også godt nok med den holdning, jeg havde i forvejen: denne indgroede modvilje mod at knytte mig til en akademisk pige. Men det betød altså også, at forskellene mellem Else og mig trådte klart frem: jeg var/er boglig, hun er praktisk - jeg er uden praktisk håndelag, snaksom og udadvendt - Else mere stilfærdig og optaget af de nære ting, - jeg med rejselyst - Else bedre tilpas med at være hjemme. I forelskelsens dage er det forskelle, man ikke lægger så megen vægt på, ja nærmest bagatelliserer, men både Else og jeg måtte da sande, at det i vort livsforløb mange gange kom til at spille en rolle, både positivt og negativt.

Men altså: nu var jeg forlovet - og det var lykkeligt at være to. Trods alle forskelle - eller måske på grund af dem - var det bare os to. Resten af livet.

Fra mit første besøg hjemme i Holstebro efter forlovelsen husker jeg, at min mor stillede mig de spørgsmål der uvægerligt måtte komme: "Er Else en troende pige?" og "Er du sikker på, at det skal være hende?" Det første spørgsmål havde jeg ikke noget svar på, og jeg havde ikke spurgt Else om det. Else var fortrolig med hele det miljø, som jeg selv kom fra, - men bortset fra at vi begge hørte til i det kristne fællesskab i Bethesda, kendte jeg ikke noget til, hvad der boede i Elses dybeste sind af overbevisning og tro. Det andet spørgsmål kendte jeg jo svaret på i mit eget sind, men så meget respekt havde jeg da for min kære mor, at jeg travede en lang tur helt for mig selv i plantagen på Herningvej i Holstebro, og så havde jeg svaret, som jeg også gav videre til min mor: Når jeg binder mig til Else i den overbevisning, at det er det rigtige, så er det også det rigtige. Det slog min mor sig tilfreds med - nu bagefter kan jeg da godt forstå, at det ikke har været let for hende at se i øjnene, at hendes yngste søn nu var knyttet til en anden kvinde end hende. Jeg husker ikke, at min far talte noget videre med mig om min forlovelse - han har nok haft for travlt med andre gøremål.

Jeg fulgte gammel skik, da Else og jeg var blevet forlovet og skrev et brev til hendes forældre, hvor jeg "anholdt om Elses hånd". Hvad der fik mig til det, ved jeg faktisk ikke, men jeg ved, at det glædede de to derhjemme i Sellerup Skov. Mette og Søren Peter, mine svigerforældre, var et par meget dejlige mennesker, solide, jævne, tilfredse mennesker, boende i et lille husmandssted på et af Danmarks skønneste steder, nemlig Sellerup Skov ved Vejle Fjord, i Gauerlund Sogn - pudsig nok det samme skovområde, hvor jeg blev født, bare noget nærmere ved Vejle. Elses to søstre var begge gift, Gerda var blevet gift i efteråret 1952 med Gunnar og var bondekone i Nimtofte på Djursland, og Inger i sommeren 1951 med Poul Erik, bosiddende i Vancouver i Canada. Jørgen, den yngste i flokken, var et årstid yngre end mig; så vidt jeg husker, var han soldat, da jeg begyndte at komme i familien, og senere tjente han på en gård i Vestjylland. Her på vores gamle dage er det især Sonja og Jørgen, vi har glæde af at være sammen med. Vi kan hygge os sammen og opleve ting sammen. Selv om vores holdninger kan være ret så forskellige, har vi det godt sammen og kan snakke om alt muligt.

Først da den teologiske forprøve var overstået i juni 1954, blev der tid til at følges ad til Sellerup Skov og efter en uges tid dér videre til Nimtofte. Begge steder var modtagelsen varm og god - jeg følte mig hjemme i de gæstfrie hjem. Min svigerfar hørte ikke til de mest snak-somme, men han var lun og rar; han havde stadig sit landbrug at passe, og det gav ham rigeligt med arbejde. Svigermor var en glad og flittig kvinde, interesseret og hjælpsom ud over al måde. De tilhørte helt klart Indre Mission, ligesom deres naboer på begge sider også gjorde det (Garne og Arthur Madsen), men på en langt mere fri måde end jeg var vant til det hjemmefra. Jeg havde fået svigerforældre, som jeg ikke kunne ønske mig bedre.

Tilbage til København i det dejlige forlovelsesforår. Else flyttede i slutningen af maj væk fra Sortedams Dosseringen over til Høyensgade på den anden side af søen. Et par veninder fra musikkoret, Maja og Nora, havde haft et værelse på kvisten i et af husene i

"Kartoffelrækkerne", Høyensgade 22. Huset blev ejet af enkefru Randstrup, og på venindernes anbefaling fik Else værelset. Det bestod af et værelse med skråvægge, et diminutivt køkken, og så toilet i stueetagen. Efter den tids standard var det ganske glimrende, og værtinden fru Randstrup var sød og rar. - Min forbindelse til KAF var nu helt ude af billedet, bortset fra enkelte diskussionsaftener. Jeg fulgte Else i musikkorets arrangementer mere end før, og efter sommerferien blev jeg medlem af basgruppen, så vi kunne følges, både til øveaftenerne og til de koncerter, der blev afholdt, enten i Bethesda eller i kirker og missionshuse rundt om på Sjælland. Bl.a. husker jeg, at vi sang i Glostrup, Tølløse og Vordingborg. Jeg kendte på forhånd de andre medlemmer af basgruppen, blandt dem var også Per Dinitzen. - Hospitalssangen var stadig et fast led i ugens program, et arbejde jeg syntes gav mening. Men ellers stod der bogterperi på dagsordenen: forprøven skulle klares, og helst klares godt, så jeg kunne komme videre til de egentlige studier. Så jeg gav mig i kast med det græske i Xenofons Anabasis og i evangelierne, med de religionshistoriske fænomener, og med bibelkundskab, så jeg kunne finde rundt i Det hellige Land. Et andet perspektiv begyndte jeg også at opdyrke, nemlig den danske kirkehistorie, som Hal Koch fremstiller den i sin "Danmarks Kirke gennem tiderne". Jens Nørregaards "Grundrids af Dogmehistorien" var vanskelig at fordøje, syntes jeg, men også den skulle lægges ind i mit forråd af viden. Så lidt efter lidt syntes jeg, at jeg var nogenlunde vel rustet til eksamen.

Det viste sig da også, at jeg var god til eksamen. Jeg klarede religionsfilosofi/religionshistorie, bibelkundskab og koine-græsk i fin stil, med karakteren ug minus i alle tre fag, så jeg var ovenud tilfreds og glad. Midt i juni var det hele overstået, og jeg kunne holde ferie. Samtidig tog svoger Axel første del, så hans studietid gik ind i sit sidste år.

En vigtig ting skete i den sommerferie: jeg fik tildelt en (fuldstændig gratis) kollegieplads på et af de gamle kollegier i den indre by, nemlig Valkendorfs Kollegium i Sct. Peders Stræde 12. Det var en dejlig tanke, at jeg kunne forlade de trange forhold i Gammeltoftsgade og få et stort værelse lige op og ned af Universitetet. I løbet af august måned forlod jeg fru Larsen (og så hende for øvrigt aldrig igen) og blev kollegianer. Igen måtte jeg sande, at verden åbnede sig mere for mig - jeg skulle til at leve tæt op og ned af andre mandlige studerende fra forskellige fakulteter og tage mere eller mindre del i deres liv. Jeg gjorde det tøvende og var ustandselig på vagt, at jeg ikke skulle overskride de vante grænser for god opførsel. At det så alligevel skete nu og da, er en anden sag...

Vi var tre teologer på kollegiet: Henning Strøm, Bent Hoffmann Sørensen og jeg - derudover var der medicinere, bl.a. Bonde Pedersen, præstesøn, og Ejvind Kemp, som jeg samarbejdede med på Odense Sygehus' nyreafdeling mange år senere. Der var også historikere, bl.a. Niels Knudsen, der senere blev til Niels Oxenvad, som jeg også mødte i Odense mange år senere. Bonde Pedersen morede sig meget over min "troskyldige" fromhed og min frygt for at overskride nogen grænse. Han gjorde fx hvad han kunne, for at ødelægge den "Struer-kreds", som jeg havde stiftet i et forsøg på at videreføre gymnasiastbevægelsens fællesskab. Jeg tror, at vi kun var samlet et par gange - så blev den ikke til mere.

Det var i øvrigt et herreliv at være på kollegium: et stort gratis værelse, den sidste tid helt oppe på anden sal med dejlig udsigt ud over kollegiets baghave, gratis varme, en pedel, der hver morgen lagde til rette i kakkelovnen. Dertil kom, at kollegianere på det tidspunkt ofte fik tilbudt en ordning med gratis mad i Det Berlingske Hus' personalekantine, hvor man så fik dagens avis med sig hjem. Så der var ikke mange leveomkostninger. På kollegiet var der gode bademuligheder, der var køkken på gangen, der var en fælles dagligstue, hvor man kunne hygge sig med aviser, musik, snak m.m. Alt sammen fint og godt - men jeg blev nok bare aldrig rigtig kollegianer. Jeg foretrak mit gamle miljø blandt de u-akademiske unge i Bethesda. Anderledes med min ven Adolf, der fik plads på Borchs Kollegium i Store Kannikestræde; dér fandtes et meget tættere forhold mellem beboerne, der var flere teologer, og i det hele taget tror jeg også, at Adolf involverede sig mere i kollegielivet, end jeg gjorde, og var mere indstillet på at få noget positivt ud af det. For mig var det vigtigste bare det at have et godt sted at bo. Senere i livet har kollegiet heller ikke tiltrukket mig - jeg var i nogle år medlem af Valkendorfianersamfundet, men deltog aldrig i noget arrangement.

Mit forhold til Bethesda ændrede lidt efter lidt karakter efter sommerferien 1954. Per og Vira, der havde været det faste punkt for mange af os unge, flyttede i efteråret til en lejlighed på Nørrebrogade og holdt op med arbejdet i Bethesda. - Til gengæld blev jeg som nævnt medlem af musikkoret og deltog hver tirsdag aften i korets prøver. Jeg sang bas og var - som altid - glad for at synge, men jeg var ikke så glad for repertoiret, som jeg tidligere havde været. Vægten lå mest på angelsaksisk/amerikansk vækkelsessang; på den anden side var det jo fængende, følelseladede melodier, der faldt godt i tråd med det, jeg var opvokset med, og som folk godt kunne lide at høre, så jeg var nogenlunde tilfreds med at deltage i korets virksomhed. Den sag ser Else nu lidt anderledes på. Hun siger, at hun syntes, det var rædselsfuldt at synge vækkelsessange, men at hun deltog i musikkoret for kammeratskabets skyld. Hun har også haft en lidt anden baggrund i missionshuskulturen, end jeg havde - knap så indoktrineret! Hun mener også, at det ville være umuligt at gøre indsigelse imod Hennings valg af sange. Det ville være meget utidigt - også fordi man ønskede at give publikum den ønskede religiøse oplevelse! Det kunne dog også hænde, at vi indstuderede klassiske korstykker, fx fra "Judas Maccabæus", og det var jo liflig musik, men ellers var det gang på gang de kendte vækkelsessange i stil med Hjemlandstoner's omvendelsessange, fx "Tal til mit hjerte om Jesus" af den amerikanske Fanny Crosby, og den danske N.J. Holms "Hør, min sjæl, den gode hyrdes stemme". Vi unge mennesker i koret havde dog også - og på det punkt er jeg helt enig med Else - et godt kammeratskab med hinanden. For mange var det simpelthen det vigtigste.

Sommeren 1954 rummede en stor begivenhed i min familie: Edel og Erik rejste til Mellemøsten, først i september til Cairo for at studere arabisk, senere til Aden i Sydarabien for at virke som missionærpar i den diminutive lutherske kirke dér. Udrejsen blev markeret ved en stor udsendelsesfest i august, først i Holstebro Kirke, hvor de højtideligt blev indviet som missionærer af formanden for Det Danske Missionsselskab (DMS), pastor S.H. Sørensen, derefter i missionshuset "Elim" med masser af mennesker og taler og gode ønsker Der er

ingen tvivl om, at de to for mig stod som noget af et forbillede. Jeg havde jo lige fra min barndom i Ølgod været optaget af Ydre Mission. Det var en stor begivenhed, når der kom besøg i Ølgod af en missionær på hjemmeophold - han eller hun kunne fortælle om, hvordan mennesker levede i de varme lande, og hvordan livet formede sig derude. En missionær kunne vise klædedragter frem og kunne lære os små sange på mærkelige fremmede sprog. Endnu den dag i dag husker jeg en lille stump af en lille sang, som vi søndagsskolebørn lærte i Ølgod Missionshus med begyndelsesordene "Mori doyley". Jeg satte mig ind i forholdene på de forskellige missionsmarker i Asien og Afrika, jeg tog DMS' lille og store "Diplomprøve" og hængte beviserne for disse prøver op på min væg. Jeg kendte navne på missionærer og arbejdssteder i fjerne lande og drømte endda også om at være missionær i "de varme lande". Den drøm blegnede ganske langsomt med tiden, alligevel stod det for mig i mange år som en meget god gerning at rejse ud for at omvende hedningerne. Det havde det åbenbart også gjort for min far i hans ungdom – i hvert fald holdt han en tale ved Edel og Eriks udsendelsesfest, hvor han afslørede sin ungdomsdrøm, som han nu så realiseret igennem sin ældste søns udrejse. Ingen kunne ane den aften, at Edel og Eriks ophold i Aden skulle blive præget af sygdom og andre problemer, så der kun blev tale om en syvårsperiode der ude.

Min far fulgte mig i tankerne hjemme fra Holstebro, og i sine breve til mig gav han ofte udtryk for sine meninger. Han skrev bl.a. i et brev til mig den 17. september 1954:

Nu er du vel i fuld gang med forelæsningserne og "nyder" forhaabentlig at være i arbejde igen - og (godt) at du for værelsets skyld kan skifte mening lige så tidt, du ønsker om dagen.

Mon du var henne og høre Sandbæks foredrag i Studenterforeningen forleden aften? I frihedens navn burde der næsten protesteres imod saadan en "frihedens" forkæmper, der anraaber de gudløse om at lægge baand paa kirkens arbejde i København. Det var da godt, at der var en enkelt, der kunne lade ham forstaa, at det var, fordi Indre Mission gjorde et arbejde, at de kom til at præge kirkerne. Stakkels præst, der i frihedens navn ønsker at faa hjælp fra Politiken og Ekstrabladet til at bekæmpe den kirke, han selv er præst i.

Har du læst Lindhardts sidste nye dogme, at Det NyTestamente ikke har anden autoritet end hvad det enkelte menneske selv lægger ind i det, for det er ikke sikkert, at det passer noget af det. Jeg gad vide, om han tror, der har levet en Napoleon og en Kristian d. 4de, for der er jo heller ingen nulevende, der har set dem, og historien kunne jo lige saa godt være digt.

Vi haaber og beder om, Johannes, at naar du kommer i knibe med alle disse beviser og modbeviser, at du saa vil huske paa et ord, Jesus sagde engang, da de stillede hans ord og ham selv i tvivl: "Dersom nogen vil gøre hans villie, som sendte mig, han skal erfare, om lærdommen er af Gud, eller jeg taler af mig selv." Johs. 7,17. - Der ligger alle tiders vej til at blive overbevist om sandheden af biblens ord.

I et brev som dette kom min far nok mere ud af busken, end han nogensinde før havde været i forholdet til sin yngste søn. Han havde lige sendt sin ældste søn ud til fjerne egne som

missionær, og nu bekymrede det ham, at jeg kom under påvirkning af "vantrø forkyndere" som Lindhardt og Sandbæk. Min far skrev naturligvis sit brev til mig i den bedste mening, men afstanden mellem ham og mig var nu ikke blot geografisk: jeg var på vej til at gøre den teologiske og kristelige afstand mellem ham og mig større og større. Der var andre autoriteter, jeg lyttede mere til... Lindhardt var en af dem; netop i 1950'erne holdt han sine prædikener i Vor Frue Kirke i Århus, prædikener der gav genlyd ud over landet. Allerede i 1952 havde han som tidligere nævnt holdt sit foredrag om det evige liv på Askov Højskole; da var min reaktion nærmest negativ, men ganske langsomt forvandlede min skepsis sig til lydhørhed og til sidst til enighed. Der var også godt at hente i Hal Kochs og Skydsgaards prædikener ved de akademiske gudstjenester i Nikolaj Kirke. Mine kristelige autoriteter, der spændte fra min far til de missionske præster i Bethesda, blev ganske langsomt udskiftet med flere af mine teologiske lærere. Deres prædikener var solid, velunderbygget forkyndelse, der gjorde mig godt, i takt med at min forbindelse til Bethesda blev løsnet.

Ellers gik jeg i september ind i mit første "frie" studieår, hvor der ikke ventede eksaminer lige om hjørnet. Jeg kunne bare tage for mig af ta-selv-bordet – sådan var studieordningen dengang. Man kunne for så vidt bare passe sine studier helt på egen hånd uden at vise sig på universitetet. Den studieform valgte jeg nu ikke, jeg var interesseret i at følge forelæsninger, og jeg tilmeldte mig også forskellige laboratorieøvelser, så jeg var egentlig ret godt involveret i teologien - stadig uden at blive nogen teologisk "ørn". Et af de første frie studieår deltog jeg i Torben Christensens kirkehistoriske øvelser om Justin, og jeg skrev da også en opgave om "Justins frelsesforståelse ifølge Apologierne". Den fik jeg en meget hård kritik af, ikke blot fra Torben Christensen, men også fra en medstuderende, Jens Glebe Møller (den senere dogmatik-professor). Jeg blev aldrig så sikker på min egen teologiske kvalitet, at jeg senere vovede at tage del i nogen teologisk diskussion. Set i bakspejlet burde der nok have været en større opmærksomhed omkring den kritiserede opgave end den, jeg fik – man bør jo lære af sine fejl, og Torben Christensen brugte ikke et øjeblik på at opmuntre eller anspore til yderligere studier.

Flemming Hvidbergs gennemgang af Urhistorien i Første Mosebog fulgte jeg med stor interesse, kombineret med læsning af von Rads bog om Genesis, men professorens politiske arbejde afkortede desværre dette forløb. Det gjorde et stort indtryk på mig, at Flemming Hvidberg så klart og utvetydigt gik ind for det bibelkritiske skriftsyn. Det bestyrkede mig i, at det var den linje, der måtte være min i mit arbejde med de bibelske tekster. Det verbalinspirerede bibelsyn, der hidtil mere eller mindre havde præget min tilgang til de bibelske skrifter, måtte vige for kritik og dybere forståelse for de bibelske skrifers tilblivelse. Det var noget af en opvågning! Professor Skydsgaards dogmatiske forelæsninger var solid og god kost, især mindes jeg hans gennemgang af Den Augsburgske Bekendelse. Den skepsis overfor universitetets teologer, som jeg havde med mig hjemmefra som en arv fra min far, kunne ikke overleve det nærmere bekendtskab med disse mænd. De var ikke sat til at være forkyndere af Indre Missions budskab, men i at arbejde seriøst og dybt med de bibelske

tekster og de kirkehistoriske grunddokumenter, og det førte jo tit til et helt andet resultat end det, min far brød sig om.

Samtidig med studierne gik jeg ombord i studenterpolitikken: Kristian Buhl (senere højskoleforstander og provst i Haslev) opfordrede Adolf og mig til at opstille til studenterrådsvalget, og vi gik med på ideen – og blev valgt med ret så store stemmetal ved valget i efteråret. Af en oversigt jeg har liggende, fremgår, at jeg fik 50 stemmer og Adolf 40, mens den særdeles dygtige og populære formand Claus Harms fik 91 stemmer. Året efter fik jeg 82 stemmer og Adolf 75 stemmer. Studenterrådsvalget var dengang en ganske speciel blanding af alvor og løssluppen ballade - det siger nok noget om, hvordan holdningen hos de studerende var overfor arbejdet i rådet. Opstillingsmødet fandt sted i det ærværdige auditorium 10 i hovedbygningen på Frue Plads. Der kunne forekomme seancer i form af udklædte studerende, og man skulle ikke lade sig skræmme af knaldeffekter som en kineser eller to. Kristeligt Dagblad berettede livligt om aktiviteterne dagen efter mødet.

Jeg blev næstformand, og året efter – da Claus var trådt ud af rådet - formand for det teologiske studenterråd. Jeg fik meget at gøre med de omfattende forhandlinger om en ny studieordning og med etableringen af Statens Uddannelsesstøtte (demokratisering af uddannelserne, som vi kaldte det). Det var i sandhed vigtige ting at tage fat på. For mange studerende var studietiden efter forprøven en ørkenvandring, hvor det i for høj grad afhang af den studerende, om han/hun skulle have udbytte af studietiden. Der måtte mere struktur på: der skulle indføres et obligatorisk speciale om et selvvalgt emne, og der skulle være flere målrettede tilbud for de studerende. Dernæst måtte de studerendes økonomi også reformeres, det kunne ikke være rigtigt, at studentens studieforløb skulle afhænge af, hvor mange legater, der kunne falde af. SU, der på dette tidspunkt blev et fast fænomen for alle studerende, blev grundigt gennemdrøftet og til sidst vedtaget, så det den dag i dag er utænkeligt at studere uden økonomisk hjælp fra staten. Der var mange og lange forhandlinger mellem studenterråd og professorkollegium. De drivende kræfter var uden al tvivl Claus Harms fra studenterrådet, og Hal Koch fra professorkredsen. De ledende studenterpolitikere på den tid var Poul Svanholm (senere direktør for Carlsberg) og Olav Lindegaard (senere biskop i Ribe), men dem havde vi menige studenterrådsmedlemmer ikke meget at gøre med. De tog sig af den overordnede studenterpolitik. Men selv om vi ikke havde ledende funktioner at sørge for, var der væsentlige og for så vidt spændende ting at få indblik i – det viste sig jo bare ret hurtigt, at jeg følte mig særdeles uskikket til at være med i den slags arbejde. Jeg var vel ikke uskikket, men *følte* mig uskikket – jeg har uden tvivl manglet selvtillid, så jeg ikke kunne skaffe mig det fornødne overblik over de ting, der skulle forhandles. Jeg befandt mig aldrig helt godt i studenterrådet og åndede lettet op, da jeg trådte ud af det ved min indkaldelse til militærtjeneste i 1956. Nøjagtig samme fornemmelse havde jeg, da jeg nogle år senere blev formand for Plejehjemsforeningen for Sønderjylland. Jeg kan godt grunde lidt over, hvad den dybere årsag til denne usikkerhed overfor lederhverv er/var – i hvert fald har den livet igennem givet mig modvilje mod at sidde i bestyrelser og udvalg, selv om det talrige gange er faldet i min lod at gøre det. De bedste udvalg, jeg har siddet i, har nok været de

effektivt arbejdende udvalg på Odense Sygehus, hvor jeg ikke var formand, men havde lejlighed til at gøre et konkret stykke arbejde (bl.a. udvalg om patientinformation, og udvalg om kriseberedskab).

Min økonomi var i perioder af studieårene noget anspændt, så det var ikke af vejen med at tjene en skilling i ny og næ. Jeg havde et mindre job i efteråret 1954: jeg fik ansættelse som deltidsarbejdende på Lohses Forlag, der havde lokaler i Indre Missions Hus i Bernstorffsgade. Det var nu ikke ligefrem nogen fornøjelse – det meste af tiden kørte jeg bøger op og ned i en gammel, udslidt vareelevator, som jeg nærmest var skrækslagen over at betjene. Jeg husker ikke, hvor længe jeg arbejdede der, men det var i hvert fald ikke ret længe.

Når jeg blader i min lommebog for at se, hvad der optog mig i 1954, studser jeg lidt over, hvor få kulturpersonligheder, jeg benyttede lejligheden til at høre: Julius Bomholt og Hans Kirk finder jeg der – ja og så var der selvfølgelig mine professorer og så de mange præster og missionærer, der talte i Bethesda og i Kristelig Akademisk Forening. Men i disse spændende efterkrigsår gik jeg på en måde helt uberørt igennem den verden, der omgav mig - bortset fra at jeg jo var nyforlovet! Den daglige politik i både ind- og udland fulgte jeg med i gennem avis og radio, men der foregik jo meget i København, som jeg i dag kan undre mig over at jeg ikke tog del i, men sådan var det altså. Jeg var mere optaget af min kære Else, af studierne, og af missionshuset (nogenlunde i nævnte rækkefølge.).

Sådan gik dette år altså imod sin afslutning, bortset fra forlovelse og flytning uden de store begivenheder. Julen skulle tilbringes derhjemme – og denne gang sammen med Else. Vi havde aftalt at ringforlove os juleaften, så da juleaftensmiddagen var overstået, listede vi os om bag ved huset i Danmarksgade, dér hvor stien gik langs med skråningen ned mod anlægget, og gav hinanden ring på. Nu hørte vi rigtig sammen. Først i løbet af aftenen opdagede familien, at vi havde guld på fingeren. – Mellem jul og nytår kørte jeg med lyntoget "Uldjyden" til Vejle og derfra til Sellerup Skov for at fejre nytåret sammen med Else og hendes familie. Det var slut med de sædvanlige samvær med vennerne i Holstebro – nu var det andre interesser, der fyldte min tilværelse.

I januar måned 1955 blev min svoger Axel cand.theol. den 22. – karakteren laud med 103 points. Hans studier var til ende – jeg er ikke i tvivl om at han var en langt mere habil teolog end jeg. Han var også ældre, og han havde begyndt opgøret med sin baggrund langt tidligere end jeg. Da vi en del år senere begge var præster i det sønderjyske, han i Hviding, jeg i Abild, begyndte en periode med mange, lange og intense samtaler, hvor Axels indflydelse på mig var ganske betydelig – det vender jeg tilbage til. Her i 1955 var udvekslingen af tanker ikke stor, nærmest minimal.

1955 blev året, hvor min udlængsel for alvor fik lov at blive realiseret. Studenterrådet sammen med bl.a. Hal Koch indledte en tradition, der – så vidt jeg ved – fortsatte i en lang årrække, nemlig at arrangere en studierejse for teologistuderende til Italien, nærmere betegnet til Rom og Ravenna. Rejsen blev forberedt i en Rom-studiekreds, der blev

gennemført nogle aftener i det tidlige forår, hvor vi på mange måder fik sat den tidlige kristendom og Roms historie i perspektiv. Selve rejsen fandt sted 6.- 25.maj og blev en af de helt store oplevelser for mig. Livet igennem har denne turs oplevelser været til glæde for mig.

Foruden Hal Koch deltog en række professorer i turen i kortere eller længere tid: P.G. Lindhardt, K.E. Skydsgaard, Molland fra Oslo og Torben Christensen. Som fast guide de fleste dage i Rom havde vi den navnkundige Peter Schindler, Frederiksberg-drengen der konverterede til Romerkirken og blev en betydelig forfatter og teolog. Han boede i Vatikanet og ledsagede os rundt til de historiske steder, og til de store kirker i Rom. Den største oplevelse han gav os, var uden tvivl besøget i gravbyen nedenunder Peterskirken, hvor vi var så tæt på Peters grav, som det var muligt. At stå der var som at stå ved siden af kristendommens udspring. – Den eneste løn Peter Schindler forlangte for sin guide-tjeneste, var at spise middag hver dag sammen med en dansk teologistuderende et eller andet sted i byen. Jeg oplevede det ikke selv, men de, der var med, fik et varigt indtryk både af Roms kulinariske herligheder og af Peter Schindler.

Vi boede så centralt som tænkes kan, ved Tiberens bred på et katolsk klosterherberg, kaldet Palazzo Salviati. Vi boede på sovesale og blev nidkært overvåget af nonner. Det gav anledning til en af turens morsomste hændelser: Adolf, Kr. Buhl og jeg var på en eller anden måde blevet involveret i en studenterdemonstration på Corso'en og Piazza del Popolo. Det var festligt og spændende, selv om vi ikke anede, hvad grunden til demonstrationen var. I mange år havde jeg en lille fløjte, som jeg havde samlet op på gaden, til minde om den aften. Aftenen endte på et lille trattoria ved Tiberen, hvor vi fik lidt at læske os på, og hvor vi hurtigt kom i kontakt med de lokale romere, der sad og hyggede sig dér. Det var i de år, hvor danske fodboldspillere var populære i Italien, så vi skulle bare nævne nogle af deres navne, så var vi på bølgelængde – og kunne vi så sige "vespa" (scooter'en), så var vi nærmest i familie. *De* skulle give en omgang, og *vi* skulle give en omgang, så da vi forlod trattoriaet hen mod midnat, kunne vi ikke gå helt lige hen langs Tiberen. Vi var helt klare over, at vi skulle være stille, når vi kom til vores sovested, så vi gik stille og roligt og uden at slingre gennem porten og ind på sovesalen, hvor alle var gået til ro, eller var i færd med det. Vi skulle endelig fortælle vores kammerater om vores oplevelser, og det gik ikke helt stille af. Men så trådte en besindig medstuderende frem og formanede os til at opføre os anstændigt og tænke på, at vi som lutherske teologistuderende havde et særligt ansvar i et katolsk land. Aldrig har jeg glemt synet af denne moralens og lutherdommens vogter, stående i sin pyjamas med rynker i panden. Men nå, vi faldt jo til ro.

Andre dejlige oplevelser var en tur til Tivoli, hvor vi så de mange springvand og vandfald i Villa d'Este og spiste spaghetti i en rigtig idyllisk gårdhave – besøget i Roms havneby Ostia – Forum Romanum med sin intense historiske atmosfære – Colosseum – de prægtige klassiske basilikaer – Scala Santa med sine mange pilgrimsgæster – Katakomberne på Via Appia osv. osv. Jo det var skønne dage. Den sidste uge af turen tilbragte vi i Ravenna, hvor vi beundrede og fik forklaret de oldkirkelige mosaikker i de gamle kirker og baptisterier.

Samme år fik jeg kontakt med et af den tids rejsebureauer, Kristeligt Dansk Rejsebureau "Danropa". Bureauet blev ledet af en tidligere sognepræst ved Blågård Kirke, Johannes Rosager, der havde forladt præstegerningen for helt at gå ind i rejsebranchen. Han brugte fortrinsvis præster og teologistuderende som rejseledere, og det var en medstuderende, nemlig Svend Leo Højbjerg, der opfordrede mig til at tjene lidt sommerferiepenge på den måde. Med tiden var både Axel, min far, Jørgen og Erik i perioder rejseledere for "Danropa", og jeg havde i 1955-56 et par hektiske sommerferier, hvor jeg rejste i fast rutefart med bus og tog til Østrig, Italien og Schweiz.

Bureauets kontor lå i Rosagers private lejlighed i Blågårdsgade. Rosager var en noget speciel herre, bøs og venlig på én gang. Hans nærmeste hjælpere var også præster, Kai Lænkholm, der havde været præst ved Frederiksholms Kirke, og Richard Jørgensen, der var sognepræst ved Blågård Kirke. De tre drev bureauet sammen med den fornødne kontorhjælp. At være rejseleder var at tage vare på alt. Man fik simpelthen penge og togbilletter med hjemmefra til dækning af alle udgifter, der skulle føres regnskab hver dag over alt, der skulle uddeles lomme penge til deltagerne, hvis de havde indbetalt det til bureauet – og der skulle aflægges regnskab ved hjemkomsten, så alt skulle være i pinlig orden. På en af de første rejser var jeg lovlig rundhåndet med at uddele drikkepenge til personalet på hotellet i Rapallo ved Rivieraen, så det fik jeg en irettesættelse for, da jeg kom hjem, men i øvrigt var Rosager særdeles loyal overfor sine rejseledere. Jeg husker, at en deltager engang indsendte en klage over mig til bureauet – jeg blev kaldt ind til Rosager, og da han havde hørt på min redegørelse, rev han simpelthen klagen i stykker og smed den i papirkurven.

Rejsebureaubranchen var endnu i sin spæde barndom, så der var masser af problemer, der skulle løses på stedet, hvor det opstod: togforsinkelser skulle klares, værelser fordeles, problemer med bussen afhjælpes osv osv. Der var rigeligt at gøre: på alle udflugter var rejselederen guide, han skulle vide alt om seværdigheder, som vi passerede, han skulle hjælpe folk med sprogproblemer, der skulle holdes aftenandagt (det var jo et *kristeligt* rejsebureau!), der skulle vises tålmodighed overfor dem, der ikke kunne passe mødetider, akutte situationer skulle klares, fx var der på en af mine første ture en ung pige, hvis mor døde hjemme i Danmark, og jeg skulle så sørge for at arrangere hendes hjemrejse pr. tog hurtigst muligt. Der var rigeligt at gøre hver dag, men samtidig var det for mig en oplevelse at komme ud og se Europa, se bjerge, møde fremmede mennesker, se historiske steder osv. Jeg lærte Tyrol godt at kende, især Oetztal og Pitztal, jeg besøgte Liechtenstein et par gange, jeg fik et indtryk af Rivieraen, mest den italienske del, men jeg var også et par gange i Monaco, Jeg var i Milanos Domkirke med dens fabelagtige gotiske arkitektur, jeg så Leonardo da Vinci's nadverbillede i Milano og det skæve tårn i Pisa. Jeg var på lynvisit i Firenze og i Venezia, - jo der var oplevelser nok for en ung student, der brændte efter at se sig om i Europa. Sidst på sæsonen var der et par ture til Bornholm – på den sidste af turene var Else med, hvor vi fik lejlighed til at se denne skønne ø og også Christiansø. Jeg oplevede da også at føre hele flokken på vildspor i paradisbakkerne. Vi boede i Stammershalde ved Tejn på nordkysten og havde en god tid

derovre. Mange år senere – i 1980 – var Else og jeg derovre sammen med Søren på cykeltur øen rundt. Det var dejligt at se det hele igen, nu som almindelige cykelturister.

Fortjenesten ved mine mange rejser var ikke stor – jeg husker ikke løntarifferne, men jeg ved, at jeg den første sommer tjente til at købe det skrivebord, der har tjent mig tro gennem hele mit liv indtil denne dag. Prisen husker jeg ikke.

Til forskel fra i dag var det også rejselederens arbejde at følge rejseholdet helt hjem til Danmark og det næste hold ud på rejsen. Det betød tusinder af kilometer i tog eller bus, ganske få dage hjemme i København og så af sted igen. I dag kan guiderne jo blive på destinationen i uger eller måneder og har kun bestemte kontortider – den rene svir i sammenligning med dengang.

I januar 1955 begyndte Else at arbejde som ufaglært sygehjælper på Bispebjerg Hospital. Da vi lærte hinanden at kende, var Else ansat på kontor i Købmandsstandens Oplysningsbureau i Gammel Mønt. Det var ikke nogen god arbejdsplads, så hun skiftede snart til Forlaget "Fremad" på Nørrebrogade. Det gav hende nogle gratis danske romaner, som vi havde mange af i en årrække, men det var alligevel ikke lige sagen at være derude. Først med ansættelsen på Bispebjerg kom Else på sin rette hylde i det arbejde, der senere blev hendes fag gennem næsten tyve år. Else har altid haft stor sans for omsorg og pleje, og på Bispebjerg fik hun rig lejlighed til at udfolde sig.

I marts fik jeg tildelt Det store Kommunitet, det legat, der før SU's indførelse betød en forholdsvis god økonomisk basis for studierne. Oprindeligt var Kommunitetet udelukkende tilknyttet Regensen, men i min studietid fik en del af os, der boede på de andre gamle kollegier, del i det, så det var en rar gave at få. Jeg flyttede også ved den tid fra stuen til øverste etage i kollegiet og fik et af de bedste værelser med god udsigt over baghaven med store gamle træer.

Ved den tid hvor jeg fik kommunitetet, var jeg i øvrigt langvarigt syg. Jeg døjede i min ungdom en del med ondt i halsen, og det fik jeg også i marts 1955. Det passede mig ikke, for jeg skulle være assisterende rejseleder til Rivieraen for at få lejlighed til at sætte mig ind i arbejdet. Så da jeg havde været syg en uges tid, stod jeg op og mente, at jeg nu måtte klare resten som oppegående – den gik bare ikke. Jeg måtte i seng igen, og denne gang udviklede det sig til mononukleose, så Langfredag, 8. april måtte jeg på Blegdamshospitalet og tilbragte fjorten dage dér. Jeg var hønesyg og måtte vinke farvel til enhver plan om at komme sydpå lige med det samme. Jeg blev behandlet godt derude på Blegdammen. Jeg tror også, at jeg trængte til at blive plejet og passet, jeg havde vistnok lidt stress på i den periode. Så det var en rigtig hvileferie – men også udmattende på grund af høj feber. Jeg husker, at jeg ved min hjemkomst til kollegiet var så afkræftet, at jeg næsten ikke kunne gå op ad trapperne til anden sal – de trapper, som jeg plejede at tage i fuldt firspring. Jeg måtte hjem til Holstebro på rekreation en uges tid – først så var jeg ved at være frisk igen, og så ventede den store Rom-Ravenna-tur forude, som jeg har beskrevet ovenfor.

Året 1955 rummede ellers ikke de store begivenheder for mig. Else og jeg var sammen meget af fritiden – strengekoret fik sine aftener, både med prøver og koncerter – studenterrådet tog meget af min tid, fordi den nye studieordning skulle drøftes og tilrettelægges i detaljer – film og teater og en enkelt torsdagskoncert blev det også til. Og så besøg hos venner og familie ind imellem. Når så studierne også skulle passes, var det år fyldt op.

Jeg skal også lige nævne, at jeg i et års tid – fra eftersommer 1955 til september 1956 – var medarbejder i en søndagsskole i Apostelkirken på Vesterbro. Jeg følte mig forpligtet til at sætte mig ind i så mange arbejdsgrane i det sognekirkelige arbejde som muligt, og gøre mine erfaringer. Hvorfor det så lige blev Vesterbro, husker jeg slet ikke. Men jeg deltog i hvert fald i de såkaldte ”forklaringsmøder”, hvor den kommende søndags tekst blev gennemgået med søndagsskolens lærere, og jeg prøvede at holde søndagsskole for Vesterbro-børn. Jeg kom aldrig til at bryde mig om det, og de andre søndagsskolelærere havde jeg ikke noget særligt nært forhold til. Hverken de eller jeg gjorde det mindste for at etablere et godt samarbejde. Præsten, der var knyttet til søndagsskolen, var mig direkte imod, så det var simpelthen bare en lettelse, da jeg p. gr. af indkaldelsen til soldatertjeneste vinkede farvel til denne side af menighedslivet. Den eneste lære, jeg kunne uddrage af min søndagsskoletid på Vesterbro, var, at der skulle være nær forbindelse mellem søndagsskolen og sognet i øvrigt. Den forbindelse manglede jeg.

Allerede fra året før havde både Else og jeg besluttet os for, at vi ville lære at spille klaver, så vi havde fået en aftale med Henning, musikkorets dirigent, om at give os undervisning. Det foregik i 1956-57, ganske regelmæssigt en halv time hver uge, men jeg må indrømme, at det ikke rigtig gav bonus. Jeg lærte lidt noder, og jeg lærte nogle få etuder, men det store sus blev det aldrig – desværre. Mange gange siden har jeg ønsket, at jeg kunne spille et instrument, og mange år senere forsøgte jeg mig med klarinetten, men heller ikke det blev til noget særligt. Det skulle nok have været ind ”med modernismen”.

De lange forlovelsestider var ikke ønskværdige for nogen, syntes vi. I marts 1956 blev min søster Grethe og Thorkild gift i Holstebro. Thorkild var min fætter, så det var dejligt at se de to være glade for hinanden, men det forstørrede vores egen længsel. I juli 1956 blev Adolf gift med *sin* Else i Fredericia. Else er en Støvring, og det var særdeles hyggeligt at lære hendes familie – bl.a. hendes søskende Anker og Mary - at kende. Else og Adolf fik en lille kælderlejlighed i Rørholmsgade ved Sølvtorvet, ikke langt fra Elses værelse i Høyensgade.

To ting gjorde vi nu for at lægge mere langsigtede planer: for det første besluttede jeg mig for at nedtone mit studium og aftjene min værnepligt fra 1. oktober 1956. Jeg skulle aftjene værnepligten som sygepasser, og jeg havde fundet ud af, at den form for militærtjeneste var så lempelig, at det var muligt at fortsætte studierne med nedsat tempo imens, - lidt af en fidus. Det skulle også vise sig at holde stik – derom senere. – For det andet besluttede vi, at Else skulle tilmelde sig vinterens kursus på menighedshøjskolen ”Marthabo” på Diakonissestiftelsen. Denne højskole, der for længst er nedlagt, fungerede som en slags ”præstekoneuddannelse”. Foruden de normale højskolefag var der en del undervisning i

bibelkundskab, kirkehistorie, dogmatik m.m. med højt kvalificerede lærere. Elses indstilling overfor "Marthabo" var nok lidt ambivalent: der var lærere og fag, der interesserede og tiltalte hende, men der var samtidig en mere generel modvilje mod hele dette sceneri med at "uddanne sig" til præstekone – Else har som en af sine dyder en protest i sig mod at blive "normaliseret".

Også i 1956 tog studenterrådsarbejdet en god bid af min tid. Der var mange møder, både i det teologiske og i det samlede råd, og der var møder med professorerne, blandt andre et i februar hos Olof Linton, hvor også Noack og Skydsgaard deltog. 14. marts var der et møde, hvor det samlede teologiske fakultet samt Claus Harms, Børge Salomonsen og jeg forhandlede den nye studieordning på plads. Det var Claus Harms, der trak det store læs fra vores side, men jeg har i dag det indtryk, at det i høj grad var Hal Koch, der fik ordningen gennemført. Flere af de ældre professorer var lidt skeptiske overfor ændringer i det bestående.

Maj måned var præget af kirkeekskursioner: en dag var vi en flok studerende i Måløv og Birkerød for at bese kirkerne dér, og 22.-26. maj var jeg med til at arrangere en større kirkeekskursion til Jylland. Ekskursionerne var forberedt gennem en række timer på Nationalmuseet, og ansvarlige for turene var – foruden studenterrådet, dvs. mig – Hal Koch og Tage E. Christiansen, inspektør på Nationalmuseet. Jyllandsturen blev en stor oplevelse. Vi så en mængde kirker på Djursland, Salling, Hanherred og Thy og fik en grundig indføring i kirkernes arkitektur og historie. Ganske vist havde mange af os fået et godt indblik i kirkearkitektur i på grundlag af Thure Hastrups bog "Vore gamle kirker", men nu besøgte vi kirkerne og kunne se de mange spændende ting, og det var fint. Og så var der på turen et godt kammeratskab. Af deltagerne husker jeg nok bedst Henning Thrane, en glad grundtvigianer (senere Klim og Ålborg).

I juni tog jeg køreprøve til motorcykel. Det var i de år, hvor Vespa-scooter'en var uhyre populær, og selv om jeg overhovedet ikke havde råd til at anskaffe mig sådan et væsen, kunne jeg da lære at køre på den, så vi kunne leje en af og til. Så jeg gik i gang med at lære den kunst; det foregik nu på en lille Nimbus, så det var en rigtig motorcykel, det foregik på. Det var ikke svært, syntes jeg. Køreprøven foregik 11. juni på Strandboulevarden og blev overstået uden problemer, så allerede samme dag dampede Else og jeg af sted på lejet scooter til Jylland. Vi kom vidt omkring: Sellerup Skov, Bredballe, Kibæk, Holstebro, Kås i Vendsyssel (hvor Erna og Henning nu boede), Ålborg, Nimtofte, Århus. Det viste sig, at det rent ud sagt var en elendig scooter – jeg husker, hvordan den til tider knap nok kunne trække os op ad bakkerne i Jylland. Else mindes endnu, hvor betænkelig hun var ved at sidde bag på.

Sommeren gik – som året før – med Danropa-rejser på stribe, fem i alt, tror jeg. En af dem var en Rom-tur, det var dejligt at gense Rom; en af turens store oplevelser var friluftsforestillingen i Caracallas Termer med "Cavalleria Rusticana". At sidde dér en sommeraften i fuldmåne og skjorteærmer og høre liflig musik i storslåede antikke ruiner, var en totaloplevelse, som jeg aldrig glemmer. En anden oplevelse var en heldagsbustur (fra meget tidlig morgen til meget sen aften) til Capri. Vi oplevede den blå grotte og Anacapri, men

måtte desværre "nøjes med" at køre igennem Napoli og forbi Pompeji's ruiner uden at have tid til at dvæle der. Det var lidt trist, men ellers var det da en oplevelse at sejle på det blå Middelhav og køre med dødsforagtende taxachauffører op ad Capris stejle og snoede bjergveje.

5. september begyndte Else på Marthabo og blev altså højskoleelev – en helt ny fornemmelse. Og 1. oktober kappede jeg for en tid alle bånd af til det glade studenterliv – sagde farvel til kollegiet og studenterrådet – og blev rekrut. Kl. 12 mødte jeg på Rigensgades Kaserne, fik udleveret tøj og alskens udrustning og blev kørt i bus til Jægersborg Kaserne, hvor rekrutperioden skulle tilbringes. Jeg mindes endnu den sære fornemmelse, at jeg nu var under kommando. Jeg skulle bare gøre det, der blev sagt og ikke gøre noget på eget initiativ – bare rekrut nr. 294 073.

Selv om aftjeningen af min værnepligt var planlagt og nøje indpasset i mine studier, vil jeg indrømme - set i bakspejlet - at det ikke just var gavnligt for mine studier at trække i Kongens Klæder. Det gik ud over koncentrationen, således at studierne ikke fik den vægt, som de burde have haft. Der kom til at mangle en linje i studieforløbet, der kunne have betydet en bedre udvikling i min modningsproces, tror jeg. Det måtte så komme senere.

Jægersborg Kaserne, der skulle være min "bopæl" i nogle måneder, var rent ud sagt en gammel rotterede – om den senere er blevet restaureret eller jævnet med jorden, ved jeg ikke. Men i hvert fald var den hjemsted for rekrutskolen i Forsvarets Lægekorps, som jeg var blevet indkaldt til for at blive uddannet til sygepasser. Vi blev indkvarteret på sovesale i nogle små barakker og måtte ellers underordne os og adlyde kommandoer. Vi skulle lære den mest nødtørftige eksercits, før vi overhovedet kunne drømme om at komme udenfor kasernen, og snart kom vi ind i den daglige soldatertumme med marchture, undervisning, bæreeksercits osv. Vi lærte førstehjælp, vi lærte noget om gasangreb og om atomangreb – for så vidt meget nyttige ting at vide noget om. Gennemsnitsalderen var faktisk ret høj: vi var en hel del, der var nogle år ældre end den normale rekrutalder, og det prægede da også vores samvær. Der var nok ikke så meget af den rå mandehørm, der ellers kan præge belægningsstuer, og vi var da også nogle stykker, der kunne finde ud af at hygge os sammen. Der var også et KFUM-soldaterhjem på kasernen, som jeg ind imellem besøgte, bl.a. til bibeltimer, diskussionsaftener og filmforevisninger.

Bæreeksercitsen foregik i Ermelunden, så dette skønne skovområde lærte jeg at kende ud og ind. Eksercitsen var et slæb, men vi fik da lært at kravle med bårer og alt til faget henhørende. Vi skulle også være vagtposter på kasernen, så jeg oplevede et par gange at være nattevagt og gå rundt med gevær og passe på og stemple ved ure, så man var under kontrol. Der var flere orienteringsløb i rekruttiden, og det kunne jeg faktisk godt lide. Jeg har endnu på min reol stående et bæger, som jeg og mit hold vandt som 1. præmie på et terrænløb, som det kaldtes.

I løbet af få dage fik vi lov at forlade kasernen om aftenen, og der var ikke langt til København, så det benyttede jeg mig tit af. Men først efter en måneds forløb fik vi regulær orlov, så vi

kunne overnatte udenfor kasernen. Jeg husker, at jeg boede hos Adolf og Else om natten. Det var den weekend, hvor Sovjetunionen slog det ungarske oprør ned; det var en mærkelig fornemmelse søndag morgen at høre, hvor ulykkelig situationen var i Budapest. Man følte med det ungarske folk, men vi var naturligvis magtesløse, når de vestlige magter ikke ville gribe ind. Den spændte situation blev mangefold forstærket af, at der i de samme dage var krig på Sinai mellem Egypten og Israel med indgriben fra vestmagterne. Der var en særdeles trykket stemning på kasernen i de dage. Vi var ganske vist ikke i alarmberedskab, men situationen blev fulgt nøje, og vi fik ekstra besked om at holde vores udrustning helt i top, så vi kunne rykke ud med kort varsel, hvis det blev nødvendigt. Jeg husker endnu, hvor alvorlige vi var, da vi pudsede geværer, ordnede stålhelme m.m. – Heldigvis drev krisen over, men det var den kolde krigs tid, så når som helst kunne kriser bryde ud andre steder.

Midt i december var der eksamen i tjenesteforhold og sanitetstjeneste, og der var generalinspektion, hvor generallægen mønstrede tropperne. Alt gik fint, og så var det slut med den rekruttid. Vi skulle udstationeres til forskellige infirmerier rundt om i landet. Jeg skulle til Næstved, til Dragonregimentets gamle kaserne midt i Næstved by. 21. december rejste jeg derved med hele min oppakning, men allerede dagen efter fik jeg juleorlov og kunne rejse til Holstebro på en hel uges juleferie.

At komme til Næstved var næsten som at komme i paradiset efter barakken på Jægersborg. Her fik jeg et pænt værelse helt for mig selv på selve infirmeriet. Vi var tre sygepassere, Hans, Mogens og mig, og vi havde rent ud sagt næsten ikke noget at bestille. Engang imellem var der indlagt en soldat med ondt i halsen eller lignende, men ellers var der hver morgen konsultation, hvor en læge kom og tog imod de soldater, der havde meldt sig. Og så var der stort set ikke mere at bestille den dag. Infirmeriet lå i udkanten af kaserneområdet med en lille have omkring, så vi hyggede os gevaldigt. De to andre sygepassere – Hans og Mogens – var hyggelige og rare fyre at være sammen med. De var måske lidt benovede i begyndelsen over at være sammen med en teologistuderende, men det fandt vi hurtigt ud af. Mogens havde jeg god kontakt med i et par år efter soldatertiden, men det ebbede ud, da vi rejste til Sønderjylland i 1959. For nogle år siden kontaktede han mig og var på besøg en times tid, men da var der gået for meget tid, så det lykkedes ikke rigtig at opfriske den gamle kontakt.

Sygeplejersken på infirmeriet var nem at omgås. Bare vi opførte os ordentligt, gik hun ikke og holdt øje med os. Vi tog – så vidt jeg mindes – aldrig del i dragonregimentets aktiviteter i de måneder jeg var der, så meget ”soldateri” var der ikke tale om. Tværtimod var der god tid til at holde studierne nogenlunde ved lige.

Juleferien derhjemme i Jylland forløb uden de store udsving. Vi var sammen med både Elses og min familie, først i Sellerup Skov, og derefter i Holstebro. Else og jeg var anden juledag til den gamle mormors 80-års fødselsdag i Bredballe, hvor hun boede hos Ebba og Vagner. Jeg mindes hende kun som en meget alvorlig, lidt stram gammel kvinde. Det blev hendes sidste fødselsdag – hun døde et lille års tid efter.

Den nytårsaften havde jeg vagt på infirmeriet – og så var det pludselig 1957.

Et betydningsfuldt år tog sin begyndelse. Den første del af året gik, som det foregående år var sluttet: med funktionen som sygepasser på infirmeriet i Næstved. Jeg trivedes godt sammen med Hans og Mogens – for første gang kom jeg helt ind på livet af jævnaldrende uden boglig og kristelig baggrund. Jeg hørte om deres syn på piger, på ”at gå i byen”, og meget andet. Det var egentlig lærerigt at være så tæt på hinanden.

Jeg brugte også en del tid på at komme omkring i den sydsjællandske natur. Det blev til en del cykelture, bl.a. til Gavnø, Holmegårds Glasværk, Karrebæksminde, m.m. Jeg var aldrig på ”bytur” bortset fra enkelte biografbesøg, så selve Næstved by blev jeg aldrig fortrolig med.

Jeg var på besøg hos Mogens’ forældre i Nykøbing Falster, og jeg var også på en enkelt tur til Haslev Højskole, hvor jeg deltog i Indre Missions missionærkursus, velsagtens på fars initiativ. Jeg hørte Christian Bartholdy holde foredrag om ”Den myndige verden”, formentlig om Dietrich Bonhoeffers teologi – jeg husker ikke foredraget, men fik et førstehåndsindtryk af denne stærke personlighed, Chr. Bartholdy. Han var et koryfæ både i og udenfor Indre Mission. Når han kommenterede begivenheder i samfundet eller i Folkekirken, blev der lyttet til ham af både høj og lav. Der var højere til loftet, når Bartholdy talte i missionshuset, end når missionæren eller den lokale indremissionske præst prædikede. Han var ikke den, der blot rystede fromme, letkøbte ord ud af ærmet - hans kulturåbenhed og hans evne til at gå til sagens kerne i en debat var medvirkende til, at jeg stadig havde nogen respekt til overs for Indre Mission. Man kunne være uenig med ham, men man kunne ikke beskyldte ham for at være fordømmende uden at have sat sig ind i sagen.

Fra mit Næstved-år husker jeg også en weekendorlov til Rødvig, hvor min broder Gerhard og hans kone Grethe var bestyrerpar på Rødvig Sømandshjem. Else og jeg samt min søster Grethe og hendes mand Thorkild var inviteret derned for at fejre Grethe og Gerhards fem års bryllupsdag og Grethe og Thorkilds et års bryllupsdag – og så var der sådan cirka to måneder til Elses og mit bryllup. Jo, der var nok at fejre, og vi havde det rigtig rart sammen.

I februar måtte jeg igen igennem en længere sygeperiode med halsbetændelse og høj feber, men jeg var i gode hænder på infirmeriet, og der blev sørget godt for mig. Jeg fik endda lov at få besøg af Else en dag.

Lørdag den 13. april var opholdet i Næstved slut – selv om det havde været en god tid, ville det trods alt være bedre at tilbringe resten af soldatertiden på en københavnsk kaserne, og det lykkedes. Jeg kom til Svanemøllens kaserne på Østerbro – et rigtigt ønskested at komme hen. Infirmeriet dér var specialafdeling for værnepligtige med mavelidelser; vi var 4-5 sygepassere, alle med akademisk baggrund. To var dyrlæger, en var litteraturmagister, og jeg var teologistuderende. Vi havde en stue med køjer, men det lå i luften at man kun sov dér, når man havde vagt, ellers boede man hjemme. Sygeplejersken på infirmeriet, frk. Ludwigs, var i mine øjne en ældre dame, stor og stram, uden ret megen humoristisk sans, men hvis bare man

opførte sig efter reglerne, var hun nogenlunde omgængelig. Vi sygepassere fik i nogen grad lov at deltage i undersøgelser af de indlagte: Vi tog fæcesprøver, vi målte sænkninger, vi kontrollerede urin og andre ting, vi kørte til Militærhospitalet med prøver, vi uddelte æggemælk til patienterne – det var åbenbart en slags universalkur. Vi havde det da også rimeligt godt med hinanden – kun magisteren var noget kølig overfor os andre. Det bedste af det hele var imidlertid, at soldatertiden i realiteten var slut.

Der var nogle faste arbejdstider, som regel fra om morgenen til ca. kl.14, og så var resten af dagen fri. Der var enkelte vagter, men ikke noget med manøvrer og parader og dens slags. Når vi havde fri, kunne vi trække i civilt tøj, og så var der ikke noget militært mere ved os. Jeg kunne gå på universitetet, jeg kunne færdes i byen, jeg kunne læse osv., som jeg ville, så det var fint. Hvor jeg sov henne i den måned, der gik til vort bryllup, husker jeg ikke – det var i hvert fald ikke hos Else. Og det er ikke hykleri når jeg siger det – vores kære værtinde, fru Randstrup, tillod ganske enkelt ikke, at der skete brud på de moralske normer. Hun sagde det ganske blidt og kærligt, når det en sjælden gang forekom, men der var ingen tvivl om, at det ikke var velset. Det var nu ikke så mange nætter, det drejede sig om – opholdet på Svanemøllen begyndte med en solid påskeorlov på ni dage, der blev tilbragt dels i Sønderjylland hos Eva og Axel i Hviding (de var flyttet fra Ålborg derved i november året før), dels på Rydhave Slot, der var ved at blive indrettet til ungdomsskole med far som formand. Vi holdt en slags familiepåske der – hvor mange familiemedlemmer, der deltog, ved jeg ikke, men det var i hvert fald i skønne omgivelser. Det jeg husker bedst fra den påske er, at Else og jeg glædede os til vort bryllup.

BRYLLUP 1957

Elses og mit bryllup var blevet fastsat til lørdag den 18. maj i Gauerslund Kirke. Sagen var nemlig den, at de unge beboere i Høyensgade 22 i stuelejligheden –Thybo tror jeg de hed – havde fået en større lejlighed andet steds, og dermed var der en god mulighed for, at vi kunne få lejligheden. Det var ikke så ligetil dengang – bolignøden var stor i de år. Der skulle ansøges i bolignævnet om lejligheden, også selv om udlejeren var mere end villig – og det var fru Randstrup, og så skulle man dokumentere, at man enten var gift eller agtede at gifte sig snarest. 1.maj indsendte vi ansøgning til bolignævnet, og 11. maj blev lejligheden bevilget pr. 1.juni, så det gik altså glat. Det var bestemt ikke nogen stor lejlighed, men stor nok til os. Den bestod af en lille stue mod gaden, og et soveværelse til gården, et lillebitte køkken, og adgang til toilet i gangen, fælles med husets øvrige beboere. "Kartoffelrækkerne", som Høyensgade er en del af, var ikke et mondænt kvarter som det er tilfældet nu, men der var en egen hyggelig atmosfære i gaderne, og så var der alle de små handlende på gadehjørnerne på Øster Farimagsgade. Der var også omvandrende kræmmere, der med høj røst bekendtgjorde deres ærinde. Fx kom kludekræmmeren engang om måneden ned gennem gaden og råbte med høj røst: "Det er kluuudekræmmeren fra Asminderød! Gamle klude købes!" Det var et dejligt sted at bo i de to år det blev til. – Allerede den 28. april blev der lyst for os ved højmesseri i Esajaskirken, der var sognekirke for Høyensgade; det var sognepræsten P.L. Jensen der

foretog lysningen. Lysningspligten forud for enhver kirkelig vielse fortsatte langt ind i min tid som præst ved Fredens Kirke i Odense, så blev den afskaffet, fordi den ikke længere gav nogen mening.

I samme weekend afsluttede Else sin skolegang på Marthabo, så brikkerne lagde sig til rette, en efter en. Kort efter genoptog hun sit job på Bispebjerg Hospital med de vagter, det medførte. Det kom til at præge resten af vores tid i København.

Else rejste hjem til Sellerup Skov for at være med til at forberede brylluppet og få syet brudekjole m.m. 16. maj fik jeg bryllupsorlov – aftenen før havde jeg sammen med nogle venner været i Tivoli, ikke til polterabend, som mange gør det nuomstunder, men bare til en glad kammeratlig aften. Og den 17. maj kl. 17,15 rejste jeg med toget til Vejle og boede på Langelinie, hos faster Mette, min kære gudmor, indtil næste dag. Der kunne dengang selvfølgelig ikke være tale om at møde sin brud på bryllupsdagen før i kirken. Det måtte overholdes. Faster Mette var min fars ældre søster, hun var ugift, havde boet i hele sit voksenliv i Vejle og havde ernæret sig som hushjælp forskellige steder. Hun var et selvfølgeligt medlem af vor familie, så langt jeg kan huske tilbage. Hun var tit på besøg i mit hjem i julen og ved andre højtider, og hun var altid med ved familiefester. Efter at mor og far blev ældre, blev det Asta og Eva, der oftest tog imod faster Mette i ferier o.l. Hun var – for mig at se – en typisk gammeljomfru, ikke spor tiltrækkende at se på eller at tale med. Hun var meget hørehæmmet, hun kunne - som sin broder - så at sige ikke synge, og hun havde ikke meget at bidrage med i en samtale om hvad som helst. Alligevel holdt vi alle meget af faster Mette, hun var godhjertet, hjælpsom og trofast. Da hun ikke længere kunne klare sig selv, kom hun til et plejehjem i Ris ved Givskud, hvor hun døde i 1975.

Hun havde altså tilbudt, at jeg måtte overnatte hos hende på Langelinie i Vejle natten til bryllupsdagen. Jeg tror ikke, at jeg sov så meget den nat, dels af spænding, dels fordi lejet var for trangt. Endelig oprandt dagen, og jeg tog de få kilometer til Gauerslund, hvor vielsen skulle finde sted kl. 13. Jeg kørte med min morbror Arne og Bedstemor fra Gammelsole, og jeg var i mit stiveste puds, kjole og hvidt. Brudebuketten, bl.a. med liljekonvaller, havde jeg med mig fra en blomsterforretning i Vestergade.

Else og jeg havde bedt svoger Axel om at foretage vielsen, og det gjorde han også udmærket. Som sædvanlig var vi som brudepar ikke særlig lydhøre, så det er godt, at Axels brudetale er bevaret – den ligger i mit arkiv. Vi var selvfølgelig nervøse og optaget af hinanden. Else var yndig i sin brudekjole, og det var svært at holde øjnene fra hende.

Festen blev holdt i Elses hjem i Sellerup Skov. Der var rejst et festtelt i gården, og der var dækket op til hele familien. Elses og mine forældre og søskende, søskendebørn, Else og Adolf, Per og Vira, min gamle bedstemor fra Gammelsole, min morbror Arne (der nu havde min mors fødehjem "Sole Enggaard"), min fætter Johannes, Elses moster Esther, Elses moster Anna og onkel Peter, Elses kusiner Ruth og Mary, den lokale sognepræst og degn med fruer, i alt ca. 50 mennesker, store og små. Jo, vi var en gevaldig masse mennesker til suppe, steg og is, taler, sange m.m. – Naboerne var med til at præge dagen: de hjalp til i køkkenet og sled og slæbte, for at alt skulle klappe, og det gjorde det. Til gengæld var samtlige naboer så inviteret til andendagsgilde søndag aften.

Vejret var rigtig majvejr, lunt, men samtidig fugtigt – torden blev det endda også om aftenen. Også bryllupsnatten var lun og sommerlig – vi kunne høre nattergalen slå sine triller dernede i mosen. Helt uden besvær var natten dog ikke: vores seng var fyldt med nyudsprungne bøgegrene, så de måtte smides ud af vinduet, før vi kunne komme til sengs.

Bryllupsrejse var der ikke noget der hed. Vi havde et par dage fri begge to – det var alt. Det var en (vid)underlig fornemmelse at være mand og kone efter den lange forlovelsestid. Vi var lykkelige og glade for at have lovet hinanden troskab og kærlighed, og verden lå lys og lovende foran os. Mangt og meget er sket i de næsten 60 år, der er forløbet siden da, men trods alle omskiftelser og alt, hvad der af og til kastede skygger over vores vej, er der ikke noget, der kan skille os fra hinanden, så længe vi selv får lov at bestemme.

Men det blev hverdag igen. Mandag formiddag rejste vi tilbage til København, onsdag begyndte jeg på infirmeriet igen, og fredag måtte Else i vagt på hospitalet. Vi brugte noget af fritiden til at købe tapet og anskaffe os nogle få møbler til vores nye lille lejlighed: bord og

taburetter, to-i-en-seng, klædeskab – det var vist hvad det blev til i første omgang. Vi købte skabet hos Axels broder Otto, der arbejdede i en møbelforretning– bortset fra mit skrivebord er det vist det eneste møbel, vi har endnu fra dengang. Ja, vi nåede da også ind og se Tivoli-revyen, det var så vores bryllupsrejse.

1.juni flyttede vi ind i vores lejlighed – en stor dag. Vi syntes simpelthen, at det var alle tiders lejlighed, og fru Randstrup delte glæden med os. Der var nok at gøre med at få sig indrettet og passe det daglige arbejde. Der var dagvagter og aftenvagter på infirmeriet, der skulle passes, endda engang imellem døgnvagt. Samtidig var jeg begyndt at læse regelmæssigt sammen med Adolf – af og til også med Per Dinitzen, der også planlagde snart at gå op til eksamen; Adolf og jeg gennemgik i fællesskab store dele af kirkehistorien i Holmquist og Nørregaards tobinds Kirkehistorie, der var udkommet i løbet af 1940'erne, og ligeså begyndte vi læsningen af dogmatikken, som Regin Prenter har fremstillet den i sin omfangsrige dogmatik "Skabelse og Genløsning" (udkommet 1955), skiftevis i Rørholmsgade og i Høyensgade. Den fælles gennemgang af dogmatikken holdt os i gang, og det gav da også udbytte, selv om jeg nok må indrømme, at min motivation for at fordybe mig meget i stoffet ikke var overvældende. Prenters fremstilling af den kristne troslære er tanketung, og jeg tør sige, at det ofte kneb for Adolf og mig at nå ned til det væsentlige indhold. Samtalen om de dogmatiske "knaster" fusede ofte ud. Jeg kan ikke give soldatertjeneste og bryllup skylden for det, selvom det da måtte optage mine tanker ikke så lidt – nej det er snarere en fortsættelse af min tidligere holdning til teologi og kristendom, hvor jeg alt for tit sprang over, hvor gærdet var lavest. Jeg fristes næsten – set i bakspejlet – til at kalde det en slags *afstumpethed* i forhold til eksistensen. En grundig gennemgang af dogmatikken ved hjælp af en dogmatisk kapacitet som Prenter var absolut på sin plads i dette afsluttende stadium af studietiden, men en større pædagogisk sans hos forfatteren havde uden tvivl kunnet gøre underværker. Man kan fundere over, hvordan situationen havde været, hvis historie eller sprog var blevet mit studium – svar gives ikke, men jeg er bange for, at jeg på det eksistentielle plan stort set var blevet hængende i en uafklaret naiv missionskristendom. Nu havde jeg dog samlet nogle åndelige "redskaber", der kunne bruges, når tiden var inde, til at modne og udvikle mit åndelige liv. Prenters dogmatik blev da også i min præstetid et sådant nyttigt redskab, både til indvortes brug og til udarbejdelse af foredrag o.l.

Jeg var begyndt at gå i kirke en del forskellige steder i hovedstaden, og ikke bare hos Indre Missions præster: L. Brøndum, A. Lund-Sørensen, P. Olesen Larsen, E. Schiørring, K.E. Skydsgaard, Bent Noack, Hal Koch, Mich. Neiiendam, S.C. Kemp, Erik Damm, Harald Sandbæk m.fl., - men jeg var nu ikke så flittig en kirkegænger, som jeg tidligere havde været.

En lørdag i september deltog jeg i en teolog-weekend på Krogerup Højskole, hvor professorerne K. E. Løgstrup og N. H. Sørensen debatterede "Den etiske Fordring" – Løgstrups bog med denne titel var netop udkommet i 1957. Der kunne næppe tænkes teologiske professorer, der stod hinanden fjernere i etiske spørgsmål end disse to. Oplevelsen står visuelt meget stærkt i min erindring: Sørensen, hvis "Kristelig Etik", der siden 1940'erne havde været den mest

almindelige lærebog i etik ved Københavns Universitet, var den temperamentsfulde debattør, rød i kammen og lidenskabelig i ordvalget på den ene side – mens Løgstrup på den anden side var den eksistentialistiske, tidehvervsk-orienterede teolog, der havde vakt opsigt i brede kredse med sine synspunkter, især om de "suveræne livsytringer". Løgstrup var en afdæmpet debattør, næsten selvudslettende og usikker i sine formuleringer, så optaget af sin tankevirksomhed, at han næsten kunne glemme at svare. Det minder mig om en anden teologisk debat af en helt anden karakter, som jeg overværede et par år senere, mens jeg gik på Pastorseminariet, denne gang i Studiegårdens store auditorium, arrangeret af Kristelig Akademisk Forening. Emnet var "Højkerlighed", og debattørerne var Hal Koch og Regin Prenter. Her var Prenter den lidenskabelige debattør, hidsig og skarp, og Hal Koch, den lidt drilagtige, humoristiske og jordnære, der absolut havde min sympati - både på grund af sin personlighed og af de synspunkter, han stod for.

Det var også i 1957 at jeg havde en smule at gøre med studenterbevægelsen Credo, en højreorienteret bevægelse, der senere gik over i KFS. Bevægelsens stifter og ubestridte leder var Niels Ove Rasmussen (senere tog han efternavnet Vigilius), en fynsk teologistuderende, som jeg første gang havde mødt på soldaterhjemmet i Karup. Han var af den store indremissionske Rasmussen-slægt fra Blommenslyst, min far og hans far, Enok Rasmussen, var nære bekendte, min far havde jævnligt møder o.l. i deres hjem. Adolf og jeg blev opfordret til at være med i en studiekreds, som Niels Ove ledede, og vi var da også med en enkelt gang i september, men efter mine optegnelser var det – for mit vedkommende i hvert fald – også den eneste gang. Som jeg før har nævnt, var jeg i 1953 i kontakt med den ligeså højreorienterede Frank Jakobsen, og dette her var som at vende tilbage til ham. Jeg kunne ikke finde mig tilrette i den meget fromme atmosfære med det meget firkantede bibelsyn, og jeg kom der ikke mere og havde ikke mere med Niels Ove at gøre. I dag kan jeg kun opfatte det som et sundhedstegn, at jeg så hurtigt sagde fra overfor Niels Ove – det havde bare været bedre, hvis jeg havde sat noget andet i stedet, der kunne give mig større udbytte. Det gjorde jeg ikke, jeg holdt mig på det tidspunkt endnu til Bethesda, samtidig med at jeg lagde afstand til de mere højreorienterede teologer. Var det at "bære kappen på begge skuldre?!" Ja, måske - men det kan vel også opfattes som et nødvendigt stadium i min åndelige udvikling. Niels Ove er livet igennem blevet stående ved sine standpunkter; han var uden tvivl en meget dygtig teolog, grundfæstet i traditionel kristendom. Han har betydet meget for Dansk Bibel-institut, som han oprettede og ledede i mange år, men jeg kunne ikke føle mig hjemme i det miljø og har aldrig kunnet. Niels Ove døde i 2002, 71 år gl.

Jeg var ved at være en ældre studerende, selv om jeg slet ikke følte mig som sådan. Embedseksamen begyndte at tone frem i horisonten. Dengang var der mulighed for at dele eksamen op på to omgange med et halvt års mellemrum, eller at tage hele eksamen på én gang. Jeg planlagde at tage første del sommer 1958 og resten vinter 1958-1959, så nu gjaldt det altså om at tilrettelægge de sidste semestre ud fra den plan. Der fandtes dengang – måske også nu? – noget der hed skriveøvelser, dvs. at man fik en skriftlig opgave i et teologisk fag og skulle besvare den i løbet af nogle timer, så det lignede eksamen så meget som muligt. Man fik

opgaven bedømt og kommenteret. De skriveøvelser, jeg deltog i, gav mig grund til optimisme. Jeg fik pæne karakter og pæn bedømmelse, så det bestyrkede mig i, at jeg skulle kunne tage eksamen uden større besvær.

Årets største begivenhed næst efter vort bryllup var uden tvivl, at Else blev gravid. Vi havde ikke ligefrem dyrket familieplanlægning, men var dog i begyndelsen af vort ægteskab indstillet på at vente med at få børn. Men en soldaterkammerat - en veterinærstuderende - på Svanemøllens kaserne fik mig på andre tanker: han og hans kone havde svært ved at få børn og han fortrød, at de ikke havde fået et barn i tide. Vi to - Else og jeg - kunne naturligvis ikke tænke os at være barnløse, så da Else fik konstateret sin graviditet, var det 100 % et ønskebarn, der begyndte at udvikle sig. Vi fulgte spændt den lilles udvikling i sin mors mave og kunne også regne ud, at han/hun havde tænkt sig at komme til verden i juni 1958. Store forventninger!

20. december 1957 gik jeg ud af porten på Svanemøllens Kaserne for ikke at vende tilbage igen - hjemsendt fire dage før jul, og skønt var det. Jeg tog afsked med mine soldaterkammerater over en stille bajer på et værtshus overfor kasernen, og så gik det ellers hjemad. Jeg husker, at min far og Grethe var på besøg, da jeg kom hjem til Høyensgade, så der var nogen at dele min glæde med, Else var jo på vagt på Bispebjerg. Det var dejligt at have soldatertiden bag mig, selv om den var forløbet så smertefrit som overhovedet muligt; jeg kunne nu igen koncentrere mig om familieliv og studier, og det så jeg frem til. Julen blev tilbragt i København, en del af tiden sammen med Per og Vira, og vores første nytårsaften som gifte folk holdt vi i vores lille lejlighed sammen med Per og Vira og tre andre af vores venner. Et begivenhedsrigt år var til ende.

På familiefrenten var noget af det første der skete i det nye år 1958, at mine forældre flyttede til Roskilde den 9. januar. Efter de mange år i Vestjylland var det noget af en omvæltning for dem at komme til det sjællandske - jeg har indtryk af, at far havde vist sin kvalitet som indremissionær, og at man nu ville bruge hans gode evner og hans energi til at rette op på forholdene i Indre Mission i Roskilde. Indre Missions Samfund i Roskilde havde til huse i et gammelt missionshus på Jernbanegade - lige ved siden af vandtårnet, så noget af det første der skulle til, var en kraftig ombygning af "Tabor", som huset hed. Far indfriele fuldt ud Indre Missions forventninger, tror jeg. Mor og far fik en lejlighed ude i den vestlige del af byen - det hed vist Vesterled - indtil de kunne flytte ind i den gode lejlighed i det nye missionshus. - Med deres flytning til Roskilde brast min forbindelse til Vestjylland, der ellers havde været nogenlunde stabil igennem årene, og den blev aldrig helt rettet op igen, selv om Asta og Jørgen endnu boede på Soldaterhjemmet deroppe i Holstebro.

Alt stod nu for os to i eksamens og graviditetens tegn: i marts tilmeldte jeg mig første del af embedseksamen, og kort efter begyndte jeg at gå til manuduktion i Gammel Testamente. Sidst i april holdt Else op på Bispebjerg, så den sidste del af graviditeten ikke skulle blive alt for drøj - hvad vi så har levet af, ved jeg egentlig ikke; jeg havde ansøgt om, at jeg efter militærtjenesten igen måtte indtræde i Kommunitetet, og det var blevet bevilget, ud over det

var der vel også forskellige legater, men de store penge har der bestemt ikke været. Graviditeten gik ret planmæssigt, dog husker jeg, at Else en dag kom noget nedtrykt hjem fra lægeundersøgelse: der var konstateret æggehvide i urinen, og det var ikke noget godt tegn. Heldigvis var det kun et forbigående fænomen, så vi igen kunne glæde os. Men mon ikke det var den æggehvide, der var skyld i, at Else stoppede på Bispebjerg så længe før fødslen?

Sidst i marts var der fire hektiske eksamensdage. Jeg skulle til skriftlig eksamen alle fire dage, 26. april i Ny Testamente: Lukas 14, 25-35, 28. april i Nytestamentlig indledning: Tessalonikerbrevens indledningsspørgsmål, 29. april i Gl. Testamente: Salme 36, og 30. april i Kirkehistorie: den kirkepolitiske udvikling i Danmark fra 1523 – ca. 1560. Der var en overgang lidt panik over den eksamen, da en af mine medstuderende pludselig blev periodisk blind og måtte melde fra. Det gjorde noget indtryk på os andre, men jeg klarede eksamen og var meget tilfreds, da jeg senere fik karaktererne meddelt: mg plus for NT, mg plus for nytestamentlig indledning, og minus for GT og mg plus for kirkehistorie. Der var lagt op til en pæn samlet eksamen.

Et stort afbræk i eksamensforberedelserne opstod, da min mor pludselig blev meget syg. Så vidt jeg husker, begyndte det med galdesten, men det hele udviklede sig til en meget omfattende infektion i hele mors organisme. Det er klart, at det satte hele familien på den anden ende, og især mine fem søstre var mere eller mindre på grænsen til sammenbrud. Sidst i maj – i pinsen – kulminerede mors tilstand med en operation og nogle meget kritiske døgn, hvor vi vist alle troede, at hun ikke ville overleve. Vi var samlet om mors seng på sygehuset, og min far - der ellers sjældent viste sine følelser - var dybt ulykkelig over at se hende så syg. Jeg husker, at flere af os søskende gav blod, som skulle bruges til hende. Vi sang en af hendes yndlingssange for hende: kardinal J.H. Newman's "Led, milde lys, mig gennem tågeem, led du mig frem, jeg går i nattens mulm, langt fra mit hjem, led du mig frem. Jeg kræver ikke lys på al min vej, eet skridt ad gangen, det er nok for mig", mens hun lå nærmest bevidstløs hen – og pludselig kunne vi se, at hun begyndte at bevæge læberne og følge med i sangen. Fra da af gik det ganske langsomt den rigtige vej, men endnu i lang tid var mor indlagt og derefter på en lang rekreation i Roskilde. Der er vist ingen tvivl om, at mor aldrig kom sig helt efter den alvorlige sygdom – hun var meget svag i flere måneder, og hendes hukommelse var ikke den samme som før, så selv om hun nåede at blive halvfems, inden hun døde, var sygdommen i 1958 et vendepunkt for hende.

Midt i alt dette var jeg til mundtlig eksamen den 4. juni; det blev noget af en nedtur for mig, men det havde jeg vist godt af. Det afslørede helt klart, hvor dårligt funderet jeg egentlig var i teologien. I Ny Testamente var jeg igen oppe i Lukas 14, hos den svenskfødte og svensktalende professor Linton. Jeg fik et g plus, for en stor del fordi jeg havde meget svært ved at forstå hans meget mumlende og uklare sprog, men også fordi jeg ikke formåede selv at tage føringen i eksaminationen. Jeg var for afhængig af hans spørgsmål og blev mere og mere forvirret, jo længere eksaminationen skred frem. – I Gammel Testamente var jeg oppe i Jesaja kap. 45, det burde jeg have klaret bedre, Gammel Testamente var normalt et af mine stærke

kort, men det blev ikke til mere end mg minus. I kirkehistorie kom jeg op i Origenes og Newman og reddede mig et mg, det skulle jeg vist være særdeles tilfreds med. Jeg husker ikke, hvem der eksaminerede mig i GT og kirkehistorie. Per Dinitzen og Adolf var også oppe til 1. del få dage efter mig – Per klarede sig ikke for godt, mens Adolf fik de samme karakterer som mig.

Nu var der så tilbage at vente på barnets ankomst. Som førstegangsfødende måtte Else døje med at gå en halv snes dage over tiden, det var ikke nemt for hende, så vi holdt en meget stille juni. Endelig, den 26. juni om aftenen, kom veerne i gang, og vi kontaktede Skt. Josephs Hospital i Griffenfeldtsgade, hvor Else skulle føde. Jeg "afleverede" Else til en sygeplejerske derude og måtte så pænt trave hjem igen til Høyensgade. Det kunne overhovedet ikke lade sig gøre at blive hos Else, fædre var udelukket fra fødsler dengang. Jeg husker at det var en lummer fugtig sommeraften, så det var ikke rart for Else med den lange ventetid. Først i løbet af næste formiddag kom der gang i fødslen, og efter nogle rigtig strenge timer kom vores førstefødte til verden 27. juni 1958 kl. 13, – 8 pund vejede han, og 55 cm var hans længde, en rigtig stor dreng. Han var blevet lidt klemmt ved fødslen, så nogen skønhedsåbenbaring var han vel ikke, men han var vores søn, og lykkelige var vi. Vores glæde blev delt af venner og familie og af vores værtinde, fru Randstrup, der for øvrigt dagen efter drengens fødsel fyldte 70 år. Den dag tilbragte jeg sammen med Adolf en stor del af dagen – der var ikke konstant besøgstid, som der er nu, så jeg måtte nøjes med et kort besøg på hospitalet. Adolf og jeg travede en tur på Langelinie, og jeg mindes endnu, hvordan jeg svævede på en lyserød sky og kunne finde på at sige til tilfældige forbipasserende: "Jeg har fået en søn i går". Først den 6. juli kom Else og drengen hjem fra hospitalet, så jeg måtte i al den tid finde mig i at få tildelt korte besøg. Jeg er sikker på at Else længtes efter at komme hjem, men sådan var vilkårene altså dengang. Jeg fordrev tiden med besøg hos familie i Roskilde, Rødvig og Holte, - jeg husker, at jeg kørte i toget til Roskilde for at besøge mor på rekreationshjemmet, og læste i avisen om den alvorlige Algerie-krise, der bragte de Gaulle til magten i Frankrig.

Endelig kom de så hjem, de to. Fru Randstrup var ligeså glad som jeg for at se dem, tror jeg. Hun gjorde rent og pyntede op, så "han kan se at det er et ordentligt hus, han hører til i", som hun sagde. Nu stod huset på den anden ende: sådan en lille fyr skulle have mad, vaskes, bleskiftes, sove, trøstes og så videre. Og familien og vennerne strømmede til for at beundre den dejlige lille gut. En helt ny tilværelse var det at være tre.

Allerede få dage efter hjemkomsten drog vi af sted til Jylland. Vi havde besluttet os for at vores lille søn skulle døbes i Gauerslund Kirke, hvor vi var blevet gift. Dåben var berammet til den 20. juli, men vi tog af sted i god tid til Sellerup Skov. Dåben blev forrettet af en pensioneret præst, Anders Jørgensen, tidligere sognepræst i Jegindø, der var ferieafløser i Gauerslund. Else og Adolf var faddere, på den måde udtrykte vi det nære forhold der rådede mellem os fire. Adolf og jeg havde studietiden igennem været uadskillelige og havde delt lyst og mørkt, mere end næsten brødre kunne gøre det. Nu havde de et medansvar for den lille Carsten, og det følte jeg stor glæde ved. Grethe og Thorkild hørte også til dem, der havde fulgt Carsten fra den spæde begyndelse. Vi kom jævnligt sammen dengang og havde megen glæde af at snakke

sammen. Thorkild var min fætter, så vi kendte hinanden godt – men han var også en vågen og kritisk iagttager til både verden omkring os og i særdeleshed til vores kirke og kristendom. Jeg havde nogle varme diskussioner med ham, hvor jeg selvfølgelig indtog forsvarerens rolle, når talen kom ind på kristendommen – jeg var ikke til sinds at lade mig vælte og komme ud på gyngende grund. Grethe og Thorkild ventede også deres førstefødte, John blev født den 12. august, og ved hans dåb i september fik vi så lov at være hans faddere.

Det blev stille og roligt hverdag igen – eksamen ventede forude, så allerede i begyndelsen af august måtte Adolf og jeg igen i gang med vores samlæsning. Det var stadig Regin Prenters dogmatik, "Skabelse og genløsning", der skulle arbejdes med. Som jeg tidligere har været inde på, var det tungt stof, og ingen af os var særligt benådede dogmatikere, så det står for mig som noget af en ørkenvandring, selv om bogen den dag i dag bærer kraftigt spor af vores grundige gennemgang.

Else skulle også i gang på Bispebjerg igen, denne gang som aftenvagter, så den daglige rytme kom til at bestå i, at når Else var taget af sted til sygehuset, så havde jeg skrivebordet fuldt af bøger og var samtidig barnepige for det fredeligste lille barn, man kunne tænke sig. Carsten sov sig stor og stærk, han fik sin mad, når tiden var inde til det, og jeg blev ganske ferm til at skifte ble. Det var, som om den kære lille dreng var helt klar over, at far skulle have så meget ro til eksamenslæsningen som muligt – jeg mindes i dag ikke en eneste gang, hvor Carsten gjorde sig umulig eller havde kolik, han var bare samarbejdsvillig. Desværre kunne Else ikke amme Carsten ret længe på grund af en byld på brystvorten, men det var sådan set held i uheld, fordi jeg så kunne sørge for hans foder med en solid gang maizenavælling om aftenen. Vores forhold i hjemmet var dengang yderst beskedne: når Carsten skulle have sit daglige bad, foregik det i en zinkbalje, anbragt på spisebordet. Vi havde ganske simpelt ikke noget badeværelse og fik det ikke før i Aabenraa et års tid senere. Køleskab havde vi heller ikke, så det gjaldt om at være omhyggelig med at opbevare maden/mælken rigtigt. En barnevogn måtte vi jo nødvendigvis have; vi fik en brugt, lysegrå barnevogn, af en ret gammel årgang, men den kostede os kun 60 kr. Den kunne lige stå i husets forhave, så dér fik Carsten sig mangen en god lur. Pengene var små – Else henvendte sig til Mødrehjælpen og fik dér en pakke med babytøj af forskellig slags. Der kom dog stadig forskellige legatmidler, så vi klarede os igennem. Fx har jeg noteret, at jeg fik Egmont H. Petersens legat på 800 kroner i sommeren 1958 – de kunne slå til længe.

I juli måned kom Edel og Erik hjem fra Aden på hjemmeophold. Deres ophold i Aden havde været præget af en del sygdom, især for Edel og børnene, så det var tiltrængt for dem at komme hjem til Danmark. Erik og jeg havde glæde af hinandens selskab i de måneder. Bl.a. husker jeg en aften, hvor vi deltog i et diskussionsmøde – eller vækkelsesmøde, som det blev kaldt - i Mødrehjælpen på Østerbro. Mødet var arrangeret af den muslimske Ahmadiya-bevægelse, og talerne ved mødet var en Kamal Yousuf og den danske muslim Abdus Salam Madsen (for øvrigt søn eller nevø af en DMS-missionær, tror jeg). Vi var ikke ret mange deltagere i mødet, men jeg husker, at det ret hurtigt udviklede sig til en hed diskussion

mellem Madsen og Erik. De havde ingen muligheder for at nå til nogen forståelse, men interessant nok var det, især når man ser det i bagklogskabens lys ud fra den multietniske situation, vi har i Danmark i dag.

1. og 2. december 1958 stod der skriftlig eksamen på kalenderen. Nu gjaldt det dogmatikken; emnet var: "Redegørelse for den lutherske teologis sontring mellem lov og evangelium og en undersøgelse af denne sontrings begrundelse i det Nye Testamente". Næste dag var det etikken tur, hvor emnet lød: "En redegørelse for teodicéproblemet og nogle forsøg på at løse dette". To store og tunge emner, som nok kunne få det til at gyse i en stud-teol.'s sind, men samtidig så centrale emner, at der dog altid måtte kunne skrives noget. Karaktererne blev mg minus for dogmatikken og mg plus for etikken, og det var jeg på ingen måde utilfreds med. Nu stod så "kun" den mundtlige januar-eksamen tilbage, så ville studiet være slut. Jeg har ikke megen erindring om den sidste "terpetid", men det er nok gået over stok og sten, tænker jeg. Juleaften havde Else aftenvag, så jeg tilbragte aftenen alene med en sovende Carsten i nærheden – jeg tror det er den eneste juleaften i mit liv indtil nu, jeg har holdt uden selskab af en anden voksen, men det kunne altså også lade sig gøre.

Allerede den 14. januar 1959 stod eksamensbordet dækket i den gamle hovedbygning på Frue Plads. Både Adolf og jeg skulle til afsluttende eksamen den onsdag, så der var spænding på. Dagen før var Per Dinitzen blevet kandidat med et lidt skuffende resultat (haud - 63 points), men han kom dog igennem. Jeg kom først op i dogmatik, formuleringen husker jeg ikke præcist, men det havde i hvert fald noget at gøre med barnedåben. Professor Søren var eksaminator, og jeg husker, at der gik et sus gennem tilhørerskollen, da jeg tillod mig at fremhæve, at Karl Barth havde et kritisk forhold til barnedåben. Suset i forsamlingen opstod, fordi enhver teologisk studerende var klar over, at Søren var en stor beundrer af og forsvarer for Karl Barths teologi, men netop Barths tanker om barnedåben var et punkt, der var stor diskussion om. Blandt andet blev Barth - mere eller mindre med urette - beskyldt for at forlange gendåb, når et barn var blevet døbt som barn. Jeg ønskede ikke at uddybe Barths dåbssyn, fordi jeg simpelthen ikke vidste nok om det, men alene det at nævne det ved eksamensbordet, fik professoren - og forsamlingen - til at spidse øren. At jeg havde hæftet mig ved Karl Barths dåbssyn, havde formentlig en del at gøre med den status, som dåben havde hos De stærke Jyder og dermed også i min egen familie. I denne bevægelses storhedstid var det en given ting, at dåben skulle foretages umiddelbart efter fødslen, helst samme dag eller den førstkommende søndag. Det var simpelthen barnets evige salighed, der stod på spil. Denne holdning var ikke så fremherskende mere, men det lå stadig i baghovedet, at en dåb skulle foretages hurtigst muligt - og da slet ikke gentages, som Barth havde været inde på. - Der kunne være blevet en samtale ud af det emne ved eksamensbordet, men det var jeg ikke klarhjernet nok til i situationen. Men jeg klarede mig til et mg, og det var jeg såre tilfreds med. Derefter skulle jeg op i etik – heller ikke her husker jeg, hvad spørgsmålet gik ud på, men jeg husker tydeligt, at det var professor Søren Holm, der eksaminerede mig. Jeg havde helt bevidst ikke opgivet hans religionsfilosofi som læst pensum til eksamen – jeg brød mig simpelthen ikke om den bog. Ikke desto mindre lagde han helt klart sin bog til grund for

eksaminationen. Det betød, at jeg slet ikke var på hjemmebane, så jeg måtte hutle mig lidt igennem til et mg minus, og Søren Holm gav bagefter udtryk for sin forundring over, at jeg ikke opnåede højere karakter. Han havde åbenbart forventet mere af mig. Men hvad gjorde det – min eksamen var i hus. Jeg havde fået en pæn eksamen med 104 points (laud), og det kunne jeg være inderligt tilfreds med i betragtning af det studieforløb, jeg havde haft de sidste par år. Adolf blev også færdig – hans eksamen var på 86 points (laud). Han kunne have fortjent noget mere, men også han var glad og tilfreds.

Eksamen skulle fejres, og det blev den med en god frokost på Latinercafeen i Købmagergade sammen med mine forældre, Grethe og Thorkild og Edel – Erik var ikke med, han har senere fortalt mig, at han var i Salling, hvor han holdt Helligtrekongersmøde for DMS. Bagefter var vi hjemme i Høyensgade til en god middag. Da var Else selvfølgelig også med – vi husker ikke bestemt, hvorfor hun ikke var med i Latinercafeen, enten har hun passet Carsten, eller hun var på arbejde.

PASTORALSEMINARIET 1959

Det var ikke så let at få ind i hovedet, at studiet var ovre, og at jeg nu kunne kalde mig cand.theol. Men jeg glædede mig over udsigten til at kunne tage fat på Pastorseminariet og derefter finde et sted at virke som præst. Ganske vist advarede min svoger Axel mig mod at begive mig ind i den daglige præstetumme med det samme, men jeg var helt døv for hans advarsel. For mig drejede det sig nu bare om at komme ud i en gerning som præst. Senere – og der gik såmænd ikke så mange år – kunne jeg godt se, at jeg ville have gjort klogt i at tage den med ro, evt. supplere med et nyt studium eller finde en anden beskæftigelse end lige præstejobbet. Andre væsentlige interesseområder for mig var historie, sprogstudier og dansk litteratur, og som det senere vil ses, gjorde jeg også forsøg på at tilgodese de områder. Men imod talte, at børneflokkene var blevet stor, og at mulighederne for forandring ikke var så gode. Men resultatet har altså været, at jeg i mange af mine aktive arbejdsår har gået med lønlige drømme om at have valgt en anden livsstilling end lige præstejobbet, eller at have brugt min uddannelse til andet end præstegerningen. Og hvem ved? - måske var det alligevel det rigtige, jeg valgte!

Alt dette lå mig fjernt at tænke på i de glade januar-dage i 1959. Eksamen skulle fejres, og det blev den, både sammen med Else og Adolf, og ved et sammenskudsgilde sammen med Per og Vira. Og da hverdagen begyndte, og jeg kom lidt ned på jorden igen, var det Pastorseminariet, der stod for døren. Dette forberedelseskursus til præstejobbet lå den gang for de fleste umiddelbart efter embedseksamen, men det var samtidig genstand for heftig debat og kritik fra mange sider. En væsentlig kritik - måske i virkeligheden den væsentligste - gik på, at det var særdeles upraktisk, at Århus-kandidater skulle til København nogle få måneder for derefter at kunne søge præsteembede. Kritikken endte da også nogle år efter med, at der blev oprettet en afdeling af Pastorseminariet i Århus. Den daværende rektor, Louis Brøndum, tog sig kritikken meget nær og brugte megen tid i sine timer på at tilbagevise kritikken. Men i øvrigt var han en dygtig og erfaren underviser i homiletik, og de øvrige lærere

var generelt også gode. Jeg husker især Michael Neiiendam (kateketik), psykiateren Geert Jørgensen (sjælesorg), musikforskeren Glahn (messesang), og biskop Fuglsang-Damgaard (religionspsykologi). Der var også undervisning i liturgik, kirkeret og forskelligt andet, men naturligvis ikke med nogen eksamen til sidst. Marmorkirken blev brugt til stemmeprøver – jeg husker, at vi skulle stå frem én for én og prøve at messe og at tale fra alter og prædikestol og blive bedømt af Henrik Glahn.

Desuden var man tilknyttet et københavnsk sogn for dér at få lidt indblik i, hvordan et sogn fungerer. Jeg var tilknyttet Østervold Sogn, som vi boede i, med Esajaskirken som sognekirke. Den gamle P.L. Jensen var gået af og var blevet afløst af Erik Damm, der kom fra Kastelskirken. Han var en såre venlig mand, men ret intetsigende og uden evne til at lære en ung kandidat noget om præstearbejdet. Jeg var nogle få gange med til møder i menighedssamfundet i sognet, men det sagde mig overhovedet intet. Menighedssamfundet i Østervold Sogn var utvivlsomt et typisk eksempel på, hvor stillestående de københavnske menighedssamfund var blevet på dette tidspunkt.

Det var obligatorisk, at man skulle prædike tre gange i løbet af tiden på pastoralseminariet, og det skulle så for mit vedkommende foregå i Esajaskirken. Manuskript og salmevalg skulle efter gudstjenesten afleveres til Brøndum, der skrev en kommentar ved tilbageleveringen. Jeg slap rimeligt godt igennem hans bedømmelse, så jeg fik da det ud af det at jeg blev klar over, at jeg godt kunne prædike. I sin bedømmelse af prædikenen til 2. søndag i fasten over Matt. 15,21-28, skriver Brøndum bl.a. *"I det væsentlige af prædikenen gås lige til sagen: Hvad er tro? Og om det emne holdes en god prædiken ..."* Prædikenen til 2. påskedag over Lukas 24, 13-35 får bl.a. følgende ord med på vejen: *"Det er en udpræget 'vi'-prædiken, udelukkende for dem, der forud er indstillet på at høre en prædiken; men det gælder vel praktisk talt også alle, der kommer i kirke 2. påskedag. Prædikenen er velforberedt og smukt formet"*. Og 3.søndag efter påske-prædiken over Johs. 16, 16-22 fik følgende skudsmål: *"Prædikenen er god, grundig, tænksom, båret af en solid 'gammeldags' teologi uden at virke traditionel ..."* Bedømmelsen roser salmevalget alle tre dage, så allerede dengang må min fortrolighed med salmebogen lige fra barnsben have gjort gavn. Til første prøveprædiken havde jeg valgt: *Til himlene rækker - Nu bør ej synden mere - Bryd frem, mit hjertes trang at lindre - - Kvindelil, din tro er stor - O glædelig dag*. Til den anden: *Aleneste Gud i Himmerig - I dødens bånd vor frelser lå - Hvor er dog påske sød og blid - - Der er en vej - Dig vandre vi så gerne med*. Og til den tredje prædiken: *Nu ringer alle klokker mod sky - Vor frelser, du som døde - Aldrig er jeg uden våde - - Herren han har besøgt sit folk - Du ved det nok, mit hjerte*. Det, der mest falder mig i øjnene, når jeg nu - så mange år efter - ser på salmevalget ved disse gudstjenester, er først og fremmest det beskedne antal Grundtvig-salmer, der var valgt. Kun en tredjedel af salmerne var af Grundtvig. Grundtvig havde endnu ikke fået den plads i mine gudstjenester, som burde tilkomme ham. Man kan vist godt tale om en efterklang fra sangtraditionen i missionshuset!

Den tredje gang, jeg skulle prædike, fandt sted ved en gudstjeneste, der skulle forrettes af sognets residerende kapellan, den navnkundige Olesen Larsen, Tidehvervs førende skikkelse

igennem mange år. De to præster i sognet havde - så vidt jeg ved - intet med hinanden at gøre. De udsendte endda hvert sit kirkeblad. Jeg besøgte Olesen Larsen i forbindelse med forberedelsen til gudstjenesten - han var fåmælt og yderst formel, så noget indtryk af mennesket bag ordene fik jeg ikke, heller ikke ved gudstjenesten om søndagen. Efter min prædiken sagde kordegnen til mig. "Jeg kan ikke se hvad Olesen Larsen kan have at indvende imod Deres prædiken". Det havde han heller ikke, men om det var en anerkendelse eller det modsatte, var ikke til at sige - nok nærmest en trækken på skulderen af den umodne teolog. Ikke et ord sagde han til mig efter gudstjenesten, hverken positiv eller negativ kritik.

I Pastorseminarietiden skulle de nyslåede teologer også foretage nogle "virksomhedsbesøg": vi var på Diakonissestiftelsen, Lukasstiftelsen, Vestre Fængsel, Nikolaj Kirke (Korshæren), Haslev udvidede Højskole, Frederiksborg Højskole i Hillerød, De samvirkende Menighedsplejer. I april var vi på en ugelang tur til Sydslesvig, hvor vi virkelig fik et grundigt indblik i det danske menighedsliv syd for grænsen, samtidig med at vi også fik lejlighed til at se nogle af de kendte steder dernede: Gottorp, Hedeby og Dannevirke, Lyrskov Hede, Frederiksstad. Vi fik en overvældende modtagelse rundt om i menighederne og havde selvfølgelig også et godt kammeratskab med hinanden.

Sideløbende med undervisning, prædikenarbejde og ekskursioner var der en uafsladelig aktivitet hos os alle sammen for at finde et job; der skulle helst ikke være alt for langt et slip mellem pastorseminariet og ordinationen. Else og jeg havde begge været i København i en årrække, så det var egentlig en selvfølge, at vi helst ville blive i et københavnsk sogn. De fleste kandidater dengang begyndte i en hjælpepræstestilling, men der var faktisk ikke rigtig noget at få på det tidspunkt, hvor jeg skulle have et job. Der var i hvert fald ikke nok til alle dem, der ville blive i hovedstaden. Og at søge et fast præsteembede lå helt udenfor min horisont. Adolf skulle være værnepligtig teolog og kom derefter som hjælpepræst til Vor Frelzers Sogn i Vejle, Per Dinitzen blev hjælpepræst ved Vor Frelzers Kirke i Ålborg, så vores veje skiltes grundigt. I begyndelsen af marts viste der sig en mulighed for at få en hjælpepræstestilling i Aabenraa, altså vældig langt væk fra det, vi havde forestillet os. På den anden side var der noget, der trak, når talen var om Sønderjylland. Lige fra min drengetid havde den sønderjyske historie interesseret mig, og på cykelferien for år tilbage havde jeg travet rundt i Dybbøl Skanser og set de forskellige minderige steder i landsdelen. Alt dette havde forstærket den interesse, så det endte med, at jeg den 11. marts rejste med toget til Aabenraa for at forhandle med byens to præster. Det var på kong Frederik den niendes 60-årsfødselsdag, og jeg husker endnu, at flagene var hejst på mange sønderjyske flagstænger i dagens anledning. Det kunne jeg kun tage som et godt tegn.

Sognepræsten i Aabenraa hed C. Hoffmann-Madsen, tidligere KFUM-generalsekretær og nærmest tilhørende Indre Mission, og kapellanen hed Markus Kofoed, der tilhørte den tidehvervsk-grundtvigske retning. Selv om de to præster var ansat i samme sogn, fungerede de ved hver sin kirke - sognepræsten i den gamle Sct. Nicolai Kirke midt i byen, og kapellanen i den tidligere frimenighedskirke Sct. Jørgens Kirke i byens nordlige del. Samtalerne med de

to præster foregik hver for sig, men de spændte begge godt af, tror jeg, for inden længe kom der besked om, at de gerne ville ansætte mig som hjælpepræst snarest muligt. Jeg fik senere at vide, at Markus Kofoed havde rådført sig med den tidligere sognepræst i Ølgod, Niels Petersen, der jo kendte min far godt fra Ølgod-tiden. Han må have omtalt Stidsen-familien positivt, for det vejede tilsyneladende godt i vægtskålen til min fordel. I et brev af 2. april skriver Hoffmann-Madsen til mig: *"Vi var glade for Deres besøg og tror, at De var den mand, vi måtte have til hjælper"*. I løbet af april måned blev de mange formaliteter bragt på plads, så der blev grønt lys for ordination den 20. maj i Haderslev Domkirke og indsættelse i Skt. Nicolai Kirke den 24. maj og i Skt. Jørgens Kirke den 31. maj.

I min tid på Pastorseminariet døde professor Flemming Hvidberg. Selv om han kunne virke lidt fortravlet – han var konservativ politiker og en periode endda undervisningsminister – så satte jeg ham dog højt som underviser i Gammel Testamente. Hans gennemgang af 1. Mosebog husker jeg med taknemlighed, fordi han i kraft af sin personlighed forenede et klart historisk-kritisk bibelsyn med pædagogisk lettilgængelig undervisning. Hans holdning til skriften bestyrkede mig – som tidligere nævnt – i min udvikling hen imod et andet bibelsyn end det, der havde domineret i min opvækst i Indre Mission. Det var en befrielse at anskue de bibelske skrifter med andre øjne, end jeg havde været vant til. Jeg deltog i Hvidbergs begravelse – også Bentzen og Mosbech var døde i min studietid, så der skete en del udskiftning i lærerkredsen: Eduard Nielsen og Torben Christensen kom til og kort efter også Svend Holm Nielsen. En helt anden type professorer end den gamle patriarkalske var kommet til.

Mine kirkegangsvaner havde efterhånden ændret sig en del: jeg kom ikke længere i Andreaskirken. For det første var jeg jo tilknyttet Esajaskirken, men for det andet fortsatte jeg med at besøge forskellige kirker, bl.a. også den gamle Balslevs kirke i Vartov. Det var også definitivt slut med de traditionelle Bethesda-møder søndag aften, og jeg må sige, at jeg savnede dem ikke. Disse møder havde været med til at fastholde mig i et højredrejet kirkesyn, som det var vigtigt for mig at lægge nogen afstand til og gøre op med. Impulserne fra andre fløje af dansk kirkeliv end de traditionelle ændrede mit syn på mange ting, og voksende indsigt i teologien satte sine spor i mange af mine meninger og bedømmelser af de prædikener, jeg hørte, og de samtaler, jeg havde med andre. Kontakten med jævnaldrende venner fra Bethesda ebbede også ud. Der var nok at gøre, når Else havde sine vagter, og jeg skulle passe den lille Carsten. Megen tid til selskabelighed var der ikke. Det skal da også siges, at den næste i børneflokken allerede var på vej – det så altså ud til at det skulle blive en lille sønderjyde. Foreløbig var vores store glæde Carsten, der trivedes og udviklede sig med rivende hast. Han var nem og rolig, og vi var rigtig stolte forældre.

En mindeværdig dag i foråret 1959 var den, hvor en stor flok nybagte teol-kandidater tog turen til Silkeborg for at prøve præstekjoler. Vi var vel 10-15 stykker i alt, der alle havde bestilt præstekjole hos firmaet Martin Jensen i Silkeborg, fordi brødrene Svend Leo og Poul Børge Højberg, også nyuddannede teologer, havde en broder der var ansat i dette firma. Der var højt humør under besøget i Silkeborg; alle var så fyldt af forventning til det, der stod for. Vi

overnattede i Bjerringbro, hvor Højbergs broder boede, så vi var først hjemme i København næste dags aften.

Vi måtte også fortælle fru Randstrup, at vi inden længe skulle forlade vores lille hyggelige lejlighed. Det var lidt vemodigt at skulle forlade den, men det var der andre, der bestemt ikke syntes. Der var stadig boligmangel, så vores gode ven Erik og hans kæreste Minna stod på spring for at "arve" lejligheden. Erik var på mange måder en sød fyr, men samtidig meget humørsvingende, så vi var nok ikke helt trygge ved at anbefale dem som lejere. På den anden side undte vi dem gerne at kunne stifte hjem, så det blev altså til, at de fik den.

Den 13. maj 1959 flyttede vi fra Høyensgade. Vi havde engageret flyttefirmaet Salicath til at ordne flytningen for os. Vi fik lov til at overnatte hos Per og Vira på Nørrebrogade, og næste dag rejste vi med toget til Aabenraa, hvortil flyttelæsset var ankommet pr. bil. Det var en underlig fornemmelse at forlade København, hvor vi havde haft så mange gode år, og hvor vi to havde fundet hinanden. Vi havde som sagt regnet med at blive københavnere, men nu blev det altså Sønderjylland i stedet. Vi har tit været i København siden, men afstanden voksede i overført forstand, så - med en enkelt undtagelse - har vi aldrig for alvor følt os fristet til at vende tilbage til den store by.

Og studietiden var slut. Den lidt generte 18-årige mordreng, der forlod Holstebro i 1952, var nu en gift familieforsørger, med mere sans for livets mangfoldighed, med mere indsigt i kristendom og teologi, men stadig uden større selvindsigt og modenhed. Det var stadig normerne fra hjemmet, der næsten *uprøvede* fik lov til at dominere liv og færden og holdninger, og til at danne en stor del af grundlaget for min vurdering af andres liv og færden. Nu skulle der gøres et stykke præstearbejde i alle henseender, både indad og udad – hvordan det så spændte af, vil de næste afsnit af denne levnedsbog vise.

Som jeg husker det, blev vemoden ved at forlade København i maj 1959 altså overskygget af spændingen ved at skulle i gang med præstegerningen. Dette ikke længere at være "skoleelev" og skulle til timer og til eksamen, men at skulle være en selvstændig person med stilling og meningsfyldt arbejde og løn og familie, stod i et gyldent skær for mig og littede en stor del af besværet ved at skulle bryde op og flytte langt væk med al vores habengut, med en lille søn, knap et år gammel, og med en højgravid hustru. Denne lethed i midt i tilværelsens besvær har egentlig altid præget mig livet igennem – på jysk taler man om at "komme let om ved det". Det betød naturligvis også, at jeg trak alt for store veksler på Elses energi og dygtighed som husmor og mor. Jeg har undertiden tænkt på, om det hænger sammen med det omflakkende liv, jeg oplevede som barn, hvor mine forældre flyttede adskillige gange til nye lejligheder og steder, og jeg måtte omstille mig gang på gang. Jeg mindes ikke, at det på noget tidspunkt forekom mig besværligt – tværtimod var det spændende med forandring. Så det at flytte til Sønderjylland var faktisk en fortsættelse af mit hidtidige livsmønster på det område. Det var sværere for mig at indse, at det kunne være anderledes for Else, og at det i hvert fald var væsentligt mere besværligt for hende som mor til 1½ barn.

En kendsgerning er det, at vi torsdag den 14. maj 1959 rejste med toget mod Rødekro og derfra til Aabenraa og påbegyndte 8 års ophold i Sønderjylland. Min historiske interesse og mit mangeårige venskab med Adolf havde allerede givet mig en vis tilknytning til landsdelen, men selve Aabenraa var ukendt for os.

AABENRAA 1959-1961

Vi fik en god modtagelse. Det var blevet arrangeret, at vi i de første måneder skulle bo i KFUM og K's bygning "Ungdomsborgen" i Wollesgyde i byens centrum. Det var et stort treetages hus, - et skrummel af et hus. - Vi fik stillet nogle lokaler på første sal til rådighed; de fungerede vel som lokaler til brug for mindre møder, udvalgs møder o.lign., men kunne undværes i sommertiden. Der var en stue midt i, der kunne bruges som mit kontor, ud mod gaden var der en større stue, og mod gården et ret stort rum, der var formindsket med et forhæng og fungerede som soveværelse. Desuden var der et lille bitte toilet og et meget lille, mørkt køkken, nærmest et tekøkken. Det var en midlertidig bolig, men den var faktisk rigtig elendig, især når man tager i betragtning at Else var i 7. måned. Men vi boede der ikke desto mindre i 3½ måned.

Vi havde gode naboer. Sekretær for KFUM & K på det tidspunkt var Axel Larsen – gift med Dagny, og med en lille søn Kåre. Vi var hos dem den første eftermiddag og fandt sammen i et godt venskab i de år, vi boede i Sønderjylland. Efter en årrække faldt det i min lod at fungere som præst ved Axel Larsens bisættelse her i Odense. Ved siden af Ungdomsborgen boede skomagermester Lock og hans hustru, han en stilfærdig arbejdsom håndværker, hun en frodig, moderlig og glad kone, der var til god hjælp for os.

Jeg skulle fungere som "hjælpepræst til hjælp ved betjeningen af den danske menighed i Aabenraa købstad". Den ene af mine to chefer var som nævnt C. Hoffmann-Madsen, der var byens sognepræst. Han var tidligere generalsekretær for KFUM&K i Danmark og havde siden 1944 boet i byen, som sognepræst i byens gamle, nyrestaurerede kirke, Sct. Nicolai Kirke. Han var en loyal og forstående foresat at have og ville formentlig have kunnet give mig en god indføring i præstegerningen, hvis ikke han var blevet ramt af en hjerneblødning to dage før min indsættelse. Nu var han i stedet en svækket mand, der var afhængig af andres hjælp og overlod så meget som muligt til sin grønne hjælpepræst. – Den anden chef var Markus Kofoed, residerende kapellan i Aabenraa siden 1948, tilknyttet den tidligere frimenighedskirke Sct. Jørgens Kirke på Kirkebakken ved Haderslevvej. Kofoed var bornholmer, grundtvigsk-tidehvervsk af den venlige, omgængelige type, gift med en af sine tidligere konfirmander fra sin tid i det vestjyske Sparkær. Han havde været aktiv under besættelsen (havde måttet flygte til Sverige på et tidspunkt), og havde været medlem af det midtjyske Præstekonvent, der udarbejdede et salmebogsforslag under forberedelserne af den nye salmebog i 1953. Kofoed var en meget god kollega at tale med, og i den første tid var han også indstillet på at vejlede mig, give prædikenkritik o.l., men så blev også han alvorligt syg, så en stor del af mine 2½ år i Aabenraa gik med at være vakancepræst for de to faste præster. Det gav en voldsom arbejdsbyrde for en uerfaren præst, både med gudstjenester og med kirkelige handlinger og

konfirmander. Ganske vist fik jeg god bistand af nabopræsten, Niels Bækgaard Thomsen i Rise, men størstedelen af arbejdet kom til at ligge på mine skuldre. - Foruden de to danske præster var der også en sognepræst for det tyske mindretal i byen ved navn K.D. Pohl. Pastor Pohl var tilstede ved min indsættelse i Sct. Nicolai Kirke, men ud over dette havde vi ikke nogen kontakt med hinanden.

En anden god støtte i arbejdet i Aabenraa var A. Andersen, kordegn ved Skt. Nicolai Kirke. Han havde været kordegn siden 1937, var god ven med Hoffmann-Madsen, en særdeles erfaren kirkebogsfører med en eksemplarisk optræden i kirken, søndagskolemand, og god til at give gode råd til mig. Letpåvirkelig som jeg var i min uerfarenhed, kom han nok til at spille en større rolle for mig, end han burde have gjort. Han var KFUM-mand til fingerspidserne, og selv om jeg befandt mig godt i det miljø, som jeg jo kendte så godt, havde det uden tvivl været godt med mere modspil fra anden kirkelig side.

Men jeg må hellere begynde fra begyndelsen. Flytningen i sig selv var ret hurtigt overstået – vi havde simpelthen ikke så meget jordisk gods, og vi vidste, at vores første bopæl i Aabenraa var midlertidig. Men der var sandelig også nok andet end en bedre bolig at tænke på: allerede fem dage efter vores ankomst til byen var der bispeeksamen i Haderslev Bispegård, og den 20. maj skulle ordinationen finde sted i domkirken. Bispeeksamen hed det, men det lignede ikke eksamen det mindste. Der var ganske et par skriftlige opgaver, der skulle besvares på forhånd – så vidt jeg husker, var der en opgave om konfirmandundervisning, og en om en kirkelig handling (en begravelse?); disse emner talte vi så med biskop Frode Beyer om dagen igennem. Vi var tre unge teologer, der alle skulle ordineres til hjælpepræstestillinger i sønderjyske købstæder: Ib Sjø-Rasmussen, der skulle virke ved Christians Kirke i Sønderborg, Niels Jørgen Riis, der var ansat ved Gl. Haderslev Kirke – og så mig. Fælles for os tre var blandt andet, at vi i løbet af de følgende to år fandt faste sognepræstestillinger andetsteds i landet. Vi skulle også underskrive præsteløftet og ordne forskellige formaliteter, bl.a. skulle vi skrive, hvilken underskrift vi agtede at bruge i vores tjeneste. Biskoppen var en jævn og ligetil mand at være sammen med, men jeg havde igen den samme fornemmelse som så ofte før: en mindreværdsfølelse, når jeg var sammen med fagkolleger. Jeg sagde ikke meget den dag, der var bispeeksamen – det var mest Sjø-Rasmussen, der førte ordet. Jeg var heller ikke så vant til at færdes på "de bonede gulve", som mine to medordinander åbenbart var - eller også var de simpelthen bare mere frimodige. Vi var – så vidt jeg husker – også i Haderslev domkirke, denne prægtige gotiske katedral, for at gennemgå ordinationens forløb. Her på eftermiddagen kunne vi tage hjem igen, for så at mødes i god tid den 20. maj inden ordinationsgudstjenesten kl.10.

Ordinationen blev en god oplevelse for mig. Det glædede mig meget at se, umiddelbart før gudstjenesten skulle begynde, at professor K.E. Skydsgaard kom for at tage del i højtideligheden. Jeg havde altid sat pris på hans undervisning, ret traditionel, men samtidig åben overfor nye tanker og overvejelser, en grundig og troværdig mand, der i øvrigt på vores Rom-tur havde været festlig og morsom at være sammen med. Det glædede mig, at han var

blandt dem, der bød os velkommen i præsternes kreds. Biskoppens tale til os var klar og utvetydig: *"I ordineres til at være tjenere i kirken. Det er større og bedre at tænke på og tale om præstetjenesten end om præsteembedet. – Der kommer let en tone af noget overordnet, noget med at herske og dirigere, når der tales om det kirkelige embede. – Vær I glade for foreløbig at kaldes "hjælpepræster". – Måtte I blive glade, ydmyge, tjenende præster, medarbejdere på menighedens glæde".* – Jeg følte vel ikke – som Martin Luther gjorde det i sin tid – ordinationen som det store løft, hvor den store Gud tog mig usle menneske an som sin tjener, men jeg må erkende, at ordinationen for mig var en væsentlig indgang til 35 års præstetjeneste, mest på grund af biskoppens tale.

Efter højtideligheden i domkirken, var der middag i bispegården for ordinanderne, deres nærmeste arbejdskolleger og deres familier – også Elses og mine forældre var med. Else var jo højgravid, så for hende har det sikkert ikke været rart at være til fest, men det var godt, at hun var der, så vi kunne dele denne mærkedag med hinanden. Dagen endte med familiesamvær hjemme i Aabenraa – en lang begivenhedsrig dag.

Nu var jeg altså præst i Den danske Folkekirke – og selv om vi lutherske præster ikke i lighed med katolske præster bliver tillagt en "character indelebilis", en uudslettelig karakter, så har jeg de facto været præst lige fra den dag, og vil i menneskers øjne vedblive at være det lige til min sidste dag, hvad enten jeg ønsker det eller ej. Ganske vist er jeg ikke længere i embede, når jeg skriver dette, så jeg kan ikke på egen hånd udføre juridisk bindende handlinger – men holde gudstjeneste og døbe børn kan jeg, hvis jeg vil. Jeg er igennem alle årene blevet betydeligt mere skeptisk overfor både præsterollen og den forkyndelse, der bringes af præster – men jeg må alligevel prædike, hvis jeg vil. Jeg skal ikke kontrolleres, om jeg nu også er i orden, inden prædikestolen betrædes. Jeg er - og forbliver godkendt!

Men alle disse tanker var der ikke rigtig rum for i denne maj måned 1959. Jeg så kun frem til at komme i gang. Søndagen efter, den 24. maj, skulle jeg indsættes i min hjælpepræstestilling i Skt. Nicolai Kirke, og den 31. maj i Skt. Jørgens Kirke. Mine to "chefer" skulle foretage indsættelsen. Men det kom til at gå noget anderledes: fredag den 22. maj blev Hoffmann-Madsen som nævnt ramt af en alvorlig hjerneblødning og indlagt på Aabenraa Sygehus. I hans sted blev det provst Petersen, Holbøl, der kom til at foretage indsættelsen. Det kunne selvfølgelig være ligegyldigt, hvem der indsatte mig, - og provst Petersen sagde mig absolut intet. - men Hoffmann-Madsens sygdom kastede alligevel en skygge over højtideligheden. Dertil kom en ting, der så ud som en bagatel, men som bestemt ikke var det for mig: om morgenen, ca. en time før gudstjenesten, knækkede mine briller lige over næsen, så jeg måtte igennem hele gudstjenesten uden at have mine briller. Jeg var ikke nær så dårligt seende som nu, men dog – jeg skulle holde gudstjeneste med prædiken og altergang for første gang. Det krævede koncentration, og når jeg samtidig måtte anstrenge mig for at læse rigtigt, betød det, at højtiden for mig gik noget af foretagendet. – Men en prædiken fik jeg da holdt, en lang, omstændelig og noget tanketung prædiken efter de helt traditionelle mønstre. Teksten var

Johannesevangeliets kapitel 3, vers 1-15, om Jesu natlige samtale med Nikodemus. Her er et lille udsnit af prædikenen:

"Ingen kan se Guds rige, hvis han ikke bliver født på ny". Det var det første Nikodemus fik at høre af Jesus, og det kunne nok give anledning til eftertanke. Nikodemus mente også, at der måtte ske et eller andet, for at man kunne blive i stand til at se Guds Rige, men som den fromme jøde han var, mente han naturligvis, at det måtte ske, ved at mennesker stadig mere og mere trofast overholdt moselovens bud. Men nu siger Jesus, at mennesket skal fødes på ny. Stærkere kan det vel ikke siges, at det at se Guds rige ikke er noget, som mennesket af egen fornuft eller kraft kan komme frem til. Mennesker kan ikke og skal ikke foretage en eller anden gerning for at komme ind i Guds rige, men der må ske noget med det menneske, noget så gennemgribende, at Jesus kan kalde det en ny fødsel. -

Hvorfor skal vi fødes på ny? Jesus giver svaret: Mennesket er kød, og hvad der er født af kødet, er kød. - Det er umuligt for et menneske at komme til Gud. Skal vi være af ånd, må der komme noget til os udefra, fra noget, der ikke er af kød, men som er større end os små mennesker. Det må komme fra den Gud, som har skabt os, og som derfor også er i stand til at blive ved at skabe i os og fylde os med sin ånd. Og det er netop kristendommens budskab, at Gud er kommet til os mennesker, så ånden gør sin gerning i os, uanset om, vi kan forstå det eller ej.

Mine forældre og Eva og Axel var med til indsættelsen, og kirken var fyldt af den store menighed, der dengang kom i Sct. Nicolai Kirke, en stor og godt syngende menighed. Den tyske sognepræst i byen, pastor Pohl, var der - som nævnt - også, og bød mig hjerteligt velkommen som kollega. Jeg studsede lidt over hans bemærkning efter gudstjenesten – noget i retning af: "Det var en god prædiken – jeg kunne godt høre, at De er påvirket af Karl Barth". Det har i hvert fald været ubevidst, hvis der var denne påvirkning til stede hos mig; jeg følte ikke, at jeg havde noget discipelforhold til nogen af de store teologer på det tidspunkt. Og jeg havde vel næppe kunnet gøre synderlig mere rede for Karl Barths teologi, end jeg havde kunnet gøre rede for hans dåbssyn ved eksamensbordet nogle måneder før!

Men nu var jeg ordineret og indsat præst, med kjole og krave og kaldsbrev og det hele. Målet var for så vidt nået. Den folkekirke, som jeg hele min barndom og ungdom havde været dybt fortrolig med, var jeg nu selv blevet en "organiseret" del af, med foresatte, embedsskrivelser, telefon, stempel, løn, kirkelige handlinger, kordegn, sønderjydernes "Herr Pastor", og så videre. Jeg skal ikke nægte, at det passede mig godt. Jeg følte mig fuld af energi og gåpåmod, og i Aabenraa var jeg omgivet af mennesker, der både var rede til at støtte mig og til at udnytte denne unge præst i mange forskellige sammenhænge. I de måneder, vi boede på "Ungdomsborgen" i Wollesgyde, var jeg lige midt i byens ungdomsarbejde, og det betød også, at jeg næsten uundgåeligt blev inddraget i det. Men jeg ville også gerne – det passede mig godt. At det var svært at forene med en stadig voksende familie, var jeg ikke særligt opmærksom på i de første år – det kom først senere...

Allerede et par dage efter min indsættelse i Sct. Nicolai var jeg inviteret til møde i byens Y's Men's Club, der holdt til på samme etage som os i Ungdomsborgen. Klubben er en afdeling indenfor KFUM og var i de år i stærk vækst overalt i Danmark; klubbens medlemmer var modne mænd (nu om stunder også kvinder) indenfor det kristne ungdomsarbejde, og det var for mig helt naturligt at være positiv overfor det foretagende. Denne første aften skulle jeg fortælle om mine indtryk af "Rom – den evige stad". Jeg befandt mig godt, og inden jeg så mig om, var jeg medlem af klubben; det fortsatte jeg med i de næste 17 år. Det var et sted hvor det ikke var svært at finde venner. Jeg nævner her – foruden Axel Larsen – svogrene Knud Møller og Jes Simonsen, indehavere af herretøjsmagasinet "Tip-Top", Heine Trumpf, kontormand på Aabenraa Rådhus, en meget stilig og korrekt mand, præget af tysk grundighed og kultur, men absolut dansk i holdning, Bækgaard Thomsen, sognepræst i Rise ved Rødekro, en god kollega, som jeg fik meget at gøre med i kredsbestyrelsen for KFUM & K, Gimm fra Bolderslev, blikkenslager, en lun og ærlig sønderjyde, købmand Kaatmann, en særdeles høflig og flink mand, Søren Møller Christensen, ingeniør, hyggelig og rettænkende, ja og der var flere, men det er dem, der er blevet siddende i min hukommelse. Flere af dem var vi i vor Aabenraa-tid ofte sammen med, også i mere selskabelig sammenhæng, og lærte også deres koner at kende. Det gav os en god omgangs- og vennekreds.

I byens menighedsråd sad der 12 danske og 3 tyske medlemmer, overvejende missionsfolk og grundtvigianere. Jeg husker især Aage Laursen, en søn af provst Faurschou Laursen fra Nordfyn. Aage Laursen var lærer på gymnasiet, han var en skarpttænkende, men også en venlig mand at sidde sammen med. Hans kone fødte barn på sygehuset, samtidig med at Else fødte Per, så vi fik lidt fælles med dem og besøgte dem da også en gang eller to privat. Samarbejdet i menighedsrådet var – som jeg husker det – upåklageligt. Den senere voldsomme strid i rådet om sognedeling og kirkebyggeri var endnu ikke dukket op. Der var tanker, der rumlede om opførelse af en kirke i Rugkobbøl-kvarteret omkring Tøndervej, men det var endnu ikke aktuelt. Som hjælpepræst havde jeg fået Rugkobbøl som min særlige opgave, og jeg holdt også nogle enkelte arrangementer derude, især søndagsskole. Men nogen menighedsdannende virksomhed drev jeg ikke derude, det ville heller ikke være særlig gennemtænkt, når der slet ikke var udsigt til hverken fast præstestilling derude eller kirkebyggeri.

Som følge af Hoffmann-Madsens sygdom varede det ikke mange dage, før jeg var involveret i kirkelige handlinger. Allerede 30. maj havde jeg min første vielse i Sct. Nicolai Kirke – navnene husker jeg ikke, men jeg véd, at parret blev skilt igen nogle år senere, så det fik jeg nok ikke gjort godt nok! 6. juni havde jeg min første begravelse fra Sct. Nicolai Kirke, så vidt jeg husker var det en kvinde fra Persillegade. Jeg havde naturligvis anskaffet mig ritualbogen med de autoriserede ritualer for både barnedåb, vielse og begravelse, og den kom hurtigt i flittig brug. Hvilke tekster jeg anvendte ved de forskellige lejligheder, husker jeg ikke. I mange tilfælde - og det gjaldt faktisk mit præsteliv igennem - tog jeg udgangspunkt i den foregående søndags tekst, eller i en linje eller en tanke i en af de salmer, der blev brugt ved handlingen. Men det, jeg husker mest fra min første bisættelse, var, hvor stærkt et indtryk det gjorde på mig at

skulle forrette en begravelse. Selv om jeg ikke havde mødt den afdøde i levende live, som det jo hyppigt er tilfældet i et bysogn, havde jeg svært ved at beherske min bevægelse. Jeg havde jo aldrig været så tæt på døden før. Når man tænker på, hvor mange hundrede begravelser, jeg har forrettet i min præstetid, og hvor rutineret jeg efterhånden blev, er det da en overvejelse værd, at den første af slagsen var så en stærk oplevelse. Det var, før der kom rutine ind i billedet. Det var lærerigt at blive smidt så radikalt ud i præstearbejdet som følge af sognepræstens sygdom. Jeg gjorde mine erfaringer i stort og småt og havde vist også nemt ved at tage ved lære. I mit første halve år som præst havde jeg næsten 30 gudstjenester, mere end 20 begravelser og en halv snes vielse; dertil kom hyppige andagter på sygehuset, sanatoriet, to private plejehjem, arresten, møder af forskellig slags, så der var meget at forberede sig til, mange prædikener og taler at skrive og mange pårørende at snakke med. Bagsiden af medaljen var så den, at der ikke var den tid til eftertanke og fordybelse, som jeg havde ligeså meget brug for som for at få rutine. Jeg blev smidt lidt for hurtigt ud i det hele, synes jeg nu bagefter. Og min lille familie gik det også rigeligt meget ud over.

Og tænk så at få sin første løn som præst. Ganske vist var den ikke stor – min første girokvittering for modtaget månedsløn lød på 1128 kr, stigende i løbet af min hjælpepræstetid til 13-1500 kroner, men for os var det store penge. Vi kunne så småt begynde at anskaffe os de ting til vort hjem, som vi ikke tidligere havde haft råd til. Vi kunne også få restaureret nogle gamle møbler, som Else havde arvet, så vi gennem mange år havde glæde af chatol, kiste og slagbænk.

Jeg fik en noget stresset start på min præstetid, men de, der nok på længere sigt led mest under det, var – som nævnt – min familie. Vi havde vores kære søn Carsten, og den næste var på vej. Nogle uger efter vores ankomst til Aabenraa blev Else indlagt på sygehuset med veer den 2. juli om aftenen, og fredag den 3. juli 1959 kl. 02.40 blev "Lillebror" født. Syv pund vejede han, og 54 cm lang var han. Det var – som ved Carstens fødsel – slet ikke tilladt fædre at være til stede under fødslen, så jeg så først den lille gut om morgenen. Jeg glemmer aldrig synet af den lille gut, som han lå der i sin vugge på sygehuset – en fin lille dreng, men med en karakteristisk lodret rynke i panden, som om han ville udtrykke sin misfornøjelse med, at han skulle igennem så meget bøvl, når der nu var så rart at være i mors mave.

Der var ikke tale om, at jeg kunne sætte tempoet ned på grund af min søns fødsel: den 4. juli var der vielse og den 5. juli højmesse i Sct. Nicolai. Heldigvis havde mormor i Sellerup Skov lovet at tage sig af Carsten en uges tid, så jeg rejste allerede om formiddagen den 3. juli af sted til Sellerup Skov med Carsten, og den næste formiddag måtte jeg tilbage til Aabenraa for at udføre mine pligter. Efter en uges forløb kom Else hjem fra sygehuset med den lille – mormor kom med Carsten dagen efter og var hos os i tre dage – derefter var vi så overladt til os selv med vore pligter hjemme og ude. At Else kunne klare at sørge for de to gutter og for mad, rengøring, vask osv, mens jeg fór omkring til mine gøremål, står for mig i dag som en gåde. Ganske vist var vi unge, men alligevel – ingen gjorde dengang opmærksom på, at der var risiko for fødselsdepression og lignende. Det var bare at komme i gang. Der var åndehuller, bl.a. var

Kofoeds så venlige at invitere os op i deres dejlige have på Kirkebakken et par søndag eftermiddage, og vi var også på et par små ophold i sommerhuse i Genner Bugt for at bryde hverdagens slid og slæb.

Den 9. august 1959 blev Per døbt i Sct. Nicolai Kirke med navnet Per Enggaard Stidsen. Anna og Poul var faddere, Eva og Axel med deres to piger var også med. Jeg fik altså nu lov til at døbe min søn. Jeg har altid været glad for at døbe børn, jeg finder det meningsfyldt at sige lyse og gode ord til børnene, så det var en glæde for mig at døbe Per i den gamle kirke.

Lad mig dvæle lidt ved Aabenraas kirker: den gamle kirke og den lille kirke – det blev mine to kirkelige holdepunkter i de år, vi var i Aabenraa. Den gamle kirke med århundredernes patina, i fin stand, nyrestaureret som den var, med et stort Markussen-orgel, med epitafier, der afspejlede byens fortid, en ret stor og medlevende menighed, den korrekte og hjælpsomme kordegn Andersen - alt dette bevirkede, at jeg var glad for at gøre tjeneste der. Kirken lå smukt på sin bakke midt i byens centrum. Foruden os danske præster var der som nævnt også en tysk sognepræst i byen, som tilfældet var i de øvrige købstæder i Sønderjylland. Den klare opdeling af kirkesøgende i Aabenraa bestod altså af menigheden i Sct. Nicolai Kirke med overvægt til indremissionsk observans, en tysk menighed sammesteds, hvor tyske salmer og tysk kirkesprog bandt menigheden sammen, og endelig den grundtvigsk prægede menighed i Sct. Jørgens Kirke i den nordlige del af byen, tæt på Danskhedens højborg "Folkehjem".

Den lille kirke var bygget i den tyske tid som frimenighedskirke for den danske menighed. I mange år var præsten ved Sct. Jørgens Kirke også tjenstgørende i Sct. Nicolai som andenpræst, men da jeg kom til Aabenraa, var det ophørt – nu passede hver præst sin kirke, kun hjælpepræsten gjorde tjeneste i begge kirker. De to kirker udløste hverken sognedeling eller distriktsdeling. Og det fandt jeg under de givne omstændigheder var en god ordning. At komme i Sct. Jørgens Kirke var at komme ind i en grundtvigsk-dansk tradition, og den havde jeg sandt at sige aldrig rigtig mødt før bortset fra enkelte besøg i Vartov i studietiden. I mine Holstebro-dage havde jeg med skam at melde aldrig været til gudstjeneste i den grundtvigske frimenighedskirke i Holstebro. Pastor Ludvigsen havde været præst ved Sct. Jørgens Kirke fra 1922 til 1948, hans enke var stadig en trofast kirkegænger. Kofoed var som tidligere nævnt grundtvigsk-tidehvervsk, og den linje er fortsat siden.¹¹ Det var ikke en rabi- at, sur observans, tværtimod. Jeg befandt mig godt i miljøet, og det var med til at åbne mine øjne for, at der er andre – måske endda bedre - måder at være kristen på, end den, jeg kendte fra mit barndomshjem. At der skulle gå lang tid, inden jeg drog den fulde konsekvens af denne udvidelse af min horisont i form af en mere konsekvent frigørelse fra det indremissionske, er så en anden sag. Det store flertal af indbyggerne i Aabenraa, der ikke direkte sluttede sig til en bestemt kirkelig eller national observans, benyttede sig overvejende, men slet ikke udelukkende, af den danske præst ved Sct. Nicolai Kirke. I det hele taget var det karakteristisk for menighedssynet i en sønderjysk købstad, at man først og fremmest var klart bevidst om sit nationale tilhørsforhold, og dernæst om sin tilknytning i den grundtvigske eller den

¹¹ I skrivende stund er min gode kollega fra Nyborg-tiden, Jens Kvist, mangeårig præst ved Sct. Jørgens Kirke

(nærmest) indremissionske kirketradition. En Aabenraa-borger fra det tyske mindretal kunne næppe finde på at gå til gudstjeneste i Skt. Jørgens Kirke, mens en dansk Aabenraa-borger kunne gå i kirke, hvor det faldt ham/hende ind, dog yderst sjældent til den tyske gudstjeneste, der blev afholdt i Sct. Nicolai Kirke en gang om måneden. Der var i min tid i Aabenraa et uproblematisk forhold mellem dansk og tysk, også i menighedsrådet. Der afholdtes menighedsmøder på Missionshotellet, men som regel var de under ledelse af indremissionær A. C. Jensen.

At være præst i Sønderjylland var som nævnt noget, der tiltalte min historiske sans. Aabenraa havde et tysk mindretal, en tysk menighed med præst, en tysk bank, tyske virksomheder – og en masse danske statsborgere, der var præget af tysk kultur og væremåde. Men Aabenraa havde også sine markante danskere. Jeg tænker først og fremmest på "Fru Tumsen", som hun hed i folkemunde. Hun var datter af folkeføreren fra den tyske tid, H. P. Hanssen, og enke efter amtmand Refslund Thomsen. Hun var en stærk kvinde, der fyldte, hvor hun befandt sig, både fysisk og åndeligt. Jeg husker, at jeg blev inviteret med til Kogeforeningens juleuddeling – en velgørende institution, der delte madvarer ud til værdigt trængende. Den forening stod hun for. Jeg tænker også på amtskontorchef Caspersen, der var en trofast kirkegænger i Sct. Jørgens Kirke, og landsarkivar Kr. Iversen, borgmester Erik Jessen, personregisterfører Jacobsen, gamle redaktør Hunger og andre. Danskheden var i trygge hænder med disse respektable mennesker i spidsen. De tyske i byen havde jeg ikke meget at gøre med, men de var der, især hos de ældre og i forretningslivet, og satte bestemt også deres præg på byens liv.

Vi fik også allerede den første sommer et indtryk af den sønderjyske landsdel. Et par kortere besøg i sommerhuse ved Genner – et par køreture til Flensborg Fjord og til grænsen blev det til. Vi havde jo ikke selv bil, så der var grænser for, hvor meget vi kunne komme omkring. Men selve egnen omkring Aabenraa og Aabenraa Fjord var også smuk og mindede os om vores østjyske oprindelse ved Vejle Fjord.

Som nævnt var vores boligforhold alt andet end gode. Menighedsrådet havde reserveret os en god lejlighed i et nybyggeri på Ny Klinkbjerg nær banegården, men byggeriet trak ud, så da sommeren ebbede ud, og mødevirksomheden skulle begynde igen i "Ungdomsborgen", måtte vi flytte igen. 4. september rykkede vi til Møllegade 11, ind i et stort hus, der stod midlertidigt tomt. Der boede vi indtil 15. oktober. Det var en rigtig drøj tid. Per var kun et par måneder gammel, og han var bestemt ikke noget roligt gemyt. Jeg husker, at han kunne skrike sig så rasende om aftenen, at vi bare måtte lade ham skrike, og han kunne "skrue" sig helt op i et hjørne af sin seng, så gal var han. Carsten var en fredelig lille gut, der ikke lavede nogen form for ballade. Nærmeste nabo i Møllegade var Nicolai Kirkes organist, Grethe Lauritzen. Hun var - efter mit musikøre - ikke videre kvalificeret til at spille på kirkens pragtfulde orgel, så hun kunne ikke fuldtud udnytte de mange muligheder, der var i instrumentet.

Vores forventninger til lejligheden, der var reserveret til os, var store. Vi havde været oppe at besigtige den en søndag eftermiddag og var ovenud tilfredse og forventningsfulde. Vi skulle købe møbler – vi havde så at sige intet i forvejen. Jeg har endnu regningen på de møbler, vi

købte. Den fortæller, at vi købte møbler for kr. 2.355 og betalte 500 kroner i udbetaling – resten blev betalt med 100 kroner om måneden. Vi købte en sovesofa til 500 kr., to lænestole til hhv. 328 og 390 kr., et sofabord til 174 kr., et rundt spisebord til 495 kr. og fire stole á 110 kr. Spisebordet havde vi i brug indtil for få år siden –vi snakkede flere gange om at finde en afløser til det, men vi kunne ikke nænne det – det havde så mange spor i sin overflade fra familiens liv igennem et halvt århundrede.

Endelig, den 15. oktober, flyttede vi ind i lejligheden på Ny Klinkbjerg 15, 3.sal, en lejlighed med en stor stue med vindue og altan mod vest, soveværelse, to værelser (et børneværelse og et kontor), toilet med bad og køkken. Tænk at have et ordentligt badeværelse, et køkken med Major køleskab og et ordentligt komfur. Nedenfor var der en god stor legeplads, og fra vinduerne var der god udsigt over området både mod vest og mod nord.

Få dage efter vores flytning begyndte konfirmandundervisningen. Bækgaard Thomsen fra Rise var vikar i Aabenraa sammen med mig under Hoffmann-Madsens sygdom, så han tog også konfirmander, men jeg havde et stort hold på 37 elever på Aabenraa Statsskole; det bestod af de elever på Statsskolen, der var bosat i omegnssogne, og som også skulle konfirmeres i deres hjemlige sognekirke. Desuden havde jeg et hold på 20 elever på Rugkobbelskolen. Holdet på Statsskolen var selvfølgelig alt for stort – det var faktisk skørt, kan jeg nu bagefter se – men der skulle altså undervises, og det var mit job. Jeg var uden undervisningserfaring, så det var en vanskelig opgave – på den anden side kunne jeg godt lide at undervise, så jeg gjorde mit bedste. Jeg havde den opfattelse - og den havde jeg for øvrigt hele mit præsteliv igennem, - at det måtte være mit primære arbejde som underviser at give konfirmanderne kundskab om bibel, gudstjeneste og salmebog. De skulle gerne blive nogenlunde fortrolige med at finde rundt i Det nye Testamente og få kendskab til udvalgte udsagn af Jesus og beretninger om Jesus. Konfirmanderne skulle lære et antal centrale salmer, og de skulle gennem deltagelse i søndagsgudstjenesten lære gudstjenestens forløb og indhold at kende. De eneste konfirmander, jeg husker fra det store hold på statsskolen, er Kresten Philipsen (mangeårig, nu afdød amtsborgmester i Sønderjylland), og Anne Margrethe Henningsen, nu gift Carlsson, sognepræst bl.a. i Øsby. Anne Margrethe besøgte os et par gange i Abild-tiden, men siden har jeg ikke haft kontakt med hende.

I det hele taget var det kirkelige maskineri i fuld funktion for mit vedkommende, med menighedsmøder på Missionshotellet, en bibelkreds, som vi begge deltog i, og hvor bl.a. Trumpfs og Ladegaards var med, konfirmandsammenkomster (formentlig på Ungdomsborgen), Y's Men's Club, og ikke mindst husbesøg. Hoffmann-Madsen havde simpelthen givet mig sin liste over hjem, som han plejede at besøge, og så gjorde jeg, hvad jeg kunne, for at træde i hans fodspor. Jeg havde på forhånd den indstilling, at gamle og svage i menigheden skulle have besøg af præsten så tit som muligt, og den indstilling prøvede jeg at følge, indtil jeg senere kom til det kæmpestore Fredens Sogn i Odense, hvor det langtfra var realistisk at nå omkring til alle ældre og svagelige.

Ungdomsborgens basar, som Y's Men's Club var delvist ansvarlig for, skulle forberedes, og så kom dertil i adventstiden en hel stribe af adventsfester i alle mulige foreninger, hvor det var en selvfølge, at præsten skulle deltage. Jeg må nok sige, at jeg knoklede af sted, og samtidig havde Else fuldt op at gøre med at passe de to dejlige drenge derhjemme. Alt for lidt tid havde jeg til at være sammen med min familie, og det var min egen skyld, for jeg rodede mig ind i langt mere, end jeg behøvede – fx sagde jeg ja til at tale ved forskellige møder o.l. udenfor Aabenraa, og det var kun, fordi jeg simpelthen ikke kunne få nok af den slags. Jeg har nok ubevidst haft min travle far som forbillede også på det område - jeg måtte være som han...

Et præstekonvent var der også i Aabenraa Provsti. Det blev holdt rundt om i præstegårdene. Jeg mindes et konvent hos Bækgaard Thomsen i Rise Præstegård, hvor P.G. Lindhardt og Th. Kühl fra Løjt Kirkeby debatterede med hinanden. Større forskel kunne næppe tænkes i den danske folkekirke end den, der bestod mellem de to. Mens Lindhardts teologi var eksistentielistisk og bibelkritisk, tilhørte Kühl Folkekirkens høj Kirkelige fløj og var et par år senere med i kredsens bag heftet "Kirkens Ja og Nej", hvor den høj Kirkelige bevægelse beskrev sine holdninger for og imod en lang række forhold i Folkekirken. Det kan ikke være nogen overraskelse, at de to debattører var dybt uenige om kirkesynet, fx som det kommer til udtryk i Aastrups salme: "Herrens kirke er på jord". Bl.a. siger K.L. Aastrup i salmens fjerde vers: "Herre, se, din kirke vil, i sin fattigdom bekende: Når du ej dit ord vil sende, er din kirke ikke til." Der var ingen mulighed for, at de to debattører kunne nå hinanden. I heftet "Kirkens JA og Nej" skildres kirken utvetydigt som en direkte kopi af den høj Kirkelige fløj i Folkekirken. Hvis den høj Kirkelige fløj havde magt, som den havde agt, havde jeg i hvert fald svært ved at se, at der skulle være plads i kirken til den ganske almindelige folkekirkekristne med de udbredte mere eller mindre tågede forestillinger om kirke og kristendom. I Lindhardts bidrag til "Den danske Kirkes Historie", bind 8, side 329, hvor han omtaler "Kirkens Ja og Nej", skriver han: *Pjecen er skrevet i troen på, at Folkekirkens tid snart er omme, en tankegang, der utvivlsomt er udbredt på kirkens "højre fløj" over en bred skala, fra Chr. Bartholdy, der efter sin afgang som præst stadig har talt om "den rådne folkekirke" - - til Prenter, hvis angreb på ministeriets og folketingets indblanding i kirkens indre liv på det sidste har nået nye højder. - I pjecen hedder det: "de to kirkesyn er nemlig så forskellige, at forestillingen om, at de begge i al fremtid kan leve med samme hjemstedsret ved siden af hinanden i samme folkekirke er en illusion" Vi får se!*

Halvtreds år er gået, siden pjecen udkom, og de to kirkesyn lever stadig side om side. Mon ikke det er den optimale situation for en luthersk folkekirke?! Jeg befinder mig i hvert fald bedst i en folkekirke, hvor ukrudt og hvede vokser side om side (Matt. 13, 24). Var man begyndt på at luge "ukrudtet" væk, var jeg røget samme vej!

Vi var ikke mange unge præster i Aabenraa Provsti. Jeg husker faktisk kun – foruden mig selv – Fenger i Ensted og Rommerdahl i Rinkenæs. På den sydlige side af fjorden, i Varnæs, var Urban Schrøder sognepræst, også en særdeles høj Kirkelig præst, men samtidig en god kollega med stor kirkehistorisk indsigt. Hans holdning kunne man kun respektere. Den var præget af respekt for andres holdninger og et ønske om samtale som ligestillede. Petersen i Øster

Løgum, Stephansen i Hellevad, Høgsgaard i Bjolderup, Iversen i Hjordkær, Skovgaard-Petersen i Felsted og Zachariassen i Kliplev var alle præster af den ældre generation, de fleste af dem var grundtvigske. Jeg havde ikke det store udbytte af konventet, men det var ikke nødvendigvis konventets skyld; det var ikke så let at være den nye, uerfarne. Og var jeg egentlig så sikker på mine egne meninger, at jeg havde mod på at lufte dem i denne forsamling? – I Aabenraa boede en gammel emeritus, Axel Quistgaard, der i mange år havde været præst i Vedsted. Han mødte os med megen venlighed, en søndag eftermiddag var vi og vore børn på besøg hos ham og hans hustru. Det samme gælder hr. og fru Schrøder, der boede i området Rugkobbøl på Tøndervej. Han var søn af den gamle Ludvig Schrøder fra Askov, et par venlige, varme og forstående mennesker var de begge. Jeg forrettede deres begravelse, så vidt jeg husker, og mødte ved den lejlighed broderen Frederik Schrøder, lige pensioneret fra embede i Holbæk. Disse møder med præster og andre fra den grundtvigske fløj tiltalte mig – som tidligere berørt - meget, uden at jeg af den grund blev grundtvigsk. Det ville have krævet en nøjere fordybelse i sagen, i det grundtvigske kirkesyn og menighedssyn, og den fordybelse gav jeg mig ikke tid til.

En dag i december holdt jeg et foredrag på Statsskolen – jeg tror mødet var arrangeret af den kristelige gymnasiastbevægelse. Emnet var "Juletanker om Darwin", valgt i anledning af 100-året for udgivelsen af Darwins "Arternes Oprindelse". Fremmødet var sandt at sige ikke stort, det var seks dage før juleaften, og reaktionen på det, jeg sagde, var mildest talt skuffende svag, men for mig selv betød foredraget ikke så lidt. Jeg fik lejlighed til at træde i karakter overfor mig selv og andre med en selvstændig mening om en vigtig sag. Jeg gjorde mig utvetydigt til talsmand for den opfattelse, der senere blev en selvfølge for mig, at man udmærket som kristen kunne være tilhænger af evolutionsteorien. Det var tanker, der ganske sikkert ikke ville falde i god jord hos min far; han havde en meget grundfæstet opfattelse af, at bibelens kronologi og Mosebogens skabelsesberetninger var sandheden, og den holdt han i det store og hele fast ved livet igennem. Men jeg havde det godt med at få tingene sat på plads, i det mindste overfor mig selv. Reaktionen fra mine tilhørere var meget spag!

Men ellers ebbede dette begivenhedsrige år så ud, med jule- og nytårsgudstjenester og med julefest og ensommes juleaften på Ungdomsborgen, samtidig med at vi skulle holde vores første jul i Aabenraa sammen med vore to små. Punktum for året blev der sat med en nytårsaftensgudstjeneste kl. 23,30 i Sct. Nicolai, hvor Else var hjemme hos de to små, mens jeg forestod gudstjenesten.

Få dage ind i det nye år 1960 blev Hoffmann-Madsen raskmeldt efter sin lange sygeperiode, og det betød også en lettelse i mit arbejde. Ganske vist var Hoffmann-Madsen stadig præget af sin sygdom og ville fx i lang tid ikke kunne klare at holde gudstjeneste uden at have hjælp ved altergangen, men det var en bagatel i forhold til den arbejdsbyrde, der før var blevet lagt over på mig. Antallet af kirkelige handlinger, som jeg skulle stå for, faldt markant, og det havde jeg bestemt ikke noget imod. Det var klart, at Hoffmann-Madsen ville forsøge at "generobre" det tabte land. Der var også stadig rigeligt at tage sig til: konfirmander to formiddage om ugen,

menighedsmøder, ungdomsarbejde både i og udenfor Aabenraa, bibelkredse, fastegudstjenester (der på det tidspunkt endnu var særdeles almindelige i mange sønderjydske sogne) – og de forskellige andagter rundt om på plejehjem og sygeafdelinger. Jeg gjorde mine første erfaringer vedrørende ungdomsgudstjenester, i samarbejde med Axel Larsen. Fra første færd var det vigtigt for mig, at der lød en klar forkyndelse af evangeliet ved disse gudstjenester, selv om man prøvede at variere selve forløbet med forskellig musik, aktivering af menigheden m.m. Denne linje fortsatte og udbyggede jeg i de næste mange år, både i Abild og i Fredens Sogn i Odense.

Jeg involverede mig også mere og mere i Y's Men's Club og blev ved forårstid præsident i klubben. Det gav en masse arbejde, fordi klubben nu havde vokset sig så stor, at den ville kunne modtage sit internationale charter. Charterfesten blev berammet til august måned 1960. – Efterhånden begyndte jeg også at blive inviteret til at holde gudstjeneste i andre sønderjyske kirker. Uge, Bolderslev, Felsted, Rise, Rinkenæs, Varnæs – i Felsted var jeg assisterende præst i en periode under Skovgaard-Pedersens sygdom – senere, i Abild-tiden, kom endnu flere kirker til.

I løbet af 1960 fik jeg mere og mere at gøre med KFUM & KFUK i Sønderjylland. Det skyldtes nok især min kontakt med Bækgaard Thomsen i Rise, der var kredsformand. Han fik mig med til forskellige arrangementer, og jeg blev mere og mere brugt som foredragsholder om kristelige og teologiske emner. Måske var jeg endda somme tider lidt for teologisk for dem – jeg husker, at kredssekretæren, der hed Bent Kragelund, engang sagde til mig, at mit foredrag kunne være brugt som konventsforedrag. Om det var ros eller kritik, ved jeg ikke. Jeg fik i hvert fald selv mulighed for at tænke over og afprøve min egen holdning overfor de forskellige fastslåede ting i kirke og kristendom; jeg fik også lejlighed til at skrive mindre artikler i kredsens blad om mere kontroversielle emner i den kristne tro, uden at der på noget tidspunkt blev udøvet den mindste form for censur. Den store respons fik jeg ikke på mine artikler, men jeg fik dækket mit behov for at få formuleret mine synspunkter, og det var tilfredsstillende. Kredsbestyrelsen i KFUM & KFUK, som jeg senere blev medlem af, omfattede flere udmærkede mennesker, som jeg havde et godt forhold til. Jeg kan nævne Lorenz Jessen i Tinglev, der senere blev gift med en pige fra Abild Sogn, og der var Inger Poulsen, gift med kordegnen i Tønder, og så var der naturligvis Bækgaard Thomsen og flere andre, hvis navne jeg har glemt. De accepterede uden videre den unge præst og hans undertiden lidt afvigende synspunkter.

På familiefrenten skete der det, at begge mine forældre fyldte 60 i dette år, og det skulle fejres. Det blev det ved en stor familiefest i Viskinge Præstegård nær Kalundborg, hvor Erna og Henning nu boede, efter at Henning i 1958 var blevet sognepræst i Viskinge-Avnsø sogne. Vi kørte med Eva og Axel derover lørdag den 22. marts, og dagen efter var vi alle samlet (undtagen Edel og Erik), og da der var 17 børnebørn, var der for alvor leben i præstegården. De forskellige modsætninger i familien - især i teologisk henseende - begyndte også så småt at melde sig; jeg tror, at det allerede på dette tidspunkt generede min far en hel del, at

familiens præster slog andre toner an i deres forkyndelse, end han kunne ønske sig. Men først og fremmest nød vi alle at mødes og hygge os sammen. Vi havde vores to gutter med, og vi var bare så stolte af de dejlige drenge. Randi var også med - i sin mors mave. – Festlighederne omfattede også en familiealtergang i Viskinge Kirke, forestået af Henning. For nogle familiemedlemmer var altergang en god og naturlig ting, for enkelte andre var det noget, man bestemt ikke ønskede at tage del i. Også altergangen var altså med til at skille "fårene fra bukkene" i familien. Familiesammenholdet var ved at gå op i limningen!

Vort tredje barn var som sagt på vej. Denne gang var vi ret så optaget af, at det da måtte blive en pige. Else havde hver gang ønsket sig en datter, vi var lykkelige for de to pragtfulde drenge, vi havde fået, men nu – nu skulle det gerne blive en pige. Man må nok erkende, at det var lidt tæt på hinanden med disse tre graviditeter; det var hårdt for Else, især fordi hun så ofte stod alene med det daglige arbejde, og jeg var ikke særlig god til at opfange hendes behov og vurdere hendes arbejdsbyrde. Else har tit sagt siden, at hun egentlig ikke husker ret meget fra vor tid i Aabenraa, fordi hun måtte koncentrere sig så meget om børnepasning og husholdning.

Et ret så tydeligt bevis på, at jeg ikke var særlig opmærksom overfor min gravide Else, finder man i, at jeg havde aftalt med mit gamle rejsebureau "Danropa" at være rejseleder på en tur til Norditalien 1.-12. maj. Min altid levende rejselyst slog igennem. Else var ikke skrap nok til at sige fra, og jeg selv kunne ikke indse, hvor tosset det var at rejse væk fra kone og to børn lige netop det forår. Jeg tog i hvert fald af sted. Det var en bustur med Trento i Norditalien som mål, og så med udflugter til Venezia og Gardasøen. Turen forløb planmæssigt, og jeg fandt det da også spændende at besøge både Venezia og Oberammergau m.m., men det var klart, at turen ikke blev den oplevelse for mig, som turene i min studentertid havde været. Der var for meget, der talte imod den tur. Og da jeg så kom hjem til Fredericia med toget den 12. maj 1960 og blev modtaget af Else og drengene ved banegården, kunne jeg nok se, at jeg havde forsømt noget. Carsten var så forkølet, det lille skind, og Else havde haft alt bøvlet med at passe de to, mens jeg havde fartet omkring. Billedet af den lille modtagelseskommité på Fredericia Banegård står meget tydeligt i min erindring. Det blev min sidste tur som rejseleder for Danropa.. Da udlandsrejserne senere blev taget op igen, var det Else og mig, der fulgtes ad.

Jeg brugte meget tid den sommer på at forberede charterfesten i Y's Men's Club. Der var tradition for, at charterfester skulle være en stor begivenhed med mange gæster fra andre klubber i både ind- og udland. Moderklubben for Aabenraa var klubben i Kolding; de havde medansvar for, at klubben kom i god gænge, og at betingelserne for at modtage charter blev opfyldt, så dem blev der også holdt møder med. Den 27. august løb festen af stabelen. Den fandt sted på "Folkehjem", det gamle danske forsamlingssted i Aabenraa. Den regionale præsident for klubberne var svensker, så han holdt tale i "Folkehjem"s Billedsal og overrakte chartret til os. Den store middag foregik i den store festsal på "Folkehjem". Der var indbudte gæster, bl.a. havde Else borgmester Jessen til bords. Et indtryk af prisniveauet i 1960 får man ved at kigge på, hvad middagen kostede: aspargessuppe med kødboller, helstegt svinekam

med svesker og rødkål, tyttebær og pommes frites, samt ananasfromage, og bagefter mokka med småkager kostede pr. kuvert 16 kroner, alt inklusive; et glas vin rosé til kostede kr. 2,50 pr. glas. Mon ikke priserne er mindst tidoblede siden dengang... - Nå, men alt blev vel overstået, og klubben gik ind i sin hverdag som klub. I år 2000 var Else og jeg til klubbens fyrre års jubilæum, der blev fejret samme sted. Forud gik en festgudstjeneste i Sct. Nicolai Kirke, hvor jeg var blevet bedt om at prædike, og Erik holdt altergang. Festen på "Folkehjem" blev til gengæld en ret så kedelig affære - måske var mit åndelige modtageapparat ændret en hel del gennem årene.

En anden stor begivenhed i 1960 var basaren på "Ungdomsborgen", der blev holdt i efteråret. Det var i Axel Larsens tid blevet til en stor historie, der satte hele byen på den anden ende, og som gav en masse penge til ungdomsarbejdet. Der blev holdt en stribe basarudvalgsmøder, som jeg så deltog i, nok noget halvhjertet, men alligevel følte jeg det som en pligt, jeg måtte tage del i. Set i bakspejlet kan jeg se, at det aldeles ikke var min pligt - jeg skulle have sorteret bedre i mine pligter!

Årets største begivenhed i vores familie var og blev dog Randis fødsel den 11. september om morgenen. Vores to drenge var født på sygehus, men denne gang havde vi så gode boligforhold, at Else ønskede at føde hjemme. Vi havde en udmærket jordemoder, og Dagny, Axels kone, havde lovet at hjælpe til. Hun var en god støtte for Else under fødslen - det mindes vi om i skrivende stund, da Dagny døde i en meget høj alder i foråret 2014.. Så Randi kom til verden på tredje sal i Ny Klinkbjerg nr. 15 - og glæden var stor. Hun var den dejligste lille tøs, man kunne tænke sig, med stor krølle i håret, og helt som hun skulle være. Jeg husker, at jeg den søndag morgen syntes, at solen skinnede ekstra dejligt - det var nu også meget smukt septembervejr, da jeg gik til bageren efter rundstykker til os alle, og jeg glemmer aldrig min glæde over denne lille pige, vi havde fået. Nu var vi i alt fem i familien. Randi blev døbt i Sct. Jørgens Kirke den 16. oktober 1960 - faddere var Sonja og Jørgen, de har altid været gode til at vise Randi, at de tog deres fadderforpligtelse alvorligt. Det var faktisk en glæde for mig at kunne døbe et af vores børn i "den lille kirke" og dermed udtrykke vores tilknytning til begge Aabenraas kirker.

I det daglige var der nok at se til, og Else og jeg besluttede os for, at vi ville se at få Carsten i børnehaven. Det lykkedes at skaffe ham en plads i Persillegades Børnehaven, men det blev nu kun en kort historie. Carsten var simpelthen så ked af at komme hjemmefra, når Per og Randi måtte være hjemme hos Mor, at vi meget snart måtte opgive den idé. Han ville også være hjemme hos mor! Så børnene har alle fem været hjemme hos mor i hele deres opvækst, og jeg er sikker på, at det har været uvurderligt for dem.

Til gengæld begyndte jeg at undervise i kristendom på Aabenraa Børnehaveseminarium. Forstanderen dér, søster Ruth Værgen, kaprede mig til det job som lærer i kristendom, og jeg må da også sige, at det var en krævende, men også meget spændende opgave at undervise der. Der var respons fra de studerende, og der var god debat, så det gav et godt udbytte. Søster Ruth må have været tilfreds med mit arbejde - hun opfordrede mig på et tidspunkt til at søge

den ledige stilling som præst på Skt. Lukas Stiftelsen. Jeg fulgte opfordringen, selv om det ville betyde en tilbagevenden til hovedstadsområdet; jeg fik nu heller ikke stillingen – jeg var uden tvivl for grøn, men jeg tror, hun har set rigtigt: jeg har haft evne til at føre samtaler med mennesker i krise og til undervisning. Det erfarede jeg, da jeg tilbragte mine sidste 18 præsteår som fængselspræst i Nyborg og som sygehuspræst i Odense. Men jeg skulle bare så meget andet igennem først, inden det blev til noget.

Da sommeren var slut, og mødesæsonen begyndte, arrangerede jeg en foredragsrække under LOF over emnet frikirker og sekter. De første aftener fandt sted i Ungdomsborgens dagligstue, men senere fik jeg lov at afholde foredragene i konfirmandstuen i Kofoeds præstegård på Kirkebakken. Det havde igennem lang tid interesseret mig at sætte mig ind i andre trossamfunds liv og lære, og arbejdet med de mange foredrag gav mig et stort udbytte, som jeg har haft gavn af hele min præstetid igennem, især på Sygeplejeskolen i Odense. Der var ret god interesse for kurset, så vi havde nogle gode aftener. Måske var mine foredrag lidt for tørre og ordrige, målt med vor tids undervisningsstil, men de var gennemarbejdede, når jeg selv skal sige det. Jeg havde haft kontakt med en lang række repræsentanter for de forskellige trossamfund, så de kunne forsyne mig med materiale. Især husker jeg, at jeg havde nogle hede debatter med Jehovas Vidner. Først fik jeg besøg af et almindeligt vidne fra den lokale afdeling, men da han fandt ud af, at han havde svært ved at klare sig i vores meningsudveksling, kom en af spidserne fra den jyske del af trossamfundet med i næste omgang, og så kom der gang i samtalen.

Når denne foredragsrække kunne flyttes til Kofoeds præstebolig, skyldtes det, at M. Kofoed var blevet syg, og at jeg derfor havde overtaget en stor del af hans arbejde, især med konfirmander og gudstjenester. Jeg husker ikke præcist, hvornår Kofoed blev ramt af sine blodpropper, men det må nok have været i sidste kvartal af 1960, evt. i begyndelsen af 1961 – i hvert fald gav det igen en voldsom stigning i arbejdsmængde. Kofoeds arbejdsevne blev ikke den samme som før. Det var også mærkeligt, at begge præster blev ramt af sygdom så tæt på hinanden.

Den 12. oktober 1960 blev min ven Adolf ordineret i Haderslev, og jeg var selvfølgelig med der – vi to har jo fulgt hinanden så tæt, at jeg også måtte slutte op dér. Adolf, der havde aftjent sin værnepligt som teolog i marinen, havde fået stilling som hjælpepræst ved Vor Frelsers Kirke i Vejle.

I løbet af samme efterår fik kordegn Andersen mig overtalt til at være med i søndagsskolearbejdet i Skt. Nicolai Kirke. Jeg må nok sige, at det ikke var af særligt idealistiske grunde, at jeg deltog – i praksis har jeg egentlig aldrig, heller ikke som barn, været videre glad for søndagsskole. Når jeg var med, både i København og i Aabenraa, skyldtes det i København et ønske om at erhverve sig erfaringer på så mange felter som muligt i menighedsarbejde, og i Aabenraa mere en opfattelse af, at alle muligheder for evangeliets forkyndelse skulle udnyttes, og altså også denne. Men hverken i Ålbild eller i Odense har jeg fortsat søndagsskolearbejdet, det bød mig imod at vende tilbage til det traditionelle spor fra min barndom, og jeg havde ikke

den ringeste lyst til at "reformere" søndagsskolearbejdet i Aabenraa. Men jeg deltog altså - omend halvhjertet - i Aabenraa, selv om det også betød deltagelse nogle dage i en søndagsskolesommerlejr ved Varnæs Vig i sommeren 1961.

Den samme lunkne holdning havde jeg også overfor de menighedsmøder, der blev afholdt på Missionshotellet i Aabenraa. Møderne blev arrangeret af indremissionæren, A.C. Jensen, i nært samarbejde med Hoffmann-Madsen, og jeg måtte loyalt fortsætte samarbejdet under Hoffmann-Madsens sygdom. Men det fangede mig aldrig rigtigt og gav sjældent noget udbytte til mig selv. Indremissionæren var en venlig og meget kirkeligt orienteret mand, af den gamle missionærtype (som min far), men der skulle ikke så meget afvigelse i synspunkter til, før han udtrykte sin betænkelighed. Missionæren og jeg var vel ikke rygende uenige i det væsentlige - der skulle føres evangelisk forkyndelse både i kirke og missionshus, men jeg havde svært ved at være med på vognen, når linjen skulle lægges i vækkende retning. Jeg var allerede på dette tidspunkt nået frem til at betragte døbte mennesker i sognet som en del af "den hellige almindelige Kirke", ikke som missionsobjekter, der helst skulle påvirkes til at blive personligt troende mennesker. Jeg ønskede nok at forkynde til omvendelse, men ikke i den gamle indremissionske betydning af ordet, med alle de biklange, som det medfører (jeg ville hellere bruge ordet "besindelse"). At kalde til omvendelse var henvendt ligeså meget til mig selv som til mine tilhørere og samtalepartnere. Denne forskel i forkyndelsesadresse skulle spidse meget mere til, da jeg mødte indremissionær Stage i Tønder, men derom senere. Jeg var mere interesseret i den lederuddannelse, der fandt sted indenfor KFUM&K; dér syntes jeg, at jeg havde en opgave i at dygtiggøre og oplyse disse modne unge i kristelige problemstillinger, så det brugte jeg en del tid på.

Sidst på året flyttede Per og Vira, vore gode venner Københavnstiden fra Nordjylland til Agerskov midt i Sønderjylland, og det betød, at vi genoptog den gamle kontakt fra København. I de følgende år besøgte vi ofte hinanden i vore præstegårde og fulgte hinandens børns opvækst. Året 1960 sluttede vi simpelthen med at holde nytårsaften i Agerskov Præstegård.

Året randt ud, som året før med adventsfester og julefester og gudstjenester på stribe. Det havde været et hæsblæsende år - set i bakspejlet et annus horribilis, hvad arbejdsbyrde angik. Men forgyldt af vores datters fødsel. Vi var nu fem i familien, så en forandring måtte der til. Vores familie havde brug for mere albuerum, og 1961 måtte nødvendigvis bringe noget nyt.

Det nye år 1961 fortsatte foreløbig i det gamle års spor: fx var der kun et par frisøndage fra januar til maj. Kofoeds sygdom betød at jeg måtte passe embedet i den lille kirke - det havde jeg ikke noget imod, men jeg undlod desværre at skære ned på mine andre aktiviteter, så arbejdsbyrden blev ved at være for stor. Hoffmann-Madsen var stadig en svag mand, så han havde god brug for hjælp, både ved nadveruddeling og i menighedens andre arrangementer.

Det var ikke så sært, om der igen begyndte at rumstere nogle tanker om at søge fast embede et eller andet sted. Bækgaard Thomsen i Rise opfordrede mig til at søge embede som sømandspræst eller præst i Dansk Kirke i Udlandet. Sømandspræst var nu ikke lige det, jeg

kunne tænke mig, men jeg var en overgang fristet af et embede i den danske menighed i Edmonton i Canada. I stedet holdt vi dog mere øje med embedsledighed på de hjemlige kanter. Biskop Beyer i Haderslev havde på et tidspunkt opfordret mig til at overveje en stilling som kapellan i Bov Sogn. Vi var nede at besøge sognepræsten i Bov, og det gav mig ikke just blod på tanden. Jeg var vant til et godt samarbejde mellem sognets præster, og det tvivlede jeg på, kunne realiseres i Bov. I stedet blev stillingen besat med min studiekammerat John Hørbo, som vi ved sommertide var nede at besøge, for øvrigt om aftenen den søndag, hvor jeg havde prøveprædiken for Abild menighedsråd i Visby Kirke. Herom senere.

Men endnu var vi i Aabenraa. Fra påske 1961 husker jeg et besøg, vi havde af min fætter Johannes og hans søster Karen og hendes mand Christian. Da de kom ind ad døren, var noget af det første, Christian – en rigtig sønderjyde – opdagede, et trækors jeg havde hængt op over vores fordør, med påmalet skrift på tysk: "Herr Gott segne dieses Haus, und alle die da gehen ein und aus". "Det der kan du da ikke have hængende, når du er dansk præst i Aabenraa", sagde han, halvt i spøg, men der var dog alvor bagved. Jeg tog det ned – men nu bagefter er jeg egentlig sur på mig selv, at jeg ikke protesterede bare en lille smule. Ganske vist var jeg en slags repræsentant for danskheden i et historisk omstridt grænseområde, men jeg burde da også have fremhævet, at vi måtte videre end til at trække så skarpe skel mellem dansk og tysk.

I april havde vi et ugelangt besøg af Elses moster fra København. Drengene var nu 2-3 år gamle, og Moster så det uden tvivl som sin "hellige" opgave at påvirke de små rollinger med sin sødme og pietistiske fromhed – noget hun blev ved med hele børnenes barndom igennem. Det irriterede mig grænseløst, også fordi hun overfor mig lod, som om vi åndeligt talt var helt på linje, men gennem sin optræden overfor børnene indirekte lod mig vide, at jeg var på gale veje med mit kristendomssyn. Else og jeg måtte naturligvis i nogen grad gøre gode miner til slet spil, men for mig er der ingen tvivl om, at Moster med sine metoder var med til at forstærke oprøret i mig mod den omvendelsesforkyndelse, som Bethesda og Indre Mission stod for. Enhver, der har oplevet tante Anna i TV-serien "Matador", kan vist sætte sig lidt ind i, hvordan jeg måtte reagere, når Moster ville påvirke vore børn. Oprøret var endnu svagt - en gæst i huset skulle man jo optræde høfligt overfor, men i de kommende år blev det mere markant. Jeg ville simpelthen ikke slås i hartkorn med den form for kristendom.

Vores tre dejlige børn udviklede sig og voksede. Randi stjal naturligt nok meget af vores opmærksomhed, og det kunne de to gutter selvfølgelig mærke. Carsten var tilsyneladende upåvirket af det, men Per, der var vant til at være den lille, lagde ikke skjul på sin jalousi overfor den lille tøs. En dag var han på vej fra køkkenet ind i soveværelset, bevæbnet med en af mors store grydeskeer, for at lange tøsen en ordentlig en, mens hun lå i sin sødeste søvn. Heldigvis blev han standset i tide, men vi måtte da holde øje med ham. – Der var også en del kappestrid om, hvem der kunne komme ind og putte hos far og mor i soveværelset. Jeg kan se for mig endnu, hvordan Carsten kunne stille med hovedpuden under armen, for at få lov til at putte i fodenden. Det var ikke altid, tilladelsen blev givet.

April-maj 1961 blev tiden, hvor jeg tog kørekort til bil. Det skete hos kørelærer Bøhlke, der boede lige i nærheden af os. 11. april begyndte køretimerne, og 25. maj var jeg til køreprøve og bestod uden problemer. Hele herligheden kostede – så vidt jeg husker – 125 kroner. Jeg havde i forvejen kørekort til motorcykel, men havde ikke brugt det siden årene i København. Nu kunne vi benytte bil, og det fik vi snart lejlighed til.

Først i maj deltog jeg i KFUM & K's lederweekend i Varnæs, og det var min opgave at afholde gudstjeneste i Varnæs Kirke. Urban Schrøder, der som nævnt var højkirkelig, men en god kollega, havde givet mig nøje instrukser om, hvordan jeg skulle omgås nadverelementerne: der måtte ikke indvies flere brød, end der blev brugt, og overskydende rester af altervinen skulle jeg selv drikke. Intet indviet måtte efterlades i kirken. Denne glorificering af nadverelementerne var mig meget imod, men jeg måtte tage det til efterretning og gøre, som Schrøder ønskede. Jeg var jo hans afløser, men jeg blev ikke højkirkelig af det. Snarere tværtimod. Jeg var – som jeg altid har været – særdeles historisk bevidst, men jeg kunne ikke drømme om at nærme mig katolske skikke og ceremonier. Min baggrund i Indre Mission og De stærke Jyder var med til at forhindre det.

Midt i maj 1961 – helt præcist den 17. maj – blev et embede opslået, som fangede vores interesse. Det var et embede som sognepræst i et sogn, der hed Abild, fem kilometer nord for Tønder. Sognet var på ca. 1200 indbyggere, og altså af en overskuelig størrelse sammenlignet med Aabenraa. Sognet havde i 30 år haft en nærmest indremissionsk præst, R. Bille, der var et par Indre Missions Samfund og et missionshus, men samtidig var der naturligvis også mulighed for at forme sin egen aktivitet. Og så var der en stor præstegård, der også lokkede meget. Enden på det blev, at jeg søgte embedet, ansøgningsfristen var den 6. juni. Jeg tog på søndagsskolesommerlejr 4-5 dage sidst i juni uden at tænke ret meget på den ansøgning, men da jeg kom hjem, var der gang i udviklingen. Allerede den 3. juli var vi – og det må have været Else og mig uden børnene – i Abild for at se på forholdene og for at hilse på to-tre medlemmer af menighedsrådet. Bækgaard Thomsen i Rise var vældig flink til at bistå os. Han lånte os sin bil, så vi kunne komme omkring i sognet. Hvem vi besøgte, husker jeg ikke præcist, men jeg har en fornemmelse af, at det var den fungerende formand, Kristen Hansen, der var af grundtvigsk observans, Hans Jørgensen, der var missionsmand, og Chr. Claussen, der var socialdemokrat. Resultatet af besøget viste sig hurtigt. Jeg blev bedt om at prædike i Visby Kirke allerede søndagen efter, den 9. juli, – nabosogn til Abild – så det var rigtig spændende. Igen lånte vi Bækgaard Thomsens bil, og denne gang var hele familien af sted. Vi vovede nu ikke at tage alle tre børn med til gudstjeneste, så Else blev i bilen med ungerne, mens jeg holdt gudstjeneste. Først bagefter blev de hentet ind i kirken, så vi kunne være fælles om samtalen med menighedsrådet, og det var nok et fornuftigt træk, for bagefter fik vi at vide, at det var Else og de tre kære rollinger, der slog hovedet på sømmet. Den familie måtte de have til Abild. Foruden mig havde man også aftalt prøveprædiken med Bent Hoffmann Sørensen, min studiekammerat og kollegiekammerat fra Københavnstiden (for øvrigt en nevø til Hoffmann Madsen), der på det tidspunkt havde en stilling i DMS – men så blev der holdt indstillingsmøde, og resultatet blev, at jeg blev enstemmigt indstillet den 22. juli til embedet i

Abild. Bent blev nr. 2, og tog det pænt. Ca. en måned efter, den 25. august, kom den kongelige udnævnelse, underskrevet af kong Frederik og kirkeminister Bodil Koch. Finere kunne det da ikke være. Så var det altså en kendsgerning, at jeg skulle være sognepræst i det vestslesvigske sogn.

Nu var der lagt op til opbrud, og til et nyt afsnit i både familie- og arbejdsliv. Det blev til lige knap seks år på landet.

De sidste uger i Aabenraa blev fuld af travlhed med at tage afsked og planlægge flytningen. Der skulle lægges planer for, hvordan vi ville indrette os i den store præstegård i Abild. Allerede den 28. juli var Else og jeg i Abild på besigtigelsestur – børnene blev sat i pleje i Agerskov præstegård. Menighedsrådet var særdeles imødekommende, men da Lauritz Borg fra Sølsted foreslog, at det unge præstepar skulle have frie hænder til at bestemme, hvordan præstegården skulle gøres i stand, blev der alligevel protesteret lavmælt, men tydeligt nok. Der blev bevilget en vaskemaskine, der blev malet og tapetseret, men derud over var det ret så begrænset, hvad der blev gjort. Vi købte lamper for 200 kroner, bl.a. den Le-Klint-lampe, som vi har endnu, køkkengrej for 250 kroner, bl.a. den store "Madam Blå", der tjente os trofast igennem mange år og producerede utallige kopper kaffe, gardinstof blev købt og gardiner syet for over 3000 kroner til de mange store og høje vinduer i præstegården. Det var noget, der rev i den i forvejen noget slunkne pengepose, selv om der jo blev givet flyttegodtgørelse fra Ribe Stift.

Midt i den hektiske afskedstid måtte Carsten en tur på den katolske klinik i Aabenraa den 10.-16. august for at få opereret sine mandler væk. Den lille fyr havde allerede på det tidspunkt problemer med sine luftveje: han var tit forkølet og døjede meget med det, så det var værd at forsøge, om det kunne hjælpe den lille fyr at få mandlerne fjernet. Det var helt underligt at have ham indlagt, selv om det var i samme by, men det gik godt – at det på længere sigt ikke var nogen virkelig hjælp for ham, er en anden sag.

23. august blev der holdt afskedsfest på "Ungdomsborgen" for os. Der blev sagt mange pæne ord og overrakt gaver. I mange år, (indtil det ved et uheld faldt på gulvet) hang Emil Ruges fad med motiv fra Vægterpladsen i Aabenraa på vores væg med ordene "skuld gammel venskab rejn forgå å stryges fræ vor mind" rundt i kanten, skænket os af KFUM & K i Aabenraa.

Mine forældre kom på besøg for at være med til afskedsgudstjenesten i Sct. Nicolai Kirke søndag den 27. august kl. 8.30, og så var Aabenraa-tiden – læretiden så at sige – forbi. Den havde været travl og drøj, og jeg havde gjort mange nyttige erfaringer vedrørende præstearbejdet, lært mange flinke mennesker at gøre, og fået lov at prøve kræfter med mange forskellige ting. Jeg havde ret grundigt markeret mit image som en ung KFUM-præst med lyst til at prøve nye veje, og der skulle nogle år til, før dette image blev erstattet af noget, der lignede mig bedre. Mit udgangspunkt i min fars Indre Mission, præget af De stærke Jyder, havde sat dagsordenen for mig, og masser af mennesker i det sønderjyske var glade for at have mig dér i det folkekirkelige spektrum. Der blev rynket pande, da jeg begyndte at "skeje

ud" i de følgende år. I avisen "Sønderjyden" den 29. juli 1961 sagde jeg i et interview under overskriften: "En ung præst må ikke sætte sig selv i bås": "Her i byen (Aabenraa) har jeg haft et godt forhold til både Indre Mission og den grundtvigske gren. jeg kommer selv fra et indremissionsk hjem, men derfor lukker jeg absolut ikke andre dele af kirken ude." Den holdning kunne jeg ikke blive ved at indtage, mit senere opgør med min baggrund bevirkede, at jeg på et tidspunkt måtte tage afstand fra meget af det, som Indre Mission stod for. Det kom i ret betydelig grad til at præge en stor del af min præstetid. Jeg havde prøvet kræfter med mange forskellige områder i menighedsarbejdet, og jeg havde oparbejdet en vis rutine med hensyn til gudstjenester og kirkelige handlinger. Og ikke nok med rutinen: jeg lærte ganske simpelt at sætte meget pris på tjenesten i kirken, jeg fandt ud af, at det var den side af præstelivet, som jeg holdt mest af. Men-men: jeg havde ikke i tilstrækkelig grad lært at begrænse mig, hvad alle mange sider af sognearbejdet angår; der gik endda nogle år, inden jeg gjorde den erfaring, at det simpelthen ikke var nødvendigt for præsten at involvere sig i alle områder af sognearbejdet. Det havde måske kunnet lade sig gøre i et katolsk sogn, hvor præsten ikke har sin familie at tage hensyn til, men ikke med god samvittighed i en familie med ægtefælle og 3-5 børn.

For Else havde tiden i Aabenraa som nævnt været præget af børnefødsler og meget arbejde med tre småstørrelser. Hun ville have haft mere glæde af de år, hvis jeg havde været mere opmærksom på mine pligter som familiemedlem, ægtefælle og far, men jeg gik for meget op i mit job og så nu kun fremad imod de nye udfordringer der ude vestpå. Så nu drog vi altså derover og kom som sagt til at tilbringe seks år der.

Pudsigt nok blev min efterfølger i Aabenraa min broder Erik, der i nogle år havde været missionær i Aden. Hvordan det gik til, fortæller han selv i et brev til mig:

"Efter godt et år der rejste vi videre til Aden og var der til august 1958. Da rejste vi via et kursus i Jerusalem til Danmark. Det var meningen, vi skulle have ca. et års orlov i Danmark, men så kom Leif i vejen (f. 28. august 1959). Vort hjemmeophold blev brugt til møderejser for DMS + for mit vedkommende 1 måneds studieophold i London. Man fandt det forsvarligt at genudsende os til Aden i januar 1960. Ca. et år efter vores ankomst, måtte vi give op og rejste hjem igen i januar 1961. Da manglede jeg ca. et halvt år i at være berettiget til at søge præsteembede i Danmark. Biskop Baun mente, der kunne gives dispensation, så jeg kunne søge embede med det samme. Kr. Friis, Farsø var netop blevet formand for IM og var derfor berettiget til at få en hjælpepræst. Han ville gerne have med det samme. Biskop Baun anbefalede, kirkeminister Bodil Koch var meget villig, hun sagde: "For Herren er én dag som tusinde år og tusinde år som én dag", men juristerne i ministeriet forlangte, at hun skulle holde sig til lovens bogstav. Jeg manglede syv måneder og kunne ikke søge embeder, hvor ansøgningsfristen udløb før 1. oktober 1961. Biskop Baun foreslog, at jeg rejste tilbage til Aden alene for at aftjene de syv måneder. DMS's bestyrelse accepterede det, for der manglede hårdt en mand til at tage sig boghandelen, men de forlangte, at jeg selv skulle betale det halve af rejseudgifterne og blive derude i mindst 6 måneder, ellers skulle jeg selv betale det hele. Den 21. april 1961 betalte jeg det halve af rejsen til Aden = kr.

1.367,15, installerede Edel og børnene hos Edels forældre i Hundborg, tog toget til Genua, hvor jeg efter nogle dages venten bordede et norsk fragtskib, der bragte mig til Aden. Her brugte jeg så hele tiden som leder af boghandelen og vendte tilbage med et norsk fragtskib og tog hjem i oktober 1961 og rykkede ind i jeres lejlighed Ny Klinkbjerg 15 i Aabenraa den 16.oktober 1961, og så kender du resten”.

Edel og Erik forblev i Aabenraa resten af deres liv, bortset fra syv år i Ravsted sogn. Vi drog fra Sønderjylland seks år efter - i 1967. I de år, vi to brødre fik sammen dernede, havde vi megen fornøjelse af hinandens nærhed. Vi besøgte tit hinanden i vores præstegårde og kunne også more os over at blive forvekslet den ene gang efter den anden, især i aviserne, når de skulle referere et eller andet fra vores sogne. At Erik hed E.J. Stidsen, og jeg hed J.E. Stidsen, var også drilagtigt. Det blev derfor tit til, at jeg brugte mit mellemnavn temmelig meget, og efterhånden fandt folk da også ud af, hvem der var hvem. Vi var jo slet ikke ens.

TIDEN I ABILD 1961-67

Onsdag den 30. august 1961 blev vores flyttedag. Når jeg tænker på vores senere flytninger, var det ret så begrænset, hvad vi havde at flytte med, men dog nok til, at vi ikke kunne klare det på egen hånd. Desuden skulle vi jo flytte ind i en kæmpestor præstegård, så der var som nævnt ovenfor brug for at købe en del forskelligt ind. Det fyldte også i flyttebilen. Men vi fik pakket og kørte mod vest. Vi blev pænt modtaget af menighedsrådet, men ellers husker jeg ikke de mange detaljer fra de første dage - alting var jo nyt og overvældende. Det jeg husker bedst, er det meget smukke vejr, vi kunne glæde os over. I min erindring sidder endnu den pragtfulde fornemmelse jeg havde, da jeg en af de første morgener gik fra vores bryggersdør ud i baghaven: høj, blå himmel, solskin, træer og buske - denne samlede fornemmelse af at være på landet, og alt så lyst og godt ud. - Men ellers gik dagene jo med at pakke ud, sætte på plads, passe børn og tage imod besøgende, der kom for at gratulere med de nye forhold. Der kom venner fra Aabenraa: Gimms, Trumpfs, Møllers, Axel og Dagny m.fl. Der kom også andre venner, først og fremmest Per og Vira, der året før var flyttet til Agerskov. Eva og Axel kom fra Hviding, og Elses mor kom allerede dagen efter flytningen for at være behjælpelig med mangt og meget. Heldigvis var den første halve snes dage frie, så vi nogenlunde kunne koncentrere os om vores egne sager.

Abild gamle præstegård

Hvad var det så vi skulle bo i? Som sagt: en kæmpestor præstegård, bygget i 1890'erne, altså i den tyske tid. Der blev bygget en del præstegårde rundt om i Sønderjylland i den periode, De blev kaldt lazaret-præstegårde, fordi de skulle fungere som lazaret i tilfælde af krig. Det blev nu ikke på noget tidspunkt aktuelt for Abild præstegård, så vidt jeg véd. Stuehuset bestod i stueetagen af seks værelser og køkken, gæstetoilet og badeværelse, foruden den meget store stue midt i huset - simpelthen kaldet storstuen - med tilhørende havestue. I en sidefløj var der et bryggers med vaskemaskine og gruekedel, samt et fyrrum, et viktualierum og en frostfri kælder. På den høje skorsten fra fyrrummet var der en storkerede, der var beboet i de første år af vores tid i Abild. Mon ikke det var tilfældigt, at det faldt sammen med de år, hvor vore to yngste børn blev født? Yderst i bryggersfløjen var "vognporten", der nu kunne fungere som garage (hvis vi havde haft en bil.). Overfor bryggersfløjen, vinkelret på stuehuset, lå den store lade, der havde haft sin vigtige funktion, da præstegården var en rigtig gård med landbrug. Nu var den overflødig, da al præstegårdsjorden var lejet ud. Også laden var lejet ud til en eller anden, der opbevarede halm i den. Umiddelbart før vi kom, havde menighedsrådet besluttet, at laden skulle nedrives, - den var faktisk solgt til nedrivning pr. 1. april 1961 til forpagter Jens Chr. Jensen, Abild for 3.500 kr., men nedrivningen var blevet forsinket, så det skete først en tid efter, at vi var kommet til sognet. Det bedste ved laden var de pragtfulde brombær, der groede på ranker på sydgavlen - vi har vist aldrig haft så dejlige brombær som dem. Mellem laden og vejen lå en rimeligt stor køkkenhave og branddammen, der blev sløjfet, da den nye præstegård blev opført.

Lad os vende tilbage til stuehuset og gå en tur igennem det. Indgangsdøren var i østgavlen. Til højre lige indenfor døren var der konfirmandstue, et lillebitte snoldet rum med bænke uden rygstøtte, et lille bord, og en tavle på stativ, rigtig dårlige forhold at undervise i. Til venstre, lige overfor, lå præstens kontor, et rimeligt rum med to vinduer mod syd, ud mod vejen. Dengang var præstekontorer umøblerede ved indflytningen, men jeg havde mit eget

skrivebord, et par reoler, min Wegner-armstol, og et par armstole, og det slog fint til. Rummet var i øvrigt domineret af et stort brandsikkert pengeskab til opbevaring af kirkebøger, der gik helt tilbage til midten af 1600-tallet. Foruden kirkebøgerne befandt sig dér alle de cirkulærer og officielle skrivelser, som min forgænger, pastor Rikard Bille, havde modtaget i sine tredive år i embedet, så der var noget at rydde op i.

Næste dør til venstre i entreen førte ind til en hyggelig lille dagligstue, adskilt fra kontoret med en Sax-i-dør, så der kunne være arbejdsro i kontoret. Dagligstuen var ubetinget husets bedste rum. der havde vi sofa, lænestole og lamper, radio, så der var rart og hyggeligt at være. Fra dagligstuen førte en dør videre frem til den store "sal", som jeg vender tilbage til. - Ude i entreen var der endvidere en dør til højre ind til husets eneste toilet, og så trappen op til loftet, en snoet, lidt upraktisk trappe, især når man skulle hente bordplader og bukke ned til ungdomsmøder o.l. - I entreens vestende førte en dør ind til spisestuen, et stort nordvendt rum med rigelig plads til vores spisebord. Det blev vores daglige spisested - køkkenet lå vest for. Der spiste vi især morgenmad o.l. Ved siden af stuen lå badeværelset med et stort badekar. Køkkenet... ja særdeles oldnordisk var det i sandhed. Hele sydvæggen var opfyldt af skabe fra gulv til loft - det kunne for så vidt være godt nok, hvis ikke der havde været store hulrum bag ved skabshylderne - en ideel tumleplads for præstegårdens talrige musefamilier. Fra køkkenet førte en dør videre ud til bryggers-fløjen, og en dør mod vest til et rum, der blev børneværelse. Der var lige plads til, at børnesengene kunne stå der langs væggene - Carsten sov nu tit i storstuen, fordi han ret hurtigt fik problemer med sin astmatiske bronkitis. Endelig var der i husets sydvestlige hjørne et soveværelse, så stort som en balsal med to vinduer mod syd. Jo, det var sandelig ikke plads, vi manglede. Storstuen ud mod havestuen havde hovedsagelig funktion som mødesal. Vi holdt ungdomsmøder dér, og der var et enkelt år en basar for DMS (siden dengang har vi været allergiske overfor basarer). Familiefester og Y's Men's fest blev også holdt der. I storstuen stod et par store skabe, som vi havde købt af forgængerens, de var gode til mange ting, og fulgte os tro helt til Odense nogle år senere. - Loftsværelserne var - for tos vedkommende - uistandsatte, så dem brugte vi stort set ikke. Gæsteværelset lå i østgavlen og kunne gå an, pigeværelset lå mod syd og var også rimeligt. Det store loft var i øvrigt hjemsted for utallige flagermus. Hele gulvet i husets vestende var svinet til af ekskrementer fra flagermusene, men de generede os da ikke - det var bare meget ulækkert.

Endelig skal da nævnes, at der til præstegården hørte en meget stor have, både foran, ved siden af og bagved præstegården.. Foran var der prydhave med stauder, græsplæne og en stor blodbøg (der hvert år ved løvspring kom i den lokale avis), mod indkørslen og mod vejen omgivet af tjørnehække. Ved siden af indkørslen og branddammen var der som nævnt en ret lille køkkenhave; bag ud var der græsplæner, nøddetræer, frugttræer og buske, og nord for kirkegården stod der en række frugttræer, bl.a. skovfogedæbletræer. Mellem præstegårdshave og kirkegård gik det gamle kirkegårdsdige - derfra havde børnene rigtig udsigt, så de kunne følge med i begravelser o.l. Nord for haven strakte sig en hel skov, en pragtfuld legeplads for børnene. Der gik en sti gennem skoven ud til en låge - den vej kørte jeg

med min knirkende trillebør om til kirkegårdens kompostplads, hvor jeg kunne læsse haveaffald af. Der gik en vej bag om kirkegården, på den anden side af den havde min forgænger anlagt sig en stor kartoffelhø - han var inkarneret have dyrker. Den fik jeg skyndsomst nedlagt, og menighedsrådet plantede den til med skov. Der var rigeligt at gøre med den hø, og jeg arme mand havde jo aldeles ingen høforstand. Det havde/har Else, men hun manglede tiden og kræfterne p. gr. af de mange børn og svangerskaber. Heldigvis fik vi god hjælp af Thorstein, den lokale gartner, der tog sig kærligt af beskæring og meget andet.

Nærmeste nabo til præstegården var Abild Kirke. Kun kirkegårdsdigen adskilte høen fra kirkegården.. Abild Kirke er en gammel - oprindelig romansk - kirke, helt i traditionel stil med skib, kor og tårn, hvidkalket og teglhængt. Karakteristisk for kirken var de to vejrhaner på toppen af kirketårnet. Kirkens klenodie var altertavlen, en treenighedstavle fra middelalderen, smuk at se på, en pynt for kirkerummet.

Det var en særlig fornemmelse for mig, at jeg nu var knyttet til denne kirke som eneste præst. Der blev lagt et ansvar på mig for forkyndelsen i denne kirke, og for at denne kirke kunne stå velholdt og være et samlingssted for alle aldersgrupper i sognet. Jeg gik meget op i det ansvar og den forpligtelse - det tiltalte også min historiske sans meget at træde ind i rækken af præster der havde fungeret ved denne kirke gennem 700 år. Allerede inden vi kom til sognet, var der planlagt en istandsættelse af kirken, og efter et års forløb kunne den nyistandsatte kirke tages i brug. Men det vender jeg tilbage til.

Lad os se på de andre naboer omkring præstegården. Umiddelbart overfor præstegårdens indkørsel - i et typisk vestslesvigsk hus med "arkengab" (kvist over indgangsdøren) - boede Peter og Sofie Friis - to ældre mennesker, der snart blev gode naboer for os, og som især børnene knyttede sig meget til. Peter Friis havde igennem mange år været sognerådsformand i Abild Sogn og var en agtet og respekteret mand i sognet.. Han havde haft en mindre gård i Tyvse, der nu var overtaget af en søn; nu nød han sin alderdom sammen med sin hustru. De sluttede sig begge til Indre Mission, men især Peter Friis var på ingen måde snæversynet. Vore børn kom meget over til Peter og "Fie"; især i de første år, hvor vi ikke havde TV, løb de derover og så børneprogrammer o.l. Så fik de som regel et "bom" (et bolche) eller noget andet, og jeg er sikker på, at de to gamle nød deres besøg. "Nå, kommer du der, din lille hallunk." sagde Peter Friis tit, når en af dem kom derover, mens han sad på sin bænk ved østgavlen. Bag dem i et ret nyt hus boede skrædderens med deres tre piger, de blev gode legeskammerater for vore børn.. Øst for Peter Friis' hus boede Niels Peter Jørgensen, en søn af menighedsrådets næstformand, Hans Jørgensen. Vest for Peter Friis boede Tømrer Olesen med en flok børn, der også var godt selskab for vore børn, og i kroen henne på kirkepladsen boede børnene Heinz og Pia. De var børn af den unge kone på kroen fra et tidligere ægteskab. De gamle krofolk var stabile og flinke naboer, som vi i den første tid delte telefonabonnement med, så vi altid skulle lytte, før vi ringede op. Det fik jeg nu snart lavet om på.

Øst for præstegården - med branddammen imellem os - boede et ungt lærerpar, som vi fik meget at gøre med: Cedde og Astrid Clausen. De havde ikke boet så længe i sognet, men var

dygtige og meget afholdte lærere på Abild kommuneskole. Især havde Cedde en meget bred berøringsflade. Han var grøn spejder og fik gang i en spejdertrop, der fik stor opbakning i sognet og fik stor betydning for mange drenge i sognet. Astrid og Cedde havde en søn, Bo, der blev Carstens bedste og daglige legekammerat. Clausens havde også en lille datter, Anette, der ulykkeligvis døde et år gammel af lungebetændelse. Det var en tung pligt at forrette hendes begravelse på Felsted Kirkegård. Bag ved laden boede smeden Hans Christensen og hans hustru Magdalene, sammen med deres datter og hendes mand. Hverken voksne eller børn derovre fra havde vi ret meget at gøre med.

Vi tog vores nye hjem i besiddelse med store forventninger. Det var en helt ny og god fornemmelse for os at have så god plads. At det var et stort skrummel til hus, tog vi ikke så tungt i starten, fordi vi kom fra trangere kår - det var først efterhånden, at boligens negative sider blev tydeligere for os. For de tre børn var det et paradis at leve i, at kunne lege i så stor en have og at have alle de legekammerater, man kunne ønske sig. Randi var ganske vist kun et år, da vi flyttede til Abild, men de to store drenge var henrykte. Og det næste barn var på vej, Else var tre måneder henne med Mette, da vi flyttede ind, så enhver kan vist sætte sig ind i, at hun har haft nok at se til.

Indsættelsen nærmede sig - den var fastsat til søndag den 10. september 1961, kl. 10, og skulle foretages af provst J. Holdt fra Bredebro, en rigtig sønderjysk type, og dertil lidt kølig og utilnærmelig - han havde været tysk officer under første verdenskrig. Han havde sin baggrund i det grundtvigske, og så var han dr. theol. i kirkehistorie, havde skrevet disputats om brødremenighedspræsten N.J. Holm. Jeg fik aftalt indsættelsens forløb med ham, han brummede lidt over mit salmevalg. Jeg havde valgt kendte salmer: *Den signede dag*, *Lille Guds barn*, *Nu takker alle Gud og Ånd over ånder*, men så havde jeg også valgt salmen *Hvor Gud sit hus ej bygge vil* (nr. 328 i salmebogen), og det passede ham åbenbart ikke, selv om det da er en god grundtvigsk salme. Teksten fra Bjergprædikenen om ikke at bekymre sig skulle jeg også skrive en prædiken over. Og så skulle der forberedes rykind til middag efter indsættelsesgudstjenesten, menighedsråd, kirkebetjening, familie, tilsammen ca. 30 mennesker, så der var nok at se til i dagene op til den 10. september.

Jeg har egentlig ikke så meget erindring om selve indsættelsen. Jeg husker blot, at min nabopræst, Bent Rasmussen, Visby, der havde passet Abild i vakanceperioden, var til stede. Han var en ganske særpræget type, venlig og hjælpsom, nøjsom i livsførelse, grøn spejder, fåmælt, yderst korrekt i sin livsførelse. Det blev fortalt, at han en søndag formiddag i vakancetiden holdt gudstjeneste i Abild uden kirkegængere. Sofie Friis var på vej til kirke, men da hun hørte af kirketjeneren, Jørgen Hattens, at der ikke var kommet andre kirkegængere, vendte hun om og gik hjem igen. Men Bent Rasmussen gennemførte gudstjenesten til punkt og prikke - formentlig dog uden nadver. - med den motivering, at skulle der komme kirkegængere et stykke tid efter klokken ti, skulle de finde gudstjenesten i fuld gang. Han holdt prædiken, selv om organisten sad ved orglet og rettede stile, og kirketjeneren var listet udenfor. Jeg havde et rigtig godt forhold til Bent Rasmussen igennem

alle årene. Da han gik på pension og forlod Visby, havde jeg vakancen dér i nogle måneder, indtil pastor Bjerre overtog embedet.

Der var mange i kirke ved indsættelsen, og så vidt jeg husker, var vejret også med os. Provstens indsættelsestale husker jeg ikke noget af, og jeg har ikke kunnet finde nogen avisomtale af indsættelsen, men provsten læste da de skrivelser op, der skulle læses. Formalia var i orden!

Herunder et foto af os fire præster der var til stede ved indsættelsen: provst Holdt med ridderkors og indsættelsespapirer - bag ham den tyske frimenighedspræst Schau fra Højer, der dengang havde en månedlig tysksproget gudstjeneste i Abild Kirke - ved siden af ham Bent Rasmussen, Visby, og ved siden af provsten mig selv.

Jeg har stadig min prædiken fra indsættelsen igennem, og jeg kan ikke lade være med at gengive en stor del af den i uddrag. Søndagens prædiketekst var Matth. 6,24-34:

Der hviler en mærkelig angst over os mennesker for dagen i morgen. Den kan for os blive til et ondt væsen, som det synes os helt umuligt at besejre. Hvordan skal det dog gå med både det ene og det andet? De truende udsigter kan tårne sig op, så vi ikke kan se nogen vej frem. Neuroser og komplekser er velkendte ord for os, der hører denne tid til. Vi kender deres indhold, om ikke fra os selv, så dog fra andre, der lever omkring os. Vi ved også, at det knugende pres fra en fremtid, som vi ikke kender, men som synes så mørk, kan få mange mennesker til at give op og sige dette liv farvel, for hvad er der andet at vente end mørke og ondskab. Jo klogere og jo mere teknisk fuldkomne mennesker bliver, jo mere breder rådvildhed og nervøsitet sig. Naturligvis kan dette ikke gælde for alle mennesker uden undtagelse, men det er dog det, der præger vores tid som det, der er særligt for den. Hvad skal det blive til? Bliver det nogensinde bedre?

Men netop fordi det er sådan, kan man blive fyldt af taknemlighed over, at det budskab, som Gud har talt til os, og som vi er sat til at bringe videre, ikke skal laves om alt efter den tid, det tales

ind i. Det skal ikke files til, så det passer til indstillingen hos de mennesker hos de mennesker, der hører. Skulle det det, hvor var så denne søndags evangelium blevet af? Ordet skal tales i et sprog, der kan forstås, - og det sprog skal og må forandre sig, - men indholdet er altid uforandret det samme, som det var for tusinder af år siden. Og her lyder så i dag til os et roligt og enkelt budskab: I skal ikke vær bekymrede, og det er slet ikke nødvendigt for jer at være det. Det er muligt nok, at høsten ikke er godt i hus endnu, at pengene ikke rigtigt vil slå til, det kan godt være, at sygdommen piner alle kræfter ud af dig, eller at dine børns fremtid er helt uoverskuelig. Men I skal dog ikke være bekymrede. Gud ved, hvad hver enkelt trænger til. Ja, endda før vi beder ham, ved han, hvad vi har brug for. Derfor er det overflødigt at bekymre sig. Fremtiden ligger helt i Guds hånd, ja, også dagen i dag, som vi netop er begyndt på, er Guds og er inde under hans omsorg og velsignelse. Bekymringer gør livet uudholdeligt at leve, men vi må slippe for dem alle. "Jeres himmelske fader ved, at I trænger til alt dette".

Budskabet er så enkelt og simpelt at høre, og det er så letfatteligt, når vi hører det af Jesu mund, især da når de skønne lignelser om himlens fugle og markens liljer kommer med. Lige fra barnsben har vi lagt mærke til disse ord om fuglene, der ikke høster, og liljerne, der ikke spinder, men dog får alt, hvad de har brug for. Men samtidig er det dog sådan, at vi sjældent, meget sjældent, hører disse ord til bunds. Vi vil hellere tjene to herrer, således at Gud er Herre her i kirken og her hører vi så det, der har med ham at gøre, men uden for kirkens dør råder en anden Herre af en ganske anden slags. Men Guds ord er nu engang ikke bare "søndagsord", som om de blot var en opfordring til os om at glemme alle bekymringer for en time eller halvanden søndag formiddag, mens vi sidder sammen her i kirken, for så bagefter at køre videre i den samme tummerum, som om intet var hændt. Nej, hvis disse ord virkelig skal høres af hver eneste en, som er her, så skal de høres som ord, talt af Gud, ord, der vil med os ud herfra, følge os ud i vort liv, der hvor bekymringerne vokser som ukrudt. Der er det, de vil gøre deres virkning, dér vil de gøre Gud til herre over alt andet og skabe den tro på Guds forsyn og omsorg, som vi ikke selv kan trylle frem. -

Budskabet lyder stadig lige klart: Gud er dig nær! Med disse fire ord kan vi faktisk udtrykke alt, hvad dette budskab rummer. Gud er dig nær, her i kirken og derude i sognet, hvor du bor. Han er dig nær, som den der har omsorg, i nutid og fremtid. - I alt hvad der sker, ved jeg, at han ikke bliver borte. Intet, ikke engang den onde selv, kan komme mig nærmere end Gud er det. Så er der grundlag for den glade kristendom, der nok tager tiden i agt, nok kan planlægge og vurdere, men ikke bekymre sig. Så er der grund til at takke og lovsynge. Så er der ikke tid til at bekymre sig, så er der tid til at tjene Gud og næsten hverdag og søndag. -

Gud er dig nær! Sådan lyder det glædelige budskab. Han er dig nærmere end alt andet. Og dermed er også angivet vejen, som vi skal gå hver eneste dag: Først til ham - og så til alt det andet. Når han anbringes i første række, så har alt det andet fået den rette plads. Når han søges først, i bøn om hjælp og kraft, så vil alt det andet blive givet os af ham. Så stor er den Gud, der er vores Herre og vores Far! -

Så gælder det altså for os om at afskedige alle andre Herrer end den eneste rette, og fratage dem al deres magt over os, sådan at den eneste evige Gud får al den magt, som tilkommer ham. Han vil selv hjælpe os dertil ved sin Helligånd, han vil selv føre kampen for os. Heller ikke dér er der plads til bekymring, men kun til tillid og tak. Du skylder ham alt - og han giver dig alt. Så lad alt, hvad du tager dig for, være som een stor tak til ham! Æren er hans, nu og altid! Amen!

Når jeg ser denne prædiken fra min indsættelsesdag igennem, må jeg indrømme, at den er ret præget af min åndelige arv fra Indre Mission, og af min umodne holdning til kristendom og tro. Der er en del letkøbte fraser og klicheer, som næppe ville kunne holde til en kritisk bedømmelse, og megen Kristus-forkyndelse blev det ikke til. Samtidig må jeg da sige, at det vigtigste af prædikenens temaer havde en lille kim i sig til det, der blev en bærende tese i min senere kristne forståelse: *"Gud er dig nær. Nutid og fremtid er i hans hånd. I alt hvad der sker, ved jeg, at han bliver ikke borte."* Det blev radikaliseret og gjort mere konsekvent med årene, men det krævede det opgør, der kom senere. -

Mine takkeord efter prædikenen havde jeg blandt andet formuleret sådan:

"Jeg vil gerne have lov til ved tiltrædelsen af dette embede at sige tak. Tak til Hans Majestæt Kongen for udnævnelsen, tak til biskoppen over dette stift for kollats, og tak til provst Holdt for indsættelsen i dag. Tak til Abild Menighedsråd for venlighed fra første færd, især da for den festlige modtagelse forleden, da vi flyttede ind. Og tak til alle andre, som har medvirket til, at vi fik en god indgang i dette sogn. Nu er det vort håb og vor bøn, at det som nu er begyndt, må blive til velsignelse og glæde for Abild Sogn og menighed. Uden Guds velsignelse er det alt sammen intet værd, men er den over os, da bliver dette hus til underets hus, og arbejdet, han gav os, bliver til frelse og til liv. Min kone og jeg beder om menighedens forbøn og siger tak til enhver, der vil stå bag vort arbejde med råd og dåd. Og vi håber på gensidig kontakt: ligesom vi beder om lov til at måtte komme i hvert hjem i sognet, således er det også en selvfølge, at præstegårdens dør står åben for enhver, der ønsker at se ind, i hvilket ærinde det så måtte være.

Ordene afspejlede en ønskesituation for mit virke i Abild Kirke og for præstegårdens funktion i sognet. De blev vel ikke helt som jeg ønskede det; præstegården var ikke et sted, hvor man sådan "dumpede ind" for at snakke med præsten og hans kone. Det ændrede sig lidt, da de unge i nogen grad fik deres gang i konfirmandstuen, men dog ikke som en naturlig ting for sognets befolkning.

Der var pæn tilslutning til gudstjenesten, så vi havde lejlighed til at hilse på mange af sognets beboere. Som sagt husker jeg meget lidt fra dagen - måske fordi det hele var så overvældende og nyt. Men det blev jo hurtigt hverdag igen, og de mange forskellige embedspligter skulle udføres. Allerede et par dage efter skulle den første konfirmandtime holdes - i den lille primitive konfirmandstue i præstegården. Jeg husker faktisk kun én konfirmand fra dette første hold, nemlig Dynja Olesen, datter af byens maler. Hun var i den første tid barnepige for vores børn, kørte med dem i barnevogn og legede med dem. De andre husker jeg ikke så nøje, kun at det var særdeles artige børn, der andægtigt hørte på alt, hvad jeg havde at fortælle. Det

varede i øvrigt ikke længe, før Jens Dixen fra Sølsted ringede og spurgte, om vi var interesseret i at få hans datter Kis som ung pige i præstegården. Det var vi helt sikkert, så inden længe kom den helt unge pige og hjalp os med at holde styr på de kære små.

Kort tid efter vores indflytning i præstegården inviterede jeg til ungdomsmøder i præstegården, de unge kom i ret stort tal, men sognets beboere som helhed havde åbenbart ikke været vant til at bruge præsten som samtalepartner og skriftefader. At det var sådan, kan vel ikke overraske nogen - det er desværre tilfældet i mange præstegårde rundt om i vort land. Skulle jeg have kontakt med mit sogn udenfor søndagsgudstjenesten, var det mig, der skulle tage initiativ til husbesøg, og det gjorde jeg så i det omfang, jeg magtede det.

Ugen efter indsættelsen indeholdt også et besøg hos biskoppen i Ribe. Det var Dons Christensen, der var min biskop, og besøget hos ham var positivt og venligt. Han vidste selvfølgelig godt, at jeg var af en anden kirkelig observans end han selv, men han lod sig aldrig mærke med det, han gav nogle gode råd og det var så det. Jeg fik mere med ham at gøre i løbet af Abild-tiden, både da kirken skulle genindvies efter restaureringen, og da der skulle bygges ny præstegård, men han var altid en venlig og samarbejdsvillig biskop.

Sidst på ugen var der menighedsrådsmøde. Præsten havde været formand for rådet igennem hele Billes embedstid, så det lå i luften at det nu var mig, der skulle være det. Dér sad jeg som formand uden den ringeste erfaring i den slags. Menighedsrådets medlemmer var alle mænd - først senere kom Lis Olesen, tømmerens kone, med som medlem. Christian Hansen havde fungeret som formand og var en sindig og særdeles respekteret og fornuftig husmand ude fra Sdr. Okholm vest i sognet, grundtvigsk orienteret. Hans Jørgensen, gårdejer i Abild by, var Indre Missions repræsentant i rådet. Han var også en meget flink og imødekommende mand, alligevel kunne man godt ind imellem ane en anden side af ham, som ikke blev vist overfor præsten. Christian Claussen var socialdemokratisk repræsentant i rådet, en arbejdsmand, der ikke havde det store ord at sige i rådet, men var særdeles loyal overfor præsten, især da han fandt ud af, at præsten også hældede til det socialdemokratiske. Det tyske mindretal, der på dette tidspunkt udgjorde 10-12 % af sognets befolkning, havde også en repræsentant i rådet. Det var Martin Jürgensen fra landsbyen Vennemose i østsognet, en gæv sønderjyde med en god portion humor og altid god for en rammende bemærkning. Sølsted i nordsognet var repræsenteret af Laurids Borg, som jeg før har nævnt. Han var nok lidt vidtløftig i sin snak og lidt stor i slaget med sine pengesager, men han var altid flink og positiv overfor præsten. Kasserer i menighedsrådet var Fabricius, den tidligere mejeribestyrer i Vennemose, en korrekt og rar mand, der nu boede i Tønder, men passede kirkens regnskaber til punkt og prikke. Senere kom lærer Clausen ind i menighedsrådet, og han overtog regnskabsføringen, en absolut gevinst var han i alle måder, befordrende for en god udveksling af synspunkter i rådet, og altid villig til samarbejde. Ellers var det næsten altid præstens ord, der blev accepteret, og det var jeg alt for usikker til at leve op til.

En sag, som jeg ikke havde haft nogen indflydelse på, var som nævnt istandsættelsen af kirken. Arbejdet hermed var i fuld gang, da vi kom, så jeg kunne nøjes med - med stor

interesse - at følge afslutningen af dette arbejde. Det største arbejde i dette projekt var udskiftningen af kirkens gulv. Der skulle lægges gule mursten, og dette store arbejde blev yderst samvittighedsfuldt udført af muremester Neumann (gift med en søster til Hans Jørgensen). Mens dette arbejde blev gjort, afholdtes søndagsgudstjenesten i den gamle skole, der lå i umiddelbar nærhed af kirken. Neumann betragtede det helt klart som en tjeneste, han gjorde Vorherre selv, så der var ingen tvivl om, at arbejdet blev gjort rigtigt. Der fremkom ikke nye spændende enkeltheder under dette arbejde, og kirken fremtræder den dag i dag som en smuk, velholdt bygning. I min første prædiken i den nyistandsatte kirke, sagde jeg bl.a.:

Vi glæder os over vores kirke, der er blevet istandsat og nu står som en smuk bygning til Guds ære til brug for vores menighed. Men vi må godt gøre os klart alle som een, at det, der gør dette hus til noget særligt, er det, at Guds ord lyder uforanderligt, lige kærligt, lige kraftigt - og det, der pynter dette hus allermest, er den menighed, der samles indenfor dets mure for at lovsynge og for at lytte til det ord fra Gud.

Rundt om kirken lå kirkegården, der på den tid endnu havde de gamle grænser, inddelt i de samme områder som gennem århundreder. Graver og kirketjener Jørgen Hattens - og senere hans søn, Iver Hattens - passede kirkegården, godt bistået af Thorstein, byens gartner, som jeg fik mere at gøre med gennem tiden. Det eneste problem vedrørende kirkegården var imidlertid, at kirkegårdsprotokollen var upålidelig: man kunne ikke uden videre regne med, at der var overensstemmelse mellem protokol og gravplads. Det hændte, at graveren forstyrrede gravfreden, når en ny grav skulle kastes. Det var i den grad uholdbart, så jeg fik anskaffet en ny protokol og påbegyndte en helt ny registrering af kirkegården. Dette omstændelige arbejde blev ikke fuldført inden min bortrejse fra sognet, og det sad i mig som en meget utilfredsstillende omstændighed - for var vi nu ikke lige vidt? Først da jeg nogle år efter ved et præstekursus i Løgumkloster-refugiet mødte provst Asmild, der havde overtaget arbejdet med omlægning af kirkegården, fik jeg ro i mit sind med den sag. Han betroede mig, at den regulering af kirkegården, der nu var gennemført, var en fortsættelse af det arbejde, jeg havde påbegyndt, og han takkede mig, fordi jeg havde taget fat på dette helt nødvendige arbejde. Og da min kone og jeg i sommeren 2014 kom igennem Abild og gik en tur rundt på kirkegården, så vi til vores store glæde, at kirkegården nu var i mønsterværdig stand.

Noget af det, jeg betragtede som en vigtig del af mit arbejde i sognet, var - som nævnt - at få en god kontakt med sognets unge. Mange af mine kræfter brugte jeg på det. Det begyndte med en ungdomsgudstjeneste et par uger efter min indsættelse. Indbydelsen gik ud med ret kort varsel, men tilslutningen var usædvanlig stor. I min lommebog har jeg noteret, at der kom 125 unge fra hele sognet - de allerfleste af dem fra selve sognet. og de fleste af dem - godt 100 - kom med i præstegården efter gudstjenesten til kaffe og kage. Storstuen var proppende fuld af unge, der forventede sig meget af den nye præst. Jeg var fuld af optimisme på dette punkt. At arrangere ungdomsmøder og finde på emner til disse møder var noget, jeg kunne lide. Jeg stilede efter at afholde ungdomsmøde i præstegården en gang om måneden, jævnligt med

indbudt taler fra den sønderjyske egn – i flæng kan jeg nævne efterskolelærer Torkelund, Løgumkloster og pastor Peters Lehm, Hellevad. Der kunne også vises film med de særdeles primitive hjælpemidler, der fandtes dengang. Noget andet var, at det var et værre bøvl, hver gang der skulle afholdes ungdomsmøde: på det store loft i den gamle præstegård stod nogle store, lange og tunge bordplader og nogle dertil hørende bukke. Det skulle alt sammen - tillige med et antal bænke - slæbes ned ad den snævre, snoede loftstrappe, og tilbage efter mødet. Forholdene var dårlige, men stemningen ved møderne var god, og tilslutningen var fin de første par år.

Da vi kom til Abild, udkom der et kirkeblad hver måned, der slet ikke passede mig. Det var det indremissionske "Et Ord med paa Vejen"; det indeholdt nogle fromme småstykker på side 1-3, og på bagsiden sognets egne meddelelser: gudstjenesteliste, meddelelser om møder o.l. Jeg fik det ret hurtigt afskaffet, og i stedet tog lærer Clausen og jeg initiativ til at få anskaffet en duplikator, og så fremstillede vi vores eget kirkeblad i resten af min tid i Abild. Det udviklede sig siden til et meget pænere og mere holdbart blad, der (vistnok) eksisterer endnu.

En anden sag, som jeg snart fik gjort noget ved, var fyringen af organist og degn, der var én og samme person, nemlig lærer Petersen, leder af Abild kommuneskole. Han var ikke ligefrem nogen mester i at betjene orglet, så det var svært at følge ham i salmesangen. For det andet var det uheldigt, at han skulle fare frem og tilbage i kirken for både at bede ind- og udgangsbøn og spille præ- og postludium. Jeg fik ret hurtigt menighedsrådets tilslutning til at få ham afskediget fra sine kirkelige hverv. I stedet fik vi Martha Hansen, Christen Hansens kone, som en habil og - frem for alt - medlevende organist, og konfirmanderne blev sat til at bede ind- og udgangsbøn på skift. Det var de rigtig gode til - og de fik jo samtidig deres forældre til at komme med i kirke. Kirkesangeren sparede vi - i stedet gik jeg op og ned ad midtergangen og sang for. Jeg tror aldrig, jeg oplevede nogen misfornøjelse med dette arrangement. Jeg tror i det hele taget, at gudstjenesten blev bedre besøgt af, at der kom skik på menighedssangen på en helt anden måde end før.

Det varede ikke ret længe, før der blev rift om den nye unge præst i Abild. Jeg havde i forvejen god kontakt med KFUM&K arbejdet i Sønderjylland, især gennem Y's Men's Klubben og personmæssigt gennem kollegaforholdet til Bækgaard Thomsen, der var sognepræst i Rise ved Rødekro og medlem af Y's Men's Klubben i Aabenraa. Jeg var simpelthen ikke i stand til at sige nej, når jeg blev bedt om at være taler ved et møde el. lign. I årene efter har jeg ofte græmmet mig over, hvor umådeholdent jeg bredte mig over en masse ting - og dermed tog alt for lidt hensyn til, at jeg også var familiefar og ægtemand. Nissen flyttede med fra Aabenraa til Abild! Jeg kom hurtigt ind i kredsbestyrelsen for KFUM & K i Sønderjylland. Jeg sagde også ja til at blive lærer ved Civilundervisningen for de menige på Tønder Kaserne. Det kostede mig meget forberedelse at skulle undervise i Hartnacks lærebog i logik, og det var med spænding, at jeg førte mine elever op til filosofikum på Aarhus Universitet; det var heller ikke alle, der klarede eksamen, men det var nu ikke blot Abild-præstens skyld. Det var svært for de unge soldater at forene eksamensterperi til filosofikum med aftjening af værnepligt.

En dag fik jeg besøg i præstegården af Erik Tygesen, der havde en tæppe- og gardinforretning i Tønder. Han spurgte mig, om jeg havde lyst til at være med til at starte en Y's Men's Club i Tønder, og resultatet af hans besøg blev, at Erik Tygesen og Tage Riis m.fl. byggede en klub op i Tønder. Jeg var medlem og en overgang også præsident i denne klub. Og sidst, men bestemt ikke mindst, blev jeg formand for Plejehjemsforeningen i Sønderjylland - et hverv som jeg følte mig særdeles inkompetent til, men som jeg blev hjulpet meget til at varetage af socialinspektør Knud Møller i Sønderborg. Foreningens arbejde bestod hovedsagelig i at finde egnede plejehjemspladser til børn, der af en eller anden grund havde måttet fjernes fra deres eget hjem. Min opgave var at besøge potentielle hjem og vurdere, hvor egnet vedkommende familie ville være til at tage sig af et plejehjemsbarn. Hvor lang levetid plejehjemsforeningen i Sønderjylland fik, ved jeg ikke - men nytten af foreningens arbejde var jeg aldrig i tvivl om. Der var bare ikke tid nok til den på min kalender.

Samtidig med disse hverv og opgaver var jeg nybegynder som præst: der var meget at sætte sig ind i, og der var meget at tage stilling til. Jeg ønskede at være hele sognets præst, ikke de missionskes leder. At dette ønske efterhånden markerede sig mere fremtrædende i mig skyldes uden tvivl, at mit forhold til begrebet "en menighed" blev justeret i betydelig grad. Jeg havde lige fra min barndom opfattet menigheden i kirken og Indre Missions Samfund i missionshuset som stort set sammenfaldende. De, der fyldte kirkebænkene i sognekirken i Holstebro, i Ølgod og i Sankt Andreas Kirke i København, var stort set de samme, som jeg følte fællesskab med i missionshusene rundt omkring. Ganske vist var der mindre grupper i kirken, der ikke kom i missionshuset, men de var i mindretal. I sognekirken i Abild var situationen anderledes: nu var de fleste kirkegængere mennesker, der ikke kunne drømme om at gå i missionshuset (og noget særlig tiltrækkende var der nu heller ikke ved det, der foregik dér!). Disse ikke-missionske kirkegængere var jeg også præst for, hverken mere eller mindre! Jeg ønskede at holde nogle gode prædikener, som menigheden som helhed kunne tænke over, glæde sig over og tage med sig hjem i deres dagligliv; med andre ord: jeg skulle - og ville også gerne - være præst for hele mit sogn.

Hvad Indre Mission i Abild sogn angik, kunne jeg naturligvis ikke lade denne lille del af menigheden sejle sin egen sø. Jeg deltog i samtalemøder rundt om i hjemmene, men også i møder i Sølsted Missionshus i nordsognet. Samtalemøderne foregik, som de havde foregået igennem flere generationer, formentlig oprindelig inspireret fra Breklummissionen. Denne pietistisk inspirerede bevægelse var ganske vist oprindelig opstået i 1870'erne i Sydslesvig, men havde i den tyske tid haft en ret betydelig tilslutning i Nordslesvig. Der var stadig ældre beboere i Abild sogn, der havde kontakt med Breklummissionen. Men i min embedstid i Abild sogn kørte samtalemøderne efterhånden uden ånd og inspiration. Et par unge familier med tilhørsforhold i Luthersk Missionsforening prægede samfundet og prøvede efter bedste evne at holde arbejdet i gang. Jeg forsøgte også at holde små foredrag i missionshuset, hvor det lille missionske samfund udgjorde flertallet af mødedeltagerne. Forsigtigt og hensynsfuldt prøvede jeg at lufte nogle af de bibelkritiske tanker, der var kommet til at fylde mere og mere i mit eget bibelsyn, men det var øjensynligt ikke tanker, der faldt i mine tilhøreres smag. Jeg

husker, at en af de unge kvinder i den lille missionske kreds engang sagde til mig omtrent sådan efter et af mine bibelkritiske indlæg: "Det er da i orden, at du fortæller os sådan noget, men jeg tror nu ikke, at det er noget, du skal fortælle de vantro." Et andet udtryk for den eksklusive, næsten sekteriske holdning i kredsen kom frem, da en af deltagerne fortalte, hvordan hun under en cykeltur fra Tønder hjem til Abild nær var blevet påkørt af en bil, der kom for tæt på. Hun blev væltet af cyklen, men faldt heldigvis til den rigtige side. "Der kan man se, hvor godt det er at vide, at vi Guds børn er under hans beskærmelse på alle vore veje!" Jeg undlod at spørge hende, om hun ville være blevet kørt over, hvis hun havde været et af "Verdens børn"! Sådanne holdninger og udtalelser gjorde mig ikke just venligere stemt overfor det lille samfund.

Jeg kørte også rundt i Sønderjylland og talte i missionshuse og kirker, men samtidig skulle gudstjenester og kirkelige handlinger hjemme i sognet forberedes og passes. Jeg var nok på mange måder ret traditionel i mine arbejdsformer, men jeg havde i mig en trang til at prøve at gå nye veje, både i valg af taler og i nye indslag i ungdomsgudstjenester o.l. Det skulle komme mere til udfoldelse i min tid i Fredens Sogn i Odense, men allerede her i Abild kom de første spæde ansatser til fornyelse. Jeg fortsatte som medlem af KFUM og KFUK's kredsbestyrelse, og jeg lod mig bruge som taler ved alle håndte møder i kredsen, så jeg fartede rundt til private hjem, præstegårde og missionshuse i det meste af Sønderjylland i de år. Jeg var også blevet repræsentant for KFUM's Ydre Mission, og det gav også en del mødeaktivitet. Mange, mange kilometer har jeg kørt om aftenen ad de sønderjyske amtsveje, i al slags vejr, også i tåge og i glat føre. Dengang var der ikke midterstriber på vejene, så der skulle holdes øje med grøftekanterne i stedet, og det kunne godt være en risikabel affære. Jeg blev dog forskånet for uheld.

I en årrække havde der været grønt spejderarbejde i Abild sogn. Det var - som nævnt - lærer Clausen, der var primus motor; han var i det hele taget særdeles aktiv i spejderbevægelsen på landsplan. Bl.a. var han i en række år redaktør af De grønne spejderes blad, og ved korpslejre havde han også lederopgaver. Han var til stor inspiration for drengene, især for de ældste af dem, og det lykkedes dem at hjembringe forskellige priser i landspatrujekonkurrencer o.l. Lærer Clausen fik mig med ind i ledelsen af den lokale spejdertrop, og jeg så det som en meget vigtig del af min sognekontakt at have et godt forhold til spejderførerne. Vores hushjælp, fru Esther Andersen, og lærerinde Anette Andersen, var gode medarbejdere på det område. En trofast støtte i spejderarbejdet var Thorstein, byens gartner. Han havde oprindeligt været med i kredsen omkring Folke Trier Hansen, der i en kort årrække drev en friskole i Landbohjem. Thorstein var i den første del af vores tid i Abild ret skeptisk overfor mig og anså fra starten sognepræsten som en modstander, tror jeg. Han fandt dog snart ud af, at jeg ikke kunne slås i hartkorn med min forgænger, så han og hans kone endte med at blive gode støtter på flere områder i mit arbejde. Spejderarbejdet opfattede jeg som en vigtig del af mit sognearbejde, og selv om jeg langt fra var nogen "spejder" i sindet, så gik jeg på med krum hals. Jeg var også deltager i korpslejren ved Trelleborg i 1965 - dog mest som lejrpræst - sammen med en lang række andre præster. Else og børnene var derhjemme, og børnene talte meget om, da jeg kom

hjem, at de havde set far i fjernsynet ved den store lejrgudstjeneste. På den næste korpslejr, "Møllelejren" ved Varde, var hele familien - også vores lille hund - med og boede i telt en uges tid.

Som sagt var det uundgåeligt, at alle disse gøremål mere og mere kolliderede med familieliv og ægteskab. Else havde lige fra begyndelsen loyalt støttet mig i mit arbejde og passet hus og børn, men det blev mere og mere tydeligt, at jeg svigtede hende og lod hende alene med ansvaret for det hele. Utallige er de aftener, hvor hun sad alene derhjemme og passede børn, mens jeg kørte på de sønderjyske landeveje nær og fjern. Trofast stillede hun op til ungdomsmøder i præstegården og bagte og gjorde rent og stillede an - mens jeg gjorde så lidt som muligt af det praktiske. Og samtidig blev hun mor til endnu to dejlige børn: Søren og Mette, de eneste præstebørn, der blev født i den gamle præstegård, inden den blev revet ned. Alle mine mange gøremål uden for hjemmet og sognet var tæt på at true vort ægteskab. Mange er de samtaler, hvor Else prøvede at kalde mig til fornuft, uden at det rigtig sivede ind i mit hoved, at hun havde så evindelig ret. Og efterhånden som tiden gik, blev situationen mere og mere kritisk. Havde det ikke været for børnene, er det ikke godt at vide, hvad der var sket. I hvert fald skulle der før eller siden findes en løsning.

Så utilfredsstillende var situationen, at jeg allerede i de første Abild-år begyndte at tænke på at finde en anden beskæftigelse end at være præst, uden at der kom noget konkret ud af det. Der var jo også grænser for, hvor usikker en situation jeg turde kaste min familie ud i - både børn og voksne skulle jo gerne kunne klare sig. Det endte foreløbig med, at jeg fortsatte i kjole og krave og i stedet prøvede at tage et opgør med hele det kristelige system, som jeg var vokset op i. Det blev til en lang og undertiden dybtborende, næsten smertefuld proces, der i virkeligheden ikke er standset siden, men er blevet til en uundværlig del af mit indre liv - ja faktisk har ført til det, der i dag udtrykkes gennem mit valgsprog: **Aldrig færdig - altid på vej.** Den, der mest af alle hjalp mig i den proces, var min svoger Axel, gift med min søster Eva. Han var som nævnt blevet sognepræst i Hviding-Rejsby lige syd for Ribe i 1956. Han var opvokset i Indre Mission som jeg, og han havde i Ølgod-årene som spejderfører været en del af min baggrund. Jeg så meget op til ham som dreng, men efterhånden som han frigjorde sig mere og mere fra sin missionske baggrund, blev han i nogen grad familiens enfant terrible, som især min far tog en hel del afstand fra. Jeg havde dog fortsat et godt forhold til Axel. Han støttede mig fint under studierne og kom også med forskellige antydninger, der kunne inspirere mig til at søge andre inspirationer end dem, der blev tilbudt fra Indre Mission. Han blev med tiden mere og mere optaget af C.G. Jungs psykologi ved at læse artikler og bøger af Ruth Poort og senere af Jung selv - i øvrigt en interesse, som han delte med både sin kone og med min søster Asta. Denne beskæftigelse med psykologien førte ham ind i et skarpt opgør med Indre Mission og med alt, hvad der hørte til i denne fløj af vores Folkekirke. Det var uden tvivl nødvendigt for Axel at tage det skarpe opgør; i hans sind var der ikke rum for det udglattende, afrundede. Det betød også en manglende forståelse for det opgør, som min far i sin ungdom havde måttet igennem i forhold til De stærke Jyders kompromisløse og fordømmende livsform. Efter Axels opfattelse havde det opgør ikke været radikalt nok - min far havde stadig beholdt sit strengt

ortodokse bibelsyn og sin snævre moralisme . Så de to - Far og Axel - kunne ikke mødes i frugtbar samtale. Det gjorde min far negativ overfor Axel, og det gjorde Axel helt afvisende overfor Indre Mission i almindelighed og min far i særdeleshed, selv om min far i virkeligheden slet ikke hørte til de mest outrerede på den pietistiske linje.

Men nu boede Eva og Axel og Else og jeg altså tæt på hinanden i Sønderjylland. Det betød, at vi hyppigt besøgte hinanden, og vore børn havde stor glæde af at lege sammen i de store præstegårdshaver, vi havde. Thorstein gjorde en stor indsats for at holde den enorme præstegårdshave nogenlunde i orden - jeg var komplet novice i den sag. Men for børnene var haven helt klart et paradis: træer at klatre i, buske at gemme sig bag, sne at tumle sig i. Der var altid legekammerater at være sammen med.

Men det, jeg husker bedst fra vores familiesamvær, var, at Axel og jeg brugte megen tid på samtaler i lænestolene i dagligstuen, han som den talende, og jeg som den lyttende. Jeg blev mere og mere klar over, at der også var brug for et kraftigt opgør hos mig, både med min opvækst i min fars skygge og med min dybe afhængighed af pietismen. Axel havde sat sig grundigt ind i C.G. Jungs psykologi og gav det nu i vores samtaler videre til mig. Jeg fik indblik i jungiansk psykologi, i arketyper, i fortrængninger, i symboler og drømme, i de rigdomme, der var at hente i eventyr og billeder. Det gav mig appetit på at læse bøger af Jung og andre fra den jungianske skole, så jeg uddybede og fik belyst de spørgsmål, vi havde talt om. Jeg læste "Jeget og det ubevidste", "Forvandlingens symboler", "Erindringer, drømme og tanker", "Mennesket og dets symboler" af C.G. Jung, "Det kvindelige i manden" af Ole Vedfelt, "Psykologien og den religiøse verden" af Ruth Poort, og en række andre spændende bøger - en læsning, der varede ved længe efter min tid som præst i Abild. Jeg blev også klar over, at jeg slet ikke var færdig med at reformere mit nedarvede skriftsyn - jeg måtte gå meget mere radikalt til værks, hvis jeg skulle videre i mit åndelige liv. Jeg skulle simpelthen åbne både øjne og øren for at få et nyt forhold til prædiketekster og andre bibelske tekster. Jeg måtte læse bibelen med nye øjne, drage nytte af det, der allerede var blevet præsenteret for mig i studietiden, men ikke fordøjet tilstrækkeligt. Kort sagt: mit teologiske studium nummer to tog sin begyndelse i Abild præstegård., og den periode vil uden tvivl være resten af mit liv. Det, der begyndte i Abild og Hviding Præstegårde i 1960'erne, har gjort mig til den, jeg er i dag. - At Axel med årene kom ind i et smerteligt opgør vedrørende sit ægteskab, og at det endte med Eva og Axels skilsmisse, ændrede ikke synderligt ved den rolle, han havde spillet for min åndelige udvikling. Jeg mistede forbindelsen med ham og måtte tage afstand fra den måde, han havde behandlet min søster på, men det, han havde podet ind i mig i Abild-årene, blev ved med at spille en vigtig rolle for mig.

Der var naturligvis også andre præster indenfor vores synsvinkel i de sønderjyske år. Den gamle provst i Bredebro, Jens Holdt, har jeg nævnt, og ligeså Visby-præsten Bent Rasmussen. Provsten blev i 1964 afløst som sognepræst i Bredebro af Algreen-Petersen, og som provst af Hans Petersen i Hostrup øst for Tønder, en virkelig god kollega med en rigtig sød kone ved navn Birgit. Han var ikke den, der blandede sig i sine præsters arbejde, men man vidste altid,

at man kunne komme til ham, hvis der var problemer. Han var også - i modsætning til Holdt - med i vores vestslesvigske konvent, der mødtes hver anden måned rundt om i præstegårdene: den højkirkelige Lund i Bylderup, den imødekommende Sølvsten i Højst, der altid var villig til at afløse i ferier o.l., men senere fik embede i Thy, Birkegaard i Daler, Lyksholm og senere Laust Kristensen i Burkal, Andersen i Tinglev, Barfod i Højer; og så var der jo også - som tidligere omtalt - min bror Erik, der blev sognepræst i Ravsted fra 1963-1970. Erik, der jo havde efterfulgt mig som hjælpepræst i Aabenraa, søgte nemlig også vesterud og tilbragte syv år i Ravsted, inden han igen flyttede tilbage til Aabenraa som sognepræst. Vi mødtes naturligvis også jævnligt i hinandens præstegårde og fulgte med i hinandens arbejde. Chr. Andersen i Tinglev mødte jeg igen en del år senere, da han var sognepræst i Sanderum og jeg sygehuspræst i Odense.

Konventet havde ikke den store teologiske kvalitet - værten for konventet skulle komme med et oplæg, og så var der derefter samtale om emnet, og til sidst en god middag. Oplæggets kvalitet svingede meget, og debatterne var i høj grad præget af den højkirkelige Lund, der dominerede rigeligt. Jeg holdt et foredrag i konventet om De stærke Jyder, da vi skulle være værtsfolk. Kollegernes reaktion var valen og nærmest ligegyldig, så det blev vist noget af en fuser. Det påvirkede også debatterne i konventet, at pjecen "Kirkens Ja og Nej", som jeg tidligere har nævnt, udkom i 1964; den var udgivet af "en kreds af præster", der senere blev til "Kirkelig Samling omkring Bibel og Bekendelse". Jeg skal ikke her gøre rede for det skriftsyn og kirkesyn, der lægges frem i den 15 sider store pjece, bare sige, at pjecen lod mig kold. Den vakte en hed og lang debat i folkekirkelige kredse, men den lå i sit menneskesyn langt fra det, jeg havde lært at sætte pris på hos den almindelige folkekirkekristne: *"med øjet, som det skabtes, himmelvendt, lysvågent for alt skønt og stort herneden, men med de dybe længsler vel bekendt, kun fyldestgjort af glans fra evigheden!"* Og så samtidig: begge ben på jorden, i kald og stand, hvad enten det er præstekald eller ægtestand!

Vi præster var også afløsere for hinanden i ferier, ved embedsledighed o.l. Min prøveprædiken for Abild menighedsråd holdt jeg som nævnt i Visby kirke, men senere - da pastor Rasmussen gik af med pension - kom jeg hyppigt i Visby, både til konfirmandundervisning i præstegården og i kirken til gudstjenester og kirkelige handlinger. Det samme var tilfældet i Tønder, hvor jeg hjalp til, da præsten i Ubjerg flyttede til Lolland. Jeg holdt aldrig gudstjeneste i Ubjerg, men ofte i Kristkirken i Tønder og i Emmerske Bedehus. Der var travle søndage ind imellem.

I 1962 var der præsteskitte i Tønder, og sognepræsteembedet blev nu besat med Rudolph Arendt. Der var en del uro og avisskriveri omkring dette præsteskitte, især fordi kirkeministeren forbigik nr.1 i menighedsrådets indstilling, pastor Nedergaard i Branderup, der ikke var enstemmigt indstillet. Menighedsrådets flertal var særdeles utilfreds med Bodil Kochs handling, men måtte bøje sig for ministeren, og familien Arendt flyttede ind i præsteboligen på Kirkepladsen i Tønder. I det daglige havde jeg ikke meget med Arendt at gøre, han var ikke med i konventet, men som afløserpræst ved Ubjerg-præstens afgang fik jeg konfirmandhold i Tønder Præstegård. Arendts og mit samarbejde var ikke tæt, - jeg blev altid

modtaget venligt og positivt, men mit daværende kirkelige standpunkt tæt på Indre Mission satte nu alligevel spærringer op mellem os - desværre. Gad vide, om ikke en del kolleger havde forudfattede meninger om mig på grund af min familiemæssige forbindelse til Indre Mission? Så var man sat i bås! Jeg kunne uden tvivl have lært meget af Arendt, hvis jeg havde været mere i kontakt med ham. Senere læste jeg i hvert fald hans bøger med interesse.

Apropos forholdet til Indre Mission i Tønder: da vi kom til Abild i 1961, hed missionæren i Tønder som tidligere nævnt Stage. Jeg kendte ham en smule gennem min far, men Stage har uden tvivl ventet sig meget af, at jeg kom til egnen. Kort efter vores komme til Abild fik jeg et anfald af nyresten og måtte holde sengen nogle dage - midt i dette indfandt missionær Stage sig og ville tale med mig. Han satte sig ved min seng og indledte snakken, men det var meget begrænset, hvor oplagt jeg var til den slags. Senere overtalte han mig til at tale ved et helliggørelsesmøde i Tønder - emnet skulle være "Omvendelse og retfærdiggørelse". Jeg tror nok, at jeg fik taget mig sammen til at lægge afstand til Indre Missions - på det tidspunkt - meget bastante mening om omvendelsen. Mit foredrag slutter således:

"- Nu tænker jeg nok, at nogle iblandt jer sidder med tanker nogenlunde i retning af dette: Ja, men hvad så med den omvendelse, jeg oplevede for så og så mange år siden . Den har da betydet umådelig meget for mig. Er der ikke plads til den nogetsteds? Skal den fejes til side som nul og nix? - - Tak Gud for det, hvis du virkelig blev vendt om og ført tilbage til Guds nåde i din dåbs pagt og blev øvet i borden i tanke, ord og gerning. Hvis der ikke kom det ud af det, så var det ikke andet end luftkasteller og stemninger. Og under alle omstændigheder: lad være at stirre dig blind på oplevelsen. - "

Om missionæren og de andre tilhørere kunne være enige med mig i dette, ved jeg knap, - i hvert fald sendte han ikke bud efter mig mere. Det havde jeg ikke noget imod. Jeg befandt mig ikke længere godt i den sammenhæng - tværtimod var det befriende at få sagt tingene rent ud. Det var bare påfaldende, at reaktionen blev så svag, som tilfældet var. Var det frygt eller protest eller respekt, der holdt mine tilhørere tilbage?

Familien voksede stadig: i marts 1962 fødte Else den dejligste lille pige, der blev døbt med navnet Mette. Hun var lidt for tidligt på vej, så vi frydede os over at se hvor fint hun var skabt. Hun trivedes godt og blev endnu en solstråle i vores familie. Og to år efter, i juli 1964, fik vi så vort femte barn, en dejlig søn, som kom til at hedde Søren. Ved hans fødsel sagde vores læge til mig, at vi nu burde anse familien for tilstrækkelig stor, og det kunne jeg kun give ham ret i. Flere børnefødsler ville have været for stor en belastning for Else - og hvem kunne ønske sig en mere pragtfuld flok end disse fem? Livet igennem har de været vores mest kostbare rigdom! Og vi måtte til at lære os selv - og hinanden - (børne)-begrænsningens kunst!

I juni 1962 - tre måneder efter Mettes fødsel - fik vi vores første bil, en splinterny lysegrå folkevogn, købt hos Bruhn og Knudsen i Tønder for kr. 15.290. Den første vinter, vi boede i Abild Sogn, kørte jeg på cykel rundt i sognet på husbesøg o.l. i al slags vejr - især husker jeg den barske cykeltur fra Tyvse til Sølsted og videre hjemad mod Abild by - så var det jo en ren

svir at kunne sætte sig i bilen og køre omkring. Bilen blev kørt ud til os, og jeg overtog den og kørte firmaets repræsentant tilbage til bilfirmaet i Tønder. Per fik lov at komme med - han kravlede om i "hullet" bag bagsædet, og det varede ikke længe, inden han sov sødeligt dér. Det blev hans plads under køreture i de tre år, vi havde den bil. Jeg nød at kunne køre rundt i bil i sognet og til Tønder og andre steder. Cyklen fik lov at stå - det kunne også hurtigt ses på min vægt, der røg i vejret med rekordfart! Da familien voksede, udskiftede vi Folkevognen med en Opel Rekord; dér var der bedre plads!

Fra min tid som rejseleder til Tyrol havde jeg en stående invitation til at besøge Frau Griesser i Ötztal, og i juni 1963 kørte Else og jeg af sted på den lange tur til Tyrol, efter at have sat børnene i pleje, pigerne hos Anna og Poul i Vandel, og drengene hos mormor og morfar i Sellerup Skov. Vi overnattede et par gange både på ned- og hjemturen, og havde nogle dejlige dage i Østrig, hvor Frau Griesser gjorde alt, hvad der stod i hendes magt, for at vi skulle have nogle gode dage. Hun lavede god mad til os, serverede muskatellervin for os om aftenen og gav os et dejligt værelse med balkon. Vi besøgte Innsbruck og travede lange dejlige ture i Ötztal, overværede Kristi Legemsfesten i landsbyen, og nød tilværelsen. Vi tog en tårevædet afsked med familien Griesser og vendte næsen mod nord igen, hjem til børn og arbejde og pligter.

En noget uvelkommen afbrydelse fik jeg dog i mit arbejde: der kom besked om, at jeg skulle genindkaldes til tjeneste i nogle få uger som sygepasser på en stor militærøvelse og møde i Oksbøl. Det passede mig aldeles ikke, men sådan var reglerne nu altså dengang, og jeg måtte forlade hustru og børn og trække i trøjen. Tiden gik nu rigtig godt, vi havde et godt kammeratskab, og jeg nød den storslåede jyske natur rundt omkring i Jylland. Værre var, at Else stod alt for alene med vores børn og med alt, hvad dermed fulgte. Hun klarede det i fin stil, men Per var for lille til at begribe, hvor far var blevet af. Han var i forvejen noget vanskelig at styre, og det blev da helt galt, når far var savnet. Ærligt talt, tror jeg, at det gav ham et chok, at far ikke var i nærheden. Men hvad kunne vi gøre?

I 1964 skete der noget, der - sammen med mine samtaler med Axel - fik afgørende betydning for mit syn på kirke og kristendom: jeg læste en bog af den engelske biskop John A.T. Robinson: Oprigtig overfor Gud (originaltitel: Honest to God, udkom 1962, oversat til dansk af H.C. Huus 1963).¹² I bogen gør Robinson op med de gængse forestillinger om kristendommens dogmer og verdensbillede. Han skriver i bogens forord: *"- jeg tror, at der i de kommende år vil påhvile os en langt videregående opgave end at formulere den overleverede ortodoksi i tidens sprog. - - Der kræves efter mit skøn en langt radikalere omstøbning, og under denne proces vil vor teologis mest fundamentale begreber - om Gud, om det overnaturlige, ja, selve religionsbegrebet - nødvendigvis komme i støbeskeen."*¹³

Og i bogens første kapitel skriver han bl.a.:

¹² Desuden udkom af samme forfatter: Honest to God and the Debate, 1963, og The New Reformation 1965.

¹³ Den danske overs. s.8

Der er er meget, der tyder på, at vi er ved at nå til det punkt, hvor hele forestillingen om en Gud "derude", som har tjent os så godt, siden det tredelte univers brød sammen, nu selv er ved at blive mere en hindring end en hjælp.¹⁴

Robinson nævner flere teologer, der har inspireret ham til at skrive sin bog, bl.a. Dietrich Bonhoeffer og Rudolf Bultmann, men først og fremmest den betydelige amerikanske teolog, Paul Tillich (1886-1965). I sin bog "The Shaking of the Foundations" ¹⁵ skriver Tillich

I dag er en ny form for psykologi blevet berømt, den såkaldte "dybdepsykologi". Den leder os fra overfladen af vor viden om os selv ned til lag, hvor der er optegnet ting, som vi ikke vidste noget om på overfladen af vor bevidsthed. - Navnet på dette uendelige og uudtømmelige dyb, grunden under al væren, er Gud. Dette dyb er, hvad ordet Gud betyder, og hvis dette ord ikke betyder noget videre for Dem, så oversæt det og tal om dybderne i Deres liv, om kilden til Deres væren, om det, der ligger Dem dybest på sinde, om det, som De uden noget forbehold tager alvorligt. Måske må De, for at kunne gøre det, glemme alt det fastslåede, De har lært om Gud, måske endog selve ordet. For hvis De ved, at Gud betyder dyb, ved De meget om ham. Så kan De ikke kalde Dem selv ateist eller ikke-troende, for De kan ikke tænke og sige: Livet har ikke nogen dybde! Livet selv er overfladisk! Selve tilværelsen er kun overflade! Hvis De kunne sige det i fuldt alvor, ville De være ateist, men ellers er De det ikke. Den, der kender til dybet, kender til Gud.¹⁶

Med ord som disse blev der for alvor lagt en åndelig bombe under mine overleverede forestillinger om Gud som en overnaturlig skikkelse, der befandt sig et eller andet sted i det himmelske univers, hvorfra han kunne tage sig af og holde øje med eller revse sine kære mennesker hernede på jorden. I sin bog gør John Robinson op med denne forestilling om en overnaturlig verden. Han tegner et billede af det væsentlige i kristendommen. Dette fører ham videre til et nyt syn på kristen etik, der munder ud i tesen: "Intet foreskrevet - undtagen kærlighed"¹⁷. og slår til lyd for, at der rundt om i menighederne skabes rum for et ganske andet syn end det traditionelle på, hvad kristendom er.

Robinsons bog skabte livlig debat, også i Den danske Folkekirke og virkede på mig som en åbenbaring. Fra det øjeblik, jeg havde læst den, kunne jeg ikke længere finde ro i de almindelige gængse formuleringer, som jeg tidligere havde brugt i prædikener o.l. Jeg måtte "ind til benet" revidere min måde at udtrykke min kristentro på. Det var en proces, der som nævnt allerede var i gang, men som blev forstærket gennem læsningen af bogen, - og den er faktisk ikke afsluttet endnu, fra tid til anden næret af nye indspark fra andre bøger, og påvirkning fra andre menneskers overvejelser. Det modnede mig at læse bogen - også i den forstand, at det gav mig "mod" til at gøre op med andres overvejelser og formulere min egen overbevisning. Læsningen af Robinson's bog udløste - som ved oplevelsen en halv snes år tidligere i Viborg Domkirke - heller ikke nogen omvendelse af den traditionelle pietistiske

¹⁴ Oprigtig overfor Gud, s. 16

¹⁵ Her er anvendt Ejgil Stoks danske oversættelse: Grundvoldene vakler (Jespersen og Pio 1965)

¹⁶ anf. oversætt. s. 57

¹⁷ Oprigtig overfor Gud, s.120

slags, så langt fra! - men den gav mig et åndeligt kick, der aldrig er ophørt med at virke i mit sind.

Robinsons bøger vakte trangen i mig til at dele hans tanker med min menighed i Abild. Der var for mig ingen tvivl om, at det var en udbredt og forudfattet opfattelse i menigheden, at en præst uden videre stod for en ortodoks, traditionel opfattelse af kristendommens grundbegreber. Jeg fik den ide at holde en foredragsrække, hvor Robinsons tanker skulle være det bærende element, men tilpasset den folkekirkelige virkelighed i mit sogn. Foredragene skulle ikke holdes i kirken, ej heller i Sølsted Missionshus, men et sted, hvor diverse grupper normalt kunne være på hjemmebane. Valget faldt på krostuen i Sølsted. Der var alle ligestillet - ingen havde fortrinsret. Min foredragsrække skulle have titlen "Kristendommen i en ny tid" og skulle bestå af seks foredrag med efterfølgende samtale/diskussion. Titlerne på de enkelte foredrag var:

1. Hvor er Gud henne?
2. Hvem var egentlig Jesus?
3. Gudstjeneste og hverdag
4. Er det forældet at bede?
5. Må jeg gøre hvad jeg vil?
6. Kan folkekirken moderniseres?

Det var med stor spænding, at jeg indbød til denne foredragsrække. Jeg havde store forventninger, fordi hele foretagendet var en stærkt personlig sag for mig, men jeg havde også inde bagved en frygt for, at det hele ville blive en fiasko. - Men min frygt blev gjort til skamme, og forhåbningerne om en positiv modtagelse hos tilhørerne blev til fulde indfriet. -I mit første foredrag sagde jeg bl.a.:

"- jeg har tillid til, at en flok mennesker samlet omkring en række emner skulle have mulighed for at komme i en frugtbar samtale om meget vigtige ting - en samtale, hvis virkninger ikke bare skulle være udtømt, når de enkelte aftener er forbi, men som skulle betyde, at vi lærer en smule af den kunst at lytte til hinanden og prøver at forstå hinanden i bedste mening. - Disse aftener vil på mange områder komme til at forme sig som et opgør med forestillinger og begreber - et forsøg på at give kristendommen mening i en tid, hvor gamle begreber og kirkens måde at leve sit liv på synes at være stivnet og forældet.. - "

Det var en nogenlunde pæn flok, der mødte op den første aften, men samtalen efter foredraget viste, at det var interesserede mennesker, der sad i lokalet. Der var livlig snak over bordene, og der var spørgsmål af nærgående karakter, der krævede svar. Aften efter aften mødte flere og flere op, så vi efterhånden var ved at sprænge rammerne. Det var en kolossal udfordring for mig at stå dér som part i en samtale, der gik på kryds og tværs hos sognets folk. Her er et par eksempler på mine oplæg til foredragsseriens debatter. Først fra den første aften's emne: Hvor er Gud henne?:

Har vi overhovedet længere brug for begrebet Gud? Er det ikke helt overflødigt? Overfor disse spørgsmål er det vigtigt at holde fast i, at vort billede af Gud ikke betyder: Alle mennesker er gode nok på bunden. Det er noget fladt noget at sige. Nej, selvom Gud er at finde i vort livs dybder, så betyder det dog, at der er en uendelig kvalitetsforskel mellem Gud og menneske. Hvor er Gud henne? Han er mellem menneske og menneske, i de nærmeste krav, i det nærmeste kærlighedsforhold. Her og nu møder jeg Gud som den ærefrygtindgydende og underfulde kærlighed. Jeg finder ikke Gud ved at ved at koncentrere mig og lede dybt i mit eget sind. Nej, da Gud er kærlighed, mødes han kun mellem menneske og menneske. Kun når jeg svarer på min næstes kald og går ham i møde, kan jeg kende Gud.

Eller en lille smagsprøve fra det tredje foredrag: Gudstjeneste og hverdag:

Gudstjeneste er at åbne sig for at mødes med Kristus i det almindelige og fælles. Gudstjenestens opgave er at åbne vores øjne for, at livet, dagliglivet, hverdagen er mere end overflade, mere end velfærd, mere end interesse for andre, mere end forsørgerpligt, mere end bedrøvet sympati med nogle ulykkelige mennesker i et fjernt land - men at dette daglige menneskeliv har dybder, hvor Gud lever som kærlighed. Den kærlighed kan gøre vort forhold til næsten til noget ganske andet end før. Den sande gudstjeneste hører hjemme i livets ganske almindelige indbyrdes forhold. Alt hvad der hjælper os til at se, at det er dér, det gælder, er kristen gudstjeneste. Alt hvad der ikke formår at vise os det, er ikke kristen gudstjeneste, hvor religiøst så det hele er.

Det er underligt at læse manuskripterne til disse foredrag halvtreds år efter. Det er vanskeligt at forestille sig, at disse ord kunne fænge og blive grundlag for frugtbare samtaler. Men ikke desto mindre gik det altså sådan. Ordene blev hørt, og mange af tilhørerne reagerede med spørgsmål og indvendinger, så der kunne være nok at gøre for en ordstyrer.

Og ikke nok med det: der kom flere i kirke om søndagen, end der havde været længe, interesserede og kirkefremmede mellem hinanden. Den sidste aften måtte jeg slutte med at sige:

"For mig personligt har det været en meget stor oplevelse at måtte lede disse aftener. Det har været en ualmindelig stor berigelse at knytte kontakten på den måde mellem præst og lægfolk, og det har betydet så meget, at jeg vist knap er den samme i dag som den dag, dette her blev påbegyndt."

Og til mine forældre skrev jeg bagefter i et brev af 18. marts 1965:

Vi er jo nu for længst færdige med foredragsrækken i Sølsted. Vi håber, at der er blevet sat noget i gang, som der kan bygges på i tiden, der kommer. Diskussionerne de sidste to gange var meget lange og nærgående. Jeg tror nok, det lykkedes os at få trukket linjerne op og nogenlunde at få præciseret, hvad kristendom egentlig er. Det har været en oplevelse at mærke den store interesse hos folk for kristendommens tale til os i dag, og der var udbredt ønske om at fortsætte på en eller anden måde næste vinter - måske i præstegården. Flere af deltagerne, som aldrig før gik i kirke, ser vi nu jævnligt der...

I vort konvent gennemgår vi for tiden pjecen "Kirkens Ja og Nej". Der er meget delte meninger i flokken om den, men der er netop derfor nok at snakke om. Stort set kan man vist sige, at de yngre af os godtager den i dens hovedtræk og som regel også enkeltheder. Ingen af os er dog kommet op at slås endnu, så det er da et godt tegn! Jeg tror, at det skyldes, at de allerfleste af os har en fornemmelse af, at vi står i en helt ny tid, hvor vi tvinges til at finde nye veje for at få evangeliet sat ind i menneskers liv, og hvor vi tit må famle os frem for at komme ud af stedet.

Nu, så mange år efter, er det påfaldende for mig, hvor positiv min holdning til "Kirkens Ja og Nej" var på dette tidspunkt. Der er jo milevid forskel mellem Robinson's tanker og den kirkeopfattelse, der kommer til udtryk i pjecens formuleringer. Afspejler min dobbeltholdning et forsøg på at forlige gammelt og nyt, en tøven overfor at skulle give mig noget ganske nyt i vold? Man kan jo også skræve så vidt, at bukserne revner! Og det var måske netop, hvad der skete nogle år senere, da vi var flyttet til Fyn?

Mens alt dette udspandt sig mit sind, i krostuen og i konventet og blev til de store begivenheder i min præstetid i Abild, gik livet sin gang, både familielivet i præstegården med de kriser og problemer og glæder, der hørte til dér - og det bogstaveligt talt helt omvæltende, at den gamle præstegård fra 1893 blev revet ned, og den nye præstegård rejste sig i præstegårdshaven bagved den gamle bolig. Behovet for at få den gamle præstegård gjort i stand var blevet stadig mere påtrængende, og det stod efterhånden klart, at det ville blive en meget bekostelig affære, hvis boligen skulle gøres blot tilnærmelsesvis tilfredsstillende. Menighedsrådet så i øjnene, at den bedste løsning på problemerne måtte være opførelse af en helt ny præstegård. Man lavede en rundtur til forskellige nye præstegårde, bl.a. Toftlund og Rise ved Aabenraa for at skabe et indtryk af, hvordan huset skulle indrettes. Man rettede henvendelse til arkitekt Carstensen i Tønder om at tegne den nye præstebolig, og hans forslag blev en hvidkalket bolig med kontor og private stuer i hovedfløjen med front mod syd, og en sidefløj med konfirmandstue og garage vinkelret derpå parallelt med kirkegårdsdiget. Udgifterne til den nye bolig ville være ca. 125.000 kr.

Modstanden i sognet mod at nedrive den gamle præstegård var markant, især naturligvis hos den ældre generation. En meget følelsesladet stemning rejste sig i sognet. Menighedsrådet arrangerede et møde i Abild Kro, hvor planerne blev forelagt til fri drøftelse. Men da først byggeplanerne var gennemgået og kommenteret, var der ikke saglige protester mod planerne og ingen forslag til andre løsninger - i hvert fald blev det ikke sagt offentligt! Et faktum var det jo også, at det var tiltrængt med en ny bolig, ligesom man havde haft problemet til løsning i andre vestslesvigske sogne: Højst, Ravsted, Brede, Rise. Så planerne om den ny præstegård blev godkendt både i provstiudvalg og i stiftsøvrighed, i 1965 byggedes den nye præstegård, og vi flyttede ind med stor glæde. Laurids Borg i Sølsted købte den gamle præstegård til nedrivning, og lidt efter lidt forsvandt den gamle udtjente bolig på ladet af flere lastbiler, så der kunne anlægges ny have.

Abild gamle præstegård

Vi havde ingen pietetsfølelse overfor den gamle bygning - dertil havde vi haft for mange mus som blinde passagerer. Det var bare dejligt at tage de nye rum i besiddelse - også konfirmandstuen, der lå med udsigt mod kirken og nu kunne møbleres og indrettes langt mere tidssvarende end før.

Jeg skal ikke kunne sige, om præstegårdssagen slog skår i forholdet mellem præst og sogn. Ikke en eneste bebrejdede mig, at den gamle bolig blev revet ned - men jeg ved jo ikke, hvor meget der blev snakket i krogene før og efter byggeriet. Men den dag i dag er jeg sikker på, at det var det rigtige, vi gjorde, da den gamle og upraktiske muse- og rotterede blev fjernet.

18. november 1965 blev dagen, hvor vi flyttede tværs over gårdspladsen ind i den nye præstegård - en stor dag i familien. Den dejlige konfirmandstue gav nogle muligheder, som ikke var til stede før. De nye forhold, hvor konfirmandstuen var anbragt i en fløj for sig selv, betød, at der kunne arrangeres aktiviteter for unge i præstegården. Jeg holdt ikke længere ungdomsmøder, men oprettede i stedet en ungdomsklub i præstegården, hvortil sognets unge kunne komme og høre musik et par aftener om ugen, snakke med hinanden, høre om et eller andet emne, spille forskellige spil osv. Tilslutningen var ganske god, men opbakningen fra sognets voksne befolkning var beskeden. Jeg tror, at en del i sognet syntes, at det, der foregik, var for udisciplineret. I hvert fald følte jeg nok, at jeg stod alene med dette arbejde. Jeg skulle nok have inddraget en form for "støttekreds", så havde der været mere holdbarhed i det.

Det var en stor glæde at kunne holde konfirmandundervisning i det nye lokale, og konfirmanderne nød det. På en helt anderledes måde kunne jeg benytte mig af nye undervisningsmaterialer og gøre undervisningen mere afvekslende. Konfirmanderne var jo også blevet inddraget i gudstjenestens forløb ved at fungere på skift som oplæsere af ind- og udgangsbøn; ikke blot engagerede det dem selv, men det betød også bedre opslutning omkring gudstjenesten, ved at forældre og søskende også kom i kirke.

Naturligvis var der en fast kerne af deltagere i gudstjenesterne, og en væsentlig del af dem tilhørte den missionske flok i sognet. Men også andre var med i flokken af faste kirkegængere: jeg må nævne en respekteret og kendt mand som Hans Andersen fra Kongsbjerg i sognets nordøstlige hjørne. Han havde allerede i tysk tid været fremtrædende i nationalitetskampen - han var bl.a. stifter af Landeværnet, der søgte at hindre alt for store indkøb af danske gårde fra tysk side. Han var særdeles historisk interesseret, og det var spændende at besøge ham og høre om hans oplevelser gennem årene. Da Hans Andersen fyldte 80 år, var vi inviteret til middag på Sdr. Sejerslev Kro sammen med en række kendte personer fra landsdelen. På et tidspunkt rejste Hans Andersen sig og sagde omtrent som følger: "Nu er vi samlet så mange personer fra hele Sønderjylland - nu synes jeg, at I skal holde nogle taler."-

De tyske kom kun sjældent til mine gudstjenester - den tyske pastor Schau fra Højer holdt som nævnt en månedlig gudstjeneste i kirken, og der kom bl.a. Steinhof-familien, Riggelsens fra Vennemose, Burgwalds m.fl. Det hændte dog, at de tyske benyttede den danske præst ved kirkelige handlinger. Jeg husker for eksempel, at jeg holdt en begravelse af en Riggelsen fra Vennemose, hvor kisten havde stået i storstuen indtil begravelsen, og så blev gavlen revet ned på begravelsesdagen, så kisten kunne bæres ud ad den vej. Ved en anden begravelse var både den tyske præst og jeg i funktion ved samme begravelse.

Abild ny præstegård

På den anden side var der også - foruden Hans Andersen - markante skikkelser fra den danske majoritet i sognet. Sognerådsformanden, Rode Andersen, var ganske vist "indvandrer" fra Nordjylland, men var højt respekteret fra alle sider i sognet. Han kom senere i amtsrådet, da Abild blev indlemmet i Tønder kommune. Gårdmændene Jens Dixen og "Lense" (han hed aldrig andet, hans virkelige navn husker jeg ikke) i Sølsted var af den yngre generation, men ansete og fornuftige mennesker. Jens Dixens datter Kis var - som nævnt - vores første tjenestepige i præstegården. Søren Eskildsen i Abild var nok den indremissionske mand, der nød mest respekt i byen. Jeg husker, at en beboer i Abild By engang sagde til mig: "Havde jeg dog bare haft ligeså meget tro som Søren."

Vores børn trivedes på en måde fint i Abild.. De havde mange legekammerater, både Skrædderens piger, Pia og Heinz i kroen, lærer Clausens Bo, og tømrerens Oluf og Vagn. Deres legeområde var stort: både vores egen have, den gamle vej, gaden fra hovedvejen til kroen, sportspladsen bag skrædderens hus. Vi kunne uden skrupler lukke dem ud og lege - de måtte bare overholde det uomgængelige forbud mod at gå ud på hovedvejen. De var gode til at passe på hinanden - især husker jeg, hvor omhyggeligt Mette sørgede for lillebror Søren, når de var udenfor. En dag var det dog Mette, der en dag var kommet ud, hvor hun bogstaveligt talt ikke kunne bunde. Lærer Clausen opdagede en skønne dag, da han så ud af sit vindue overfor den gamle skole, at par små pigeben stak op af en murerbalje på skolens legeplads. I en vældig fart fór han ud og fik den lille Mette halet op, så vi slap alle med skrækken! Søren og Mette fik lige fra de første år et meget nært forhold til hinanden, der har holdt sig lige siden. Børnene fulgte med i, hvad der skete i kirke og på kirkegård - om søndagen var nogle af dem jævnligt med i kirke til gudstjeneste; så satte de sig ofte på balkonen lige overfor prædikestolen, så kunne jeg holde øje med dem, når jeg holdt prædiken - og tysse på dem, hvis det var nødvendigt!. Og var der begravelse på kirkegården, kunne det hænde, at Carsten eller en af de andre stod på diget og fulgte med i handlingen, så godt de kunne. Gad vide, om årene i Abild ikke for flere af dem står i et særligt skær.

Men intet paradys uden slange. Desværre havde Carsten alt for hyppigt luftvejsproblemer. Allerede mens vi boede i den gamle præstegård, var Carsten ofte plaget af bronkitis og åndenød, og det gik meget tit ud over nattesøvnen. Det kunne hjælpe ham lidt, hvis han fik sin seng flyttet ud i "Storstuen", hvor der var lidt mere luft end i børnekammeret. Alligevel var der mange nætter, hvor en af os måtte sidde hos ham og hjælpe ham, hvis han fik problemer. Der var øjensynligt tale om en form for allergi, og vores dygtige læge, doktor Jepsen, fik ham først indlagt på Tønder Sygehus til test for allergi, og da det ikke gav noget entydigt resultat, blev han indlagt på Aarhus Kommunehospital, men heller ikke dér lykkedes det at bestemme allergi-årsagen. Han var ofte syg 8-10 dage hver måned med luftvejsproblemer. Først da vi var flyttet til Odense i 1967, fik han det bedre, og det viste sig omsider, at årsagen til hans mange problemer var, at han ikke kunne tåle den megen jod, der er i luften ude ved marsken. Da han kom fri af allergien her på Fyn og i øvrigt undgik jodpræparater, fik han det godt og har ikke mærket noget til det siden. Selvfølgelig havde alle fem børn deres børnesygdomme i Abild, men de forløb som regel uden komplikationer. Undtagelsen var, da fåresygen ramte familien i 1964 - det blev Else, det gik mest ud over. Hun havde lige født Søren, men måtte ligge i sengen temmelig længe, før hun blev rask.

Carstens problemer med luftvejslidelser gjorde det fra tid til anden nødvendigt for os at overveje, om vi kunne forsvare at blive boende i det barske Vestslesvig. Vi var glade for sognet og for den nye præstebolig, jeg var glad for gudstjenester og konfirmander, og selv om jeg havde involveret mig i mange spændende og frugtbare former for børne- og ungdomsarbejde, så havde jeg dog fra tid til anden overvejelser i retning af at finde en beskæftigelse, der var mere koncentreret om undervisning. Jeg søgte på et tidspunkt en stilling som lektor på Skive Seminarium, men uden resultat. Der var ikke andet at gøre end at holde øje med de

stillingsopslag, der hver uge kunne læses i "Præsteforeningens Blad". Vi koncentrerede os især om at lede efter en stilling længere østpå, væk fra det barske klima, og da der blev en stilling ledig ved Bolbro Kirke i Odense, sendte vi følere ud. Else og jeg kørte til Fyn, vi fik en samtale med en af præsterne ved kirken, og vi var på Saxovej for at se på boligforholdene for kapellanen. Boligen var imidlertid så afskrækkende, især da for en familie på syv personer, så det embede droppede vi hurtigt. Det varede dog ikke længe, før det næste Odense-embede blev opslået, nemlig embedet som kaldskapellan ved Fredens Kirke på Skibhusvej i Odense. Vi så på forholdene, vi talte med menighedsrådsformanden og med sognepræsten, Holger Leth, der var ret ny i sognet, - og jeg søgte embedet. Det var den eneste ansøgning, der kom, så det var en ret nem beslutning for menighedsrådet at træffe sit valg. Det skete dog ikke, før menighedsrådet havde været på besøg i Abild kirke til gudstjeneste. De kom til Abild i samlet flok til en velbesøgt familiegudstjeneste. Den første, der tog imod dem på kirkepladsen, var gamle Johan Jørgensen, der var på vej til gudstjeneste; han tog imod dem med ordene på klingende sønderjysk: "Hvis I er kommet her for at tage vores præst fra os, så kan I godt drage hjem igen". Bagefter var der spisning på Missionshotellet i Tønder - og så var afgørelsen truffet.

TIDEN I FREDENS SOGN 1967-1976

Menighedsrådet fra Odense lod sig åbenbart ikke kyse af Johan Jørgensens afvisende ord, Else og jeg var som nævnt til spisning og samtale på Missionshotellet i Tønder, og få måneder efter blev vi fynboer og har lige siden været glade og tilfredse ved at være fynboer. Der blev holdt afskeds-gudstjeneste i Abild kirke, og der var afskedsfest i forsamlingshuset i Sølsted - og så var der ellers travlhed med at få flyttebilen pakket og sige farvel til alle de kontakter, vi havde haft i vore sønderjyske år.

Indstillingen i Odense var enstemmig, og som nævnt var jeg også eneste ansøger. Min indsættelse som kapellan ved Fredens Kirke blev foretaget af K.L. Aastrup, der på dette tidspunkt var domprovst i Odense.

Fredens sogn i Skibhuskvarteret blev altså vort næste hjemsted og mit næste virkeområde - unægtelig en stor omvæltning fra det lille fredelige landsbysogn i Vestslesvig. Et stort arbejdersogn - 15.000 indbyggere, masser af børn og unge, mange aktiviteter. Men der var tre præster, og det var som sagt nok noget af det, der trak mest: ikke at stå alene med sit sogn, men at være med i et team.

"Treenigheden" var der nogle, der kaldte os tre præster - sikken compliment. Men der var en god portion sandhed i det. Holger Leth var som nævnt kommet til sognet året før os fra Mølholm ved Vejle som pastor Tanges efterfølger. Leth var primus motor i Fredens sogn, men han var det på en måde, der absolut gav rum for kolleger ved hans side. Han var fra sin tid i Mølholm vant til god opslutning om gudstjenesterne. Holger Leth havde en fremragende evne som leder af et teamwork. Han var i stand til at se, hvad hver enkelt på holdet kunne og fik så stille og roligt skabt sammenhæng i det hele. Han var en lidt genert mand, som man ikke så let kom tæt på, men man kunne altid regne med hans interesse, loyalitet og kollegialitet. Han var en dygtig,

aktuel prædikant, klar og forståelig i sin fremførelse af budskabet. Han elskede at fortælle en god historie, og havde man først hørt hans buldrende latter, når han morede sig, glemte man den aldrig.

Thomas Ingerslev var residerende kapellan; han havde været i sognet siden 1930 og var en hel institution i befolkningen. Hans og hans kones optagethed af de store sociale problemer i det store arbejdersogn var legendarisk og beundret i brede kredse. Han var en beskeden, næsten selvudslettende mand, men altid venlig og imødekommende. Han tilhørte Tidehverv, tror jeg, og det har formentlig af og til slået gnister, mens Tange var sognepræst, men i de sidste par år, Ingerslev levede, var der ingen mislyd, kun et ønske om at være fælles om arbejdet i det store sogn. Jeg husker endnu, hvilken glæde det var for pastor Leth, da Th. Ingerslev meldte sig ind i Menigheds-kredsen. Det havde været utænkeligt tidligere. Ingerslev satte sig i øvrigt et smukt minde i fritidshjemmet Svanegården, som han var initiativtager til, og hvor forfatterinden Martha Christensen igennem mange år var ansat.

Holger Møller, der afløste Th. Ingerslev i 1968, og som kom fra Køge til Odense, faldt utroligt hurtigt ind i samarbejdet. Jeg tager ikke i betænkning at sige, at jeg aldrig har mødt en så venlig og hjertelig præst som Holger Møller. Han var i sandhed en mand, i hvem der ikke var svig. Det kan også siges om andre, men i en snæver kreds kunne Holger Møller få sagt sin ufejlbarlige mening om en sag eller en person, uden at man af den grund følte, at han gik over strengen. Holger og hans hustru Inga blev en god del af kirkens medarbejderkreds, og vi følte det hurtigt, som var vi netop en stor familie. Holger Møller var særdeles konventionel i sin forkyndelse, både hvad form og indhold angår, men hans ægthed og imødekommenhed gjorde det hele vedkommende og meningsfyldt.

Vi tre præster var meget forskellige, og vi tilhørte hver sit årti i alder, men vi havde så godt og nært et samarbejde på alle områder, at jeg ikke mindes nogen konflikt mellem præsterne igennem de næsten ti år, vi var der sammen. Det var primært det, der gjorde tiden i Fredens sogn til en god tid, til trods for den store arbejdsbyrde.

Medvirkende til det gode samarbejde var også den kirkebetjening, der fungerede ved kirken. Kordegn Th. Larsen havde været i sognet siden 1938 og var en af landets dygtigste kordegne. Han havde været landsformand for kordegneforeningen i en årrække, og var suveræn, når det gjaldt kirkebogs- og attestproblemer. Med sin store erfaring og menneskekundskab var han en nænsom og vidende medhjælp overfor den nye kapellan. Han var næstformand i menighedsrådet og formand for menighedskredsen i nogle år og havde stor indflydelse på meget af menighedslivet i sognet. Hans store personkendskab var til stor nytte for en ny præst. Glemmes skal heller ikke, at han var den eminente arrangør af den årlige menighedsudflugt - ad idylliske små fynske veje med mål i et hyggeligt traktørsted bugtede en lang kortege af private biler sig af sted, ofte omkring et hundrede biler.

Kirketjeneren var Carl Stålgren, der afløste Th. Larsen som kordegn ved dennes afgang i 1970. Carl og Merethe blev nogle af vores bedste venner lige til deres død. Carl nød stor respekt i sognet og var åben og lydhør overfor den nye unge præsts ideer. Han efterfulgtes som kirketjener af Kristen Sørensen. Kristen havde været fører hos de grønne Spejdere i mange år og gjorde på sin rolige og stabile måde et godt arbejde både der og i kirken. Han og jeg havde et godt

samarbejde i spejdertroppen. Organist gennem alle årene var Leif Rasmussen (senere Bloch), en særdeles dygtig og vidende - og blind - organist, der ikke var bange for at benytte nyere orgelmusik ved gudstjenesten. Leif, der senere blev gift med en enke efter en af vores bedste venner, var hjælpsom og åben overfor nye initiativer. Han var korrekt og loyal overfor præsterne, altid en sikker og god samarbejdspartner. Med årene udviklede der sig et solidt tillidsforhold mellem kapellan og organist. I vores pensionisttilværelse er Leif og jeg blevet nære venner med salmemelodierne og boglæsning som vores kæreste samtaleemner.

MENIGHEDSRÅDET

Menighedsrådet ved Fredens Kirke var delt i to - ja, vel egentlig tre - grupper: Menighedskredsen, Ungdomslisten og Socialdemokraterne. Men i det daglige mærkede man ikke grupperingerne. Henry Dahl, der havde afløst den gamle rigger Eriksen som formand, var socialdemokrat, men han og hans dejlige kone var trofaste støtter i arbejdet. Henry Dahl kunne fare op og blive stejl - han var vendelbo. - men argumenter og en rolig samtale satte som regel tingene på plads. Han døde desværre alt for tidligt af en lidelse i bugspytkirtlen, og afløstes af Gunnar Lauritzen fra "den anden side" i menighedsrådet. Gunnar og hans kone Ruth, som jeg kendte fra studietiden, blev vores gode venner. Gunnar indtog en ledende plads i menighedsrådet i de år, hvor der fandt så mange strukturændringer sted i menighedsarbejdet. Han var utrolig flittig og vidende. Han og jeg sad sammen i flere udvalg - bl.a. et, som vi kaldte "Støvsugerbanden", navnet taler vist for sig selv. - og havde altid et fortrinligt samarbejde. Det var muligt i mange tilfælde at vurdere nye initiativer fordomsfrit og åbent, når blot man kunne se, at det var til fremme af det kirkelige liv i Fredens Sogn. I det hele taget var forholdet i menighedsrådet præget af et godt arbejdsklima med godt humør. Jeg mindes medlemmer som Peder Nørby, Jens Helbak, fru Grøndahl, Helge Jørgensen - gode og trofaste kirkegængere og støtter i arbejdet.

ARBEJDSFORHOLD

Der var fuldt op at gøre i sognet i det daglige. Selv om det at være tre præster betød, at hver tredje søndag var gudstjenestefri, så var der ikke megen tid til afslapning. De mange kirkelige handlinger medførte mange samtaler og husbesøg, det vidt forgrenede arbejde i sognet lagde beslag på mange aftener, og de mange konfirmander, som sognets yngste præst - naturligt nok - samlede sig, gav et både nødvendigt og interessant arbejde med at tilrettelægge timerne efter nye metoder og med at etablere kontakt til konfirmandforældrene. Der var et par gange tilløb til at gennemføre en tvungen fordeling af konfirmanderne efter skole eller kirkedistrikt, men det blev først realiseret senere.

At gå ind i bestående arbejde, hvis man ønskede det, eller at tage nye initiativer - begge dele var muligt. Og så var der i øvrigt nok af tjenstligt arbejde. Mine kalendere fra de år fortæller om 75 konfirmander ved én gudstjeneste, ti dåb ved en anden, omkring hundrede kirkelige handlinger (vielser og begravelser) derudover om året osv. osv. Der var plejehjem og børnehaver, kirkeskole, spejdere, bestyrelsesmøder, husbesøg, kirkeblad m.m. En stor flok frivillige medarbejdere og et positivt menighedsråd var en god støtte. Og så var det i de år, jeg - sammen med titusinder andre i dette land - lagde mig skæg til.

Vores flytning til Odense betød også, at vi nu boede i en universitetsby. Det måtte uundgåeligt pirre til min lyst til at "snuse til" andre studier end det teologiske. Jeg troede naivt, at jeg i fritiden i Fredens Sogn kunne klare et studium i Nordiske Sprog på Universitetet. Bag ved dette lå igen den før omtalte trang til på et eller andet tidspunkt at søge ud af præstejobbet, ind i noget andet. Jeg begyndte også studiet, jeg befandt mig godt i universitetsmiljøet og tog et par mindre eksaminer, men det viste sig hurtigt, at det var så at sige uforeneligt med præstearbejdet at klare et krævende studium. Da der oven i købet kom en langvarig akademikerstrejke, så undervisningen blev afbrudt, løb alle mine drømme ud i sandet. Jeg kom ikke længere med den uddannelse - men jeg bevarede resten af mit liv glæden ved at læse lødige litteratur. Og universitetet var fortsat et sted, hvor jeg jævnligt kom hen, efterhånden overvejende i Visecentret. Men det er en helt anden historie!

En af de virkelig store oplevelser i tiden i Fredens Sogn var opførelsen af musicalen *Jesus Christ Superstar* i 1971 i Fredens Kirke. Opførelsen blev til i et samarbejde mellem en flok lærerstuderende på Odense Seminarium, seminarielektor Poul E. Andersen (senere domprovst i Odense), organist Leif Rasmussen og mig. Hele musicalen blev afspillet over et kæmpemæssigt forstærkeranlæg, teksten stod på dansk på et stort lærred foran prædikestolen, der var indrettet en lille scene, hvorpå de lærerstuderende opførte nogle tableauer fra handlingen, der var lysshow på altertavlen, og alle stole i kirken var vendt, så kirkens udseende var helt ændret. Der kom en ustyrlig masse mennesker - ca. 1000, og opførelsen blev så stor en succes, at der hurtigt rejste sig ønsker om endnu en opførelse. En grundig debat i menighedsrådet var nødvendig, før der blev givet grønt lys - det var jo et brud med gængse forestillinger om kirkens brug, men heldigvis havde vi domprovst Falks opbakning til projektet. Anden aften kom først en måneds tid efter, og ca. 800 mennesker fyldte rummet denne gang. Blev Kristus forkyndt? Ja, jeg tror det. Begge aftener sluttede med en lille, men væsentlig tilføjelse til musical'ens tekst: oplæsning fra alteret af påskeevangeliet. *Superstar*'ens fallitdød på korset blev fulgt op af budskabet om Kristi opstandelse. Musicalens opførelse var for mange unge den helt store oplevelse. I flere år derefter var *Jesus Christ Superstar* undervisningsstof i konfirmandlokalet på Monbergsvej - jeg tror mange konfirmander husker det bedre end noget andet fra de timer.

KONFIRMANDUNDERVISNING

Der var i det hele taget for mig en nær sammenhæng imellem disse forskellige former for ungdomsarbejde - og så undervisningen af konfirmander. Som jeg selv havde fået det med mit forhold til det overleverede kristne budskab, fandt jeg det bydende nødvendigt at finde frem til nye former for undervisning af konfirmander. Netop i de år var der et nybrud på det område: konfirmanderne blev inddraget langt mere aktivt i undervisningen end tidligere, man gjorde brug af billeder og musik, og vi sang moderne salmer og nye sange. Jeg levede meget med i alt dette og havde stor glæde ved at benytte det i mine konfirmandtimer. Det nye konfirmandlokale på Monbergsvej, som jeg fik i 1970, gav mulighed for nye opstillinger af borde, og jeg ser endnu for mig fire grupper af konfirmander, ivrigt optaget af at tegne og skrive og udforske et eller andet emne. Særlig velbesøgte forældreaftener viste mig, at også forældrene var meget optaget af, at

undervisningen fandt nye veje til deres børn. Et forsøg i 1972 på at gennemføre "konfirmand-undervisning for voksne" i konfirmandstuen på Monbergsvej 40 blev dog ikke noget tilløbsstykke. Men børnenes undervisning var man optaget af. Indskrivningen hvert år af nye konfirmander var et hestearbejde, konfirmandforældrene stod i kø udenfor døren, og det lagde fuldt beslag på både Elses og min arbejdskraft i flere dage. Desværre forekom det mig, at konfirmanderne i midten af 70'erne blev sværere at motivere for undervisningen. Det hænger måske sammen med tilsvarende problemer i folkeskolen - i hvert fald gik noget af det sjove af det på flere hold. Men det vedblev at være festligt at konfirmere de mange unge forår og efterår.

Jeg tænker også med glæde tilbage på et initiativ af pastor Elith Olesen, Sct. Hans kirke. Han var primus motor i tilblivelsen af en udstilling 9.-11. marts 1976 i Skolecentralen i Holsedore af undervisningsmaterialer til konfirmandundervisningen. Sammen med bl.a. Krab Johansen, dengang præst i Næsbyhovedbroby, og Huus fra Sanderum, deltog jeg i et udvalg, der tilrettelagde denne udstilling. Succes'en var begrænset: det lykkedes ikke at få ret mange præster og menighedsrådsmedlemmer ind til udstillingen, men vi, der var i udvalget, havde meget ud af det.

Et særligt indslag i konfirmandundervisningen blev de udviklingshæmmede elever fra Lundhaveskolen. Det krævede en helt anden form for undervisning med hovedvægten på samvær, sang, enkle kristelige hovedbegreber som Fadervor o.l. - og en uendelig tålmodighed. Belønningen for præsten bestod i en grænseløs tillid fra elevernes side og en meget festlig konfirmationsgudstjeneste i Fredens Kirke. Det første år jeg havde elever fra Lundhaveskolen, foregik undervisningen på Monbergsvej - eleverne blev kørt i minibus derhen - og hvor var de glade for vores lille sorte puddelhund; senere blev undervisningen af sparegrunde flyttet til selve Lundhaveskolen. Det virkede nok lidt negativt på timerne - de kom til at ligne elevernes øvrige hverdag for meget. Men stort set var det en oplevelse at have med de evnesvage at gøre. Det virkede stærkt på mig, da jeg mange år senere under mit arbejde på Odense Sygehus blev kaldt til en patient, der viste sig at være en kvinde, der havde været konfirmand på et af de første hold fra Lundhaveskolen. Gensynet var gensidigt hjerteligt.

INDRE MISSION.

Årene i Fredens Sogn rummede også et skarpt og pinagtigt opgør med Indre Mission. Det blev forårsaget af, at det blev tilladt at servere spiritus i KFUM's bygning på Skibhusvej. Kunne man så bruge bygningen til kristelige møder, som man hidtil havde gjort? I KFUM's bestyrelse blev problemet endevendt yderst samvittighedsfuldt. Jeg husker især, hvor vigtigt det var for formanden, nu afdøde ostegrosserer Jørgen Bendt Jacobsen, at finde frem til den rigtige løsning. Ved en række kontaktmøder mellem sognets kirkelige aktiviteter og organisationer: præster, menighedsråd og menighedskreds, ungdomsorganisationer og Indre Mission gik bølgerne højt. Det var svært at enes med Indre Mission om væsentlige ting, det viste sig så svært at forstå hinanden, - at "tale sammen over hækkene", som det blev udtrykt - at IM indstillede sin mødevirksomhed i sognet. Det var for nogle af dem, der hørte til i inderkredsen omkring Fredens Kirke, en vemodig udvikling, for en stor del fordi indremissionæren i deres ungdom havde betydet meget for mange unge i Fredens Sogn. De afgørende møder omkring Indre Missions rolle i Fredens sogn blev faktisk også

min sidste nære kontakt til Indre Mission, men jeg opfattede det som en naturlig følge af den udvikling, der var sket i mit kristendomssyn. Jeg talte på et tidspunkt i missionshuset "Tabor" over salmelinjen "Klar op, vort hjerte, sjæl og sind, det er Gud Faders forårsvind, hans åndepust, som suser nu..."¹⁸ Det blev til en understregning af, at vi må være åbne for at lade os præge og lede af den ånd, der ændrer alt vort og gør alle vore parader og skel til intet. - Da missionæren ved missionshuset "Sykar" kort efter dette bad mig tage et møde i missionshuset i Hjallese, sagde jeg nej, og jeg blev ikke spurgt siden. Mine forældre var på dette tidspunkt flyttet til Odense og boede i en lejlighed i Dagmargade, men jeg mindes ikke på noget tidspunkt at have drøftet dette opgør med Indre Mission med min far. Indre Mission var et afsluttet kapitel i mit liv - de eneste spor af den var vel at finde i nogle vendinger og talemåder i mine prædikener, men ellers var det et endeligt farvel. Men det havde også været en lang proces - ind imellem pinefuld og dybtgående.

SPECTRUM OG UNGDOMSGUDSTJENESTER

Til gengæld var der andet, der blomstrede: en ungdomsklub "SPECTRUM", der for alvor gjorde et pionerarbejde blandt sognets voksne unge, for en stor del tidligere spejdere. Klubben blev til i 1968 efter forhandlinger mellem en række personer, der alle igennem en årrække havde haft med ungdomsarbejdet ud fra KFUM-bygningen at gøre: Jørgen Bendt Jacobsen, Poul Schaap Christensen, Kristen Sørensen, Poul Sørensen og mig, og fra de unges side bl.a. Jan Bjørk Rasmussen. Når jeg bruger udtrykket "pionerarbejde", skyldes det, at "Spectrum" ikke på nogen måde var bundet af tilknytning til nogen kirkelig retning eller bevægelse. Mange af de unge, der sluttede op om Spectrum, havde på et tidspunkt været aktive i spejderarbejdet, men ønskede nu at kunne mødes og være fælles på en mere frigjort måde end før. Tilknytningen til Fredens Kirke var stærk og selvfølgelig, og på intet tidspunkt blev der sat spørgsmålstejn ved det, men der var en klar vilje til at gå egne veje og tage emner og spørgsmål op til diskussion, både ved klubbens møder og i det lille blad, der blev duplikeret og udsendt til klubbens medlemmer med jævne mellemrum. 25-års-jubilæet i 1993 var et forbløffende vidnesbyrd om den betydning, "SPECTRUM" havde haft i sine bedste år.. Klubben gjorde sig hurtigt gældende som et forfriskende indslag i sognets liv. Klart kirkecentreret, men også udadvent med utraditionelle indslag både i gudstjenester og i aktiviteter. Jeg mindes med glæde et tillidsfuldt samarbejde, både omkring klubbens blad og ved mange af dens arrangementer. Slet ikke så få af klubbens medlemmer fandt sammen som par i årenes løb, og kaldskapellanen fik den ære at vie en hel del af dem. Endnu i min alderdom er der en særlig forståelse mellem de personer, der var med i Spectrum, og mig.

Der havde i en årrække været tradition for at afholde en ungdomsgudstjeneste i september måned hvert år i Fredens kirke i samarbejde med KFUM og K. Denne tradition blev nu fornyet og udbygget. Bl.a. husker jeg en gudstjeneste i 1968, der gav genlyd i pressen: et poporkester med navnet Yellow Stars spillede til salmerne, der blev opført et lille kirkespil "Et håbløst tilfælde", og en ung pige, Ulla Johannesen, prædikede. Det var uvante gudstjenesteformer dengang, så der blev

¹⁸ Den danske Salmebog 1988, nr. 244

skrevet meget om den gudstjeneste, både i artikler og læserbreve. Efter gudstjenesten var der diskussion på KFUM - som Fyens Stiftstidende skrev: "- med mange meningstilkendegivelser, der spændte fra krav om endnu mere avancerede gudstjenester til nærmest fordømmelse. En enkelt brugte Jesu ord: Mit hus skal være et bedehus, ikke en røverkule." Men der kom flere gudstjenester for unge, og der blev arbejdet i udvalg og grupper for at finde frem til bæredygtige gudstjenesteformer. SPECTRUM spillede en aktiv rolle i alt dette.

Y'S MEN'S CLUB.

Siden min præstetid i Sønderjylland, både i Aabenraa og Abild, havde jeg været engageret i Y's Men's Club, så det var naturligt at træde ind i sognets lokale afdeling af dette arbejde. Ganske vist er jeg ikke tilhænger af for mange ceremonier og dikkedarer, og foreninger med logekarakter byder mig noget imod. Alligevel var der i Fredens Sogns Y's Men's Club et så fint kammeratskab og sammenhold, både ved møder og i arbejdsopgaver, at det var et godt bagland at have som præst. Foruden flere af de ovenfor nævnte tænker jeg på gode venner fra den tid som Jørgen Jørgensen, Alfred Olsen, Henry Christiansen, Reinhold Skov, Knud Jacobsen, John Jensen m.fl. Klubbens ubetinget største arbejdsopgave i min medlemstid blev loppemarkedet i Kongensgade i 1974. Alle klubbens medlemmer ydede en formidabel indsats for at afvikle det marked. En lagerbygning bag biografen Fønix blev lånt til formålet, og den kom til at bugne af alskens varer. Folk fra hele byen strømmede til - udbyttet blev på 23.000 kr. - det var møjen værd. Men det blev også min sidste større opgave i Y's Men's Club - ved min flytning i 1977 fra sogn til fængsel ophørte mit medlemsskab af klubben.

KIRKE-SKOLE SAMARBEJDE

Samarbejdet med sognets skoler var godt: Sct. Hans Skole fyldte kirken to gange sidste skoledag før jul, og Risingskolen var et betydeligt aktiv, med en personlighed som skoleinspektør Marius Jacobsen, der dog ret hurtigt efter min ankomst til Fredens sogn gik på pension og blev efterfulgt af Christen Hermansen. Der var mange dygtige lærere, jeg kan bare nævne Else og Henning Vilain, Frede og Jette Madsen, Niels Erik Bøgelund. Det var en fornøjelse at sende vore børn i skole dér, og der var et dejligt pigekor, ledet af Thorkild Larsen. Det blev naturligt for kirkeligt interesserede også at gå ind i skolenævnet og få medindflydelse dér. Ruth Lauritzen og jeg gik som de første fra menighedssammenhæng ind i skolenævnet. Vi blev godt modtaget og havde et godt samarbejde med både skoleinspektør Hermansen, overlærer Frede Madsen og med skolenævnsformanden Molly Witved.

ARBEJDET BLANDT ÆLDRE.

Der var også mange ældre i sognet - fra gammel tid havde der været arrangeret særdeles velbesøgte månedlige eftermiddagsmøder for ældre. Ved de møder var den gamle menighedssal på bristepunktet, og de medhjælpende damer havde deres besvær med at fragte kaffe og brød fra køkkenet i kælderen ad vindeltrappen op til mødelokalet. Det var almindeligt, at alle tre præster var til stede, en af os ledede mødet, de to andre var til rådighed. Der blev holdt foredrag, fortalt, læst op, vist film eller lysbilleder - og først og sidst sunget og drukket kaffe. En udvidelse af mødelokalerne blev

efterhånden tvingende nødvendig, men blev først realiseret efter min tid i Fredens Sogn, da Sognehuset blev bygget.

Det var også mit job at aflægge besøg to gange i måneden på de beskyttede boliger på Risingsvej 23. Der udviklede sig et meget hjerteligt og varmt forhold til præsten derhenne. Samværet var som regel henlagt til formiddagen. Hjemmehjælperne gjorde et stort arbejde for at få de ældre kørt eller på anden måde bragt ned i kælderlokalet, hvor mødet fandt sted. Jeg læste op eller fortalte, vi sang, jeg viste måske lysbilleder, og vi snakkede hyggeligt. Juleaftensdag om formiddagen var der gudstjeneste derhenne i et fint pyntet lokale.

ANKERGÅRDEN.

Igennem mange år havde der været en menighedsbørnehave "Egebæk" på Egebæksvej. Men den ændrede struktur af arbejdsmarkedet gjorde det nødvendigt med flere børnehavepladser, og ideen blev til om at bygge endnu en menighedsbørnehave. Det blev til "Ankergården" på hjørnet af Skibhusvej og Ankergade, der indviedes i marts 1972. Holger Leth var formand for "Egebæk", og Holger Møller for "Frit Danmark" 's børnehave på Monbergsvej, så det blev mit job at være formand for "Ankergården". Heldigvis var vi så lykkelige at få ansat en fremragende børnehaveleder, Hilda Christensen. (som jeg for øvrigt havde undervist i religion på Børnehaveseminariet i Aabenraa.) Myndigt og fornuftigt og med stort overblik byggede hun en børnehave op, som kom ind i en meget god gænge fra første færd. For mig var det et job, der fyldte for meget, når alle de andre ting skulle passes. Der blev stillet så store krav om indsigt i love og bekendtgørelser, at det oversteg min arbejdsevne. Jeg ville gerne have engageret mig mere i hvervet - det var vigtigt og spændende - men jeg magtede det ikke.

PRÆSTEKONVENT

Det var også i de år, at Odense Præstekonvent skiftede karakter. Det blev i de første år af min Odense-tid afholdt på et hotel i Odense Centrum under lidt stive former, med Aastrup, Krøgholt, Minds, Lindskrog som de markante profiler. Minds havde i mange år været sognepræst ved Sct. Hans Kirke i Nørregade og var den førende repræsentant for Indre Mission i Odense, mens de tre andre tilhørte Tidehverv. Jeg mindes ikke at have vekslet mange ord med de nævnte præster. Hotellets værtskab blev snart afløst af konventssamlinger undt om i kirkernes menighedssale under mere afslappede former. Jeg var i en periode konventets sekretær. En del af byens præster sås sjældent i konventet i min tid. Jens Møller ved Munkebjerg var i en periode formand for konventet, og Stamer ved Thomas Kingos Kirke, Holger Sørensen ved domkirken, Reiss ved Vor Frue Kirke, Viereck ved Hans Tausens Kirke, Bjerno ved Vor Frelsers Kirke og Johannes Esbech ved Munkebjerg Kirke var gode kolleger, som jeg dog ikke havde så meget med at gøre i mit daglige arbejde. H. J. Falk, der afløste Aastrup som domprovst i 1967, gjorde god fyldest, både som prædikant og som foresat for byens præster. I den blæst, der rejste sig ved opførelse af Jesus Christ Superstar, var han en god støtte og viste mig tillid. Men hverken han eller biskopperne Holm og Lind sås i konventet. Jeg mærkede ved en enkelt lejlighed kirkehistoriens vingesus, da K.L. Aastrup holdt foredrag i

Bolbros menighedssal under titlen "Om at *digte* salmer" - blandt tilhørerne den dag var den pensionerede biskop Øllgaard. I samtalen efter foredraget udtrykte Øllgaard misfornøjelse med foredragets titel. Han havde opfattet, at det hed: Om at *skrive* salmer, og det brød han sig ikke om, så jeg måtte tage Aastrup lidt i forsvar og korrigere den gamle biskop. Endnu i dag foregår konventet - så vidt jeg ved - rundt om i de fine sognegårde, man nu har mange steder. Jeg havde den ære i januar 1972 at meddele kollegerne, der på det tidspunkt var til konvent i Fredens kirkes menighedslokale, at Kong Frederik IX var afdød ved døden samme aften.

BOLIGEN.

Da vi kom til Fredens Sogn, flyttede vi ind i kapellanboligen på Kochsgade 161, men med løfte om at der ville blive fundet eller bygget noget andet snarest muligt. Huset i Kochsgade var for lille og for dårligt indrettet til syv daglige personer, men der kom til at gå godt tre år, inden det lykkedes at finde noget andet. Der var noget trangt for en familie på syv, men de fem børn blev fordelt på to værelser i mellemetagen, soveværelset lå øverst i huset, og i stueetagen lå køkken, stue og kontor. Der var en lille have til, men den var ikke meget bevent. Vores nærmeste nabofamilie var Laursen Vigs, faderen var bibliotekar på Odense Universitet, moderen var hjemmegående, og de tre drenge, der var jævnaldrende med vores børn, blev gode legekammerater med vores, så de gik ind og ud hos hinanden. Om hjørnet nede ved rundkørslen lå Hedegaards butik, datteren dér hed Birgit, og hun blev snart fortrolig med vores børn (Hende mødte jeg senere som sygeplejerske på Odense Sygehus). I det hele taget var vores børn nu så store, at de fandt sig legekammerater i deres skoleklasse eller i nabolaget.

Det var i øvrigt i de år, at bysamfundet i nogen grad skiftede karakter. Da vi kom til Odense, var der stadig mælkemand, der satte mælkeflaskerne ved døren om morgenen, og posten kom to gange om dagen ugen igennem; skraldespanden var den gamle slags af metal.

Det var svært at finde et andet hus til os. Der var ikke ledige boliger, der passede til at være præstebolig med konfirmandstue, så man måtte til at projektere en ny bolig. Det blev arkitekt Lehn Petersens tegnestue, der fik til opgave at bygge præstebolig på en lille grund på Monbergsvej 40. Menighedsrådet var fantastisk indstillet på at bygge et rummeligt hus til os. Resultatet er der vist i dag delte meninger om - nogle af vores efterfølgere i huset brød sig ikke om det - men vi nød at have god plads. Børnene kunne have deres værelser, og i kælderen var der en god konfirmandstue, der også kunne bruges til forældremøder, til gildestue, bordtennisrum m.m.

Byggeudvalgets forhandlinger med arkitekten var lange og seje. Arkitektens forslag var ikke altid realistiske, syntes vi, men resultatet fandt vi dog tilfredsstillende. Der var mange problemer under byggeriet, bl.a. var der meget grundvand, der skulle pumpes væk fra den dybe kælder, men i november 1970 flyttede vi ind. Det var tjenstligt set en glæde at kunne indrette en tidssvarende konfirmandstue i kælderen; de første tre år havde undervisningen fundet sted i selve kirkerummet under orgelpulpituret - det kunne ikke godt være mere primitivt. Men nu var der plads - og muligheder.

KIRKENS 50-ÅRS JUBILÆUM.

En stor begivenhed i min embedsperiode i Fredens Sogn var kirkens 50-års jubilæum i 1970. Kirken blev før jubilæet gennemgribende restaureret: de mørke kirkebænke blev afløst af stole med blåt betræk, og der blev lagt nyt gulv af lyst træ under stolene. Det gav den smukke kirke et endnu lysere præg end før. Selve jubilæet blev markeret, dels ved et jubilæumsnummer af kirkebladet, med både frem- og tilbageblik, - dels med en stor og festlig søndag med festgudstjeneste og med jubilæumsfest i Risingskolens festsal. Både på denne dag og til hverdag fik man et stærkt indtryk af, hvor central kirkens placering var i Skibhuskvarteret.

Det samme kom også til udtryk, da der i 1976 på kirkens fødselsdag blev arrangeret en stor "kirke dag". Om lørdagen var der ungdomstræf i KFUM & K's bygning på Skibhusvej med en lang række aktiviteter for børn og unge, og om søndagen var der festgudstjeneste ved biskop K.C.Holm, foredrag af menighedsforeningens formand Erik Davidsen om "Folkekirkens situation i dag", der var Afrika-udstilling i menighedssalen, og om aftenen var der kirkekoncert ved organist Leif Rasmussen og Cantilena-koret. Det var et stort bredspektret arrangement, der involverede en mængde mennesker i sognets virke.

KIRKEBLADET.

Sognets kirkeblad skiftede udseende et par gange i løbet af perioden. Sct. Hans Bogtrykkeri, der trykte bladet igennem mange år, var åbent overfor ændringer, og med hjælp fra reklamechef Poul Christensen blev der i 1975 skabt et blad, der blev fælles for Korsløkke og Fredens sogne for de fleste siders vedkommende. Det førte til et nært samarbejde med sognepræst P. Bjerno i Korsløkke sogn ved redaktionsmøderne. Jeg opfattede kirkebladet som en fri talerstol, hvor det var tilladt at fremkomme med nye tanker og overvejelser. En stor stab af frivillige sørgede for bladets udbringning.

Der kunne nævnes meget mere fra Fredens Sogn. Det var værdifulde år, spændende, med mange udfordringer. Vi vandt os venner for resten af livet der. Undskyld til Ansgars Sogn (sygehusets sogn) - men Fredens Sogn blev nu SOGNET for os.

FAMILIELIVET

Mens alle disse mange gøremål gennem årene gik deres gang, forløb familielivet på godt og ondt. Fælles for alle årene var den uomstødelige kendsgerning, at jeg, trods det at jeg var familiefar, var ganske og aldeles ophængt af arbejde i det store sogn. Jeg gjorde ikke nok for at være sammen med hustru og børn, og jeg tillod ikke mig selv at gå glip af noget som helst. "Travlheds-nissen" fra Aabenraa og Abild flyttede med! Der var oaser - det var der bestemt. De virkeligt vederkvægende oaser var de (næsten) årlige ferieophold i Tversted i Asta og Jørgens pragtfulde sommerhus. Vi kom i den grad til at elske dette sted på Jyllands top, og endnu den dag i dag får øjnene en særlig glans, når vi mindes klitterne, turen ned til stranden, samværet med min søster Asta og hendes mand, frokosterne på terrassen, og alle de andre herligheder deroppe.

Men det daglige liv lå nu altså først for, og vores fem børn levede mere og mere deres eget liv, på godt og ondt, som naturligt er. De havde deres egne interesser, især naturen, og de havde deres kammerater, som de tilbragte mere og mere tid sammen med.

Efter Elses forældres død i 1970 og 1973 var den nære kontakt til den smukke plet ved Vejle Fjord væk, og da Elses broder og svigerinde senere flyttede til Børkop, var der kun minderne tilbage om det sted, hvor Elses liv begyndte.

Vore børn voksede til, men det betød også, at Else fik mulighed for at forme sin tilværelse mere selvstændigt. Hun genoptog sin beskæftigelse som sygehjælper, søgte ind på Sygehjælpereskolen ved Odense Sygehus og blev - lige indtil sit 60. år - en dygtig ansat på forskellige afdelinger, både på Odense Amts og Byes Sygehus, og senere på Nyborg Sygehus, plejehjemmet Jernbanebo i Nyborg, og plejehjemmet i Munkemose i Odense.

Tiden kom, hvor børnene skulle konfirmeres. Fra 1972 til 1976 havde de fire ældste deres konfirmation på stribe, med deltagelse af faddere og bedsteforældre. Vi nød at have et godt festlokale, nemlig konfirmandstuen i kælderen. Selv om konfirmationer dengang ikke var de store fester, som de siden er blevet, var det dog rart at have god plads.

Malurt blev der dog strøet i det bæger - midt under Mettes konfirmation i Fredens Kirke i 1976 fik jeg en påmindelse, der virkelig ramte mig: på prædikestolen i Fredens Kirke fik jeg nærmest en blackout, der ville noget. Jeg gennemførte konfirmationen uden at lade mig mærke med noget - og jeg havde endda to konfirmationer den søndag, men jeg var klar over, at dette her var en advarsel, der burde tages alvorligt. Jeg måtte et par dage efter til lægen, og han gav mig piller, der kunne holde det onde på afstand. Pillerne kunne ikke helbrede, men de kunne dulme. Min stress bestod mest i en gennemtrængende usikkerhed og anfald af angst for at dø. På alle mulige tidspunkter - også de ubelejlige - kunne det komme over mig, og hvis jeg ikke havde fået mine piller med mig, var jeg endnu mere usikker. De skulle være i højre bukselomme, og de fulgte mig i flere år, hvad enten jeg var hjemme eller ude.

FARVEL TIL FREDENS SOGN

Jeg satte punktum for tiden i Fredens Sogn i 1976. Der var flere ting, der gjorde sig gældende, og intet af det havde lykkeligvis det mindste med samarbejde og med andre mennesker at gøre. Men arbejdets byrde var i det lange løb for stor: de tegn på stress, der havde vist sig, kunne og måtte ikke overhøres. Dertil kom - og det virkede nok tungere, end jeg for alvor ville erkende - også min evindelige tvivlrådighed overfor fundamentet for min præstegerning; Selv om jeg havde frigjort mig fra Indre Mission, var der stadig mange ting i mit fundament som jeg var i tvivl om, og som gjorde mig afvisende overfor at træde ind i Leths stilling, når han engang ville tage sin afsked - og det lå i luften, at det ville jeg blive opfordret til. Det tilfredsstillende mig ikke længere. Jeg tænker ikke direkte på min funktion som præst i Fredens Kirke. Jeg holdt meget af kirken, og jeg var meget glad for at fungere i den sammen med organist, kordegn og kirketjener. Derimod var jeg ikke helt tilfreds med at være forpligtet på de mange gøremål i et sogn. - Den afgørende grund til, at jeg søgte væk fra Fredens Sogn, var, at jeg altid har haft en trang i mig til at beskæftige mig mere direkte med

sjælesorg, samtale på tomandshånd med mennesker i krise. Det havde jeg ganske vist haft mulighed for i Sct.Nikolaj Tjenesten, som mange præster i Odense var involveret i, men de jævnlige natlige opkald var bare for meget for mig oven i det daglige sognearbejde. Så da stillingen som fængselspræst ved *Statsfængslet i Nyborg* kaldte på mig, tiltalte det mig, men først ved tredje eller fjerde opslag blev jeg klar over det. Else og jeg tog til Nyborg, dels for at få en snak med fængselsinspektør Tolstrup, dels for at se på boligforholdene ved fængslet. Så vi tog hjem igen, og jeg indgav en ansøgning - igen viste det sig, at jeg var eneste ansøger. Det var faktisk oplagt, at jeg skulle have den stilling. Så vidt jeg ved, var der slet ikke nogen fra fængslet, der var i Fredens Kirke for at høre mig prædike. Jeg blev indstillet til stillingen, og det blev bekendtgjort. Enkelte i sognet var såmænd lige ved at tro, at jeg var blevet kriminell! Holger Leth havde sin store fornøjelse i at gå og "kyse" folk med at erklære, at jeg nu skulle i fængsel!

Tiden i statsfængslet og senere på Odense Sygehus blev atten år med sjælesorg i centrum, og det har været dybt tilfredsstillende for mig, at det halve af min præstetid formede sig på den måde. Erfaringerne fra tiden i Fredens Sogn kom mig på mange måder til gode i sjælesorgsarbejdet på de to institutioner, men jeg følte dog, at jeg først i fængslet og på sygehuset omsider var kommet på min rette hylde.

Tiden i Fredens Sogn var - trods den store arbejdsbyrde - en god tid med oplevelser af fællesskab og arbejdsglæde og trofasthed, som jeg ser tilbage på med taknemlighed, og som min familie og jeg aldrig skal glemme.

Afskedsgudstjeneste og afskedsfest blev overstået, og vi sagde pænt farvel til Odense. I adventstiden 1976 blev jeg indsat som fængselspræst i Nyborg Statsfængsel af provst E.H. Østergaard, Gudbjerg.

NYBORG STATSFÆNGSEL 1976-1987

Jeg kendte intet til fængselsvæsen i forvejen, bortset fra det besøg, der i min tid på Pastorseminariet blev aflagt på Vestre Fængsel i København. Det var minimalt, hvor meget udbytte sådan et besøg kunne give. Nu skulle jeg være i fængslet som fængslets egen sjælesørger og præst - se det hele indefra, som "medansvarlig".

Det var i den grad nyt land for mig - jeg kendte ikke nogen af de ansatte i fængslet på forhånd, hverken i ledelsen, blandt vagtpersonalet eller i forsorgen. Fængslets chef, Jørgen Tolstrup, havde været venlig og imødekommende under vort besøg hos ham, og det indtryk viste sig holdbart hele hans tid igennem. Tolstrup og hans kone var gode venner af Viggo og Inger Hofdahl, Nyborgs sognepræst og hans hustru. Også de senere fængselsinspektører: Ole Ingstrup, der varetog chefarbejdet i vakanceperioden under Tolstrups senere sygdom, og Erik Tågegård, der senere blev ansat som Tolstrups efterfølger, var positive overfor fængselspræstens virksomhed. Erik og Margrethe Taagegaard, begge jurister, blev efterhånden vores gode venner, også efter Nyborg-tiden. Forsorgspersonalet, med lederen, Kaj Falck, i spidsen, var også indstillet på samarbejde. Mere broget var billedet af holdningen i vagtpersonalet - jeg tror egentlig, at holdningen var et realistisk gennemsnit af den almindelige holdning overfor en dansk præst: en blanding af respekt,

samarbejdsvilje og afventende skepsis. - Den eneste faste samarbejdsperson i det direkte kirkelige arbejde var organist Jean Hansen. Han havde været ansat som organist i fængslet i årtier, helt tilbage fra den tid, hvor gudstjenesterne fandt sted i den store kirke vest for fængslets hovedfløj. Jean Hansen tog sin afsked i november 1978 og blev afløst af Henning Nørtoft fra Gudbjerg. I 1985 blev der indkøbt et nyt orgel til kirken - en tiltrængt fornyelse af musikken i kirken.

Min forgænger i stillingen, Ib Schiellerup, havde været i fængselsvæsenet i mere end 30 år og i Nyborg Statsfængsel siden 1961, så det var også en ny tid, der begyndte nu.

FÆNGSLET

Nyborg Statsfængsel er opført i 1912. Der var en lang tradition i Nyborg for at have fængsel i byen - Nyborg Slot havde i umindelige tider haft statsfanger bag sine mure. Fængslet blev opført med panoptisk celledesign, dvs. at hver af de tre fløje havde celler i tre etager, beliggende langs med lange gallerier, og med gennemløbende trapper midt i det store rum. Man kunne altså stå øverst oppe og derfra holde øje med alle celler på alle etager. Søndre og nordre fløj havde bevaret denne oprindelige opbygning, mens den store midterfløj havde fået overdækket de enkelte etager. Den gamle kirke var på samme måde oprindelig panoptisk, men blev nu ikke længere anvendt. Mod vest ved fængselsområdet ydermur var der i nyere tid opført en stor værkstedsbygning, hvor mange indsatte havde deres daglige arbejde. I nordre fløj var fængslets skole indrettet, og ved østmuren fandtes skrædderi og den nuværende kirke, der i 1975 blev indrettet i et tidligere skrædderdepot. Ved den store gårdtursplads øst for hovedbygningen lå sygeafdelingen, med sygeplejersker og sygestuer, og modsat denne bygning lå endnu en fritliggende celleafdeling, i min tid mest anvendt til indsatte, der var isoleret fra det store fængsel på grund af misbrugsproblemer o.l.

Hovedindgangen til de centrale fængselsfløje lå i søndre fløj udfor porten, hvor portvagten overvågede al færdsel ud og ind af fængselsporten. Ved hovedindgangen fandtes fængslets kontorer for inspektør og den øvrige ledelse - og på øverste etage et stort forsamlingslokale, hvor jeg i min tid kunne arrangere forskelligt til glæde for de indsatte. Bl.a. husker jeg, at Jacob Holt viste sine "Amerikanske billeder" der - og at der ved en anden lejlighed blev indspillet en lille grammofonplade med musik fra fængslet. Arrangementer i salen gik nu ikke altid helt stille af, så jeg tvivler på, at der stadig afholdes arrangementer dér. I søndre fløjs stueetage fandtes besøgsrum for de indsatte ægtefæller og andre slægtninge.

FÆNGSLETS GUDSTJENESTE¹⁹

I kirken var der plads til ca. 50 indsatte. Normalt lå tilslutningen på 10-20. Omkring halvdelen af menigheden var udlændinge, både fra Europa og Asien, kristne og ikke-kristne. I perioder kunne det være nødvendigt at læse evangeliet - og måske også dele af prædikenen, både på dansk og engelsk. Højmessens forløb var i nogen grad tillempet til menighedens sammensætning, men med nænsom hånd. En af de indsatte fungerede som kordegn med oplæsning af ind- og udgangsbøn. Der blev

¹⁹ De følgende kapitler om livet i fængslet er bearbejdede, sam-redigerede artikler, som jeg tidligere har skrevet, dels i 1980 i Fyens Stiftsbog 1980, side 17-28 dels i 1984 i Hans Erik Munk-Petersens bog: Breve fra danske fængsler, s. 109-117.

sunget salmer, ikke det store vidtspændende repertoire, helst nogenlunde kendte. Undertiden blev der fremsat ønske om bestemte salmer - ønsket blev så vidt muligt efterkommet. Jeg husker fx, at en indsat, der stod foran sin løsladelse, ønskede at vi skulle synge "Sig nærmer tiden, da jeg må væk" - dette ønske blev naturligvis efterkommet, den er jo også digtet af en præst! Der blev naturligvis også prædiket, og mere opmærksomt lyttende menighed findes ikke. Det hændte, at prædikenen blev afbrudt af kommentarer, men mere almindeligt var det, at der efter prædikenen blev stillet spørgsmål i forbindelse med det sagte. Der blev naturligvis også holdt altergang. Motiverne for at deltage i denne kunne være særdeles brogede, og det skete ofte, at indsatte fra andre religioner deltog. Indsatte med en anden kulturel baggrund kunne opfatte nadveren på en ganske anden måde end den normale danske. En pakistansk indsat (der for øvrigt også i en periode fungerede som kordegn) kunne udtrykke sin oplevelse sådan: "Jeg følte det, som om Jesus kom ud i hele min krop."

Barnedåb foretages naturligvis sjældent i en fængselskirke, men hvis en ansats barn skulle døbes, fulgte man intenst med i ceremonien. Præstens familie og venner var også velkomne deltagere i gudstjenesten. Jeg husker, at min svigerdatter, der som regel havde vores barnebarn, Lærke, med, blev modtaget med stor venlighed og høflighed. Lærke, der på det tidspunkt har været 3-4 år gammel, kunne godt finde på at gå op til farfar under prædikenen eller under nadveren - det gjorde bare de indsattes glæde over gudstjenesten større.

Der var naturligvis orgelledsagelse til salmerne, og der var præ- og postludium. Der var også et kirkekor af 5-7 indsatte, der havde meldt sig som deltagere. Om onsdagen samledes kirkekoret på præstens kontor for at finde frem til søndagens salmer og synge et par vers af hver. Det skete over en kop kaffe og en småkage - og så gik snakken ellers om løst og fast - altså også om fast.

Sådan foregik gudstjenesten hver søndag kl. 9.30. Den fyldte vel ikke meget i fængslets dagsprogram - ca. 50 minutter, men den var et fast, uundværligt led. Der, hvor samfundet straffer mennesker med frihedsberøvelse, lyder ordet om ham, der sætter fangne i frihed. Af og til sagde andre ansatte til mig: er du egentlig klar over, at de indsatte kun går i kirke, fordi de kan træffe andre indsatte fra andre afdelinger og få sig en lille sludder? Gudstjenesten rager dem en døjt. Men det understreger jo kun, at kirken er et samlingssted. Motiverne for at gå i kirke kan være rent verdslige - men det kan de mildest talt også være udenfor fængslet.

SJÆLESØRGER

I hverdagen er et fængsel i allerhøjeste grad afmagts sted, og problemerne for den indsatte er utallige, enten det er i ham selv, eller det er omkring ham. En lang række mennesker er ansat for at hjælpe: læger og sygeplejersker, psykolog og psykiater og forsorgspersonale - ja, enhver ansat er ikke blot "vogter", men må også have øjne og øren åbne for de indsattes nød. Hvor kommer så lige præsten ind i billedet? Samme sted, som han befinder sig på ude i sognet: han skal stå til rådighed for enhver, der ønsker at snakke med ham, og så vidt muligt forkynde evangeliet på en livsnær og forståelig måde. Det daglige arbejde for fængselspræsten bestod i altovervejende grad af samtaler på tomandshånd. Frihedsberøvelsen gav personlige problemer af enhver art. I fangenskab forstørres

bagateller, så de bliver uovervindelige problemer. Og de store fremtidsperspektiver behandles ofte med ligegyldighed - måske fordi de er uoverskuelige.

Præstens opgave som sjælesørger blev så at sætte sig ind i de problemer, der betyder noget for den indsatte, prøve at give tingene deres rette proportioner, og at sætte de værdier på plads, der kan bære i en løsladelse og et liv i frihed: ansvar, tillid, fællesskab - værdier, der bestemt ikke har gode kår i et fængsel. Den indsatte, der står foran en løsladelse, har ofte "løsladelseskuller" ved tanken om, hvad der venter udenfor porten: boligproblemer, manglende beskæftigelse, problemer med kæresten eller hustruen. Og bag ved alt dette er det store problem måske, at her er der et menneske, der har mistet troen på sig selv. Han mangler tillid til, at det nok skal gå - alle odds taler imod det. - Der foregår mange samtaler på præstens kontor, - samtaler, der tilsyneladende ikke har nogen konklusion, men som alligevel tænder lidt lys, et lille håb, en lille forventning i den indsatte.

Der kunne da også komme indsatte til samtale, der kun var ude på at tage mig ved næsen for at opnå en eller anden fordel, men hellere det end at afvise nogen en gang for meget.

UDLÆNDINGE

I de 11 år, jeg havde mit arbejde i fængslet, skiftede fængslet markant karakter: fra at være et sted, hvor dansk mentalitet og tankegang var dominerende, blev fængslet et multikulturelt sted med en betydelig kvote af udlændinge fra alle tænkelige steder på kloden. Dette stod i nær sammenhæng med det eskalerende narkotikamisbrug, der fandt sted udenfor fængslet - og efterhånden også inden for fængslets mure. Som regel var der ca. 30 indsatte fra andre lande end Danmark. Mange af dem havde slet intet kendskab til dansk kultur, herunder dansk retspraksis, og vores sprog, vores kultur og vores love var helt fremmede for dem. Og set fra den indsatte side: hans religion (eller mangel på religion), hans spisevaner - ja hele hans baggrund var fremmed for os. En pakistaner, der fx havde udført kurérarbejde med narkotika og havde håbet på at tjene penge til at forsørge sin - ofte store - familie, kunne i stedet komme til at afsone en langvarig fængselsdom, uden udsigt til andet end fattigdom og dårlige kammerater omkring sig. Det kunne udløse fortvivlelse og rådvildhed.

Mange udlændinge betragtede præsten som en person, de kunne have særlig tillid til - "the Holy Man" eller "Man of God" var titler, der jævnligt blev hæftet på præsten. Det var naturligt for fængselspræsten at sørge for, at en indsat frit kunne praktisere sin egen religion indenfor fængslets rammer. I en periode fik de muslimske indsatte hver uge besøg af en imam fra Odense, og en gang om året skulle der holdes fastemåned, Ramadan. De, der ønskede det, skulle naturligvis have lov at overholde den, og festen efter fasten, Eid ul Fitre, skulle festligholdes, som vi andre holder juleaften: med god mad, gaver m.m. Når fængselspræsten sad med ved bordet, var der simpelthen ingen grænser for, hvor meget der skulle fyldes på hans tallerken. Opstod der skænderier eller uro blandt deltagerne, var der så at sige altid besindige ældre indsatte, der kunne skaffe fred og ro.

Der var også katolikker i fængslet, og 3-4 gange om året kom der i nogle år besøg af en katolsk præst eller nonne fra København. Det er også værd at nævne, at der i en periode var et vist samarbejde om besøgstjeneste med kredsen omkring Hesbjerg Slot vest for Odense. Her havde Laursen Vig oprettet et lille samfund tilknyttet den russisk-ortodokse Kirke. Kredsen så det som en

opgave for dem at besøge udenlandske indsatte i danske fængsler. Den drivende kraft var en kvinde ved navn Karen Benicki - hvor længe kontakten mellem slot fængsel varede ved, er jeg ikke klar over.

En forholdsvis stor del af min tid gik med samtaler med udlændinge. Forunderligt som man kan vænne sig til at høre fx engelsk med orientalsk accent. I det hele taget var hver dag præget af de mange samtaler med både danske og udlændinge, der fandt sted på præstens kontor. Proceduren var den, at en indsat, der ønskede samtale med præsten - eller med hvem som helst af fængslets ansatte, - skrev en såkaldt "gul anmodningsseddel", der oplyste, hvem den indsatte ville tale med, og som helst skulle oplyse om samtalens formål. Den skulle afleveres til vagtpersonalet på den indsattes afdeling og ville senest dagen efter være at finde i præstens boks på inspektionskontoret. Som regel blev en sådan anmodning efterkommet 1-2 dage efter. Mine optegnelser fra tiden i Nyborg viser, at der hvert år fandt ca. 1000 samtaler - korte og lange - sted på præstens kontor. En væsentlig del af disse samtaler var kombineret med, at den indsatte ønskede telefonkontakt til ægtefælle eller forældre eller offentlig myndighed, hvorimod der var ret snævre grænser for telefonsamtaler med tilfældige personer udenfor muren. Telefonsamtaler til udlandet var naturligvis helt udelukket. Det var en tillidssag fra fængslets side at lade præsten varetage denne kontakt i så stort et omfang, som tilfældet var. Jeg er da heller ikke i tvivl om, at der i al diskretion blev holdt øje med trafikken ud og ind ad præstens kontor.

Som tilfældet er i ethvert dansk præsteembede, har fængselspræsten tavshedspligt, hvad angår anliggender, der omtales i en samtale på tomandshånd, bortset fra de tilfælde, hvor der omtales forhold, der kunne være til fare for fængslets eller enkeltpersoners sikkerhed. Enhver skal kunne tale frit til sin "sjælesørger". Men for det første var der ret langt mellem direkte religiøse samtaler - for det andet var der også anliggender, som den indsatte direkte ønskede bragt videre frem, men som han ikke selv magtede at håndtere rigtigt. Der kunne også være tale om, at ansatte i fængslet eller den indsattes familie udenfor murene gjorde præsten opmærksom på, at en indsat havde behov for samtalekontakt.

NARKO OG AIDS

Det var også i min tid i Nyborg Statsfængsel, at to ulykkelige faktorer blev stadig mere fremtrædende. Den ene var den stadig mere udbredte brug af rusmidler, både i og udenfor fængslet. Mange blev indsat med lange fængselsdomme for handel og/eller brug af narkotika, andre levede i risiko for at blive inddraget i indsmugling og misbrug i fængslet. Der optrådte med årene en udbredt mistro på kryds og tværs, forårsaget af hemmelige aftaler eller økonomisk pres fra grupper i eller udenfor murene.

Den anden faktor var fremkomsten af AIDS. Uden at der direkte kunne sættes navn på smittede, var der en latent frygt at være eller blive smittet med den frygtede sygdom. En indsat kunne gå helt op i limningen, hvis han blev grebet af frygt for, at han var HIV-smittet. Mange var jo i farezonen og følte sig i dobbelt forstand straffet for misbrug og letsindig omgang med rusmidler.

En lille gruppe i fængslet var de indsatte, der frivilligt valgte at sidde i isolation i Fængslets nordre fløj, eller var blevet dømt en disciplinærstraf, der kunne bestå i at afsone i en periode i isolation på grund af narkotikaproblemer. I sådanne tilfælde opstår der let et øget behov for at have et medmenneske at tale med. Der var naturligvis ansatte på afdelingen, som kunne være samtalepartner, men i mange tilfælde måtte præsten træde til og gennemføre personlige samtaler på isolationsgangen. Der skulle ikke meget til, før den indsatte opfattede isolationen som en krænkelse af hans menneskeværdighed.

Interessen i foreninger og sogne for at høre noget om den kirkelige betjening af fængselsindsatte var stor i min embedsperiode, så det skete jævnligt, at jeg holdt foredrag rundt om på Fyn om mit arbejde. Jeg fandt det vigtigt at give så meget oplysning som muligt og åndeligt talt at nedbryde muren mellem indsatte og livet udenfor - naturligvis altid uden navns eller andre kendetegns nævnelse. Hvor meget virkning det har haft, kan ingen måle...

"Folkebevægelsen mod hårde stoffer" var også blevet til i disse år, med tyngdepunkt i Christiania; flere gange var jeg med til møder for at drøfte strategi og arbejdsmuligheder. En indsat fra Nyborg var i en periode anbragt på en højskole i Sydjylland, og forventningerne var store, men realiteterne var for stærke... Jeg tror ikke, at denne velmenende forening har overlevet til i dag.

INTERNATIONALT SAMARBEJDE

Det forekommer mig, at der også var ret livlig opmærksomhed omkring indsattes vilkår i danske fængsler netop i de år, jeg var fængselspræst. Det samme gjaldt også, hvad angår frihedsbevægelser i Afrika, Asien og Sydamerika. Især sydamerikanske lande som Argentina og Chile var plaget af politisk motiverede forsvindinger i et forfærdeligt omfang, og jeg meldte mig ind i Amnesty International for at være med til at udarbejde breve til sydamerikanske myndigheder om forbedrede afsoningsvilkår for eller om løsladelse af de ulykkelige mennesker. Det var et spændende og vigtigt arbejde - hvor meget der kom ud af vores brevvirksomhed, er ikke godt at vide, men vi havde i hvert fald god opbakning fra de danske myndigheders side.

En funktion, som fængselspræsten også havde i min periode, var at fungere som ledsager ved udgange, der var bevilget den indsatte til besøg hos ægtefælle eller anden familie, til sygebesøg på et hospital eller lignende. Udgangen foregik næsten altid i fængslets egen bil og forløb i de fleste tilfælde uden problemer - det hændte dog af og til, at en indsat "stod af" og ikke ville med tilbage til Nyborg. Jeg måtte så vende tilbage alene og anmelde "flugten" til fængslet. Antallet af ledsagede udgange tog dog mærkbart af for mit vedkommende - det havde jeg ikke noget imod.

Jeg samarbejdede i høj grad med andre personalegrupper i fængslet, først og fremmest naturligvis med vagtpersonalet, men også med ledelsen og forsorgsgruppen. Ved et årligt daglangt møde, hvor repræsentanter for Direktoratet deltog, blev der taget stilling til situationen for fængslets langtidsfanger, og ved hyppige møder på de enkelte afdelinger blev der truffet afgørelser om udgange og prøveløsladelser. Præsten sad ofte med ved bordet og deltog i drøftelserne. Jeg havde også fri adgang til inspektør og viceinspektør for at drøfte vigtige sager. Jeg følte, at der også blev lyttet til præstens opfattelse af situationen, uden at der dog var tale om nogen præference for

præsten. Der var da heller ingen tvivl om, at meningerne om det berettigede i fængselspræstens arbejdsform var særdeles delte hos personalet.

GUD KAN IKKE LIDE FÆNGSLER.

Denne ret så kategoriske udtalelse faldt i et foredrag under et europæisk seminar for fængselspræster i England i juli 1980. Foredragsholderen, den engelske katolske biskop Augustine Harris, havde til hensigt at markere de muligheder for konflikt, der ligger mellem troen på Guds nåde og tilgivelse på den ene side og øvrighedens brug af sværdet i form af idømmelse af fængselsstraffe på den anden. Man kommer ikke udenom, at fængselspræsten befinder sig på straffens sted. Men midt i sværdfunktionen plantes korset. Hvem kan ikke for sit indre øje se det klassiske billede af præsten, der på skafottet holder krucifikset op foran den dødsdømte før henrettelsen? Dels for at vise den dødsdømte den eneste virkelige trøst, dels for at lede synderen til omvendelse og bod.

I dag er præstens stilling en anden. Det var fra fængselspræsters side almindeligt at sige: præsten er den eneste i systemet, der ikke er en del af systemet. Der er det rigtige i denne karakteristik, at præsten - i hvert fald i min tid - har en enestående frihed overfor straffesystemet. Præsten var udenfor dele af fængslets kontrolapparat, og blev betragtet af de indsatte, som den, de bedst kan henvende sig til med personlige problemer, og hvis fortrolighed de bedst kan fæste lid til.

Samtidig må det understreges, at den fuldtidsansatte fængselspræst måtte være loyal overfor medansatte og overordnede, men tillige var under tilsyn af biskop og provst, var ansat af Kirkeministeriet og havde modtaget kollats af biskoppen.

Der var i min tid i fængslet fem heltidsansatte fængselspræster ved lukkede fængsler, samt deltidsansatte præster ved Københavns fængsler. Denne normering er dog udbygget siden dengang.

Den lidt isolerede placering i et lukket fængsel gjorde det meget nødvendigt med god kontakt fængselspræsterne imellem. Der var samvær et par gange om året, og et nordisk samarbejde blev etableret i løbet af 1970'erne med konferencer i Sverige, Norge og Finland. Jeg fik også bevilget deltagelse i et seminar for fængselspræster, arrangeret af Europarådet; det blev afholdt på godset Bagshot vest for London og var inspirerende at deltage i. Det gav et interessant indblik i arbejdsvilkårene for andre landes kirkelige betjening, og vi fik lejlighed til at se et engelsk lukket fængsel indefra. Det samme gjaldt også en ekskursion for fængselspersonale, som vicefængselsinspektør Erik Pedersen og jeg arrangerede til Berlin i 1984. Berlin var stadig en delt by, men vi fik lejlighed til at se flere fængsler i den store by, både åbne og lukkede. Det, der gjorde størst indtryk på os, var naturligvis demarkationslinjen midt ned gennem Berlin, og Tegel-fængslet, hvor man rigtig kunne se forskellen mellem dansk og tysk fængselspraksis. I 1985 deltog jeg i en ugelang international fængselspræstekonsultation på Chateau de Bossey udenfor Geneve, en interessant og frugtbar udveksling af tanker og ideer om kirkeligt fængselsarbejde.

Endnu et citat fra biskop Harris' foredrag: "Den svageste, den der er mest i nød, kan meget let være den kriminelle - med al den modstrid, han vækker, al den arrogance, han lægger for dagen. Hans nød kan være den største - altså vender Kristus sig til ham. Er vi rede til at gøre det samme?"

Hvordan bærer man sig så ad med at forkynde evangeliet for fængselsindsatte, i betragtning af, at en stor del af dem ikke har det ringeste begreb om, hvad der egentlig er præstens anliggende?

Min baggrund var, at jeg livet igennem, og især i de sidste 25 år havde levet med det kristne evangelium som min personlige referenceramme: danske menigheder på land og i by, børn, konfirmander, ældre, sørgende, glade, dybt religiøse og kirkefremmede. Nu stod jeg overfor en helt anden situation: en gruppe mennesker, der imod deres vilje var berøvet deres frihed, skulle høre om Gud, og høre et budskab om frihed, tilgivelse, evighed og fællesskab - men også om skyld og ansvar. Hvordan kunne det lade sig gøre at formidle det budskab til dem? I mit hidtidige liv som præst var det blevet en stadig større anfægtelse at skulle videregive et budskab, der bygger på bibelens forestillingsverden. Det var blevet sværere for mig at acceptere bibelens verdensbillede og de metafysiske rammer, evangelierne var skrevet i. Jeg kunne godt acceptere fortællingen om Jesus fra Nazaret, der levede blandt sine landsmænd og forkyndte frihed og fællesskab og tilgivelse, og at han døde som offer for menneskers misundelse og had, men forestillingerne om hans underfulde fødsel, hans under og hans opstandelse og himmelfart blev mig i stigende grad en anstødssten, som jeg ikke uden videre kunne give videre. Jeg måtte på en eller anden måde gøre mine tilhørere opmærksom på, hvor jeg selv stod i denne sammenhæng. Jeg husker, at jeg engang under en ferie ved Vesterhavet med en kæp skrev i det våde sand på stranden: "Væk med metafysikken.." - og så stod jeg og så på, hvordan de små bølger på strandbredden ganske langsomt "åd" metafysikken! Det var velgørende.

Jeg forsøgte at udtrykke mine anskuelser i mine prædikener, samtidig med at mine ord skulle være en hjælp for mine tilhørere. Det var ikke altid lige let. Som eksempel kan jeg citere lidt fra manuskriptet til min påskeprædiken i 1978:

"Lad mig bare tilstå det ganske åbent: jeg har altid haft svært ved at skrive påskeprædikener. Tvivl og skepsis i mit sind har overstrøet det hele med spørgsmålstegn og bremset mine forsøg på at udtrykke evangeliet klart og stærkt. - Samtidig må jeg også tilstå en ting mere: hver gang jeg ville skære det væk, det med opstandelsen, og forestillede mig tilværelsen uden det budskab, så blev der koldt og uden nogen mening alle vegne - så kunne jeg bare skippe det hele. Jesus Christ Superstar, bare skåret af ved det sidste åndedrag på korset - det er døden. -

Hundreder af gange har jeg stået ved en kiste og har udtalt ordene: af jord er du kommet - til jord skal du blive - af jorden skal du igen opstå. Kunne jeg nøjes med de to første sætninger? Ja, min logik og min forstand måtte nøjes med dem, jeg ved jo, hvad der sker i en grav og i en krematorieovn. Men alligevel, den sidste sætning måtte med - i et trodsigt udfald mod døden, på tværs af alt rimeligt og fornuftigt.

Vi får ikke døden afskaffet ved at tage opstandelsen med i rækkefølgen. Mennesker dør jo stadig på vores jord, og mennesker dræber samtidig - ikke bare bogstaveligt, men langt værre ved at nægte hinanden kærlighed og fællesskab, ved at sige forkerte ord eller tie med de rigtige ord. Døden er stadig utrolig stærk hos os - den færdes hos os som daglig gæst.

Men gennem påskens budskab får vi at vide, at når kærligheden bliver bragt lige ind i midten af døden, da kan døden ikke slå kærligheden ud. Døden og dens magt kan gøre nar ad kærligheden, håne den, misbruge den - men den kan ikke dræbe den og udrydde den. Den lever videre, ja den udfolder sig allerstærkest netop i mørket og døden."

Mon ikke de fleste præster i dette land har haft "prædikensmerter", når påskens evangelium skulle bringes videre? År efter år skulle dette budskab om opstandelsen bringes videre til en menighed, hvad enten denne menighed befandt sig i et landsby sogn, i en storby som Odense, eller i et fængsel. Her er et lille eksempel på, hvordan menigheden i Abild sogn fik præsenteret påskens evangelium i 1963:

"Så lyder altså påskens budskab: Jesus stod op af graven. "Bliv ikke forfærdede", sagde englen til kvinderne, der kom ind i graven. Tro ikke, at der er tale om trylleri eller magi. Luk ikke af for det budskab, som om det var en skrøne, men tag imod det som det glædelige budskab fra Gud i Himlen. Det er et budskab, der vender op og ned på vort liv, skaber det om fra at være et håbløst foretagende i den ondes vold til at være fyldt af et levende håb ved Jesus Kristus som den opstandne Herre.

Jesu tomme grav er døren ind til noget så stort og guddommeligt, at vi slet ikke kan fatte rækkevidden af det. Nu har Gud vist, at han er konge, og han har også i sinde at føre sin gerning videre, sådan at han til sidst bliver alt i alle. Det, der er begyndt, kan ikke standses af noget som helst. Som han opstod, skal vi opstå - hvornår det sker, og hvordan det skal gå til, aner vi ikke, men vi må tro, at det vil ske i Guds time på den måde, han finder bedst."

I 1990, da jeg var præst på Odense Sygehus, skulle påskeevangeliet også lyde til en menighed. Tilhørerkredsen var ændret - situationen var ændret - og jeg var en anden. Her kom forkyndelsen til at lyde anderledes om det samme evangelium:

"Alt er som før - døden er stadig vores nabo, vores udsigt, vores vilkår. Alt er som før, hvor gerne vi end vil være udødelige - det er aldrig lykkedes os at finde frem til det. Ikke engang moderne teknik kan klare det.

Du gør ondt mod det menneske, der lige har mistet, hvis du prøver at komme uden om den kendsgerning: du kan da se, at alt er som før! Min kone er ved at dø! Mit lille barn fik ikke lov at leve! Alt er som før - vemodigt - uomgængeligt!

Men: INTET ER SOM FØR! Kvinderne der gik til graven, opdagede, at intet var som før. Graven, som de troede var et mindested, var blevet opstandelsens sted. Er det overhovedet til at begribe? Nej, det er ikke, og enhver, der har lyst til at ryste på hovedet af det og kalde det overtro, må gerne gøre det, og endda le ad det, hvis det ikke er til at lade være.

Vi må knuges ned af, at døden udsletter så meget. Men samtidig må vi sige: vi overgiver dette menneske i Guds barmhjertige hænder. Vi må græde indeni og fælde tårer, men vi er genfødt til et levende håb.

En ung mor, der lige havde mistet sit lille barn (det havde kun levet et kvarter), sagde til mig: selv om det barn ikke nåede at sige noget eller gøre noget, så gav det os megen glæde og gjorde os meget godt. - Sådan er opstandelsens dobbeltklang. Mange kalder det dårskab, vi kalder det Guds visdom og nåde. Alt er som før - men intet er som før."

Tilbage til fængslet:

En søndag var der en udenlandsk indsat, der reagerede mod det, jeg havde sagt. Han kunne lidt dansk og havde opfattet, at jeg havde forkyndt evangeliet uden at godkende evangeliernes beretninger om Jesu opstandelse. Han klagede til provst Østergaard i Gudbjerg. Det var han i sin gode ret til, og provsten kom da også en dag og fik en samtale med den indsatte - og naturligvis også med mig. Jeg havde min forkyndelsesfrihed, og jeg kunne svare for mig - og den indsatte må også have været tilfreds, men det var i høj grad tilfredsstillende, at der blev reageret, for det var hjerteblod for mig.

På et tidspunkt i min tid i fængslet besluttede jeg, at jeg ville prædike uden at nævne Guds navn. Ja, det lyder mærkeligt, men jeg følte trang til at "afmytologisere" totalt. Hvor længe jeg gennemførte mit forsæt, husker jeg ikke, men her er et afsnit i en påskeprædiken fra 1980, gennemført efter min nye recept:

"Jeg kan ikke bevise det, jeg har læst for jer i dag som dagens evangelium. Heller ingen andre kan bevise det. Efter moderne tankegang er det en afgørende svaghed ved påsken, at den ikke kan bevises. Så er man berettiget til at kassere den helt og aldeles og smide den i papirkurven.

I en retssag er den sigtede uskyldig, indtil det modsatte er bevist - og enhver tvivl skal komme den sigtede til gode. I den retssag, som opstandelsen gennemgår gang på gang i vores tid, er den først og sidst af mange stemplet som løgn, og enhver tvivl gør den endnu mere usandsynlig.

Men selv om jeg ikke kan bevise noget, er der dog en anden ting, jeg kan gøre: jeg kan forkynde et budskab, og jeg kan ikke se rettere end at det er det stærkeste budskab, der overhovedet er forkyndt på vores arme jord, stærkere end både Karl Marx-budskabet og Sokrates-budskabet og hvad de ellers hedder alle sammen. Jeg skal ikke forkynde, at Jesus i sin grav strakte sine ømme lemmer, rejste sig og gik ud af sin grav. For ingen aner, hvordan opstandelsen foregik (helt radikalt: om den overhovedet foregik!) - der var ingen øjenvidner til den begivenhed - ikke een. Jeg skal heller ikke forkynde, at Jesus' venner, der var sunket helt sammen i opgivelse efter hans død, pludselig fik kæmpetravlt med at rende rundt og fortælle, at Jesus var opstået. De mennesker skal ikke gøres til nogle særlige pragteksemplarer, for de var såmænd skabt som dig og mig.

Men jeg skal forkynde for mig selv og for os alle sammen, at her er der præsenteret en sag for os, som vi kan hage os fast i og klamre os til under alle forhold: at livet er stærkest trods alt, hvad der taler imod det. Han som de fik ned med nakken i fredags, og som blev lagt i graven fredag aften, han lever.. Vi skal få ham at se igen.

Det må ikke forstås, som om de fra nu af var blevet helt troende og overbeviste - tværtimod: de jokkede tit ved siden af, tvivlede, blandede tingene sammen, skændtes - men de hagede sig alligevel

hele tiden fast i det samme budskab: livet er stærkest. Jesus, den korsfæstede, lever. Så skal vi også leve."

Jeg slap ikke helskindet igennem disse anfægtelser. Gang på gang kunne de slå benene væk under mig og give mig psykiske forstyrrelser, der gjorde tilværelsen både hjemme i familien og i fængslet svær at klare. Jeg kunne endda somme tider blive bange for at gøre mig selv eller mine kære fortræd.

Hør, hvad jeg skrev i min dagbog:

28.8.1978.

Der foregår så mange modstridende ting i mine tanker at jeg dårligt kan fatte det - hvorfor? Denne bestandige revolution - omvurdering - skepsis overfor det engang vedtagne og indpodede. PANTA RHEI (alt flyder!) - en skøn fornemmelse, ja, men samtidig en underlig sugende følelse: hvad er der så? Vil du ikke sætte andet i stedet - noget at holde dig til? At tænke tanker om Gud og livet, som går helt imod hvad store tænkere og teologer mener, og som risikerer at blive kaldt pladder og sødsuppe. Men det må være sådan! Mine tanker må opponere imod al den metafysik og supranatur. Hvis der skal være tale om noget som helst i retning af transcendens, må og kan det kun være i min og andres tanke og tilværelse – alt andet i retning af mystiske håndgribelige personer og lokaliteter - er opspind.

Hvorfor ikke kassere al denne kristendom? Holder jeg fast ved den på grund af løn og fast stilling? Måske lidt - men mere fordi der er fascinerende, spændende, livsvigtige elementer i den. Hver gang en teolog eller præst åbner munden for at sige noget, kan det være vrøvl og store ord, men der er dog sandhed i det alligevel - i den forstand at der måske udsiges noget vigtigt om livet og om menneskelige relationer. Jeg vil ikke forsvare kirken og præsterne og religionen og bønner og fromhed og dogmer og alt det der - jeg vil end ikke holdes fast på noget af det, men jeg vil altid have dyb respekt for tankeindholdet i Credo og i bibelen og i Luthers værker og Grundtvigs og meget andet, men kun fordi det udsiger noget alment om mennesket og kærligheden. Der er vi - for mig at se - ved begrebet Gud. Der er mangfoldige menneskelige tankebygninger - OK, kald det bare åbenbaringer, men lad være med at opfatte det som gudgivne (bogstaveligt) meddelelser.

Jesus er en fantastisk person, min opfattelse af ham er ulykkeligvis så tit præget af hele det væv af sentimentale fornemmelser, som min opvækst har spundet omkring ham. Ikke så meget mere måske, men når jeg er i kirken. Min prædiken skal handle om ham, men ikke for at hans ord og handlinger kan "omvende" os alle. Han er en fantastisk person, også fordi han skinner igennem alt det, som evangelisterne har skrevet. De kunne ligeså let have forvrænget alt, som kirken efter den tid så ofte har gjort det. Men "Guds Ånd" er så stærk, at den kan overleve også i svage menneskeord. Det er også min trøst for min prædiken. - - -

Der er kun denne jord, dette univers, og intet andet! Der er kun plads til en biologisk forståelse af mennesket - jeg er overbevist herom. Men det skal ikke forstås som noget indsnævret og dyrisk. Tværtimod er det en vidunderlig, vidtspændende verden. Men der er kun denne jord, denne jordiske tilværelse. Jeg tror absolut ikke på onde og gode væsener, der flagrer omkring og gør underlige

ting. Alle helbredelser og den slags hændelser har psykologiske og andre forklaringer - og hvad ondt er der ved det???

Og et par måneder senere:

10.10.1978.

Jeg vil ikke længere "prædike" i dette ords dårlige fromme forstand. Jeg vil ikke være bundet af et sæt forestillinger, som er helt bestemt af fortid. Jeg vil ikke være tilhænger af kirkens kristendom - denne ujordiske tankebygning, der faktisk kræver af mennesket, at det ustandselig skal indtage en distancerende holdning til verden omkring sig og ustandselig bekymre sig om sin sjæls evige frelse. Hvorfor det? Hvad vigtigt er der ved det? Hvorfor snakke om Gud som et himmelsk væsen? Vi er her, og hvis Gud ikke er her - 100% - så er han/det intet som helst!

Jeg er klar over faren i dette syn: at alt bare bliver til tidsbestemt moral - at mine taler i kirken bare bliver til moralprædikener - men OK - jeg må løbe risikoen. Så skal det da endelig vise sig, om jeg så også har fattet essensen af den kristne religion, så jeg kan fortælle om fællesskab og kærlighed uden hele tiden at henfalde til blomstrende religiøse ord og uden at henfalde til moralske pegefingre.

Lykkes dette ikke, ser jeg ingen anden udvej end med tiden at holde op med at være præst! Der kan opstå en konflikt af embedsmandsmæssig art, i det øjeblik jeg i mine taler må bryde med "centrale" dele af kirkens lære, men jeg anser det faktisk for utænkeligt for en fængselspræst. Her er ikke en menighed, der kritisk og dogmatisk overvåger præstens ortodoksi. - Men hvis jeg gang på gang henfalder til ørkesløse kirkelige snakkerier, og/eller hvis min "samvittighed" plager mig meget (fordi jeg altså er præst uden at være kirkelig), så kan tidspunktet komme, hvor den kirke må hilses farvel, og så må der være en plads til mig et eller andet sted i samfundet.

På den anden side - - der er vel næppe noget menneske i kongeriget Danmark, der har bedre mulighed end jeg for at kommunikere med mennesker, både ved at omgås dem til daglig, og ved at "trække linjer op" om søndagen. Disse muligheder findes næppe andre steder! Så måske får det mig til at blive!!

Jeg skal snakke om "omvendelse", men gøre det som en besked om at besinde sig på livets værdier. Jeg skal snakke om "nåde", men gøre det som en besked om livets hovedprincip.

Jeg skal snakke om "fællesskab", men gøre det som en besked om vores daglige liv. Jeg skal snakke om "synd", men altid som blokeringen af vort fællesskab.

Jeg skal snakke om "Gudsriget", men gøre det som en besked om vores kærligheds forudsætning.

Som enhver sikkert kan høre, fungerede disse dagbogsnotater for en stor del som "ventiler". Oprørske, radikale, vrede, ugennemtænkte, spontane sætninger, der måtte ned på papiret - måtte ses på tryk for at kunne overvejes - og måske også modereres i de prædikener, der fulgte efter. Jeg levede nok ikke alt for godt op til mine forsæt i dagbogen, ak nej, men det lå alligevel som en klang i baggrunden i min prædikenmelodi. Jeg er overbevist om, at det var gavnligt at se dem for sig på

papiret. Nogle af dem kunne holde til det og blev siddende i mit sind som pejlemærker, andet forsvandt ud i det blå.

Min søster Asta, der var vores gode fortrolige i mange forskellige sammenhænge, anbefalede mig at kontakte Jung-psykologen Lili Becher Nielsen i Århus og få hende til at gennemføre en drømmeanalyse med mig. Jeg fulgte hendes råd, og gennem 2½ år tog jeg et par gange til Brabrand med mine drømme i tasken og fik gode dybtgående samtaler med Lili Becher. Samtalerne gjorde mig godt - de hjalp mig til større selvindsigt og at klare mig igennem, så jeg kunne klare det daglige arbejde i fængslet.

Nogle år senere, umiddelbart før jeg tog min afsked og gik på pension, skrev jeg i min dagbog:

22.1.1994

Jeg tror også at to års dybdepsykologi (drømmetydning) i Århus gav stødet til at skifte fra fængsel til sygehus. Det var værdifuldt at gå hos Lilli i de to år - det forandrede meget i mit sind, tog min angst bort. Og jeg fik lyst til at arbejde med andre problemer end dem i fængslet.

Jeg har haft gode år på sygehuset. På afdelinger, sygeplejeskole, i samtaler og gudstjenester. I sygehusets kirkesal har der været godt at være - det meste af tiden. Jeg er nok blevet sat ind i en mere traditionel ramme end jeg har ønsket og har måttet tilpasse mig den. På den anden side er det oplagt, at patienter og pårørende har mødt mig med en utrolig tillid og lydhørhed. Budskabet er blevet hørt. Og sjælesorgen har været taknemlig at arbejde med - og andre faggrupper, læger, sygeplejersker, socialrådgivere, fysioterapeuter, elever. Jeg har nok fået mere tro på mig selv, mærket at folk respekterer mig og det, jeg står for.

Men - men - men, hvordan gik det så med det med Gud? Det er vist ikke stort bedre. Måske tværtimod. Jeg har det sådan, at alle mine ord i kirken siger mig noget. Jeg kan bruge dem alle ærligt - men de siger mig nok noget andet, end de siger min tilhørere. Og når en patient spørger mig om jeg tror på liv efter døden, svarer jeg ja - er det løgn? På en måde, ja! Og så alligevel: jeg tror ustandselig på, at lys - liv - kærlighed er stærkere end mørke - død - had. Men jeg kan ikke få fat i en tro på, at der er en personlig gud i traditionel forstand. Jeg tror ikke på en tilværelsesform efter den fysiske død. Al mytologi/metafysik er menneskeværk. Religioner har udviklet sig som en nødvendighed for at give mennesker et livsgrundlag - og det er da også OK. For at sige det lidt kynisk: storhjernens vækst har fået mennesker til at spørge: hvorfor er jeg her? Hvad er ansvar, fællesskab, fremtid, død??? Men det spørger aber ikke om - og regnorme og hunde og hvaler - og det kommer der jo ikke en mytisk verden ud af!

Igen er jeg fristet til at skippe det hele - og jeg véd, at jeg ikke kan! Der er for mange værdier i det: ord, ritualer, musik, bønner. Flot, stort, nødvendigt - men det er bare, som om det knækker over, når jeg tænker på døden. Den er afslutningen - det kan ikke være andet! Det er tankespind, filosofi, forkerte religiøse følgeslutninger at fortsætte ud i himmeltanker. Jeg kan ikke være med til det.

Jeg synes ikke jeg bliver ateist af det. Jeg bliver bare en anden slags kristen. Kristendom er for mig sand - den sætter i frihed - den rummer glæden og tilgivelsen. Men hele overbygningen, inklusive Jesu opstandelse i traditionel forstand, må jeg tage afsked med.

Også Else måtte konsultere en Jung-psykolog - hun rejste nogle gange til samtaler med Eigil Nyborg i København. Vi blev altså begge hjulpet, og der er ingen tvivl om, at vi resten af vore dage har haft gavn og glæde af at blive hjulpet til at møde tilværelsen med frimodighed. Jeg er ikke i tvivl om, at en stor del af den usikkerhed, der havde fyldt mig livet igennem, blev afløst af livsglæde og livsmod. Da min far døde i 1982 på Grindsted Sygehus efter lang tids alvorlig sygdom, blev det min opgave at gennemgå og ordne min fars efterladte papirer. Som naturligt er, udløste det kraftige dønninger i min psyke - det er slet ikke så ligetil at miste sin far. Det ville være forkert at karakterisere min far som en kold natur, der ikke ønskede at komme på fortrolig fod med sine børn - men jeg vil altid mindes ham som en far, der aldrig blev frigjort nok til at møde sine børn og tale med dem i øjenhøjde. Gad vide, om han følte, at han ikke ville kunne klare, hvis hans børn lod ham vide, at de ikke var enige med ham i det væsentlige i kristentroen? Var han bange for sig selv? - at han skulle være for fordømmende overfor dem, han holdt så meget af? Jeg følte, at der var mange uafklarede spørgsmål, der nu stod åbne efter fars død, og jeg måtte finde vej ud af denne usikkerhed. Også det hjalp besøgene hos Lili Becher Nielsen mig til at klare. Som en værdifuld sidegevinst satte min drømmeanalyse mig i gang med læse dybdepsykologiske bøger af Jung: "Forvandlingens symboler" og "Erindringer, drømme, tanker", Eigil Nyborg: "Den indre linie i H.C. Andersens eventyr", og Ole Vedfelt: "Det kvindelige i manden", - bøger som jeg har haft stor udbytte af i mange år. De åbnede mit sind for en anden verden, end den, jeg havde levet i fra barndommen af. Sagt på en anden måde: de viste mig, at mit sind er en langt større og mere kompleks størrelse, end jeg tidligere havde ment. Jeg ville opdage langt større ting i mit eget sind ved at være åben og lydhør overfor de signaler, som mit sind meddelte mig, end det jeg tidligere havde regnet for at være det vigtigste.

Dagbogen vedblev at være min fortrolige - at se sine spekulationer på tryk er en god terapeutisk ting. Det kan også fjerne trykket fra et sind, der ikke altid kan holde ud at kredse om svære tanker. Ned på papiret med det!

14.1.1980

Hvad så om du en skønne dag skulle falde om, blive syg og dø? Det går os jo sådan - der er jo egentlig ikke noget som helst at være ræd for! Intet! Hvad skulle det være? Smerten? Åh ja, den kan være streng! Det bagefter? Nej, enten er der ingenting, eller også er det godt, det der er der! (Mente du det?) Helvede findes i hvert fald ikke - og skulle menneskets ånd leve videre i en eller anden form - hvilket jeg i øvrigt ikke tror - så må også den "døde levende ånd" søge fællesskab og kærlighed.

Lad nu være med at tro, at du kan overvinde angsten - ved at begrave dig i dit arbejde! Tværtimod - væk med al den dårlige samvittighed, hvis du ikke ustandselig flyver og farer, knokler, snakker, trøster, løser problemer. Giv dig tid til at tænke, læse, slås for at finde afklaringen. Den tid er ikke spildt - ja, den skal bruges - ellers er du dødsens - før du dør! Og giv dig tid til at være sammen med Else og Søren, og de andre børn! Denne skide fornemmelse af at spille tiden, når der spilles kort eller lignende, den hører da ingen steder hjemme. En rastløshed, der må hænge sammen med

angsten. Hvil i nuet! Det må være vigtigt. Den her usalige angst må på en måde være fortidens spøgelser i form af en forkvaklet kristendom.

Domprovst H.J. Falk sagde godt nok i går i radioen, at mennesker i 40'erne får neuroser m.m., bliver fortvivlede, fordi de har forladt Gud, har hengivet sig til ateismen. Er det det, der er fat med mig? Nej, for det, jeg slås for, er jo netop at finde Gud midt i hele dette virvar af kristelige floskler og symboler! Jeg fornægter ikke Gud - men jeg fornægter de frommes Gud - og det må jeg konsekvent gøre altid! Bare jeg var bedre til at tænke en sag mere klart igennem!

VORES FAMILIE I NYBORG-TIDEN

Det var en omvæltning af de helt store for vore fem børn at flytte til Nyborg, væk fra skole og fra kammerater. Den ældste, Carsten, var 18 og var allerede i november 1976 flyttet hjemmefra til et værelse på Vibevej i Odense. Den yngste, Søren, var 12 og flyttede sammen med os og sine søstre Mette og Randi til Nyborg. Allerede 2. februar 1977 flyttede vi ind i et dejligt, splinternyt hus i Skovparken i Nyborg. Vi havde aldrig før haft til huse i vores eget. Det betød mange overvejelser, om vi nu havde råd til det. Erik Tygesen, vores gode ven fra Tønder, bedyrede, at "I kommer til at tjene penge, mens I sover", og han fik jo ret. Der var ingen problemer at spore i den hushandel. Huset var opført af tømrermester Jørgen Grønbech Hansen, der boede i samme vænge, hvor huset lå. Huset var særdeles velindrettet: stor stue, køkken, soveværelse, tre værelser og badeværelse. Fritliggende garage og en forholdsvis stor grund, der skulle anlægges som pryd- og køkkenhave.

Søren og Mette skulle skifte skole, og allerede få dage efter flytning begyndte de på Nyborgs nyeste skole, Skovparkskolen. Skolen var kendt som en skole i nyt spor, skolens leder hed Blix, og Søren's klasselærer hed Mette. Starten lovede ret godt for ham, men det var slet ikke tilfældet for vores Mette. Det havde været meget svært for hende at slippe sin skole og sine veninder fra Odense, så der måtte nødvendigvis ske noget - og det ret hurtigt. Det endte med, at Helge Glent-Madsen, forstander på ungdomsskolen Ibjergskolen i Sdr. Nærå, fandt en plads til Mette på skolen i det kommende skoleår - det er ikke for meget sagt, at det var en værdifuld redningsplanke, der blev lagt ud til Mette.

Ungerne fløj fra reden, og det var en god og naturlig ting. Kun Søren var nu tilbage i hjemmet på Hjortevænget en rum tid efter de andre fire. Fælles for de fleste i børneflokkene var kærligheden til naturen. Det udviklede sig hos de to store drenge til et dybt indblik i naturens vidundere. Per gik særdeles meget op i studiet af græsser og andre vækster, mens Carsten studerede fugle, så han den dag i dag har et nært kendskab til fugle, næsten lige meget hvor han ser dem. Det smittede naturligvis af på resten af familien, så det blev til fugleture og andre udflugter ud i den skønne fynske natur. Jeg husker for eksempel en skøn tidlig-morgen-tur til Præsteskovene nord for Odense, hvor vi betagede hørte guldpipolen synge. Eller en heldagstur til Romsø, den næsten uberørte ø midt i Storebælt. Børnene åbnede vore øjne og øren for naturens skønhed. Og i fællesskab rejste vi det ene år efter det andet ved sommertid af sted til Tversted, hvor Asta og Jørgen havde det dejligste sommerhus. Undertiden var vores egen familie der alene - andre år var vi der sammen med Asta og

Jørgen. Det var herlige dage, der rystede os sammen og gav os mange fælles naturoplevelser. Men også andre egne af landet fik vi set. En minderig tur fik vi ud af en rundtur på cykel sammen med Søren på Bornholm og Christiansø med overnatning på vandrerhjem. Bortset fra turens første dag var vejret i top, så Bornholm var i sandhed solskinsøen.

Randis Frankrigsophold var faktisk optakten til en udvidelse af familiens horisont. I juleferien 1978-79 havde vi besøg af to af Randis AFS-venner, Mimo fra Strassbourg og Cathy fra Australien; de skulle se lidt af Randis hjemland, men de sneede inde hos os i en af de værste snestorme, vi har oplevet. Ikke engang Odense kunne vi besøge. Sådan noget ryster godt sammen.

I 1978 fik vi endnu en "søn", nemlig Sergi Vicens Flotats fra Barcelona. Han gik på Nyborg Gymnasium og fik sig venner dér. Han havde dog problemer med at akklimatisere sig - jeg tror egentlig, at han havde lidt svært ved at acceptere, at vores døtre havde ligeså stor en status i familien, som han havde. Det endte da også med efter ca. et halvt års ophold hos os, at han måtte flyttes til en anden familie på Sydfyn. Så faldt der lidt ro over familien igen. Sergi fik vi kun et enkelt besøg af nogle år senere, men vi havde fortsat jævnlige besøg af unge mennesker fra udlandet - det gav mange gode oplevelser.

Randi uddannede sig som fysioterapeut i København og fik til syvende og sidst ansættelse forskellige steder. Da Mette havde været ansat hos en tandlæge i Nyborg i en periode, tog hun en HF i Odense, hvorefter hun søgte optagelse på sygeplejeskolen på Odense Sygehus. Carsten afsluttede sit akademiske studium og blev cand. scient. Han fandt sig en pige, Pia, og de to fik jeg lov at forvandle til ægtepar i Stensgårds Kirke og oven i købet også døbe deres lille datter Lærke ved samme lejlighed. 30. marts 1982 var Carsten og Pia flyttet ind i en dejlig lejlighed i Nyenstad 21 i Nyborg. Familien voksede og bosatte sig rundt omkring....

Vores naboer i Hjortevænget havde vi det godt med. Vi snakkede - som naboer gør - over hækken i ny og næ, og en gang om året holdt vi gadefest for os seks par med børn, hyggelige og glade fester. Der skete et par udskiftninger i flokken (fracflytning), men det blev det ikke dårligere af. Vi fulgte med i hinandens glæder og sorger.

Nyborg by fik vi naturligvis mere at gøre med, efterhånden som børnene fik skolegang og skolekammerater dér. Min politiske holdning tog et sving mod venstre, måske provokeret af min omgang med indsatte. I hvert fald drejede kompasnålen sig fra Socialdemokratiet til Socialistisk Folkeparti. Det skete til dels under påvirkning fra fængselslærer Knud Theil Nielsen, der senere blev et fremtrædende medlem af Nyborg byråd, og hvis børn jeg døbte i Fængelskirken. Der var også et par forureningssager med sennepsgas på Kommunekemi, - de satte gemytterne i bevægelse og radikaliserede manges politiske holdning. Senere faldt jeg igen til ro i socialdemokratiet, hvor jeg har opholdt mig siden.

Da vi flyttede fra Odense til Nyborg, var Else ansat på afdeling R på Odense Sygehus; hun var glad for dette arbejdssted, så hun fortsatte en tid på den afdeling. Senere flyttede hun også arbejdsplads til Nyborg og fik arbejde på sygehuset dér, indtil hun i november 1982 fik job som dag- og senere nattevagt på plejehjemmet "Jernbanebo" i den resterende del af vores tid i Nyborg.

1982 blev som tidligere nævnt året, hvor jeg mistede min far. Han døde efter et strengt sygeleje - jeg formoder, at det var bugspytkitlen, der strejkede, så han måtte indlægges på Grindsted Sygehus. Min far var i sin sidste tid forpint af smerter, og man havde nærmest indtryk af, at jo mere han led, des mere lukkede han sig inde i sig selv. Om det var angst for døden, eller om det var at affinde sig stiltiende med sin død, blev jeg aldrig rigtig klar over. Jeg kommer i den forbindelse til at tænke på, hvad min far engang fortalte, at hans bedstefar Jens Stidsen var kendt for at gå omkring med tårer i øjnene. Da en eller anden engang spurgte ham: "Hvad græder du da for, Jens Stidsen?", svarede han: "A græder for min ungdoms synder!" Det var nok ikke lige det, min far sørgede over, snarere, at han ikke havde haft det fællesskab med sine børn og sin kone, som han havde ønsket sig. At hans børn og svigerbørn ikke kunne dele hans livsholdning, og at hans børnebørn ikke alle blev døbt og konfirmeret, var uden tvivl en personlig sorg for ham. På et tidspunkt skrev han et brev, som han sendte ud til alle os. Han understregede i brevet sin store kærlighed til os alle, men gav samtidig udtryk for sin store smerte på grund af, at flere i børneflokkene ikke havde ladet deres børn døbe eller konfirmere. Jeg tror ikke, at nogen af os reagerede på brevet i form af at drøfte den i en samtale med far. Måske anså vi det for at være bedre at lade være. Men det lå som en dødvægt imellem ham og os børn. At spørge ham om, hvorfor han var ked af det, som hans bedstefar var blevet spurgt, kunne ikke komme på tale. Da jeg besøgte ham sidste gang på sygehuset, prøvede jeg - forgæves - efter fattig evne at nå ind til ham; bl.a. prøvede jeg ganske stille at synge en salme for ham, men han afbrød mig og bad mig tie stille. End ikke sin hustru gennem næsten 60 år havde han noget at sige til - det pinte hende i hendes sidste tid.

Da far var død, blev det Asta og mig, der sørgede for de praktiske ting der skulle gøres med henblik på begravelsen, mens min broder Erik ordnede mine forældres økonomi, efter at vores mor var blevet alene. Far havde efterladt oplysninger om, hvilke salmer der skulle synges ved begravelsen i Øster Snede Kirke - og han havde udtrykkeligt bedt om, at der ikke blev holdt nogen tale ved hans kiste, men at der i stedet blev læst et afsnit af Romerbrevet i Det nye Testamente. Jeg ved ikke, om han talte med nogen af os i familien om sit ønske om, at der ikke skulle holdes tale ved hans bære, men i hvert fald blev ønsket efterkommet. Jeg forestod højtideligheden i kirken, mens Erik foretog jordpåkastelsen ved graven.

Få måneder efter fars død flyttede min mor til alderdomshjemmet i Billund og senere til det nye plejecenter i byen. Der boede hun i et dejligt værelse og blev plejet og passet godt. Hun tog del i plejecentrets liv og aktiviteter - hun vævede fine ting og nød det, når der var besøg af hendes børn og børnebørn. Hun fulgte efter evne med i, hvad vi børn foretog sig - altid kunne vi mærke, at hendes omsorg og kærlighed var levende overfor hver enkelt af dem, hun havde sat i verden. Jeg husker, at jeg sendte hende kassettebånd med optagelser fra fængselskirken, og med indsungne gamle salmer, som hun havde kendt fra sin fortid i Øster Snede Sogn. Hendes 85-års fødselsdag blev fejret med deltagelse af alle hendes børn, og det samme var tilfældet, da hun fyldte 90 år. Men samme år - i november 1990 - døde hun mæt af dage og blev begravet ved siden af sin Peter på Øster Snede Kirkegård.

Det er en underlig følelse, der fylder en, når begge ens forældre ikke er der længere. Familiens ældste led er borte - nu er det os og vore samtidige, der markerer forbindelsen bagud. Som tidligere

nævnt var det mig, der fik til opgave at ordne fars efterladte papirer og sørge for, at de vigtigste dokumenter og andre papirer blev kopieret og fordelt til mine søskende. Det gav mig mange overvejelser om at bruge vores tid godt, når det drejer sig om at være i fællesskab med vores børn og børnebørn - i stedet for at se på vores efterkommeres vej gennem livet med skepsis og nærmest sorg, gælder det om at være åbne og tillidsfulde overfor hinanden og at acceptere de næste generationers måde at leve deres liv på, selv om det kan være langt fjernet fra det, vi finder bedst. Hvem har sat os til dommere over vores børn?

I takt med den almindelige stigning i antallet af udlandsrejser her til lands blev det også mere og mere almindeligt i vores familie at holde ferie et eller andet sted sydpå. I 1983 var Else og jeg for første gang i Grækenland og glædede os over at se Akropolis og mange andre smukke ting. Det blev i årenes løb til flere dejlige ture til græske øer.

En fritidsbeskæftigelse, der optog mig meget, var motetkorsang. Rune Most - i øvrigt Randis skolekammerat på Nyborg Gymnasium - var dirigent i Nyborg Motetkor, og jeg meldte mig under fanerne og var medlem af basgruppen resten af vores Nyborgtid. Efter min pensionering i 1994 fortsatte jeg min sangerkarriere i Odense i et kor, hvor Runes far, Ole Most, var dirigent. Det var altid en stor glæde for mig at være medlem i et sangkor. Det har givet mig mange store oplevelser - også under en kor-tur til Ungarn. Det var næsten gribende at møde den sangglæde, der strålede os i møde fra de ungarske sangere, vi mødte på vores tur.

I 1984 fyldte jeg 50 - den blev naturligvis fejret sammen med vore børn og et par dage senere med vore Odense-venner, som vi stadig havde god kontakt med. Asta og Anna, mine ældste søstre - var fyldt 60 i december 1983, og vi blev enige om at fejre det hele sammen i Hjortevænget for farmor samt alle vore søskende med ægtefæller. Det blev en god dag. Vi søskende var jo efterhånden godt spredt ud over landet: Asta og Jørgen i Thisted, Gerhard og Grethe i København, og vi i Nyborg, blot for at nævne nogle eksempler.

1984 blev også året, hvor vi tre brødre: Erik, Gerhard og jeg, begyndte en tradition med at tilbringe en dag om året sammen - vi skulle på skift mødes i Jylland, på Sjælland og på Fyn, besøge et eller andet seværdigt sted og så få os en rigtig god middag på en restaurant. Det blev til en halv snes ture af den slags - rigtig dejlige ture, hvor vi kunne snakke om løst og fast, og hvor vi kunne more os og blive optaget af et eller andet, natur, museum, slot. Efterhånden som helbred og alder begyndte at trykke, ebbede disse ture ud, men de var uvurderlige for os tre.

29. januar 1986 fik Carsten sin kandidateksamen som cand. scient med karakteren 11, og allerede dagen efter drog han til København til ansættelsessamtale hos Novo-Nordisk. Der har han haft sit arbejde lige siden og er i dag en erfaren medarbejder i Diabetes-sektionen i Novo-Nordisk. Han holdt sin interesse for naturen ved lige og tog ofte på ture for at studere både planter og dyr.

AFSKED MED NYBORG STATSFÆNGSEL

Tiden for mit arbejde i Nyborg Statsfængsel var ved at rinde ud i løbet af 1987. Der havde været rigeligt at bestille, og jeg synes også, at det gav mening at være på stedet som præst. Men, men, men - der var også ting, der talte imod, først og fremmest, at tilliden mellem fanger og

fængselspræst led en del under forekomsten af hårde stoffer i fængslet. Det gik mig noget på, at alle kneb tilsyneladende blev taget i brug fra mange indsatte side, når det drejede sig om at dække over brug af hårde stoffer, og andre generede sig ikke for at prøve at binde præsten en historie på ærmet, når man kunne se sin fordel ved det. Måske var det også bare træthed hos mig efter de mange år med rigeligt at bestille. Der var absolut positive ting at sige om arbejdet som fængselspræst, men de var ikke tilstrækkelig tungtvejende, da muligheden for at blive sygehuspræst i Odense dukkede op. Under en ledsaget udgang til Rigshospitalet, hvor den indsatte havde fået tilladelse til at aflægge et besøg hos en slægtning, fik jeg lejlighed til at drøfte mine tanker om sygehuspræstestillingen med min svoger Axel, som jeg ikke havde haft kontakt med siden Abild-tiden, men som nu var hospitalspræst på Rigshospitalet. Samtalen med Axel afskrækkede mig ikke fra at søge stillingen i Odense. Jeg havde altid haft et godt og positivt forhold til OABS, som sygehuset hed i min første Odense-tid, og efterhånden som Else og jeg fik en ret stor familie, blev sygehuset også en faktor i vort familieliv. Da stillingen som sygehuspræst blev opslået ledig efter Aagaard Poulsens afgang, skrev jeg så en ansøgning. Menighedsrådsformand i Ansgars Sogn på dette tidspunkt var Henry Christiansen, som jeg kendte godt gennem mit medlemskab af Ys 'Men's Club'. Få dage før ansøgningsfristen udløb, havde vi i øvrigt været til Taagegaards sølvbryllup, der blev fejret på Nyborg Strand. Ved den lejlighed glædede det mig at hilse på Margrethes onkel, professor K.E. Skydsgaard, min gamle lærer fra studieårene. Han var blevet gammel, en kende diffus og dement, men alligevel den samme hjertelige mand som dengang. Han holdt i øvrigt også en udmærket tale for sølvbrudeparret.

Ansøgningen til Odense Universitetshospital gik sin gang. 15. august besøgte vi Henry og hans kone Ellen, og sammen var vi inde i Haugstedsgade for at se den bolig, vi skulle bo i, hvis jeg fik stillingen. Et fint, næsten nyt hus, med god plads til os - en lille have uden særlig mange planter, men nok for os efter den store have, vi havde passet i Nyborg. Det faldt os på dette tidspunkt ikke ind, at vi jo udmærket kunne blive boende i vort gode hus i Nyborg - der var ikke bopælspligt i den stilling, jeg havde søgt i Odense, og Else kunne have beholdt sit arbejde på "Jernbanebo". På den anden side var Odense stadig det sted på Fyn, hvor vi havde vore gode venner, og det var også godt at bo i sygehusets nærhed, når der var tilkald om natten. Så det var - alt taget i betragtning - det bedste, vi valgte, når vi ønskede at flytte fra Nyborg. 23. august holdt jeg gudstjeneste for menighedsrådet i Munkebjerg Kirke, og bagefter var der arrangeret frokost på Grand Hotel, hvor menighedsrådet kunne se os an, og hvor vi gensidigt kunne få svar på de spørgsmål, der meldte sig. Det spændte åbenbart godt af. Fru Stahl Madsen havde stor indflydelse i menighedsrådet. Hendes mand, C.M. Madsen, var en anset overlæge på sygehuset, som jeg havde mødt tidligere, og det så ud til, at alt ville gå glat igennem. 26. august var jeg til samtale på sygehuset, bl.a. med chefsygeplejerske Kirsten Roland, en særdeles tiltalende og positiv personlighed, som blev min nære samarbejdspartner senere hen. Og 1. september blev jeg enstemmigt indstillet som sygehuspræst. Allerede samme aften kom Margrethe og Erik Taagegaard for at lykønske med den nye stilling. Dagen efter kontaktede vi en ejendomsmægler for at sætte vores hus i Hjortevænget til salg. Jo, det gik alt sammen med iltogsfart. 21 september deltog jeg i et møde i Sygehuspræsternes Samråd i Aalborg, hvor jeg havde lejlighed til at hilse på mine fremtidige kolleger, og 26. september kom min udnævnelse pr. 1. oktober 1987. Så var de formalia i orden.

Afskedsgudstjenesten i fængslet søndagen efter satte punktum for min fængselstilværelse, og allerede to dage efter flyttede vi med al vort gods til Haugstedsgade i Odense.

SYGEHUSPRÆST I ODENSE 1987-1994²⁰

Jeg begyndte mit virke på Odense Sygehus, samtidig med at sygehuset fyldte 75 år. Det blev fejret med store festligheder overalt på sygehuset - ellers blev den første tid naturligvis optaget af indføring i alle de formalia og instrukser, der hører til at være ansat på så stor en institution. Men alle de mennesker, jeg havde med at gøre, var venlige og hjælpsomme, så det gik fint, og søndag den 11. oktober blev jeg indsat af domprovst Poul Erik Andersen både i sygehusets kirke og i Ansgars Kirke. I følge min embedsbeskrivelse var jeg forpligtet til at holde et mindre antal gudstjenester i Ansgars Kirke. Præsterne dér var Vilhelm Stender som kirkebogsførende sognepræst og hjælpepræst Solveig Refsgaard (der senere blev min efterfølger som sygehuspræst). Det glædede mig, at alle vores børn sluttede op om indsættelsen - jeg tror egentlig, at de også var glade for at få forbindelsen til Odense fornyet. Vores hus på Hjortevænget i Nyborg var der ingen problemer med at få solgt. Allerede 1. november blev det solgt til en mand ved navn Allan Nielsen. Afskeden med mine gamle kolleger i fængselspræsteforeningen skete ved et fængselspræstemøde på Herstedvester 6. november og en god middag bagefter. Det ene bånd til fængslets verden efter det andet blev løsnet.

Sygehuset i Odense er et af landets store sygehuse. Da jeg begyndte mit arbejde dér, hed det OABS - Odense Amts og Byes Sygehus. I skrivende stund hedder det OUH - Odense Universitetshospital. Nedtællingen er nu - i 2015 - i fuld gang til opførelse af et splinternyt OUH på Campus, og sygehusets æra på Sønder Boulevard vil formentlig i løbet af en årrække være omme eller under alle omstændigheder kraftigt nedgraderet.

I 1989 forventede man, at det samlede antal udskrevne patienter i årets løb ville være 89.250. Ca. 430.000 personer ville aflægge et besøg på ambulatorierne, og antallet af ansatte ville omregnet til fuldtidsansatte være 8.866.

91% af sygehusets patienter var medlem af folkekirken, nogle fordi man pr. tradition er det - andre er glade for at være medlem, for at gå i kirke, bede fadervor, læse i bibelen osv. Kirken på sygehuset kan altså siges at være de døbte, der ikke har udmeldt sig, og som p.t. er patienter og ansatte. Kirken på sygehuset er de døbte. Det er godt at kunne fortælle enhver, der bliver indlagt: du har uden videre lov at bruge folkekirken, også i den situation - også selv om du ikke er kirkelig "specialist".

Udtrykket "Kirken på sygehuset" kan naturligvis også forstås som selve kirkerummet, men kirkerum var der ikke mange af på fynske sygehuse i min tid som sygehuspræst. I Middelfart var der en kirke, i Assens og i Odense var der kirkesale. Men hvis der stilles stole op på en patientgang, måske endda et lille bord med en dug og et par lys på - og en mikrofon, så er der jo også kirke på det sted. Kirkesalen på Odense Sygehus blev indrettet på 15. etage i det nye højhus i 1967. Lokalet

²⁰ Den følgende beretning bygger - foruden på personlige erindringer - på min artikel i Fyens Stiftsbog 1989, p.25-41: Kirken på sygehuset.

blev også brugt til andre formål, bl.a. foredrag for forskellige personalegrupper, men hovedformålet var naturligvis afholdelse af gudstjenester og enkelte kirkelige handlinger, især dåb og vielser. Jeg husker også, at kirkesalen engang blev benyttet til udsyngning efter dødsfald, fordi den afdøde skulle køres til sit hjemsgn i Sydjylland. Der var opstillet et harmonium i kirkesalen, men hen mod slutningen af min periode blev der indkøbt et særdeles godt orgel fra Tornbjerg Kirke, efter at denne kirke havde fået et nyt og større orgel. Ingrid Bach Petersen var ansat som organist og var en meget engageret medarbejder ved kirken. Som kordegn fungerede Kaj Larsen, en omhyggelig og samvittighedsfuld medhjælper ved gudstjenesten.

Kirkesalen er udsmykket på hele sydvæggen med en smuk glasmosaik, skabt af kunstneren Georg Poulsen, og fremstillet på et glasstøberi i Frankrig. På den modsatte væg er ophængt flere malerier, bl.a. et, der er malt af Inger Louise Marner, tidligere overlæge på Odense Sygehus.

Foruden kirkerummet på 15. etage var der på sygehusets område tillige indrettet et kapel, hvor der kunne afholdes bisættelser, både af sygehusets præster og af sognepræster andetsteds fra. I min tid blev dette lille lokale betænkt af A.P. Møllers Fond med et harmonium, der gjorde lokalet endnu mere anvendeligt.

Der findes endnu en betydning af udtrykket "Kirken på sygehuset" end de allerede nævnte, nemlig den folkekirkelige betjening af enhver, der er indlagt på sygehuset. Der var ofte stor uvidenhed om, at denne betydning fandtes. Alene det forskrækkede udtryk i øjnene, man undertiden kunne se hos patienter, når præsten viste sig på sygestuen (som regel dog i civil.), afslørede, at kendskab til præstens arbejde på sygehuset ikke var særlig udbredt. Præsten var i nogles bevidsthed "reduceret" til at være sidste person før døden. Men efter at have været institutionspræst i en lang årrække, først i et fængsel og senere på sygehuset, var jeg dog glædeligt forundret over at se, hvor rodfæstet folkekirken trods alt er i mange menneskers sind og tankegang. Trods kritik, skepsis og trosvanskeligheder er det gang på gang tydeligt, at en patient med glæde tager imod præstens tilbud om samtale og viser præsten tillid i kraft af hans/hendes embede som sjælesørger med tavshedspligt.

Der gives ingen opskrift på, hvordan den enkelte patient betjenes bedst, men den præst, der vil stille sig til rådighed, har meget at udrette, hvor småt det end kan se ud. At fru Hansen den dag helst vil snakke om sit dårlige hjerte, og hr. Pedersen om fodboldkampen på TV i aften, eller at der ikke er andet at gøre end at holde fru Jensen i hånden, gør ikke det besøg kristeligt mislykket. Der blev måske skabt et fællesskab og knyttet en kontakt, der aldrig tidligere havde været der, men som kunne danne grundlag for en dybere samtale en anden dag.

Flyttede nissen med til sygehuset i form af de spørgsmålstegn, der ustandselig blev sat i mit sind ved det kristne budskab og den kristne dogmatik? Ja, det må jeg indrømme. Jeg følte mig ganske vist i en friere situation, end den, som sognepræsten er sat i i en menighed, men tankerne vedblev at kredse om de grundlæggende kristne sandheder og ønsket om at kunne gøre radikalt op med dem - blive sat fri fra den dogmatiske arv, jeg havde med mig fra min afstamning fra De stærke Jyder og Indre Mission. Min fars holdninger og hans skepsis overfor min måde at være præst på måtte stadig imødegås i mit sind og erstattes af nye, mere frugtbare tanker.

RÅDIGHEDSORDNINGEN

De fleste af folkekirkens præster var i min tid under rådighedsordning. Det betød, at en sognepræst efter provstens nærmere bestemmelse var pligtig til at deltage i betjening af institutioner i området, d.v.s. plejehjem, sygehuse og andre institutioner. På dette grundlag var der organiseret en kirkelig betjening af syge på alle fynske sygehuse - og længe før min tid: da Odense Sygehus i 1912 tog de nye bygninger i brug på Sdr. Boulevard, skrev man fra sygehusets bestyrelse til alle præster i Odense, og bad om, at alle sygehusets afdelinger måtte blive "præsteligt betjent", således at der på hver afdeling kunne afholdes en "fællesandagt" sted hver 14. dag lørdag eller mandag kl.16-17.

Anmodningen blev naturligvis imødekommet - og eksisterede reelt endnu, da jeg kom til Odense i 1967. Ca. 35 af Odenses præster var tilknyttet en afdeling på sygehuset. I de fleste tilfælde bestod ordningen i, at præsten enten besøgte de patienter, der havde anmodet om en samtale med præsten - eller gik rundt på alle stuer og hilste på alle indlagte. På andre afdelinger stod præstens navn og telefonnummer på afdelingens telefontavle, så han/hun kunne tilkaldes akut. Indtil 1967 blev der afholdt gudstjenester eller andagter på de allerfleste afdelinger - senere skete det kun på bl.a. de geriatiske afdelinger, der på det tidspunkt lå i Albanigade. En vigtig undtagelse: Juleaftensdag afholdtes ca. 35 gudstjenester rundt om på sygehuset, og en del andagter i forbindelse med de øvrige kirkelige højtider. En travl, men festlig juleaftensdag. Det har dog tillige altid været sogne- eller sygehuspræstens pligt at holde altergang på sygestuen, såfremt patienten eller de pårørende fremsætter ønske herom, ligesom der på fødeafdelinger blev udført nøddåb af for tidligt fødte eller livstruede spædbørn. Med sine højt kvalificerede speciallæger var Odense Universitetshospital tit stedet, hvor nyfødte blev underkastet alvorlige operationer, og hvor for tidligt fødte børn fik intensiv behandling og pleje. Det var for en præst en særlig oplevelse at døbe under de omstændigheder. Fællesskabet med barnets forældre og afdelingens personale ved en nøddåb, der jo kunne finde sted på et hvilket som helst tidspunkt døgnet rundt, var tæt og står stadig for mig som gode oplevelser i arbejdet. Kristen omsorg fungerer midt i menneskers nød.

Der kunne være mangfoldige andre situationer, hvor det kunne være nødvendigt at tilkalde præsten med meget kort varsel: hjemmealtergang, dødslejer, nødvielser, kritiske situationer for pårørende, f.eks. ved trafikulykker. I alle disse kritiske situationer var det afgørende vigtigt, at afdelingens personale var klar over, at præsten omgående kunne stå til rådighed.

Indtil midt 1980'erne var det en almindeligt udbredt opfattelse, at der ikke var brug for specielle præstestillinger for afgrænsede grupper i samfundet. Fra gammel tid var der områder, hvor enhver kunne se, at der var brug for specialpræster - for eksempel sømandspræster og fængselspræster, men derudover var der betænkelighed ved at gå videre ad den vej. Specielle sygehuspræster var stort set kun kendt fra Rigshospitalet og diakonissehusene.

Men holdningen ændrede sig i takt med, at de store sygehuse i hovedstadsområdet og i de store provinsbyer opstod. På sygehuse med mange specialafdelinger blev syge fra et meget stort område behandlet, i Odense således fra både Fyn og Syd- og Sønderjylland. At overlade den kirkelige betjening til den lokale præst, der måske bor 100-150 km borte, er en næsten umulig tanke. Den

omstændighed førte til, at der allerede i løbet af 1990'erne fandtes ti fuldtidsstillinger eller næsten fuldtidsstillinger.

Hensigten med denne udvikling var ikke at danne en "sygehuskirke", hverken principielt eller praktisk. Til sammenligning kan nævnes, at der i Sverige var sket en ganske anderledes selvstændiggørelse af "Sjukhuskyrkan". Der fandtes i Svenska Kyrkan - og forøvrigt også mere eller mindre organiseret i de andre nordiske lande - en særlig sygehuspræsteuddannelse. Det var ikke tilfældet i Danmark - alle præster havde i princippet samme forudsætninger for at betjene sine sognebørn, hvor de end befandt sig. Den stilling, som jeg var sat til at varetage, var oprettet i 1986 som en fuldtidsstilling, den eneste i sin art udenfor hovedstadsområdet. Allerede i mine første år på sygehuset blev det klart for mig, at det ville være rimeligt med endnu en stilling. At det med tiden er lykkedes, således at der, mens dette skrives, er hele tre fuldtidsstillinger ved Odense Sygehus, er kun glædeligt og rigtigt.

Foruden den betjening af afdelinger, som er omtalt ovenfor, og som blev varetaget af byens præster, havde jeg min daglige gang og fulde arbejdstid med regelmæssige afdelingsbesøg og tilkaldepligt til hele sygehuset. Der blev dog etableret en ordning, således at fem præster kunne fungere som "bagvagter" om natten i et nærmere bestemt omfang. En af de præster, der tog del i denne tilkaldebetjening af afdelingerne, var hjælpepræsten ved Ansgars Kirke, Solveig Refsgaard. Hun viste stort engagement i denne tjeneste på sygehuset og blev senere min efterfølger i stillingen som sygehuspræst. Jeg havde aftale om ugentlige besøg med 10-12 sengeafdelinger, heraf en hel del af sygehusets specialafdelinger, hvor mange var indlagt langvejs fra, ofte med alvorlige sygdomme som cancer og hjertelidelser. Jeg kom på hver enkelt afdeling mindst en gang om ugen, gik rundt på stuerne, hilste på de syge og gjorde opmærksom på min eksistens og på søndagsgudstjenesten i kirkesalen. Det er hævet over enhver tvivl, at der på disse afdelinger var et påtrængende behov for regelmæssige besøg af en præst med indsigt i afdelingens særlige forhold. Også psykiatriske patienter sendte ofte bud efter præsten til samtale. Præstens opgave på de psykiatriske afdelinger var ikke at optræde som lommepsykiater og fusker i det fag, men at være forkynder og sjælesørger. Lytte og lytte igen - og forkynde evangeliets trøst ind i menneskers angst og fortvivlelse.

Centrum i sygehuspræstens arbejde var naturligvis gudstjenesten, der blev afholdt hver søndag og enkelte helligdage kl.10. Alle hospitalsafdelinger fik sidst på ugen sedler til omdeling på stuerne med oplysninger om gudstjenesten, først og fremmest salmenumre, så hver enkelt kunne føle sig som deltager på den måde. Tilslutningen ved søndagsgudstjenesten lå som regel på 15-25 kirkegængere, og der var altergang hver søndag. Der blev tillige i en periode afholdt hverdagsgudstjeneste en tirsdag om måneden kl.16. Der kunne være forskellig musikalske indslag, jeg husker bl.a., at Pia Raug underholdt med sine sange ved en sådan gudstjeneste, og i december kom sygehusets husorkester flere år i træk og underholdt med julemusik. Til gengæld optog vi kollekt ved søndagsgudstjenesterne i december til børneafdelingernes julearrangementer. Jeg mindes også de mange gange, hvor der blev kørt patienter i kørestol eller i sengen op på 15. etage for at være med i gudstjenesten. Midt i den travlhed, der kunne være til stede på en afdeling, blev der som regel fundet mulighed for at hjælpe patienter til gudstjeneste, endda - om fornødent - at

være til stede under hele gudstjenesten. En patients glæde over at kunne deltage i gudstjenesten var al møjen værd for personalet.

KONTAKTEN MED PERSONALET.

Foruden det daglige nære samarbejde med sygehusets personale var det en særdeles spændende del af præstens arbejde at deltage sammen med læger og plejepersonale i møder og kurser om centrale emner (hjernedødsriteriet, organdonation). Jeg var involveret i flere udvalg, der havde til opgave at udforme informationsbrochurer til patienter og pårørende om forhold ved dødsfald o.l. Jeg kunne indbydes til personalemøder på en afdeling for at drøfte ting af fælles interesse. Der var stor velvilje på alle personaleplaner overfor præstens arbejde. Når der var behov for det, kunne jeg anmode om samtale med chefsygeplejersken, Kirsten Roland, eller andre ledere på sygehuset. Jeg mødte altid stor forståelse for mit arbejde. I begyndelsen af 1990'erne skete der udskiftning af sygehusets ledere: Kirsten Roland blev afløst af Mette Fink, og den nye cheflæge blev Bent Christensen, der i november 1993 afløste C.M. Madsen. Et generationsskifte på begge poster, men stadig den samme positive holdning overfor den kirkelige betjening.

Et fagligt blik ud i den vide verden fik jeg i 1991 på et familiebesøg i Vancouver, Canada, hos min kones søster og svoger. Kirsten Roland havde givet mig en introduktionsskrivelse med til et stort hospital i Vancouver, og jeg fik derved lejlighed til at se børneafdelinger på et canadisk hospital og få en samtale med en canadisk kollega.

En ganske særlig indgang til kontakt med personalet fandt jeg gennem min rolle som underviser på sygeplejeskolen og sygehjælper-skolen. En række velkvalificerede lærere, sygeplejeuddannede og andre fagpersoner, underviste sygeplejeeleverne i forskellige fag, og jeg havde så som opgave at undervise i etiske og religiøse spørgsmål. Hvert sygeplejehold havde minimum ti timer og hvert sygehjælperhold fem timer. Det var præstens opgave at give et indblik i vores egen kirkes tro og ordning, og i andre kirker og religioner med deres ritualer og skikke, så plejepersonalet kunne "hjælpe patienterne til at praktisere sin religion", som et af sygeplejens internationale principper lyder. Det var spændende undervisning, med opmærksomt lyttende elever og med gode muligheder for frugtbar dialog. Min nære kontakt med sygeplejeskolens lærerstab og elevhold bevirkede også, at jeg blev bedt om at holde festtalen ved elevernes dimission flere år i træk.

Det skal da også nævnes, at min funktionstid på Odense Universitetshospital var sammenfaldende med en mere og mere omfattende indførelse af EDB-teknologi. Jeg fik bevilget et kursus i 1990 i WordPerfect og købte mig en computer, - ganske langsomt blev al denne teknik en integreret del af hverdagen, også for sygehuspræsten. Men i min tid var EDB jo nærmest på stenalderniveau i forhold til det stede, teknologien er på i dag. Jeg opnåede ikke i min funktionstid at afsende eller modtage en e-mail på mit kontor på sygehuset.

EFTERUDDANNELSE FOR SYGEHUSPRÆSTER

I de år, hvor jeg havde mit arbejde på Odense Universitetshospital, foregik der en udbygning af efteruddannelse for sygehus- og fængselspræster. Denne efteruddannelse fandt sted på præstehøjskolen i Løgumkloster som fire ugekurser med et halvt års mellemrum. Der var også god kontakt med de andre nordiske lande, hvor der blev afholdt konferencer både i Sverige, Norge, Finland og Danmark. Jeg husker bl.a. et spændende nordisk sygehuspræstemøde på Krogerup Højskole i sommeren 1989, og et symposium i Bad Segeberg om etiske problemer ved livets afslutning.

En frugtbar foranstaltning blev sat i værk i min tid som sygehuspræst, nemlig supervision, der en stor del af tiden blev varetaget af teologen Bent Falk, der er en særdeles dygtig psykoterapeut. Med regelmæssige mellem rum afholdtes sessioner indtil maj 1993, hvor de enkelte præster fra fynske og jyske sygehuse kunne fremlægge en selvoplevet problemstilling, der derefter blev drøftet og belyst af Bent Falk. For den gruppe præster, hvor hver især virkede som eneste præst på en institution, var det særdeles berigende at have lejlighed til at høre om andres problemer og at få opmuntring og hjælp til at fungere på bedste måde dér, hvor man har sit virke.

På sygehuset blev forhandlinger om øget præstelig betjening af patienterne ført videre, både på menighedsrådsplan, hos domprovst Poul Erik Andersen og på flere andre måder. Det var de første etaper på vej imod den nuværende ordning, hvor tre præster er ansat til at betjene Odense Universitetshospital. Denne ordning er dog under stadig tilpasning til de ændringer der altid sker med hensyn til behandlingsformer og indlæggelsestid.

For at give et indtryk af arbejdets omfang skal her gengives min statistik over sygehuspræstens virksomhed på sygehuset i 1991 og 1993:

1991:

393 afdelingsbesøg
204 besøg hos individuelle patienter
53 samtaler på præstens kontor
24 begravelser og bisættelser
34 dåb
46 møder (herunder menighedsråd)

1993:

422 afdelingsbesøg
183 besøg hos individuelle patienter
66 samtaler på kontoret
61 møder
24 begravelser og bisættelser
I sygehuskapellet: 97 udsyngninger, bisætt. og begravelser

Det skal så tilføjes, at en del af de kirkelige handlinger samt individuelle samtaler fandt sted på særdeles skæve tidspunkter efter aften- og nattetilkald fra privatbolig.

AFSLUTNINGEN PÅ MIT ARBEJDE PÅ OUH

Et par år før min afsked fra Odense Universitetshospital kom min søn Per til mig på mit kontor på sygehuset og betroede mig, at han havde pådraget sig Aids og næppe ville have store chancer for at overleve denne frygtede sygdom. På det tidspunkt fandtes der ganske vist medicin mod sygdommen, og Per var under stadig behandling, men behandlingen var endnu ikke så effektiv, at der var større håb om helbredelse. Det var et hårdt slag for os at få den meddelelse; det var stærkt medvirkende til, at jeg besluttede mig for at gå på pension allerede som 60-årig for at have tid og kræfter til at hellige mig familien, og især da Per og hans familie.

Medvirkende til min beslutning om at gå tidligt på pension var dog også en tiltagende høresvækkelse. Det blev langsomt vanskeligere for mig at opfatte, hvad svage patienter sagde til mig, og en undersøgelse viste også, at jeg havde brug for høreapparater. Jeg fik dem i februar 1993, og de hjalp mig også en del, men jeg forblev dog hæmmet i min opfattelsesevne og følte mig ikke længere på højde med situationen ved en sygeseng.

I 1991 begyndte vi så småt at undersøge boligmarkedet for en ny bolig. Der var som nævnt ikke bopælspligt forbundet med stillingen som sygehuspræst, så det ville ikke være noget problem at fraflytte boligen i Haugstedsgade, mens jeg endnu var i tjeneste. I det tidlige forår 1992 fortalte en annonce i Fyens Stiftstidende os, at et hus på Bramstrupvej i Munkebjergkvarteret var til salg. Vi kørte forbi for at se på huset. Det lå smukt, lige ud for Bramstrupparken, i et stille og roligt kvarter, og med passende afstand til forretninger, universitet og sygehus. Vi kontaktede husets ejer og ejendomsmægleren, og vi fik en fagmand til at se på huset og opdage eventuelle fejl og mangler. Han sagde god for huset, og i april måned 1992 var sagen afgjort: vi havde fundet vores pensionist-bopæl.

Den 19. januar 1994 indsendte jeg min afskedsansøgning til Kirkeministeriet, og 11. februar meddelte Kirkeministeriet mig min afsked. Samtidig med dette skridt fra min side blev den nye domprovst ved Sct. Knuds Kirke udnævnt: Christian Dickmeiss afløste Poul Erik Andersen, som jeg havde haft et fortrinligt samarbejde med.

Min 60-års fødselsdag blev fejret med manér: familie og venner var inviteret til fest på Helnæs Kro. Alle gæster samledes på Bramstrupvej og blev kørt i bus derfra til Helnæs, hvor vi havde en rigtig hyggelig og dejlig dag i det fine forårsvejr.

28. august holdt jeg afskeds gudstjeneste på sygehuset kl.10 og i Ansgars Kirke kl.14. Mere end 30 år var forløbet, siden jeg holdt min indsættelsesprædiken i Abild Kirke. Meget var hændt i mig og omkring mig i de mange år. Det var også at spore i mine prædiken ved disse to lejligheder. Som jeg selv ser det, er der noget langt mere frigjort over afskedsprædiken i 1994, end over nybegynderens prædiken i 1961. Her er nogle afsnit af prædiken i 1994 med Matth. 20,20-28 som udgangspunkt:

Når det risler en koldt ned ad ryggen, så er det, fordi man er bange for et eller andet. Det er slet ikke rart! Men det kan også risle velbehageligt ned ad ryggen. Det gør det hos mig, når jeg beder kollekten, bønner for altret, til i dag. I hele min præstetid har jeg følt stor glæde ved at bede den

bøn: "Herre, vor Gud, himmelske far, vi takker dig af hjertens grund, fordi har ladet os leve i denne salige tid....! Tænk, at man til alle tider kan tale om en salig tid!-

Det, der sætter risleprocessen i gang, er jo netop, at ingen tid er så forkvaklet, så mørk, så ængstende og fortvivlende, at man ikke kan kalde den "nådens tid". Tiden blir altså ikke salig af, at jeg har succes, eller har et godt helbred, eller sidder på toppen af samfundet - nej, kollekten kalder søndag den 28. august 1994 for "denne salige tid", fordi "vi kan høre det hellige evangelium".- Zebedæus-sønnernes mor bad Jesus reservere de bedste pladser til hendes to drenge. Hvad hun ikke vidste var, at det ikke kan lade sig gøre at købe aktier i kærligheden. De to disciple mente, at de havde kapital nok at købe de gode pladser for, men det havde de ikke. Kærlighed kan nemlig ikke købes - kun Gud kan give den, men så gøres det også så grænsesprængende, overstrømmende og omvæltende, at den, der allermindst venter det, pludselig står med hænderne fulde af kærlighed: "Røver, du skal være med mig i Paradis!" Lille barn, du er størst i Himmerig! Zakæus, jeg vil spise ved dit bord i dag! Narkoludder, tag min hånd, så følges vi ad gennem spidsroden! Lille Rwanda-barn, selvom menneskers magtsyge tager livet af dig, så vid, at jeg elsker dig helt ind i din død! - Og du, syge menneske, der må se din krop svækkes og kræfterne blive små - det er en salig tid lige nu, for du må høre velsignelsens ord! Og du, der er mast ned af skyld, så du hader dig selv for det, din synd er tilgivet! Du, der sidder på tiggerens plads, sæt dig til højbords! Løft hovedet og se dig frit omkring - du er barn af Gud! -

Ingen har noget at rose sig af i kærlighedens rige. Der uddeles ingen ridderkors - der hænger Gud i stedet på et trækors som alverdens træl. Siden det skete, er det vor eneste ros, at Jesus viser os Guds kærlighed dér hvor vi er, som små og store. "Godt kan vi nu ved nattetid kende som børn vor Fader blid!"-

Så er det da en salig tid! Det var det på Luthers tid, på Brorsons, Grundtvigs og vor tid. Så salig, at vi midt i vor gråd og vort mørke kaldes "Lykkens skødebørn". Sådan har det sig med kærligheden tværs igennem hver en tid og enhver utid, at den salighed aldrig slipper op. Amen!

Efter gudstjenesten i Ansgars Kirke var der afskedssamvær i Ansgarssalen, hvor jeg causerede over emnet: 35 år i kirkens tjeneste. Dagen efter var der afskedsreception på 15. etage på sygehuset - 31. august afleverede jeg nøgler og kald til Solveig Refsgaard, der skulle afløse mig som sygehuspræst, og dermed var min pensionisttid begyndt. Solveig blev indsat i sit embede 25. september. En spændende, god og positiv tid på OUH var til ende for mig.

FAMILIELIVET I MIN TID PÅ ODENSE UNIVERSITETSHOSPITAL

Min mor fyldte 90 år 2. januar 1990. Hun boede trygt og godt på Billund Plejehjem. Hun fulgte så godt som muligt med i alle sine børns liv - både fængsel og sygehus ville hun gerne høre så meget som muligt om. Men alderen gjorde sig efterhånden stærkt gældende, og den 16. november 1990 døde hun stille i sin seng. Hun blev begravet 21. november og stedt til hvile ved siden af sin Peter på Øster Snede Kirkegård. Begravelsen foregik - som nævnt - efter de samme retningslinjer som min fars begravelse. Vi otte søskende fik i al foredragelighed delt de beskedne ting, som min mor efterlod sig - og så var det altså os, der var ældste generation i slægten.

For øvrigt var min interesse for slægtsforskning blevet betydeligt større efterhånden. Jeg fik fra ældre slægtninge en samling breve, som min bedstefar og oldefar havde skrevet til hinanden, mens min bedstefar var soldat i 1889, og dertil kom så en lang række andre breve. De gav et detaljeret billede både af deres liv og deres tankegang og religiøse praksis, så jeg gav mig i kast med at renskrive brevene og efterforske mange detaljer. Jeg besøgte en del ældre familiemedlemmer i slægtens gamle sogne og fik interessante samtaler med mange af dem. Her skal først og fremmest nævnes min fars fætter, Therkel Hansen, der i 1991 skrev en grundig og spændende bog om Øster Snede sogn. Jeg fik lov til at låne et stort materiale fra gårdejer Steffen Laursen, Bosballegaard i Gammelsole, indeholdende breve m.m. Jeg fik det alt sammen arkiveret og registreret, så det blev mere overskueligt - og derefter leveret tilbage til Steffen Laursen. Medvirkende til den forøgede interesse for slægtsforskning var også muligheden for at indtaste småt og stort om slægten i nutid og fortid på computerudstyret, som jeg havde købt 14. februar 1990. Det gav mulighed for gode kontakter til andre slægtsforskere, så jeg efterhånden oparbejdede en god portion rutine, som jeg har glæde af den dag i dag.

Turene til Nyborg Motetkors prøveaftener stoppede allerede i løbet af 1988. Jeg kunne lide at synge i motetkoret, og Rune var en dygtig dirigent, men efter fyraften på sygehuset var det for meget at skulle køre til Nyborg og synge. - Samtidig med min afsked på sygehuset gik jeg derfor - efter opfordring fra Ole Most - ind i sangkoret CON AMORE, der havde øveaftener i Thomas Kingos Kirke hver torsdag aften. I mere end ti år var jeg med i dette kor - det var en stor glæde at være med i, med gode koncerter under en dygtig dirigent.

Carsten var i 1992 af sin arbejdsgiver NOVO-NORDISK blevet udstationeret til studieophold på Stanford University i Palo Alto i California, så han rejste derover sammen med sin familie. Vi fik bevilget et besøg hos dem og tilbragte nogle spændende uger derovre. En lille 'morsom' oplevelse på vejen derover. Da vi havde været igennem sikkerhedskontrollen i Kastrup, gik vi videre ud mod gate'n, som vi skulle flyve fra - men ak, jeg havde glemt at tage mit kamera fra båndet, og jeg var kommet ombord på fly'et. Jeg fik lov at løbe tilbage - og der var langt! Heldigvis havde man opdaget fejlen i sikkerhedskontrollen, så de sendte en funktionær af sted med kameraet for at møde mig på halvvejen. Jeg nåede velbehødent tilbage til flyet med kameraet - heldigt var det, for kameraet indeholdt billeder fra Mette og Hans Christians bryllup, som skulle vises til Carsten og Pia, når vi kom derover. Og endnu en skrækkelig oplevelse: da Carsten havde hentet os i San Francisco og havde læsset vore kufferter på tagbagagebæreren, kørte vi ud på highway'en for at køre til Palo Alto. Pludselig så vi i bagruden, at vi havde tabt en stor kuffert midt på highway'en. Vi kørte ind i vigesporet, og jeg for ud af bilen og løb lidt bagud for at forsøge at opsamle kufferten i den voldsomme trafik. Heldigvis var der en kæmpelastbil, der opdagede problemet: han stoppede umiddelbart bag kufferten, så jeg uden risiko kunne samle kufferten op og komme tilbage til vores bil. Kufferten var ødelagt, men indholdet var stort set intakt!

Vi kombinerede besøget hos familien med en rundtur i California, Arizona og Colorado, så vi fik set både Grand Canyon, Yosemite Naturpark og mange andre spændende ting. Efter vores USA-tur i sommeren 10.-27. juni 1992, flyttede vi - som tidligere nævnt - ind i det hus, som vi stadig bor i. Vores børn - og mine søskende Eva og Gerhard - hjalp med flytningen efter bedste evne.

Haven til vores nye hjem var et vildnis: store bambusbuske stod ved flere hushjørner, og Per og jeg brugte mange kræfter på at få dem gravet op. De store buske kunne nok kalde sveden frem, både hos Per og mig, men væk kom de, og vi lovede hinanden, at vi aldrig skulle have bambus i vores have. Nærmest vildtvoksende hasselnøddetræer fyldte det meste af baghaven. Bag garagen var der en stor affaldsbunke med alskens skidt og møg i. Vi købte os et skur og fik det med megen møje og Hans Christians hjælp - sat sammen og opstillet i stedet for affaldsbunken. Der var nok at gøre med at gøre huset i stand med maling m.m. Men vi var glade for huset, og de af vores familie, der besøgte os, var enige med os.

Vi fik også hilst på vores naboer. I nr. 12 boede - og bor - Inge og Otto. Vi valgte at lade den høje hæk mellem dem og os stå, så vi havde det mere for os selv. I nr. 12 boede Karen og Asser - han var journalist og musikanmelder ved Fyens Stiftstidende, et par rigtig søde mennesker, som vi havde megen glæde af i de år, vi var naboer, indtil de gik på pension og flyttede til Charlottenlund. I nr. 18 - på den anden side gangstien - boede Bendixens, som vi ikke havde så megen kontakt med - desværre døde Bendixen ret tidligt p.gr. af cancer. Hans enke Mona bor stadig i huset. På den anden side af gaden, ved siden af parken, boede fru Larsen, en enkefrue, der var venlig og flink, men uden at vi havde særlig meget med hende at gøre. Det samme gjaldt Keld Jeppesen i nr. 10. I nr. 6 boede Else, en enkefrue med et godt humør - hendes speciale var snapseviser! Hvert år op mod jul samledes de nævnte naboer en eftermiddag til adventshygge og sangeftermiddag. Karen og Asser var initiativtagere, så da de rejste fra byen, ebbede det arrangement ud.

Fra tid til anden tilbragte Else og jeg en del af vores ferier under varme himmelstrøg. Vi rejste til Grækenland flere gange og nød både det varme klima og de mange indtryk af folkeliv og antik kultur. Men den helt store tur fandt sted i foråret 1991, da Else og jeg igen rejste over Atlanten på besøg i Vancouver hos Elses søster Inger og hendes mand Poul Erik. Vi fløj derover med SAS 1. maj. Vejret var nok ikke alt for godt, men vi besøgte den store familie, der boede rundt om i Vancouver-området. Vi var på biltur til Whistler, der senere blev hjemsted for en vinterolympiade, og sammen med Inger og Poul Erik fløj vi til Reno og stiftede bekendtskab med spilleborde, uden dog at vinde noget! Vi kørte videre til San Fransisco og gik ombord i et krydstogtskib, M/S Rotterdam; det førte os tilbage til Vancouver, men vejret var så forfærdeligt med storm og regn, at udbyttet af turen var lig nul. Vi fik en masse luksus ombord, men - på grund af det hårde vejr - ingen naturoplevelser. En smule præstearbejde var der også på turen: som nævnt besøgte jeg et hospital og fik en samtale med en kollega, Poul Erik og jeg besøgte også den danske kirke i Surrey og hilste på præsten dér; en søndag (for øvrigt selve den 5. maj) var vi til gudstjeneste i den smukke danske kirke i Vancouver og var med til et party dér - og under et familiekomsammen døbte jeg Alice og Jim's børn på deres private bopæl - dog uden præstekraver! 24. maj vendte vi hjem fra Canada med mange gode oplevelser i kufferten. .

1. december 1991 gik Else på pension som den første af os to. Hun trængte meget til at komme ud af en skemalagt arbejdsdag, så det var fint, at det kunne lade sig gøre. Jeg måtte finde mig i at vente endnu 2-3 år, inden det blev min tur.

Pia og Carsten vendte hjem fra USA ved jule-nytårstid 1992-93, og familien samledes i Refsvindinge for at fejre Theis' dåb. Viggo, Hans Christians far - foretog dåben, og den lille gut

blev beundret og fejret med manér. - Mette og Hans Christian havde holdt bryllup i Refsvindinge Kirke i 1992, og jeg fik lov at sørge for, at de blev smedet rigtigt sammen.

MIN PENSIONISTTID 1994-?

Det var nu i høj grad op til mig selv - og til min Else - at strukturere min pensionisttid, så den kunne blive en tilpas blanding af pligter og fritid. Og når jeg ser tilbage på de mere end tyve år der er gået, siden jeg sagde farvel til sygehuset, vover jeg at sige, at målet er nået: vi har haft forpligtelser overfor hinanden, overfor hus og have, og overfor vores familie; og vi har haft gode oplevelser sammen med hinanden og sammen med vores børn og børnebørn, og sammen med vores venner. Vi er nu begge omkring de 80 år - Else lidt mere, men stadig kan vi glæde os over at bo, hvor vi bor, hygge os i haven, tage en tørn med havearbejde ind imellem, nyde besøg af familie og venner, sidde på terrassen eller inden døre i lænestolene og læse gode bøger - kort sagt: indtil videre er det op til os selv at fordele pligter og glæder, som vi synes bedst. Bøger er blevet min helt overvejende hobby i pensionisttiden: skønlitteratur, historiske bøger, teologiske værker. Jeg har nydt at have tid til at læse - det var tit vanskeligt at forene læsningen med det daglige arbejde i fængsel og på sygehus.

Det har i øvrigt været et glædeligt islæt i mine sidste aktive år og i min pensionisttid, at jeg har fået lov til at døbe børne- og oldebørn og at forrette vielse for nogle af dem. Jacob blev døbt i Kirkesalen på sygehuset i november 1992. Det skete nok mest, fordi han ikke ville gå glip af sin konfirmation i Seden Kirke! Nogle år senere blev også Dea døbt i sygehusets kirke. Det skal også tilføjes, at da Jacob og hans Louise en del år efter fik to dejlige drenge, den ene i 2012, den anden i 2013, fik jeg lov at døbe dem begge i deres bopælskirker, henholdsvis Vor Frue Kirke i Odense, og - efter flytning til Svendborg - i Sct. Jørgens Kirke i Svendborg. Også Randi og hendes Ole holdt kirkelig vielse med min assistance - det foregik i Nordrupvester Kirke på Sjælland i 2002. Endelig fik jeg lov til at smede Carsten og Pias datter Lærke sammen med hendes Jan - det skete i Frederiksberg Slotskirke i 2009.

En bestemt ting havde vi dog på forhånd ventet, ville ramme os i vores pensionisttid: Pers sygdom og formentlig snarlige død. Han havde som sagt antydnet det overfor os, og vi kunne også se, efterhånden som tiden gik sin gang, at han blev svagere og dårligere for hver dag, der gik. Han fik sin medicin, men det prellede af på ham. Han nævnte aldrig selv sin død og ytrede intet ønske om, hvordan det hele skulle gå for sig, når han en dag var død. Den sidste jul og nytårstid, som han nåede at opleve, var han svag og træt. I efteråret 1995 kørte Per og jeg en tur i vores bil til Vejle-egnen. Vejret var dårligt, vådt og tåget, og Per var dårlig. Snakken gik ikke livligt, men vi oplevede turen sammen. Vi gik en lille tur ved Hørmøllen, hen til det gamle hus og tilbage til bilen igen, og jeg tror, at han var tilfreds, men han sagde ikke noget om det.

De sidste uger, han levede, var drøje. Vi prøvede at være om ham så meget som muligt, men han var træt og havde ikke overskud til noget som helst. Og så kom tiden, hvor det gik hastigt ned ad bakke, og han blev indlagt på OUH. Der blev sørget godt for ham på sygehuset. Vi var inde hos overlægen, hvor vi fik helt utvetydigt at vide, at der ikke kunne gøres mere for Per. Vi havde kun tilbage at være hos ham. Anne Marie var der selvfølgelig hele tiden, og i løbet af den sidste tid kom både Pers børn og alle Pers søskende. Vi kunne være i afdelingens opholdsstue så meget vi ville.

Else og jeg var alene hos ham den næstsidste nat, han levede. Han var glad for, at vi var der, men mange ord blev der ikke sagt. Per var for træt til at føre en samtale. "Hvor er I søde!", var faktisk det eneste, vi hørte ham sige. Og den følgende nat døde han stille og roligt med nogle urolige afbrydelser, mens vi alle var samlet om hans seng - og sorgen var stor. Begravelsen foregik fra Pers og Anne Maries hjem i Fjordholm i Seden. En af Elses og mine søskende var tilstede sammen med Anne Maries familie. Jeg læste et stykke fra "Mesteren og Margarita", en bog, som Per holdt meget af, og vi spillede noget af hans yndlingsmusik, bl.a. fra "Sort Sol". Så kørte vi til Seden Kirkegård, hvor jeg foretog jordpåkastelsen efter ritualet, og Pers kiste blev sænket i jorden.

Efter Pers død så vi det som vores opgave at være til Anne Maries rådighed, især hvad børnene angår. Dea var hos os en dag om ugen - der kom drøje tider, hvor Dea var ved at skeje ud, men hun rettede sig og er i dag en dygtig og glad pige, der i vinteren 2014 blev færdig med en uddannelse som design-ingeniør. Jacob fik sin studentereksamen og gik videre med et medicinsk studium, så han i dag er i gang med sin speciallægeuddannelse, samtidig med, at han sammen med sin Louise har to prægtige drenge, Mikkel og Mathias. Carstens datter Lærke og hendes mand Jan, der nu begge er kiropraktorer i Hovedstadsområdet, har to dejlige børn, Frederik og Mathilde, så familien er blevet beriget med fire oldebørn. Carstens søn, Mads, er blevet bygningskonstruktør, og er for tiden en ivrig og travl medarbejder hos BIG i København. Mette og Hans Christians søn Theis har et travlt bijob som leder af et arbejde med at arrangere musikshows ved fester o.l., foruden at han gør fyldest som sælger i et firma, der har at gøre med IT-materiel. De er for kort tid siden flyttet i eget hus i Flødstrup Sogn. Søren har et ansvarsfuldt job som chefkonsulent i Patientombuddet i København. Sine ferier tilbringer han hovedsagelig på rejse et eller andet sted på jordkloden. Sin 50-års fødselsdag har han fejret med en lang tur til Thailand. Søren og jeg har for øvrigt slået følge på to spændende rejser: først i 2013 til Luxor i Egypten, hvor vi beundrede de fantastiske kongegrave i Kongernes Dal, og i september 2014 til Israel, hvor jeg fik en gammel drøm opfyldt ved at rejse rundt til de mange kendte steder i landet.

Min forbindelse til Odense Universitetshospital blev opfrisket på en særdeles personlig måde i 2006-07. Efter en virkelig dejlig ferie på Læsø sammen med Else og (lidt af tiden) Søren gik jeg og skrantede med en smule forhøjet temperatur og dertil træthed. Desværre var min læge på ferie, og den læge, der passede hans praksis, kunne ikke finde ud af, hvad der var i vejen, så han sendte mig til undersøgelse på sygehuset. Her fandt man hurtigt ud af, at min utilpashed skyldtes betændelse i en hjerteklap. Det varede ikke længe, før jeg var under kraftig behandling med store doser antibiotika - og det varede flere uger, inden den sluttede. Samtidig fandt man ud af, at infektionen også havde ramt min aorta i underlivet, så der var ikke andet at gøre end at få fjernet den syge aorta - det skulle foregå i Skejby på sygehuset der, men ikke før i januar 2007. Den inficerede aorta blev udskiftet med en teflon-aorta - en kæmpestor operation, der satte mig ud af spillet i flere måneder, så meget mere som det også var nødvendigt med en ny omgang antibiotika på OUH. Alt dette tærede på kræfterne, men det gik i øvrigt helt planmæssigt, så jeg kom hjem som en svag, men helbredt mand. Tænk at kunne vende tilbage til livet og mærke, hvordan kræfterne langsomt vendte tilbage, så jeg i dag ikke mærker det mindste til alt, hvad jeg måtte igennem.

En vigtig beskæftigelse tog jeg med mig over i pensionisttiden: arbejdet med at skrive bogen om De stærke Jyders sangtradition. Jeg fik en ualmindelig god kontakt til Visecentret på Syddansk Universitet, hvor den særdeles visekyndige Rita Pedersen passede en fin samling af viser og bøger med relation til dansk folkesang, både verdsligt og religiøst. Vi førte mange vigtige samtaler om visetraditioner o.l. - det var særdeles inspirerende at have hende som sparringpartner. I de første otte år af min pensionisttid fyldte arbejdet med de gamle viser og salmer en stor del af min tid. Jeg lærte mig selv at synge de gamle melodier, og sammen med min gode ven, Leif Bloch, tidligere organist ved Fredens Kirke i Odense, drog jeg rundt til menigheds møder, ældreklubber o.l. og sang de gamle ting på grundlag af det, jeg havde samlet sammen i Øster Snede, Korning og Løsning m.fl. sogne. Det var en stor dag for mig, da bogen *HOLD FAST VED DET DU HAR--!* i 2002 lå på mit bord og var til salg i bogladerne. Umiddelbart efter at bogen var udkommet, vare hele min familie samlet til Jørgens begravelse i Thisted, så jeg kunne forære mine søskende et eksemplar. Bogen blev ikke revet væk i bogladerne, men den blev solgt til interesserede, og den fik pæne anmeldelser i aviser og tidsskrifter. Jeg er ikke længere særlig aktiv på sang- og viseområdet, men jeg har den store tilfredsstillelse, at resultatet af min research nu kan ses rundt omkring.

Min fars fætter, Therkel Hansen i Øster Snede, som jeg tidligere har omtalt, opfordrede mig på et tidspunkt til at bringe orden i den store mængde bøger og papirer, der i årenes løb er blevet indleveret til opbevaring i De stærke Jyders Mindestue i Gammelsole. Efter flere års arbejde lykkedes det mig at bringe orden i samlingen, og da vi samtidig havde lidt kapital, kunne vi på et tidspunkt præsentere resultatet for offentligheden. Vi havde en pæn samling, og der var en stor velvilje fra mange sider, men desværre er interessen nu kølnet en del på egnen, så efter at jeg ikke længere magter at tilse samlingen og holde den i stand, er der fare for, at samlingen vil lide skade. Det gør mig ondt, men jeg ser ingen udvej for at rette op på situationen, når den siddende bestyrelse ikke har mod på det.

På min egen reol står også bøger, der har tilhørt vore forfædre. Jeg tænker især på en lille bog, der i lange tider var en gåde for mig - den indeholdt nemlig hverken titelblad eller noget andet kendetegn. Ved gode venners hjælp og ved sammenligning med andre gamle bøger lykkedes det mig til sidst at få opklaret, at der var tale om en udgave af Veit Dietrich's Passionsprædikener fra 1500-tallet (der på et tidspunkt blev indføjjet i Luthers prædikensamling). Bogen, der nu tilhører Søren, var så spændende, at jeg skrev en artikel om den; artiklen blev optaget i Kirkehistoriske Samlinger 2011.

For nogle år siden indtrådte Else og jeg i en studiekreds, som vi havde været med i, da jeg var præst i Fredens Sogn. Kredsen var blevet stiftet for ca. 50 år siden som en gren af Unge Hjem-bevægelsen med Carl Stålgren som primus motor. Vi havde en hel del af vores venner i kredsen, så vi kunne godt tænke os at være med i fællesskabet. Det var ikke så let i den tid, vi boede i Nyborg, men i pensionisttiden blev der plads til det, og vi har nu i de sidste 12-14 år været medlemmer af kredsen. Kredsen kørte ganske vist lidt på lavt gear, især fordi man ikke rigtig magtede at finde studiemateriale, der egnede sig til samtale og eftertanke. I 2005 begyndte vi så - på mit initiativ - at gennemgå salmer fra Den danske Salmebog. Leif Bloch var primus motor, hvad det musikalske angår, og jeg kunne bidrage med oplæg til samtale om salmen og de spørgsmål, som salmen kunne

give anledning til. Det viste sig at være en god idé, og vi har nu igennem mere end ti år gennemgået en lang række salmer fra salmebogen og sange fra Højskolesangbogen, suppleret med nærmere gennemgang af Carl Nielsen, Weyse, Laub og andre danske komponister. Det har været en tilfredsstillende for mig at kunne give kredsen "noget at leve af", og vi har haft mange gode studiekredsftener eller -eftermiddage, hvor vi har lært at synge nye melodier og prøvet at forstå en salmes eller en sangs betydning. På grund af naturlig afgang er kredsen nu blevet lille - kun syv er vi tilbage -, men vi fortsætter, så længe vi synes, at vi har udbytte af det. Jeg føler også, at det er en rigtig fortsættelse af det, som jeg har brugt mit liv på, nemlig at tolke kirkens og kristendommens indhold, så det kan komme almindelige mennesker ved, hvad enten det er i en menighed, i et fængsel, på et sygehus, eller i en lille kreds af venner.

Tilbage bliver så det, der har fyldt så meget i mit liv og i mit sind: tvivl og tro, anfægtelse og tryghed, og midt i det hele spørgsmålene. Hvor er det alt sammen blevet af? Er det forsvundet? Er jeg blevet mere from eller mere troende? Åh nej, det tror jeg bestemt ikke, men jeg tror at jeg har fundet en *modus vivendi*, hvor jeg ikke absolut skal passe ind i de gamle former, og så alligevel vil finde en kerne, som jeg kan acceptere.

At se tilbage på det, der har fyldt mit liv, lige fra barndom, ungdom og arbejdsliv, giver et særdeles broget billede af mit liv.

Ved siden af alt dette - og endda meget mere værd end alle disse tanker - bliver så en dyb glæde over den sammenhæng, jeg hører til i, sammen med min kære kone og alle vore børn, børnebørn og oldebørn. Vi hører sammen trods alle vore forskelle i levevis, interesser og synspunkter. Min kære hustru og dem, vi er fælles med, giver livet den mening og den fylde, der gør det hele værd at have med at gøre!

Her er noget af det, jeg nedfældede i mine dagbøger - måske giver de et indtryk af det, der fyldte mest i mine tanker:

5.11.1995:

Allehelgens søndag. Til højmesse i domkirken.. Bevægende som altid at synge "Den store hvide flok vi se...". Men igen frustrerende at høre præsten prædike om livet engang i herligheden - denne nærmest mekaniske fastholden ved dogmerne, hvor de rette ord skal siges om evigheden - i stedet for at gøre det nutidigt. Det er jo en kendsgerning, at vi dør, når vi dør! Vi forsvinder og bliver til støv og aske - uigenkaldeligt og endeligt! Så vi har dette liv at holde os til - det er det, vi har at leve. Vi er sat ind i det af vore forældre, og så drejer det sig om at få Gud til at leve i mit og i andres liv, så meget som muligt. Allehelgen kan kun blive en søndag, hvor vi tænker på de døde som dem, der levede før os - om deres kampe og deres tanker og deres liv - ikke om, at de nu er hos Herren og synger evige lovsange for ham. Jeg kan ikke acceptere det - og jeg tror aldrig jeg kommer til det, hverken for mig selv eller for nogen anden, heller ikke for mine nærmeste!

26.2.1996.

Jeg var i kirke i går morges, i Munkebjerg med Erik Strid som prædikant. Han var god som sædvanlig, men jeg må sige, at i denne tid er næsten alle ord om Gud og kristendom og håb og glæde og tro så hule for mig. Jeg deltog selvfølgelig også i nadveren, og det er stadig for mig en smuk og god handling, men et trøstemåltid...? Nej, det var det vist ikke. Jeg føler, at hvis jeg skulle være helt konsekvent, så må jeg skippe det alt sammen. Og det kan jeg dog ikke gøre, fordi så meget af det er vævet uløseligt sammen med min personlighed, er blevet en del af mig selv. jeg kan ikke skille det fra hinanden. Hvad blir der tilbage, hvis jeg skipper det? En stor pinagtig tomhed - eller hvad? Jeg hopper ikke på den vogn, der hedder tro på mennesket - paradiset på jord - men altså heller ikke den, der hedder evigt liv hos Gud i himlen - bøn til Gud om hjælp osv. I disse uger har den største hjælp været at hente i vor families nære fællesskab om det, der er sket (Pers død) - de mange tegn på kærlighed, der er blevet udvekslet imellem os. Det har været uvurderligt, mere værd end noget andet, mere værd end en religiøs tro... - eller er det dét, der er tro??

6.3.1996

Jeg har svært ved at forlige mig med den traditionelle gudstro. jeg kan godt få plads til noget, jeg kalder Gud, men det indebærer ikke liv efter døden, ikke den personlige Gud i himlen, ikke forsynstro - og så er det vist langt udenfor det, der normalt kaldes kristendom. Men det må jeg så leve med! Så må jeg - heldigvis da - gå i kirke og samle det op, der gir mig glæde og livskraft, og så lade resten ligge. Velsignelsen - fadervor - nadveren - salmerne - Jesus, hans ord og handlinger, alt det er stadigvæk vigtige elementer for mig i mit liv, men ikke at være i menighed og at sige store, fromme ord - ikke engang det, man kalder en enfoldig tro på Gud Fader er min tro. Men jeg er helt og aldeles opslugt af alle de stærke tegn på fællesskab og kærlighed, der binder fx vor familie sammen. Der lever syndernes forladelse og liv midt i døden som en smuk og prægtig blomst...

26.3.1996

Mine tanker kredser jo som sædvanlig ofte omkring mit forhold til kristendommen. Jeg kunne godt tænke mig engang at sætte mig og prøve at formulere en sammenhængende redegørelse for min livsanskuelse, hvor negativt og positivt er afbalanceret - hvor dogmerne ikke dominerer, men dog har deres berettigede plads, - hvor det transcendentale konsekvent er anbragt midt i mit liv og ikke et fjernt sted, - hvor fx syndernes forladelse ses som den effektive kraft mellem mennesker og ikke som en forensisk akt i Guds tanke. Måske lykkes det mig engang at få det gjort - ikke for at andre skal ha det præsenteret - i hvert fald ikke i første omgang - men for at afklare mine mange spekulationer. Jeg er jo nemlig i bund og grund præget af kristendom, men jeg kan ikke være inde i den normale trosforestilling - den siger mig ikke noget. Og den konflikt må jeg finde afløb for i ord. Jeg har stadig svært ved at acceptere andres umiddelbare tillid til den mytologiske trosverden - jeg tror at den udmærket kan undværes, uden at man af den grund skal være afstumpet og en kold rationel type!

30.3.1996

Hvis den Gud vi tror på, er verdens skaber og opretholder, hvad er så grunden til, at han i vore kirker og på så mange andre måder tiltales så ligegyldigt og så professionelt? Man måtte da i det

mindste fyldes af respekt og ærefrygt for ham? ja, ikke engang barnlig tillid til ham kan rummes i de remser og floskler, der rables af så mange steder. Hvis ordene skal leve og fungere, må de da også kunne opfattes sådan af andre.

Hvis døden er en overgang til "hvilen hjemme hos Gud", hvad er så konsekvensen af det? Måske smukke ord og naive forestillinger, men ikke en virkelig konsekvent opfattelse af, at den døde hviler i Guds hånd. Er det ikke afslørende??

Hvis den Gud virkelig er kærlighed, uendelig og grænseløs kærlighed, hvordan kan det så være, at kristne er så gode til at sætte skel op, hele tiden at distancere sig fra andres tro og etik?

Hvis hele den mytologiske verden, som åbenbart for mange er den kristne kirkes vedtagne "overbygning", så også eksisterer, hvorfor skal den så krammes og oversavles i præsters prædikener og bønner? Er det for at "gøre sig" i menneskers øren? Eller for at prøve at overbevise sig selv om sandheden i deres ord?

Hvorfor kan det ikke lade sig gøre at leve uden mytologiske trosforestillinger - blot at leve i troskab mod Jesu ord og i beundring for hans ord og tanker, uden at skulle risikere at blive kaldt humanist og pladderreligiøs? Er det virkelig nødvendigt at acceptere hele det mytologiske univers som en konkret ting for at være en kristen? Må man ikke godt suge den symbolske værdi ud af ordene og billederne, bruge myterne som sandhedsbevidnelser og leve af dem, og så lade alt det andet være!

Der er gået mange år, siden jeg i Abild Præstegård læste "Oprigtig overfor Gud", hvor min indre proces blev sat i gang for alvor. Jeg har fortalt, hvor mangelfuld min teologiske uddannelse har været, fordi jeg fyldte min studietid med en mængde andre ting og forsømte at fordybe mig koncentreret i de teologiske studier. I min pensionisttid har jeg så at sige rådet bod på dette. Jeg har ikke gentaget mine studier fra dengang - det er umuligt - men jeg har fordybet mig i kirkehistorie, dogmatik, etik, men med et ganske andet udgangspunkt end dengang, og ud fra ganske andre bøger end dengang. Jeg har kunnet bruge mine værktøjer fra min studietid, så jeg kan studere redeligt, men bøgerne har været ganske andre. Jeg har læst mange bøger, der kaster nyt lys over kristendom og moral: jeg kan nævne J.S. Spongs: En ny kristendom i en ny verden, Thorkild Grosbøls "En sten i skoen" og "Ugudelige prædikener", Niels Grønkjærs: "Den nye Gud", Kaj Mogensens "Frelse og Fortabelse", Tillichs: "Grundvoldene vakler", Per Bildes: "Den historiske Jesus", og Johannes Værges bøger "Det betroede menneske" og "Guds skrøbelige arvinger", bare for at nævne nogle navne. Udarbejdelsen af min bog gav mig også lejlighed til ret omfattende studier i dansk kirkehistorie. Alle disse forskellige bøger har været umådeligt frugtbare for mig. De udfordrer mig, og de rører ved min nedarvede position, så jeg stadig må stille spørgsmål. De nævnte forfattere og teologer er vidt forskellige og behandler vidt forskellige emner, men fælles for dem, og det, der optager mig, er at de har mod på at gå nye veje, at sætte spørgsmålstejn ved gængse meninger og formuleringer, så mange sammenhænge får nyt liv og nyt indhold. Det ville være noget vås at sige, at jeg er enig med disse mange forfattere, men de har provokeret, oplyst og beriget mig, så jeg egentlig først nu kan tillade mig at kalde mig teolog.

Jeg har i det foregående citeret noget af det, som jeg i årenes løb har skrevet i mine dagbøger i tiden efter Pers død, som nedslag af min tvivl og søgen. Måske ligger der bag disse dagbogsnotater glimt af det, der nu bærer mit livssyn - ikke uanfægtet af de stød, som vi/jeg har fået i årenes løb, men dog med bund i noget, der er større end det enkelte menneske. Kald det *Gud*, om du vil, (for mig er ordet Gud fyldt med et broget indhold, meget af det kan jeg ikke få plads til!) kald det *kærlighed*, kald det *fred trods alt...* Men det var tanker der måtte tænkes, ved siden af alt det, jeg havde med at gøre, alt det, jeg skulle sige til patienter, indsatte, sognebørn, vor egen familie. Ikke altid letkøbte ord, men de hører med. Jeg får nok aldrig opklaret, hvad sandhed er... men gør det noget?

I mange af mine spekulationer om mit syn på livet og på kristendommen kom der også reaktioner frem, der ikke just kan siges at være fredsommelige. Der kunne ligefrem opstå en lede ved andres overfladiske forhold til tro og tvivl, sådan at min bedømmelse af andres tro og tvivl blev for sort-hvid, for unuanceret, for urimeligt hård ved de kolleger, der måske ganske jævnt og fredeligt tager for gode varer, hvad der lyder til os fra bibelens blade.

I 2013 skrev jeg noget om den sag i min dagbog. Det udtrykker meget godt, hvad der endnu tumler rundt i mine tanker, så her er det:

SOMMERTANKER I EN AFDANKET PRÆSTS HOVED. Juli 2013

I de sidste dage har jeg tumlet lidt i mit hoved med den "åndelige" situation, jeg er i, og min holdning overfor den kirke, som jeg har tjent så trofast i 35 år. Som det vist fremgår af min dagbog gennem årene, er min holdning til den kirke blevet mere og mere reserveret. Hele det store apparat af præster, der for manges vedkommende er alt for optaget af sig selv eller af ligegyldige petitesser, siger mig så utrolig lidt. Ikke så sjældent må jeg reagere med protest og modsigelse. Det kniber mig af og til at forstå, at der ligger alvor bag ved den prædiken, der afleveres om søndagen. Jeg er afgjort ikke tilhænger af at udelukke nogle fra kirkens fællesskab, men jeg har ofte savnet en verdensnær og vedkommende optræden og forkyndelse af de præster, som jeg har været i kirke hos. Gang på gang har jeg måttet sige for mig selv: "Det kan da ikke passe, at han/hun mener det, der nu er sagt!". Hele det mytologiske, metafysiske apparat, der anvendes i kirken, siger mig så lidt i det øjeblik det tages bogstaveligt! At bruge "billederne" i overført forstand er noget andet! Jeg interesserer mig meget for kirkens historie med de mange forskellige åndelige strømninger, og jeg holder meget af kirkens salmer med sin poesi og sine billeder; jeg følger også efter bedste evne med i teologiske debatter i bøger og blade, men at det skulle have at gøre med "min saligheds sag", om jeg tror på den rigtige måde, har jeg rigtig svært ved at se. Debatter om Jesu rolle og hans plads i oldkirkens forestillinger interesserer mig, den kristologiske udvikling i oldkirken er for mig uhyre spændende, men at det skulle være afgørende for min "evige salighed" forstår jeg ikke. Det er efterhånden blevet til, at jeg stort set kun går i kirke til præster, jeg kan holde ud at høre på. Der er præster, som giver mig noget at gå videre på med al min vantro og skepsis. Jeg kan også godt lide at høre en radioprædiken i ny og næ - fx vil jeg om lidt høre en radiogudstjeneste, hvor en præst skal prædike, som jeg venter mig noget af.

Hvor står jeg så egentlig henne i det kirkelige "spil"? Jeg er i de sidste dage blevet stående ved billedet af en der står på sidelinjen! Altså udenfor! Og dér vil jeg gerne blive stående. Jeg vil gerne med størst mulig respekt og interesse følge med i hvad der sker i kirkens liv og også vurdere og tage stilling til det, der sker og det, der skrives og siges, men jeg vil ikke deltage i spillet! Jeg vil gerne vurdere, hvordan de forskellige spillere opfører sig på banen, og hvilke resultater de får ud af det, (jeg synes der er lidt langt mellem målene!). Jeg vil også gerne kommentere den overordnede situation på banen, men overskride sidelinjen og gå ind og tage del i "kampen" vil jeg ikke! Jeg er så meget inde i "spillereglerne", at jeg nogenlunde kan vurdere, hvad der er godt og skidt i kampens forløb, men det er til indvortes brug og rager ikke andre - allermindst da mine tidligere kolleger. Jeg kan godt beklage, at der er så ringe forståelse i vort moderne samfund for de rigdomme, der ligger i kirkens liturgi og salmer og tekster, men jeg tvivler på, at det vil være anderledes i en overskuelig fremtid.

(Lidt senere:) Nu har jeg hørt omtalte radioprædiken, og der er ingen tvivl om, at præsten har evnet at tolke en bibeltekst, så den bliver vedkommende for hans tilhørere. En sprogbrug som hans er så fjernt fra den sædvanlige kirkelige jargon, at jeg må tage hatten af for manden. En gennemarbejdet, dygtigt holdt prædiken, men alligevel: ikke noget groft brød at leve af!

Hans metafysiske univers ligger så langt fra hverdagen i vort danske samfund, at der ikke er modtageapparat for det hos det store flertal. Det er kræset og vedkommende for den kirkelige og den troende, men tomme ord for den ukirkelige. Ja, og sådan er det jo gang på gang i den kirkelige hverdag! Så bliver præstens ord ligegyldige! Det samme gælder nadverritualets sprogbrug, der går langt hen over hovedet på de fleste og bliver til mystiske og uvedkommende ord for den unge og den kirkefremmede. For ikke at nævne læsestykkerne i den daglige morgenandagt i radioen, der ofte vil være den rene volapyk for den unge kirke-uvante.

Ja, hør nu bare: det er ham, der står på sidelinjen, der udtaler sig! Dér hører jeg til - og dér bliver jeg stående, med mindre der sker en voldsom revolution i mit sind og mit liv! Og det tror jeg ikke sker! Og at bede Vorherre om det vil være tomme ord! De ord ryger jo ud i cyberspace!

Jesus-skikkelsen - ja ham kan jeg ikke sådan smide på lossepladsen, men de mange vidt forskellige opfattelser af ham gennem tiderne kan jeg da roligt sortere i og - for en stor dels vedkommende - kassere. Ingen i den hele vide verden har tal på de mange forskellige opfattelser af Jesu person, hans lære og hans virkelige fremtræden dengang i Israel, og ingen har eneret på at tolke sin egen tolkning som den eneste rigtige. Jeg er ikke i tvivl om, at han har eksisteret som en reel person i Jødeland for ca. 2000 år siden, men ingen kan diktere mig, at jeg uden videre skal tilslutte mig den opfattelse af Jesus, der er blevet til gennem kirkens historie. Den Jesus-forestilling, jeg er mest tilbøjelig til at tilslutte mig, er inspireret af professor Per Bildes bøger om Jesus, og af en bog om Jesus som kyniker, som jeg læste for nogle måneder siden af Bernhard Lang.. Den Jesus-skikkelse havde en livsindstilling og en dimension i sit liv, som så er blevet udformet og videreudviklet (og til dels afsporet!) af hans disciple og af oldkirken og af kirken generelt gennem århundreder. De mest markante af hans meninger og hans lignelser og læresætninger er tilstrækkelige til at udforme en modus vivendi, som inspirerer mig, og som jeg

kan leve på. Det mest fatale, hans tilhængere gjorde, og som kirken den dag i dag hænger på, er, at de gjorde ham til GUD, og det har fulgt ham hele vejen igennem indtil i dag. Denne mytologiske fejlslutning - at han befinder sig et eller andet sted som "herre over levende og døde" kan jeg kun forlige mig med i billedlig forstand, og jeg har altid haft store problemer med den side af kristendommen. Men livet som sådan, det daglige liv med dets udfordringer og sidespor og hovedspor, kan jeg ikke tillade mig at stå på sidelinjen og betragte med overbærenhed. Der må jeg involvere mig!

Sådan - med mindre rettelser senere hen - formulerede jeg altså mine tanker om kirke og kristendom. Per Bilde, hvis bøger har optaget mig, har betrådt nogle veje i Jesus-forskningen, som jeg havde stor lyst til at betræde. Det fastlåste billede af Jesus, som jeg havde være bundet til barndom og ungdom igennem, blev afløst af en åbenhed og en forståelse af, at der bør være mulighed for ny tolkning af Jesus-skikkelsen uden at være bundet til den traditionelle vej.

På det sidste er jeg blevet en del optaget af Lars Sandbecks bog "De gudsforladtes Gud. Kristendom efter postmodernismen". Sandbeck tegner - ud fra beretningen i Det nye Testamente om de to røvere på Golgata - et billede af Gud som den, der ikke frelser den troende, men tværtimod den vantro. Sandbeck er blevet kraftigt kritiseret - bl.a. i Præsteforeningens Blad - af teologer på begge sider af midten, og jeg er vel ikke så teologisk funderet, at jeg kan vurdere, hvem der står sandheden nærmest, men jeg må tilstå, at hver gang jeg hører eller læser om synspunkter, der sætter spørgsmålstejn ved den traditionelle kristendom, så spidser jeg øren. En teolog, der står mig nær som ven, kalder mig sekularteolog. Den betegnelse er så tilpas bred, at jeg vel godt kan finde mig selv tilpas i den.²¹ Jeg prioriterer den daglige tilværelse med dens glæder og sorger betydeligt højere end alle teologiske spidsfindigheder. Jeg har gennem årene oparbejdet en dyb skepsis overfor alle vidtløftige spekulationer og fantasier om en himmelsk tilværelse og en himmelsk evighed, der er lys eller mørk alt efter, hvad jeg kan tilkomme som løn eller straf. Derfor må jeg finde ro i en dyb glæde over den jordnære sammenhæng, jeg hører til i, sammen med min kære kone og alle vore børn, børnebørn og oldebørn. Vi hører sammen, forskellige som vi er i levevis, interesser og synspunkter. Min kære Else og dem, vi er fælles med, giver livet den mening og den fylde, der gør det hele værd at have med at gøre. For nogle måneder siden besluttede vi os begge for at løse sognebånd og gøre Eva Tøjner Gøtke til vores præst. Munkebjerg Kirke, der er vores bopælssogn, kom vi sjældent i begge to, hvorimod Thomas Kingos Kirke var en kirke, vi gerne kom i, og som havde betydet en del for mig i de år, jeg sang i koret "Con Amore". Eva Tøjner Gøtke er en dygtig prædikant og en præst, vi gerne vil gøre brug af i de kirkelige handlinger, der venter os forude...

-0-0-0-

Måske ligger der bag disse ovenstående dagbogsnotater fra 2013 glimt af det, der nu bærer mit livssyn - ikke uanfægtet af de stød, som vi/jeg har fået i årenes løb, men dog med bund i noget, der er større end det enkelte menneske.

²¹ Hvis jeg endelig skal rubriceres, skal det nok snarere være under betegnelsen postmodernist

I mine dagbogsnotater fra 1996 udtrykte jeg på et tidspunkt et ønske om at kunne formulere min egen trosbekendelse så redeligt og klart som muligt. I 2003 forsøgte jeg som et resultat af dette ønske at sammenfatte mine tro- og tvivl-tanker i en "anti-trosbekendelse". Jeg har kaldt den sådan, fordi den både indeholder positive tanker om, hvad der efter min overbevisning må stå fast, - og elementer i kirkens tro, der efter min overbevisning ikke kan stå fast, men må fornægtes eller afvises. Skemaet minder i sin opbygning noget om det, der ligger bag "Kirkens Ja og Nej", som jeg mødte i min ungdom, men er unægtelig meget forskelligt fra den tryksag.

Jeg bringer her min "anti-trosbekendelse" i uændret form, men den udtrykker stadig det, der for mig er vigtigt at understrege og at tage afstand fra. Den er en slags resumé af det forløb, som jeg har forsøgt at beskrive redeligt igennem denne bog. Jeg er ikke så stor en teolog, at jeg vil kunne begrunde mine synspunkter tilstrækkeligt grundigt, men nedenstående er alligevel det nærmeste, jeg kan komme fundamentet for mine tanker og min tilværelse. En gang imellem synes jeg, at nedenstående er for kategorisk. Når jeg synger dejlige salmer i kirken, eller når jeg hører en prædiken, der er "gods i", kan det godt gå mig til hjerte. Men nu lader jeg det stå som afslutning på min levnedsbeskrivelse, fordi det trods alt redegør for et forhold til kristentroen, der har præget store dele af mit voksenliv.

-0-0-0-

Min anti-trosbekendelse.

1) Jeg tror på fællesskab, liv, kærlighed, tilgivelse, skønhed, omsorg som tilværelsens rigeste værdier.

Jeg erkender ensomhed, sygdom, død, had, magtskyg og ondskab som tilværelsens tungeste byrder for mennesker.

Men jeg tror ikke på, at der findes en personlig Gud med omsorg for hver enkelt af os, og med planer om at frelse os til en uendelig tilværelse i sin himmel.

Jeg tror ikke på en personlig djævel, der har til opgave at friste os og skabe et uendeligt helvede for de vantro efter døden.

2) Jeg tror på at liv kan sejre over død i den forstand, at alt det, der gør livet til en død affære for mennesker, kan overvindes med kærlighed, og at det, der på alle mulige måder skaber liv hos mennesker, kan gøre ondskaben til taber.

Men jeg tror ikke på, at livet fortsætter efter døden. Vore vilkår er at leve vore år som levende væsener på denne jord, og derefter at dø og forsvinde, som alle andre levende væsener gør det.

3) Jeg tror på, at vi mennesker kan gøre tilværelsen til "himmerig" for hinanden gennem fællesskab, omsorg, tilgivelse, kærlighed.

Jeg tror på, at der uafhængigt af tid og sted kan findes kærlighed og liv i overflod, og jeg vil acceptere at kalde det for evigt liv.

Men jeg tror ikke på en himmel et eller andet overjordisk sted, hvor vi som frelste skal tilbringe en uendelig tid.

4) Jeg tror på, at vi mennesker har ansvar for hinandens liv og hver eneste dag er forpligtet på at være hinanden tro i kærlighed.

Jeg erkender, at vor evne til at vise kærlighed og leve op til vort ansvar ustandselig kommer til kort, og at vi af kærlighed til os selv svigter vort medmenneske.

Men jeg tror ikke, at der engang efter døden kommer en dommedag, hvor vi skal stå til regnskab overfor Gud,

Jeg tror ikke, at vi bliver straffet for vore "synder" med en uendelig straf.

5) Jeg tror på, at mennesker kan gøre tilværelsen til et "helvede" ved at sprede ondskab, terror, frygt, mishandling, magtsyge og hykleri omkring sig.

Men jeg tror ikke på et helvede, hvor de fortabte skal pines i et uendeligt helvede.

6) Jeg tror på, at livet kan "opstå" i de mest forunderlige former omkring os, i naturen, i musikken, i samtalen, i omsorgen, i kærligheden.

Men jeg tror ikke på, at noget menneske – heller ikke Jesus af Nazareth – nogensinde er vendt bogstaveligt tilbage fra døden til livet, ej heller, at der ved "tidernes ende" findes en opstandelse fra de døde.

7) Jeg tror på, at Jesus af Nazareth har levet, og at han havde en enestående indsigt i, hvad der gør livet rigt og fuldt af kærlighed, og hvad vi som mennesker skylder hinanden, og at Jesus havde en enestående evne til at formulere sin indsigt i ord, lignelser og handlinger, overleveret til os af hans disciple.

Men jeg tror ikke på, at Jesus af Nazareth bogstaveligt talt var Søn af Gud; han var barn af sin tid, og på godt og ondt præget af sin tids holdninger.

Jeg tror ikke på, at han lever i dag på anden måde end gennem de beretninger, som hans venner efterlod sig.

8) Jeg tror på, at vi mennesker gennem myter, fortællinger, sagn, eventyr – herunder især de bibelske myter og fortællinger, men også gennem megen anden litteratur – kan finde enestående sandheder, hvorfra vi kan hente næring til et rigere liv, og hvorigennem vi kan finde vejmærker at orientere os efter, når vi skal leve vort liv.

Men jeg tror ikke på, at myter, lignelser og beretninger skal opfattes som bogstaveligt sande beretninger, der skal tros som betingelse for frelse.

9) Jeg tror på, at vi gennem ritualer, bønner, meditationer, fordybelse – altså gennem det religiøse sprog og religiøse former - kan hente kræfter frem fra vort sind, så vi kan styrkes i modgang og nød og fortvivlelse.

Men jeg tror ikke, at vi igennem bønner og meditationer kan opnå kontakt med en overnaturlig guddom.

10) Jeg kan finde glæde og livshjælp gennem gudstjenester, gennem salmer, kirkemusik, bibelske beretninger, prædikener, religiøse symboler af mange slags.

Jeg vil kunne anvende ord som Gud, syndernes forladelse, opstandelse, evigt liv, som de anvendes i kirken, men kun i symbolsk betydning.

Jeg vil aldrig acceptere at skulle være i overensstemmelse med en bestemt dogmatik eller kirkeorden.

11) Jeg vil respektere, at andre mennesker tror på Gud og Jesus i traditionel forstand, og at de tror på et liv efter døden; jeg vil gøre, hvad jeg kan for at styrke tro og håb hos mine medmennesker.

Men jeg vil aldrig lægge skjul på mine egne holdninger, som jeg har formuleret dem ovenfor, hvis jeg bliver bedt om at fremlægge dem.

Jeg vil protestere, hvis nogen vil gøre sig til herre over min holdning og pådutte mig deres tro.

12) Jeg er klar over, at denne anti-trosbekendelse i sin yderste konsekvens betyder, at jeg har stillet mig udenfor den bekendelse, der er fundamentet i Folkekirken eller ethvert andet kirkesamfund. Kun min opvækst i et stærkt kirkeligt miljø og min livslange nære tilknytning til kirken, især kirkens gudstjeneste og salmer, gør at jeg vil vedblive at høre til i Den danske Folkekirke. Så længe jeg har ører, vil jeg høre!

28.4.2003.

Og så til sidst et lille hip, både til mig selv og til den ærede læser af disse erindringer: skulle det ske, (hvad jeg naturligvis vægrer mig ved at tro) at jeg efter min død bliver konfronteret med nogle realiteter, der totalt kuldkaster ovenstående teser, så skyldes det naturligvis min ringe evne til at gennemskue tilværelsens dybder!

For øvrigt:

VED DU, HVAD DER ER DET VIGTIGSTE I ERINDRINGER? FORTIELSE!

(fra Mikhail Sjisjkin: Brevbogen)

Tak for din læser-tålmodighed!

Samlet og redigeret i 2014.

EFTERSKRIFT

Tro og tvivl

Efter at jeg havde afsluttet denne beskrivelse af mit liv som menneske og især som præst, hvor hovedvægten kom til at ligge på mine tanker og på den kristendomsform, som jeg havde haft gennem årene, og på al den uro, som mit forhold til kirkens dogmer gennem en stor del af mit voksenliv havde vakt i mig, netop da blussede en personsag om tro og tvivl voldsomt op i folkekirken.

En omfattende meningsudveksling blev fremkaldt af, at sognepræst Per Ramsdal ved Sydhavns Kirke i København offentligt erklærede, at han ikke var i stand til at tro på opstandelsen og evigt liv i bogstavelig forstand, og at han - især i samtaler med pårørende til afdøde og i taler ved begravelser. men også i prædikener - så sig nødsaget til at benytte sig af en nødløgn for at kunne være til hjælp og trøst for sine tilhørere, især de pårørende i deres sorg og savn. Nødløgnen skulle så tilsløre, at præsten ikke var i stand til at tro på opstandelse og evigt liv i bogstavelig forstand.

Ordet nødløgn fik en meget central plads i debatten. Mange fandt det særdeles provokerende, at en præst kunne erklære, at han måtte betjene sine tilhørere i kirken ved at sige noget, som han inderst inde anså for at være forkert, ja endda løgnagtigt. Det blev ikke bedre af, at præsten uddybede sine ord. Der blev klaget til de kirkelige myndigheder, og lavinen af forargelse, vrede, protest og krav om afskedigelse rullede af sted.

Per Ramsdal måtte til samtale hos Københavns biskop, og her vedgik han ifølge biskoppens referat, at ordet nødløgn i denne forbindelse var malplaceret. I samtalen med biskop Peter Skov Jacobsen erkendte han, at han ikke skulle have brugt det famøse ord. Som der står i biskoppens pressemeddelelse: *"Sognepræst Per Ramsdal har i en alvorlig samtale med mig undskyldt og distanceret sig fra begrebet nødløgn - og har bekræftet, at han står ved sit præsteløfte og på ingen måde ønsker at distancere sig fra folkekirkens vide bekendelsesgrundlag"*. Ramsdal skal så efter biskoppens bestemmelse gennemgå et længere mentorforløb, hvor han skal undervises i et halvt år af en teologisk professor i kirkens tro og lære på grundlag af en række teologiske værker. Denne ordning har Ramsdal naturligvis erklæret sig villig til, og professor emeritus Theodor Jørgensen har påtaget sig hvervet som Ramsdals mentor.

For mig rejser denne sag mindst to spørgsmål:

For det første: Hvad er der kommet ud af hele denne sag? At debatten om opstandelsen og andre bibelske begivenheder er blusset op i vide kredse, vil beskæftige manges tanker i nogle uger og derefter dø hen. En række præster erklærer sig mere eller mindre enig med Ramsdal, mens andre, hovedsagelig på den såkaldte "bibeltro" eller fundamentalistiske fløj i Folkekirken, kræver Ramsdal afskediget på grund af vranglære. I artikler og læserbreve understreges folkekirkens præsters

troskab mod forkyndelsen, og der er i de sidste uger faldet mange knubbede ord om præsters manglende tro, også ord, som nogle sikkert fortryder, når de har tænkt sig lidt bedre om. Sagen er jo nemlig den, at dette at bekende sin troskab overfor kirkens bekendelse ikke er ensbetydende med en fast og urokkelig tro på de kristne dogmer og de bibelske skrifers beretninger, ligesom der gang på gang i bibelen og op igennem kirkens historie har været mennesker, der har måttet udbryde: "Jeg tror, hjælp min vantro!" (Markus 9,24) Troen er en levende ting, der ustandselig udsættes for stormløb, fremkaldt af modgang, forfølgelse, tvivl, misforståelser m.m. Til tider skal der meget til for at få troen til at vakle, til andre tider kan troen ikke holde til den mindste sten på vejen, før den vælter og falder i grøften. At stå på en prædikestol gennem 30-40 år og holde sine prædikener er ikke ét langt trosvidnesbyrd, selv om det vel kan forekomme, men det kan også være en stormomsust eller sløv eller automatisk fremsigelse af rigtige ord, der måske modsiges i præstens stille sind.

Det fører mig til det andet spørgsmål, som Ramsdal-sagen fremkalder i mig:

Hvordan hænger min mangeårige kamp med tvivlen så sammen med al den "opstandelse", som Ramsdal-sagen har rejst i kirkelige kredse? Som det fremgår af min beskrivelse af mine prædikener i Fængslets kirke i 1970'erne og 80'erne, så var det en særdeles vanskelig sag for mig at prædike om påsken med Jesu opstandelse og om Gud som vor Skaber og Herre. Så vanskeligt var det, at jeg i en periode veg udenom at nævne Guds navn i mine prædikener. Det kom der dog ingen sag ud af; ganske vist var der en udenlandsk indsat med lidt kendskab til det danske sprog, der spidsede øren og blev så forarget på mig, at han klagede til provst Østergaard, men efter et par samtaler, provsten med den indsatte, og provsten med mig, kom der ikke mere ud af det. Det var langt fra nogen mentorsag, og jeg blev heller ikke afkrævet en trosbekendelse à la Grosbøll for på den måde at præcisere min rettroenhed, men det var en tilfredsstillelse for mig, at det ikke blev henstillet til mig at prædike i tro; det ville jeg utvivlsomt have fået problemer med. Derimod ville det nok have været godt mig at have en mentor i et studieforløb. De forskellige fængselspræstekurser på Præstehøjskolen og i nordisk sammenhæng var utvivlsomt nyttige og frugtbare, men mine plagsomme mindreværds komplekser gjorde det svært for mig at åbne mig i en teologisk debat. Jeg kørte ganske vist mit eget studieforløb, men det var overvejende koncentreret omkring C.G. Jungs bøger. De var til stor hjælp for mig i min omgang med de indsatte, men ikke så meget til afklaring af min teologi.

Igennem hele min tid i præsteembeder var jeg fuld af vantro og tvivl. Jeg var jo forpligtet på mit præsteløfte, og ved ordinationen i Haderslev Domkirke havde jeg lovet at overholde det "troligt og retsindigt efter den nåde, som Gud dertil vil give dig". Dette løfte blev afgivet helhjetet og med alle gode forsætter om at overholde det, men jeg skal ikke lægge skjul på, at det lå som en tung byrde på mig præstetiden igennem, at jeg i mit sind brød dette løfte i ét væk. Det betød ikke, at der ikke var tro i mit sind. Den var der vel som et sennepsfrø eller mindre endnu, men den var i ustandselig kollision med tvivlen i de mest basale dele af troslæren. I dag, hvor jeg har nået "støvets år" - så rigeligt endda - kan jeg se, at den tvivl, der boede i mig, for en stor del var fremkaldt af, at jeg i mange år havde anskuet kristendommen og hele dens troslære gennem fundamentalismens og pietismens briller, hvor meget jeg end ønskede at smide disse briller langt væk. Havde det så i mit

miljø som barn og ung været kombineret med en streng, mørk og glædesløs kristendom, som jeg måtte tage afstand fra, så kunne det sandsynligvis have virket afskrækkende på mig, men jeg havde jo befundet mig godt sammen med andre unge og med hjertelige voksne mennesker i missionshuset, så det var særdeles indgribende at bryde med dette miljø. Tonen fra missionshuset, mine forældres kristelige påvirkning, og hele min åndelige arv fra De stærke Jyders miljø farvede min kristendom i bund og grund. Derfor var det en kollision af rang, da jeg under teologistudiet blev mødt af en modstrøm, der i den grad stødte sammen med min børnelærdom. De kraftige påvirkninger var meget i modstrid med min børnelærdom, helt på tværs af det, jeg havde med mig fra mit miljø. Det var især tilfældet, da jeg kom under kraftig indflydelse af bibelkritik og psykoanalyse. Så begyndte noget at vokse frem, der måtte forholde sig kritisk overfor de gamle toner. Livet blev i sandhed langt mere spændende, end det nogensinde før havde været. Der var trosdogmer, der måtte kasseres eller være ligegyldige, og andre dogmer og lærdomme, der fik dybde og værdi; der var fundamentalistiske bastioner, der måtte væltes og tilintetgøres, og der var essentielle sandheder, der måtte genfindes eller opdages, så tilværelsen fik et andet grundlag end før.

Den proces gik ikke stille af. Der var forhold, der måtte revideres og kasseres, så det nye kunne træde klarere frem. Mennesker måtte modsiges og trodses, der var bånd, der måtte rives over. Mest ondt gjorde det nok, at det aldrig lykkedes mig at finde frem til en fælles forståelse for troens vej og væsen med min far. Han forblev tavs på det område i sine sidste år, og jeg gjorde intet forsøg på at komme ham i møde. Jeg måtte ikke og ville ikke slippe den afklaring, som jeg i al skrøbelighed var nået frem til. Det brud gjorde ondt på os begge, men det var for mig livsnødvendigt at holde fast ved det, jeg var nået frem til. og det har det velsagtens også været for min far.

Det var noget af en jordrystelse, da min far døde i 1982 efter en længere sygdomsperiode. Jeg havde ingen dybere samtaler med ham på hans dødsleje, han var lukket, som han havde været det længe. Men efter hans død blev det min opgave at rydde op i hans efterladte papirer, manuskripter, breve o.l. Det viste sig da, at også på det skriftlige område var han stort set uimodtagelig for påvirkning fra nye tanker, og fra andre kilder end dem, som han livet igennem havde holdt sig til: Pontoppidans Forklaring og Luthers prædikener. Det fik endda være, det var jo som sagt hans grundlag livet igennem, men at han så konsekvent vægrede sig ved at lade sig påvirke af andre teologiske toner end dem, han havde fået "ind med modernælken", det rystede mig og gjorde mig ondt i flere år efter, samtidig med at det endnu i en omgang fik mig til at genoverveje det brud, jeg havde foretaget med min far og hans baggrund. Resultatet blev, at jeg måtte bane mig min egen vej, for alvor bort fra min fars holdninger. Det var den rigtige vej for mig og er det den dag i dag. Med tro og tvivl, og med usikkerhed og glæde side om side i mit sind.

Tilføjet februar 2015

